

HORVÁTH ATTILA

A

magyar
magánjog
történetének
alapjai

GONDOLAT

Jogtörténeti
értekezések 33.

A magyar
magánjog
történetének
alapjai

Összeállította: ...
Budapest, 1939

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 33.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

HORVÁTH ATTILA

A magyar
magánjog
történetének
alapjai

Gondolat Kiadó • Budapest, 2006

A szöveget lektorálta
Zlinszky János

Bibliotheca Iuridica
Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
tudományos kiadványai

Publicationes Cathedrarum
30.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Horváth Attila, 2006

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Rákay Ildikó
Műszaki szerkesztő Pintér László

ISBN 963 9610 19 4
ISSN 1586-8265

TARTALOM

I. rész. ÁLTALÁNOS FOGALMAK

1. fejezet. A magánjog fogalma	13
2. fejezet. A magánjog és a magánjog szakjai	18
3. fejezet. A magánjog alapelvei	19
4. fejezet. A magánjog rendszere	24

II. rész. A MAGYAR MAGÁNJOG FEJLŐDÉSÉNEK FŐ SZAKASZAI

1. fejezet. Felvilágosodás és természetjog kora (1711–1830)	35
2. fejezet. Reformkor (1830–1848)	43
3. fejezet. Az 1848-as törvények magánjogi reformjai	52
4. fejezet. Neoabszolutizmus, beolvasztás és polgárosítás
(1849–1861)	57
5. fejezet. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok
(1861)	62
6. fejezet. A dualizmus kori jogfejlődés (1867–1914)	67
7. fejezet. Az állami beavatkozás általánossá válásának korszaka
(1920–1939)	70

III. rész. A MAGYAR MAGÁNJOG FORRÁSAI

1. fejezet. A jogforrás fogalma és fajtái	79
2. fejezet. A törvény	82
2.1. A törvényhozás folyamata	88
2.2. A törvények kihirdetése	89
2.3. A törvények idézése	91
2.4. Erdély külön törvényei	92
2.5. Alaptörvények (<i>lex fundamentalis</i>)	92
2.6. A törvények mint a magyar magánjog jogforrásai	93
2.7. Törvények, amelyek 1848 után is hatályban maradtak	94
3. fejezet. Kódextervezetek	97
3.1. Az <i>Osztrák Polgári Törvénykönyv</i> (OPTK)	102
3.2. Polgáritörvénykönyv-tervezetek	105
4. fejezet. Szokásjog (<i>consuetudo</i>)	114
5. fejezet. Döntvény	125
6. fejezet. Szokásjogi gyűjtemények	134
6.1. A <i>Hármaskönyv</i> (<i>Tripartitum</i>)	134
6.2. A <i>Négyeskönyv</i> (<i>Quadrupartitum</i>)	138
6.3. A <i>Planum Tabulare</i>	139
7. fejezet. A privilégium (<i>litterae privilegii</i>)	143
8. fejezet. A rendelet	146
9. fejezet. Statútum vagy szabályrendelet (helyhatósági jog)	153
10. fejezet. Városi jog, városi jogkönyvek	159
11. fejezet. Jogtudomány	163
12. fejezet. Magyar jogtudósok	171
12.1. Werbőczy István (1458–1541)	171
12.2. Kitionich János (1560–1619)	172
12.3. Szegedy János (1699–1760)	172
12.4. Huszti István (XVIII. század)	173
12.5. Kelemen Imre (1744–1819)	173
12.6. Frank Ignác (1788–1850)	175
12.7. Wenzel Gusztáv (1812–1891)	174
12.8. Zlinszky Imre (1834–1880)	175
12.9. Grossschmid Béni (1852–1938)	176
12.10. Szász-Schwarz Gusztáv (1858–1920)	177

12.11. Marton Géza (1880–1957)	179
12.12. Szladits Károly (1870–1956)	180
12.13. Nizsalovszky Endre (1894–1976)	181
12.14. Apáthy István (1829–1889)	182
12.15. Nagy Ferenc (1852–1928)	182
12.16. Kuncz Ödön (1884–1965)	183

IV. rész. A SZEMÉLYEK

1. fejezet. Az ember mint jogalany	189
1.1. §. Jogképesség	189
1.2. Cselekvőképesség	193
2. fejezet. A jogi személy	195
3. fejezet. Az egyesület	202
4. fejezet. Alapítvány	209

V. rész. A DOLGOK

1. fejezet. A dologi jog	217
2. fejezet. A telekkönyv	224
2.1. A telekkönyv alapelvei	230
2.2. A telekkönyv szerkesztése	232
2.3. A Telekkönyvi Rendtartás további sorsa	234
3. fejezet. A birtok	237
4. fejezet. Tulajdonjog	248
5. fejezet. A magántulajdonra vonatkozó szabályok változása a XX. században	259
6. fejezet. Szabadság és tulajdon kivívása az 1848-as törvényekben	265
7. fejezet. A neoabszolutizmus földbirtok-politikája	271
8. fejezet. A földtulajdon kérdése a kiegyezés után	274
9. fejezet. Földbirtok-politika a két világháború között	279
10. fejezet. Korlátolt dologi jogok (Idegen dologbéli jogok)	288
10.1. Állagjogok	290
10.2. Értékjogok	293

VI. rész. A KÖTELMEK

1. fejezet. A kötelmi jog	303
2. fejezet. Szerződések	310
3. fejezet. Kötelmi jog, különös rész	320
4. fejezet. Tiltott cselekmény, tárgyi felelősség	329
5. fejezet. Jogalap nélküli gazdagodás	334

VII. rész. ÖRÖKLÉSI JOG

1. Az öröklési jog általában	341
2. Törvényes öröklés	344
3. Végintézkedésen alapuló öröklés	347
4. Köteles rész	348

VIII. rész. A MAGYAR KERESKEDELMI JOG TÖRTÉNETE

1. fejezet. A kereskedelmi jog kialakulása	351
2. fejezet. A német Kereskedelmi törvény kidolgozása	351
2.1. A kereskedelmi jog hatálya	370
2.2. Kereskedelmi ügyletek (Handelsgeschaft)	371
2.3. Alap- és mellékügyletek	373
3. fejezet. A kereskedelmi jog kialakulása Magyarországon	374
4. fejezet. A kereskedelmi jog jogforrása	388
5. fejezet. A kereskedelmi társaságok	393
6. fejezet. Közkereseti társaság	400
7. fejezet. Betéti társaság	404
8. fejezet. Részvénytársaság	408
8.1. A részvénytársasági jog kialakulása	408
8.2. A részvénytársaság előnyei	421
8.3. A részvénytársaság hátránya	422
8.4. A részvénytársaság alapítása	423
8.5. Az alapszabály	425
8.6. Részvényesek jogállása	425
8.7. A részvénytársaság szervei	426
9. fejezet. Szövetkezet	430

10. fejezet. Korlátolt felelősségű társaság	445
11. fejezet. Csendestársaság	450
12. fejezet. Kereskedelmi ügyletek	454
12.1. A vétel	459
12.2. A bizományos ügylet	461
12.3. A szállítmányozási ügylet	462
12.4. A fuvarozási ügylet	463
12.5. A közraktári ügylet	464
12.6. A biztosítási ügylet	467
12.7. A kiadói ügylet	469
12.8. Az alkuszi ügylet	470
13. fejezet. Csődjog	474
14. fejezet. Az értékpapírjog	488
15. fejezet. A váltó	496
16. fejezet. A kötvény	513
17. fejezet. A csekk	516
18. fejezet. A részvény	521
19. fejezet. A közraktárjegy	524
20. fejezet. A záloglevél	525
21. fejezet. A tőzsde	531
21.1. A tőzsde funkciói	532
21.2. A tőzsde kialakulása	534
21.3. A tőzsde által alkotott jogszabályok	546
21.4. Tőzsdeügyletek, spekuláció a tőzsdén	549

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványa	556
---	-----

1. FEJEZET

A MAGÁNJOG FOGALMA

„A civiljogban minden meghatározás veszélyes. Ritka eset ugyanis, hogy ne lehetne az ellenkezőjére fordítani.”

Javolenus

A magánjog a régi római civilizációban a magántulajdonnal, a természet adta közösségek felbomlásával egy időben fejlődött ki, és azóta is az individuális világfelfogás joga. A *hűbéri és rendi* jogban keveredtek a közjogi és magánjogi jellegű elemek (például egy földbirtok megszerzése egyben közigazgatási, közjogi és bírászkodási jogokkal járt együtt). A *szovjet típusú diktatúrák* pedig a lehető legkisebb területre szorították vissza az állam által nehezebben ellenőrizhető és irányítható privát szférát. Lenin levele Kurszkijhoz (1922): „Mi semmi »magánjellegűt« nem ismerünk el, számunkra a gazdaság területén minden közjogi jellegű és nem magánjellegű...” A magyar szocialista polgári jog reprezentánsa, Eörsi Gyula szerint pedig: „A szocializmusban a magánjognak még a nyomai sem lehetnek, mert a magántulajdont és az erre alapozott anarchikus gazdaságot a proletárdiktatúra fokozatosan felszámolja” (Eörsi Gyula: *Magánjog és polgári jog*. Budapest, 1950, 21).

A *magántulajdonra épülő piacgazdaság* kibontakozásával vált a magánjog a polgári társadalmak legjellemzőbb és legfontosabb jogává. Az állam kivonult a magánszférából, így az relatíve önállósulhatott vele szemben. Az intézményesítés során az emberi szabadság nagy vívmányaként elhatárolták egymástól a *köz- és magánszférát*, az ún. közérdeket és magánérdeket, a politikát és a gazdaságot. Erre az elgondolásra épült fel a jogtudományban a közjog és a magánjog elhatárolása, illetve szembeállítás. Montesquieu óta a civil társadalom igyekezett a közjog által szabá-

lyozott államhatalomtól elválasztani saját vagyoni, illetve családi viszonyait („Az én házam, az én váram”). Ezért a közjog körébe sorolták az alkotmányjogot, a büntetőjogot, a közigazgatási jogot és az eljárási jogokat. A magánjogot afféle *mellérendelt jogviszonyként* (koordináció) fogták fel, ahol a szemben álló jogalanyok jogilag egyenlők, míg a közjognál másfajta *alá- és fölérendeltségi viszonyról* (szubordináció) beszéltek. A közjogot elsősorban kogens, a magánjogot pedig diszpozitív szabályozással látták el.

A *jogrendszer tagozódása* nem öncél, hanem a jog logikus felépítéséből adódik. Alapja a közjog (jus publicum) és a magánjog (jus privatum) szembeállítás, amely Jusztiniánusz institutiói révén (Inst. 1.1.4) vált szélesebb körben ismertté. Ulpianus a *Digestában* határozta meg a fogalmát: „Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus” (D. 1, 1, 1, 2, vö. *Hármaskönyv*. Prologus, 2. §, 3). Eszerint közjog az a jog, amely a római állam, a *res Romana* státusát, a *res publica* létét érinti, a magánjog pedig az a jog, ami a magánfelek hasznára van. (A latin szöveg egyébként többféleképpen is fordítható. Például: a közjog az, ami az államé, az államhoz tartozik, magánjog az, ami az egyesek hasznára szolgál.)

Ez a felosztás a középkorban, a *naturálgazdálkodás* miatt elhalványult. A magánjog háttérbe szorult, az egyén *közjogi* állása vált meghatározóvá. A magántulajdon és a piacgazdaság kibontakozásával egyidejűleg

megnőtt az igény a részletes és pontos jogi szabályozás iránt. A jogszabályok szaporodása és differenciálódása pedig szükségessé tette a dogmatikai szervezőmunkát. A jogszabályok beláthatatlan tömegét csak a rendszeres feldolgozás tudta áttekinthetővé tenni. A XVIII–XIX. században a jogrendszer végül jogágakra vált, és az így kialakult egységeit már önállóan kodifikálták (lásd napóleoni kodifikáció, illetve *Osztrák Polgári Törvénykönyv*, melyek következtében elválasztották a magánjogot a közigazgatási jogtól és a büntetőjogtól). A modern jogrendszer tehát a középkori szokásjoggal szemben tudatosan, 0rendszeresen kialakított és *formailag* felépített törvényalkotó tevékenység eredménye. A tartalmi elkülönülésen túl saját fogalmakkal, dogmatikával, tudománnyal rendelkeztek és processzuális tekintetben is elhatárolódtak egymástól [1911. évi 1. tc., 180. § (1)]. A jogrendszer tagozódása, a jogágak elkülönülése nem jelenti azok teljes elszigetelődését. A jog folytonos fejlődése egyébként is minden statikusnak tetsző tagozódást eleve viszonylagossá tesz. A mesterségesen szétválasztott jogágak továbbra is egy egységes egész részeit adják, amelyek sok irányban kapcsolódnak össze. A jogász logika, a jog törvényszerűségei mindegyik területen ugyanazok. Az eltérő árnyalatnyi különbségek éppen abból adódnak, ami nem a közös jogi sajátoságból ered. (Lásd erről a XVIII. századi pandektajogi irodalmat.) A magánjog a társadalmi együttélés szélesebb és szövevényesebb területeire terjed ki, mint a büntetőjog. A magánjog alanyi jogokat biztosít, míg a büntetőjog védelmezi mindezeket. A magánjognál sokkal nagyobb mértékben érvényesül a szokásjog, mint a büntetőjog területén. (Ez utóbbinál a XIX. században már általánosan elfogadott a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elv.)

A jog tulajdonképpen a magánjoggal kezdődött. Amikor a másik embert elismerték tulajdonosnak, és a cserekapcsolatoknál elfogadták egymást partnernek. A többi jogág csak később zárkózott fel a magánjog mellé. A magánjog azonban finomságában, dogmatikai kidolgozottságában azóta is megelőzi az összes többi jogágot. A magánjog teremtette meg a jogi kultúrának, a jog tudományának és a jog művészetének több mint a felét. A jogrendszer differenciálásakor a magánjog tudományos alapját dolgozták ki először. (Radbruch szerint a magánjog: „Herzkammer allen Rechte”.) A közjog például a vallási jellegű eszméktől jóval később szabadult meg.

Az újkorban a közjogot a magánjogtól a történeti iskola, élén Savignyvel, választotta el, s határozta meg mindennek az elméleti alapjait. Magyarországon a méltánytalanul elfelejtett kiváló erdélyi humanista, Baranyai Decsi János (1560–1601) *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici* (Kolozsvár, 1593) című művében a *Hármaskönyv* és a *Négyeskönyv* anyagát dolgozta fel a római jog rendszerében tett említést, majd Kelemen Imre az *Institutiones juris privati hungarici* (1814) című művében.

A magánjogon belül az *anyagi jog elválasztása az eljárásjogtól* csak később történt meg. Sokáig a római jog alapján az eljárási jogokat mint ún. „akciókat” együtt tárgyalták a magánjog többi részével, követve a Gaius-féle felosztást: „de personis, de rebus, et de actionibus”. A perjogászok is beérték azzal, hogy az eljárásjogot az anyagi magánjog érvényesítése eszközének tekintették. Ezért ők a „magánjogi” keresettel foglalkoztak, és nem ismerték fel a kereset magánjogtól eltérő jogi természetét. Magyarországon Werbőczy István, Kitionich János, Wenzel Gusztáv stb. voltak ezen az állásponton. Frank Ignác már némileg elkülönítette az eljárásjogi részt, ahogy azt már a XVIII. századi pandektajogászok is megtették. Végül szintén először Bernhard Windscheid (1817–1892), majd Oscar Bülow *Die Lehre von dem Prozesseinreden und die Prozessvoraussetzungen* (Giessen, 1868) című művében kifejtette, hogy a polgári per, bár a magánjog védelmére szolgál, mégsem magánjogi, hanem *közjogi* eredetű, mert a perben a félnek az állammal szemben közjogi a jogosítványa arra, hogy valamilyen magánjogra vonatkozó keresetét az állami bíróságok bírálják el. A bíróság nem azt adja, amit a fél kér, hanem az igazságos döntés érdekében vizsgálják meg a keresetet és hozzák meg az ítéletet. Magyarországon Plósz Sándor jutott ugyanerre a következtetésre (A keresetjogról. Adalékok a kereseti jog elméletéhez. In *Magyar Igazságügy, 1876–1879* című tanulmányában).

A *magánjog* tehát a jogrendszernek az az ága, mely a legközvetlenebb összefüggésben áll a gazdasági viszonyokkal. A magántulajdon lehető legteljesebb elismerésére épül. Jogilag egyenlő autonóm személyek vesznek részt benne. Tiszta formájában szabályai betartását kizárólag vagyoni jellegű befolyásolással mozdítja elő, vagyis a jogág szabályainak megsértőit csak vagyoni szankciók érhetik, és a szankciók érvényesítése egyedül az érdekelt (jogosított) felek *autonóm* akaratától függ. A polgári

pert elsősorban a magánfelek irányítják. A per leginkább a felperes és az alperes cselekményeiből tevődik össze. A per során a rendelkezési elv, vagyis a privátautonómia uralkodik. A felek döntenek el, hogy akarnak-e pert indítani, vagy sem. A per során bármikor megegyezhetnek, a pert megszüntethetik. Még a jogerős ítélet esetében is sokszor a pernyertes fél akarától függ, hogy az ítéletet végrehajtsák-e, vagy sem. A magánjog olyan érdekeket védelmez, amelyeket az állam elsősorban magánérdekeknek ismer el, és lehetőleg nem avatkozik bele sem engedélyek, sem pedig irányítás útján.

A magánjogot polgári jognak is nevezik a római szabad polgárok joga, a *jus civile* fordításaként. Az angol *civil law* elnevezés egyértelműen arra utal, hogy eredete a *Jus Civilis*hez kapcsolódott.

A felvilágosodás korától kezdődően elterjedt a civil társadalom viszonyaira vonatkozóan a polgár-polgárosodás (citoyen-civil, Bürger-bürgerlich), polgári társadalom kifejezés. Így a magánjogot illetően: a *Code civil* (1804), az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (OPTK 1811), a *Német Polgári Törvénykönyv* (BGB 1900).

Magyarországon a reformkortól kezdődően állították szembe a polgári jelzőt (polgári, polgárisítás, polgári társaság, polgári társadalom stb.) a „naturális”, a „barbár” és a „feudális” (ez utóbbiak például Széchenyi István szóhasználati) kifejezésekkel. Az 1848. évi 15. tc. 1. §-a a miniszteriumot egy polgári törvénykönyv elkészítésével bízta meg. A később elkészült tervezetek is ezt a nevet viselték (1900, 1913). A polgári itt a civil szónak a fordítása, ahogy azt a felvilágosodás nagy gondolkodói értették. Olyan társadalom joga, ahol mindenki ugyanazon törvény hatálya alatt áll.

A magánjog elnevezés a múlt században használt „magánosok” jogából eredt: szembeállítva a közjoggal. Ezután a legjelentősebb jogtudományi munkák mind *Magyar magánjog* címmel jelentek meg. Végül az 1928-as kódexjavaslatot is magánjoginak nevezték a svájci minta után.

2. FEJEZET

A MAGÁNJOG ÉS A MAGÁNJOG SZAKJOGAI

„Sehol sem válik a logika annyira gyakorlattá, annyira érthetővé, mint a jogban: a kereskedő a perben vagyonát veszti, a törvénytörő mögött becsapódik a börtönajtó, és a nyaktiló a gyilkos nyakára zuhan – a definíció és a terminus medius erejénél fogva.”

Adolf Trendeleburg

A történeti fejlődés során az egységes római civiljogból, a rendi elkülönültség által is ösztönözve, bizonyos speciális életviszonyokra különleges szabályok alakultak ki, melyek eltértek az *általános magánjogtól* (*jus generale*). Ezeket a magánjog szakjogainak nevezzük (*jus speciale*), amelyek elsősorban szintén magánjogi jellegű szabályokat tartalmaznak, de rendszerint az illető tárgyra vonatkozó közigazgatási, eljárási és büntetőjogi szabályokkal együtt. A különbség nem lényegbeli, hanem fokozatbeli. Ezek a szakjogok az életviszonyok különös ágait sajátosan szabályozzák, olyanformán, hogy tételeik összessége többé vagy kevésbé önálló, saját alapelvei által dominált egész gyanánt jelentkeznek. Ilyen például a kereskedelmi jog, a váltójog, a csődjog, a tőzsdejog, a bányajog, a tengerjog stb. A XX. század első harmadában önálló szakjoggá vált a munkajog és a nemzetközi magánjog is. A szakjogok az általános magánjogon belül helyezkednek el, de úgy, hogy a *jus speciale derogat generali* elve érvényesül. A speciális jog lerontja az általános jogot (kereskedelmi törvény, 1. §). Ezért rájuk nézve az általános magánjog csak mögöttes, kiegészítő (szubszidiárius) jogforrás.

3. FEJEZET

A MAGÁNJOG ALAPELVEI

„A jogi nézetek közvetlenül politikai nézeteket fejeznek ki.”

Világhy Miklós

A magánjog középpontjában az egyéni szabadság (*autonómia*) áll. Ennek értelmében a magánjog alapelvei a *polgári jogegyenlőség*, a *tulajdon szabadsága*, a *szerződési szabadság* és a *szerezett jogok tiszteletben tartása*. A polgári jogegyenlőség princípiuma szerint magánjogi értelemben nincs különbség az egyes emberek között. Egyetlen embernek sem lehet egy másik ember felett jogi hatalma (*Az ember és polgári jogainak deklarációja*, 1789. augusztus 26. 1. §). A tulajdonos elvileg szabadon rendelkezhet tulajdonával, ha ezzel másnak kárt nem okoz (*Az ember és polgári jogainak deklarációja*, 17. §. *Code civil*, 544. §). A szerződő felek akarata jogi értelemben szabad. Ez a tulajdonjog szabadságának természetes következménye (a XIX. század végét ezért *the years of the contract*nak nevezték). (A magánjog a szerződéskötés gazdasági hátterét nem vizsgálja.) A felek szabadon dönthetnek arról, hogy akarnak-e szerződést kötni, vagy sem. Ha igen, kivel, milyen típusú vagy külön nem szabályozott formájú legyen a szerződés, s azt milyen tartalommal töltsék meg (*diszpozitivitás elve*). Az állam még jogszabállyal sem foszthat meg senkit megszerzett vagyoni jogától, illetve csak nagyon indokolt esetben és megfelelő kártérítés mellett.

Alánlott irodalom

1. Általános művek, bibliográfia

- David, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei*. Budapest, 1977.
- Dóczy Jenő – Wellmann Imre – Bakács István: *A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete (1505–1805)*. Budapest, 1934.
- Horváth Barna: *Bevezetés a jogtudományba*. Szeged, 1932.
- Kudora Károly (szerk.): *Jogi könyvtár (1867–1910)*. Budapest, 1910.
- Kiszlingstein Sándor: *Magyar könyvészet, 1876–1885*. Budapest, 1890.
- Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I–III. kötet. Budapest, 1951–1958.
- Kosáry Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I. kötet. Budapest, 2000.
- Kozocsa Sándor: *Magyar könyvészet 1911–1920*. I–II. kötet. Budapest, 1939–1942.
- Szkerényi József (szerk.): *Közgazdasági enciklopédia*. I–IV. kötet. Budapest, é. n.
- Halász Sándor – Mandello Gyula (szerk.): *Közgazdasági lexikon*. I–III. kötet. Budapest, 1898.
- Kuncz Ödön: *Bevezetés a jogtudományba*. Budapest, 1924.
- Márkus Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. I–VI. kötet. Budapest, 1898–1907.
- Pauler Tivadar: *Jog- és államtudományok enciklopédiája*. Pest, 1871.
- Petrik Géza: *Magyarország bibliográfiája, 1712–1860*. I–IV. kötet. Budapest, 1888–1892.
- Petrik Géza: *Magyar könyvészet, 1860–1875*. Budapest, 1885.
- Petrik Géza: *Magyar könyvészet, 1886–1900*. Budapest, 1908–1913. I–II. kötet.
- Petrik Géza – Barna Imre: *Magyar könyvészet, 1901–1910*. I–II. kötet. Budapest, 1917–1928.
- Schack Béla (szerk.): *Révai kereskedelmi, pénzügyi és ipari lexikona*. I–IV. kötet. Budapest, 1929.
- Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. I–III. kötet. Budapest, 1879–1938.
- Sztripszky Híador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez*. Budapest, 1912.
- Tóth Zoltán: *Magyar történeti bibliográfia (1825–1867)*. I–IV. kötet. Budapest, 1950–1951.
- Újlaki Miklós: *Hetven év magánjogi irodalma. A magyar magánjog bibliográfiája, 1861–1930*. Budapest, 1930.
- Újlaki Miklós: *Öt év magánjogi irodalma, 1930–1934*. Budapest, 1935.

Zlinszky János: *Wissenschaft und Gerichtsbarkeit. Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert.* Frankfurt am Main, 1997. (Ius commune. Sonderhefte 91.)

2. Jogtörténeti monográfiák

- Asztalos László: *A magyar burzsoá magánjog rövid története.* Budapest, 1970.
- Baltz, Hermann: *Österreichische Rechtsgeschichte.* Graz, 1982.
- Béli Gábor: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig.* Pécs, 1995.
- Bónis György: *Magyar jogtörténet.* Kolozsvár, 1943.
- Brauneder, Wilhelm: *Közép-Európa újabb magánjogtörténete Ausztria példáján (1900-ig).* Budapest, 1995.
- Carlen, Louis: *Rechtsgeschichte des Schweiz.* Bern, 1978.
- Coing, Helmut: *Europäisches Privatrecht, 1800–1914.* I–II. kötet. München, 1985–1989.
- Coing, Helmut: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte.* III. kötet. München, 1986.
- Degré Alajos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Pécs, 1950.
- Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, 1946.
- Erler, Adalbert – Kaufmann, Ekkehard (Hrsg.): *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte.* Berlin, 1971.
- Flossmann, Urshula: *Österreichische Privatrechtsgeschichte.* New York–Wien, 1992.
- Hattenhauer, Hans: *Textbuch zur Privatrechtsgeschichte der Neuzeit, mit Übersetzungen.* München, 1967.
- Hattenhauer, Hans: *Europäische Rechtsgeschichte.* Heidelberg, 1892.
- Hedemann, Justus Wilhelm: *Die Fortschritte des Zivilrechts im XIX. Jahrhundert.* I–II. kötet. Berlin, 1910–1935.
- Hamza Gábor – Földi András: *Az európai magánjog fejlődésének főbb útjai.* Szombathely, 1998.
- Herczegh Mihály: *Magyar jogtörténet, kapcsolatosan az európai jogtörténettel.* Budapest, 1902.
- Kajtár István: *Egyetemes állam- és jogtörténet.* I–II. kötet. Pécs, 1997.
- Keckés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszeireiben. Történelmi vázlat.* Budapest–Pécs, 2004.
- Király János: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre.* Budapest, 1908.
- Kocher, Gernot: *Österreichische und deutsche Privatrechtsgeschichte.* Graz, 1987.

- Kocher, Gernot: *Privatrechtsentwicklung und Rechtswissenschaft in Österreich*. Graz, 1989.
- Kocher, Gernot: *Grundzüge der Privatrechtsentwicklung und der Geschichte der Rechtswissenschaft in Österreich*. Wien-Köln, 1989.
- Kosutány Ignác: *A magyar alkotmány- és jogtörténelem tankönyve*. Budapest, 1892.
- Laufs, Adolf: *Rechtsentwicklung in Deutschland*. Berlin, 1984.
- Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 1997.
- Molitor, Erich – Schlosser, Hans: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*. Karlsruhe, 1975.
- Planitz, Hans: *Quellenbuch der deutschen, österreichischen und schweizer Rechtsgeschichte einschliesslich des deutschen Privatrechts*. Graz, 1948.
- Orgis, Werner: *Der Entwicklungsgang der österreichischen Privatrechtswissenschaft im 19. Jahrhundert*. Berlin, 1968.
- Schlosser, Hans: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*. Heidelberg, 1982.
- Timon Ákos: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Budapest, 1918.
- Wenzel Gusztáv: *Az 1848 előtti magyar magánjog*. Budapest, 1885.
- Wesenberg, Gerhard – Wesener, Gunter: *Neue deutsche Privatrechtsgeschichte*. Wien, 1985.
- Wieacker, Franz: *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit, unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*. Göttingen, 1967.
- Wilhelm, Walter: *Quellen und Literatur der europäischen Privatrechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*. In *Ius Commune*, 5, 1972.

3. Magánjogi monográfiák

- Almási Anton: *Ungarisches Privatrecht*. I–II. kötet. Berlin–Leipzig, 1922–1923.
- Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. Kolozsvár, 1861.
- Eörsi Gyula: *Összehasonlító polgári jog*. Budapest, 1975.
- Frank Ignác: *Közgazdaság törvénye Magyarhonban*. I–II. kötet. Buda, 1845.
- Fehérváry Jenő: *Magánjog*. Budapest, 1942.
- Fodor Ármin (szerk.): *Magyar magánjog*. I–V. kötet. Budapest, 1899–1905.
- Georch Illés: *Honni törvény*. I–III. kötet. Pest, 1804.
- Hattenhauer, Hans: *Grundbegriffe des bürgerlichen Rechts*. München, 1982.
- Herczegh Mihály: *A magyar magánjog mai érvényben*. Budapest, 1880.
- Husztly István: *Jurisprudentiae practica seu commentarius novus in jus hungaricum*. Buda, 1745.

- Kallós Lajos: *A magyar polgári jog alapelvei*. Debrecen, 1865.
- Kelemen Imre: *Institutiones juris privati hungarici*. I–IV. kötet. Pest, 1814.
- Kitonich János: *Directio methodica processus judiciarii*. Nagyszombat, 1618.
- Szegedi János: *Tripartitum Juris Ungarici Tyrocinium*. I–III. kötet. Tyrnaviae, 1734.
- Kolovány Bálint: *A magyar magánjog tankönyve*. I–II. kötet. Budapest, 1911.
- Kövy Sándor: *Elementa Jurisprudentiae Hungariae*. Kassa, 1800.
- Mitteis, Heinrich – Lieberich, Heinz: *Deutsches Privatrecht*. München, 1981.
- Ökröss Bálint: *Magyar polgári magánjog*. Pest, 1862.
- Planitz, Hans: *Deutsches Privatrecht*. Wien, 1948.
- Planitz, Hans: *Grundzüge des deutschen Privatrechts*. Berlin, 1925.
- Raffay Ferenc: *A magyar magánjog kézikönyve*. Eperjes, 1904.
- Suhayda János: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere*. Pest, 1862.
- Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlatja*. I–II. kötet. Budapest, 1917.
- Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*. I–VI. kötet. Budapest, 1939–1942.
- Szlemenits Pál: *Elementa juris civilis hungarici*. I–II. kötet. Pozsony, 1817.
- Tóth Lajos: *Magyar magánjog: Általános tanok*. I–II. kötet. Debrecen, 1922–1923.
- Török Gábor (szerk.): *Civilisztika*. Budapest, é. n.
- Vadász Lajos: *Magánjogunk főbb elvei és az új jogfejlődés*. I–II. kötet. Szeged, 1926.
- Vajkay Károly: *A német közönséges magánjog és történelme köréből*. Budapest, 1875.
- Vecseklőy József: *A magánjog rendszere és a nyugat-európai jogfejlődés*. Budapest, 1906.
- Villányi László: *A magyar magánjog rövid tankönyve*. Budapest, 1941.
- Wenzel Gusztáv: *Magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Buda, 1867.
- Zachár Gyula: *A magyar magánjog alaptanai*. Budapest, 1928.
- Zlinszky Imre: *A magyar magánjog mai érvényben*. Budapest, 1880.

4. FEJEZET

A MAGÁNJOG RENDSZERE

„A kiépített és meggyökeresedett rendszer legnagyobb előnye az anyagban való könnyű tájékozódás.”

Grosschmid Béni

A jogtudománynak az a feladata, hogy a jogágak tételeit rendszerbe foglalja és tartalmukat kifejtse. A rendszerbe foglalás logikai művelet, amelynek az a célja, hogy a jogszabályokat egyfelől közös elemeik, másfelől különbözőségük szerint csoportosítsa.

A magánjogot két fő részre szokták felosztani: *vagyonjogra*, illetve *személyi és családjogra*. Ez elé egy *általános részt* szoktak illeszteni, és az egész anyagot pedig az *öröklés joga* zárja le. Ezt az egyébként nem kizárólagos megoldásként elfogadott felosztást a német pandekta-jogtudomány dolgozta ki, és onnan vette át a magyar jogtudomány is. Nem tökéletes rendszer – sem a logika, sem a teljesség szempontjából –, de ilyen nem is lehet várni, tekintve a magánjog sokszínűségét. A pandektajogi felosztás nem egységes elveken alapszik, az újabban kifejlődött személyiségi jogot, valamint a szellemi alkotások jogát rendszerileg elhanyagolta. Mindemellett könnyen áttekinthetővé tette a magánjogot.

A *pandektajog*, illetve *pandekta-jogtudomány* kialakulása a római jog recepciójával kezdődött. (A *Pandekták*, a *Corpus Juris Civilis* alkotórésze, Jusztiniánusz *Digestáinak* görög neve. 39 jogász irataiból kivont töredékek rendszeres összefoglalása. Mint külön törvénykönyvet Jusztiniánusz császár 523-ban léptette életbe.) A *római jog* esetgyűjtemények tömegéből állt. A római jog alkotóira ugyanis az egyes esetből való kiindulás volt a jellemző. A jog művelésének középpontjában a jogeset egyedisége és nem a jogszabály állandósága állt. Idegenkedtek az általánosító megfo-

galmazásoktól. Szladits Károly szerint: „A római jogtudomány a jogalkalmazás művészetében, a fogalmi jognak – részleteiben végbemenő gazdag – esetjogi kiképzésében érte el virágzásának tetőpontját.”

A *középkor* filozofikus felfogása, amely minden kérdést egy egységes egész részeként fogott fel, elsőként a glosszátorok révén fokozatos absztrakcióval általános jogtételekké kezdte átalakítani a római jog eseti szabályait. Az *újkori gondolkodás* pedig abból a feltételezésből indult ki, hogy az emberi ész a történelem legnagyobb hatalma, és amint Kepler és Newton felfedezték a világ berendezésének törvényeit, éppen úgy az emberi eszből levezethetőnek kell lennie az emberi társas együttélés rendjének is. A jogtudomány feladata tehát általános rendszeralkotó fogalmak képzése, egy magasabb rendű összefogás útján a jogból áttekinthető rendszer alkotása. Ennek során Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646–1716) *Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae* (1667) című művében kísérelte meg először a jogtudományt axiomatikus rendszerre lebontani, s magát a jogot ennek megfelelő matematikai formában, definícióból, axiómából és teorémák sorából felépíteni. Ennek a munkának az oroszlánrészét előbb a természetjogi iskola, majd a XIX. századi nagy német jogtudósok (Friedrich Carl von Savigny [1779–1861], Georg Friedrich Puchta [1798–1846], Bernhard Windscheid [1817–1892] stb.), a pandektajog tudományának reprezentánsai végezték el, akik a német jogtudományt a világ élvonalába emelték. Puchta írta az első ún. pandektakönyvet (1838). Egy évvel később Savigny úgy határozta meg a pandektajog fogalmát híres művében, mint a ma érvényben levő római jogot (*heutiges römisches Recht*).

Gondolkodásmódjuknak két mozgatórugója is volt: Egyrésztől Németországban a *filozófiai műveltség*, a filozófiának példa nélkül álló fellendülése minden szellemi tevékenységre, így a jogtudományra is rányomta bélyegét. Másrésztől a közjogilag széttagolt német területeken az *egységes jogtudomány* által kidolgozott magánjog kialakítására törekedtek. Általános egységes jogot akartak, általános alapelvekkel. Ezért is az általánost keresték minden egyes kazuisztikus döntésben. Így alakították ki a jog alá-fölérendelt fogalmát, az egymásból logikai úton dedukálható jogtételek rendszerét (a jog önmagából való kiegészítése). Logikai úton kidolgozták a jog legfontosabb intézményeinek fogalmát és törvényszerűségeit, melyek ezután újabb esetek eldöntésére is alkalmassá váltak. Meghatároz-

ták például a szerződés fogalmát, és ebből levezették a harmadik javára szolgáló szerződés lehetetlenségét (*contractus tertius non prosut*).

Létrehoztak egy felülről lefelé haladó *deduktív jogrendszert*, szemben az esetről esetre haladó római és angol jog módszerével. Így született meg az alanyi jog (*facultas agendi*), a jogügylet (*Rechtsgeschäft*, *negotium iuridicum*) fogalma, a jog és az igény (*Anspruch*), az anyagi és az eljárásjog elhatárolása.

A pandektajog tudománya a jog rendszerezésének addig soha el nem ért fokát eredményezte, mely a jog értelmi összefüggéseit is megvilágította. Ennek előzményeként ún. „*usus modernus Pandectarum*” a XVI. századtól Poroszországban 1794-ig – a *Porosz Landrechtig* –, Ausztriában 1811-ig, az *Oszták Polgári Törvénykönyvig*, majd Németország nagy részén pedig 1900-ig – a *Német Polgári Törvénykönyv* hatálybalépéséig – mint „közönséges jog” (*ius commune*) kisegítő (szubszidiárius) jogforrásként szerepelt minden partikuláris jog mögött.

A jogtudománynak ezt a feladatát megvalósító tevékenységét nevezte Rudolf von Jhering (1818–1892) magasabb jogtudománynak, míg ellenfeleit „*Begriffsjurisprudenz*”-nek, azaz „fogalmi” jogtudománynak.

A pandektajog tudománya elsősorban Gustav Hugo (1764–1844) és Savigny által dolgozta ki a magánjog ötös felosztását (lásd Hugo, Gustav: *Lehrbuch eines Zivilistischen Cursus*, 1789).

Addig egy ún. hármas rendszert alkalmaztak. Ez a római jog után a magánjogot három részre osztotta fel:

1. személyi jog (*jus personarum*),
2. vagyonjog (*jus rerum*),
3. perjog (*jus actionum*).

Az első rész a családjogot, öröklési jogot és a tulajdonképpen személyi jogot tartalmazta, ez utóbbi a jogképességet és a cselekvőképességet szabályozta. A második részhez sorolták a dologi jogot és a kötelmi jogot. A harmadikba pedig a polgári perrendtartás került.

A pandekta-jogtudomány a jogintézmények belső rokonságát keresve öt részre osztotta fel a magánjogot:

1. *Általános részre*, amely az egész magánjogra vonatkozó általános szabályokat tartalmazza.
2. *Személyi jogra*, amelyben megtalálhatók a természetes és a jogi személyekre vonatkozó szabályok.

3. *Dologi jogra*, a tulajdonnak és a hozzá hasonló kizárólagos rendelkezési jogok szabályaival.

4. *Kötelmi jogra*, a vagyontárgyak forgalmára, követelések szerzésére és tartozások vállalására vonatkozó szabályokkal, valamint a törvénysértések magánjogi következményeivel.

5. *Öröklési jogra*, a vagyonnak a halál utáni sorsát szabályozó jogszabályok gyűjteményére.

Ez a felosztás sem egységes alapon történt. A dologi és a kötelmi jogviszonyt szerkezete, a családi és öröklési jogot tartalma szerint különítették el. Az öröklési jogot azért tárgyalták külön, mert mind a kötelmi, mind a dologi jogok háramlási rendjét szabályozza.

A pandektajog által kialakított ötös felosztást a jelentősebb európai kódexek közül először a *Szász Polgári Törvénykönyv* (1863) követte, majd a *Német Polgári Törvénykönyv* (1900). (Emellett az 1907. évi *Svájci Polgári Törvénykönyv*, az 1911. évi *Kötelmi Jogi Törvénykönyvvel* együtt az 1926. évi *Török Polgári Törvénykönyv*, a Kínai Köztársaság 1929–1931. évi *Polgári Törvénykönyve*, valamint az *Orosz Polgári Törvénykönyv* tervezete is.) Ezzel szemben az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* három fő részből áll: személyi jog (személyi és családjog), vagyonjog (dologbani jog, öröklési jog, dologközi jog) és a személyi és dologi jogok közös meghatározásaiból. A *Code civil* első része személyi és családjogot, a második a tulajdon tárgyait és módjait, a harmadik a tulajdon-szerzés módjai cím alatt az öröklési, kötelmi, házassági vagyonjogot és az elévülés intézményét szabályozza.

Magyarországon korábban Kelemen Imre (1744–1819) (*Institutiones juris privati Hungarici*. I–III. kötet. Pest, 1814 – Czövek István fordításában magyarul Pesten, 1822-ben) és Frank Ignác (1788–1850) (*A közígazság törvénye Magyarhonban*. I–II. kötet, Buda, 1845–1846) még a régi római hármas felosztást használták. Frank Ignác az anyagi magánjogot az „alapismeretek” bemutatása után a „javak nyereséről, veszteséről” közös cím alatt két fő részben tárgyalta. Az első rész *A személyes szabadságról* címmel a személyek jogát és a családjogot tartalmazza. A második rész a *Vagyonról* címmel dologi jogi, öröklési jogi és kötelmi jogi fejezeteket tárgyalja.

Az ötös felosztás 1863-tól, Wenzel Gusztáv (1812–1891) tankönyvének megjelenésétől terjedt el. És ezt fogadták el ezután a szerzők: Suhayda János (1818–1881), Zlinszky Imre (1834–1880) stb., és került be az egyetemi tananyagba. Az ún. résztervezetek is eszerint készültek el.

Az *első polgári törvénykönyv tervezetének* munkálatai során Szász-Schwarz Gusztáv (1858–1920) javaslatára eltértek az ötös felosztástól, az általános részbe tartozó rendelkezéseket elsősorban a kötelmi jogi részbe illesztették, hogy ezzel is az egyébként sokban hűségesen követett *Német Polgári Törvénykönyvtől* való függetlenségüket hangsúlyozták. Az 1928-as magyar törvényjavaslat pedig négy fő részből állt:

1. személyi és családjog,
2. dologi jog,
3. kötelmi jog,
4. öröklési jog.

A jogtudomány és a jogi oktatás mindvégig megmaradt az áttekinthetőséget nagyban elősegítő ötös felosztás mellett.

Az ún. *általános rész* volt a pandektajog legsajátosabb és legtipikusabb intézménye, melyet tisztán jogászai, jogdogmatikai eszközökkel dolgoztak ki. A német jogterületeken kívül nem is ismerték. Sem a *Code civil* rendszerét követő francia jogtudomány (kivéve a *Code civil* egyik tervezetének bevezető részét, amely 6 címből és 39 szakaszból állt, és természetjogi alapelveket fogalmazott meg, de ezt a részt később elhagyták azzal az indoklással, hogy ezek az elvek inkább egy tudományos munkába valók), sem az angol jogtudomány nem foglalkozott a magánjog közös fogalmaival. Abból a felvetésből indultak ki, hogy a jogtudomány tényleges rendszere az általános és a különös rész megkülönböztetésén alapul, ahol az általános rész a *különös fogalmak közös jegyeiből* állítható össze. Ezek rendszerint nem közvetlen magatartási szabályok, hanem olyan általános elvek, fogalmak és tényezők, amelyek a különös rész minden szabályára egyaránt vonatkoznak (például a jogügylet fogalma). Általában ezért is teszik e szabályokat a kódexek elejére, mert így nem kell minden résznél megismételni.

Az általános rész intézményét a *természetjogászok* – különösen Samuel Puffendorf (1632–1694) és Christian Wolff (1679–1754) – alakították ki. A legtokéletesebb formáját Grestor Hugo (1764–1844), Georg Arnold

és Heise (1778–1851) után Savigny műveiben (*System des heutigen Römischen Rechts*. I–VIII. kötet. Berlin, 1840–1849) nyerte el. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* harmadik része *A személyi és dologi jogok közös határozmányai* címmel volt a mai értelemben vett általános rész első megjelenése. Itt került sor a jogok és kötelezettségek megerősítésére, megváltoztatására, megszüntetésére, az elévülés és az elbirtoklás szabályozására. Az osztrák jogban az általános rész elméletét végül is Josef Unger (1828–1913) dolgozta ki.

Unger megfogalmazása szerint „az általános rész foglalja magába a lényegét, az eszmét, az elvet, a különös rész a módot, az alkalmazás alakját, a megvalósítást, az általános rész a különösben jut megvalósulásra és a különös rész nem egyéb, mint sajátzerű alkalmazása az általánosnak. Ez oknál fogva a különös rész kidolgozása derekasán átdolgozott általános részt feltételez, másrészt pedig a jó általános rész a különös rész feletti teljes uralkodás és ennek szakadatlan figyelembevétel nélkül nem létesíthető” (Unger, Joseph: *Der revidirte Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuch für das Königreich*. Sachen, 1861).

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* és az egyik legnagyobb osztrák jogtudós műve együttesen hatott aztán a magyar jogfejlődésre. (Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv*ben a III. rész közös rendelkezései: kötelmek, elévülés, elbirtoklás felelt meg leginkább az általános résznek.)

Németországban a Puchta művét alapul vevő *Szász Polgári Törvénykönyv* alkalmazta először a maga teljességében, de klasszikus formáját a *Német Polgári Törvénykönyv*ben nyerte el.

Magyarországon 1848 után vált elismertté, amikor a magyar jog pandektajogi dogmatika hatása alá került. Horvát Boldizsár (1822–1838) igazságügy-miniszter megbízásából Hoffmann Pál (1830–1907) törvényjavaslatot (1871) is készített erre vonatkozóan.

A magyar jogtudományban az általános rész először Wenzel Gusztáv tankönyvében (1863) jelent meg, Zlinszky Imre pedig már gondosan ki is dolgozta magánjogi monográfiájában. Zlinszky ebben a fejezetben taglalta a magánjog fogalmát, forrásait, irodalmát stb.

Az 1900-as *Polgári Törvénykönyv* tervezete azonban Szász-Schwarz Gusztáv javaslatára eltért a *Német Polgári Törvénykönyv* rendszerétől, és az általános rész szabályait elsősorban a kötelmi jog elejére helyezte. Ez az öncélú törekvés, hogy ezzel is eltérjenek az egyébként sokban szol-

gáian másolt német kódextől, ellentmondásos helyzetet teremtett. Az általános jellegű szabályokat ugyanis mindig a kódex elejére kell tenni, mert azok ismerete a későbbi anyag megértéséhez szükséges. A kiváló jogtudós elképzelésével azért sem érthetünk egyet, mert kritikai megjegyzései ugyan helytállóak voltak, de nem tudott helyette más rendszer elvet kialakítani. Éppen ezért a következő nagy összegző magánjogi mű, a Szladits Károly szerkesztette *Magyar magánjog* első kötetében, egységes elvek alapján elemezte több mint ötszáz oldalon az általános részt.

Az *általános rész feladata*, hogy bevezessen a jogág elméleti alapjaiba, melynek ismerete a magánjogi gondolkodásra meghatározó hatást gyakorol. Megismertet a magánjog fogalmával, tárgyával, rendszerével és a magánjog jogforrásaival. Itt foglalkoztak a jogszabálytannal, jogügylettel, jogviszonyokkal, jogintézményekkel. A magánjog általános alapelveinek bemutatásával (*ésszerűség, igazságosság, jogbiztonság*) segítséget nyújt a jogalkalmazónak az egyes konkrét jogszabályok értelmezésénél. A magyar magánjogban a meghatározó szokásjogi szabályozás miatt különös jelentőségre tett szert az esetleges joghézagok feloldásánál, a bírói jogalkalmazói jog alakulásánál.

Ajánlott irodalom

Asztalos László: *Polgári jogi alaptan*. Budapest, 1987.

Barna Ignác: A német polgári törvénykönyv általános része. *Jogtudományi Közlemény*, 1888.

Biró Görgy – Lenkovic Barnabás: *Általános tanok*. Miskolc, 1996.

Coing, Helmut: *Zur Geschichte des Privatrechtsystems*. Frankfurt am Main, 1962.

Csehi Zoltán: A magyar magánjog általános részéről. Elméleti és dogmatikai fejtegetések. In *Diké kísértése. Magánjogi és kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2005.

Farkas Lajos: Tanulmányok a magánjog dogmatikájáról. *Jogtudományi Közlemény*, 1883.

Fürst László: *A magánjog szerkezete*. Budapest, 1934.

Györi Elek: *Az általános Magyar Magánjog Törvénykönyv tervezete. Általános indokok*. Általános rész. Budapest, 1880.

- Hamza Gábor – Sajó András: Savigny a jogtudomány fejlődésének keresztútján. *Állam- és Jogtudomány*, 1974.
- Hoffmann Pál: *Általános Magánjogi Törvénykönyvnek tervezete Magyarország számára*. I. Általános rész. Budapest, 1880.
- Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*. Budapest, 1936.
- Kiss Albert: *A római jog recepciója*. Szeged, 1935.
- Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, 1997.
- Larenz, Karl: *Allgemeinen Teil des deutschen Bürgerlichen Rechts*. München, 1989.
- Marton Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. Debrecen, 1937.
- Nizsalovszky Endre: *Magyar polgári jog*. I. Általános rész. Budapest, 1950.
- Novotni Zoltán: *Polgári jog*. I. Általános rész. Budapest, 1994.
- Pólay Elemér: *A pandektisztika hatása a magyar magánjog tudományára*. Szeged, 1971.
- Pólay Elemér: *A római jogrendszer tagozódásának kérdése*. Szeged, 1987.
- Rüthers, Bernd: *Allgemeiner Teil der BGB*. München, 1983.
- Somló Bódog: *Juristische Grundlehre*. Leipzig, 1922.
- Szászy István: *A magánjog alapintézményei*. Budapest, 1949.
- Szászy István: *A magyar magánjog általános része*. I–II. kötet. Budapest, 1947–1948.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *Magánjogunk felépítése*. Budapest, 1893.
- Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*. I. kötet. Általános rész. Budapest, 1941.
- Tóth Lajos: *Magyar magánjog. Általános tanok*. I–II. kötet. Debrecen, 1922–23.
- Varga Csaba: *Politikum és logikum a jogban*. Budapest, 1987.
- Zlinszky János: *A római jog továbbélése*. Budapest, 1997.

II. rész

A MAGYAR MAGÁNJOG FEJLŐDÉSÉNEK FŐ SZAKASZAI

„A jogállapotot nem lehet a történelem másodpercmutatóiról leolvasni, hanem csak akkor tudjuk meg, hogy hányadán állunk, amikor az óra üt.”

Somló Bódog

1. FEJEZET

FELVILÁGOSODÁS ÉS TERMÉSZETJOG KORA (1711–1830)

„A speciális műveltségnek alapja a generális. Ezen nem a tudománynak korlátlan kosmopolitizmusát értjük, sőt ellenkezőleg, szent meggyőződésünk, hogy vannak tudományzajok és így különösen olyanok, melyek nemzeti, ősi hagyományainkkal függenek össze, melyeket legelsősorban nemzeti alapokon, sajátlagos kultúránk latbavételével kell művelnünk. De ennek is európai színvonalon, nem az elzárkózottság korlátai által elszigetelve kell végbemennie. Mert csak ezen nézőpont vezet bennünket a tudás és megismerés megadott színvonalához, és ment meg bennünket a tudományos szűkkeblűségtől, az egyoldalú elzárkózástól...”

Király János

A Magyarországot pusztító, közel két évszázados háborúk után (1521. Nándorfehérvár eleste – 1718. pozareváci béke) lassan gyarapodásnak indult az ország. Betelepítették a korábban lakatlanná vált vidékeket, fokozatosan modernizálni kezdték az agrárgazdaságokat. Különösen a XVIII. század második felében egyre több manufaktúrát alapítottak. A kereskedelmi forgalom is kezdett kibontakozni. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az 1514-es jogállapotokat tükröző *Hármaskönyv* már nem felel meg teljes mértékben a kialakuló igényeknek. Ezt már a *Négyeskönyvet* készítő bizottság is vallotta. Az 1712/15. évi országgyűlés (1715. évi 24. tc.) ezért egy reformbizottságot (*Systematica Commissio*) állított fel gróf Csáky Imre (1672–1732) kalocsai érsek vezetésével, hogy többek között a magánjogot is megreformálják. A bizottság Szegedi János jezsuita jogtudós szerint a *Commissio Systematica* nevet azért kapta, hogy egy rendszeres törvénykönyvet készítsen el. Üléseiket Pozsonyban

tartották (1716–1722), és a *Hármaskönyv* egyes részeit igyekeztek a gyakorlati élet követelményeihez igazítani. A királyi tábla és az elsőfokú bíróságok ítéleteit figyelembe véve úgy, hogy glosszákat (*observatione*) fűztek hozzá. Szegedi szerint a *természeti méltányosság* elvei alkották a kiindulási pontot, hasonlóképpen, mint a *Négyeskönyv*nél. Az anyagi jog számos tételét tehát glosszák formájában próbálták meg módosítani. Ezért sok esetben a *Hármaskönyv* egy-egy szakaszához kapcsolták megjegyzéseiket, amelyek önálló törvényként való közzétételre nem voltak alkalmasak. A kancellária ezért javasolta, hogy rendezzék az anyagot tárgy szerint (*personae, res, actiones*), és az újításokat törvénycikkekben fogalmazzák meg. Így készült el az első, valóban eredeti alkotás, a *Novum Tripartitum Opus Juris Consuetudionarii Incltyti Regni Hungariae* című javaslat.

A munkálatok egy részét, rendszertelenségének ellenére, az 1722/23-as és az 1728/29-es országgyűlés néhány részét törvényerőre emelte. Több részét pedig a bírák és a jogtudósok a gyakorlatban alkalmazni kezdték, így szokásjogi úton lépett életbe. Megkönnyítette a *Commissio Systematica* munkálatának alkalmazását, hogy Szegedi János *Tyrocinium* (*Tyrnaviae*, 1734) című művében kiadta. A kor viszonyai között közismertnek számító glosszákat Szegedi az általa szerkesztett *Corpus Juris Hungariciba* is felvette a jegyzetek közé. A *Novum Tripartitummal* az 1722–23. évi országgyűlés nem lehetett teljes mértékben elégedett, mert egy újabb bizottságot küldött ki. 1751-től 1768-ig újabb és újabb bizottságokat állítottak fel (a legutolsót gróf Dóry Ferenc elnöklete alatt), azonban ezek a törvényjavaslatok már az országgyűlés elé sem kerültek. Végül Mária Terézia (1740–1780) egy háromtagú bizottságot állított fel az 1723-ban újjászervezett Királyi Curia legfontosabb ítéleteinek, döntvényeinek (*decisiones*) összegyűjtése érdekében. Ennek a munkának lett az eredménye a *Planum Tabulare* (1769). Werbőczy *Hármaskönyve* tehát csak 1723-ig volt alapvetően nagy hatású jogforrás, azután kezdett kialakulni egy új jog a Kúria igazságszolgáltatása alapján. (Zlinszky János megfogalmazása szerint: „A jogélet csendes reformja vette kezdetét.”)

II. József (1780–1790) abszolutisztikus törekvései egyrészt a *Hármaskönyv* tekintélyének lerombolására, másrészt viszont pozitív hatású rendeletek kiadására irányult. A jobbágyok jogképességét növelte híres rendelete (1785), amely eltörölte a jobbágy elnevezést, biztosította a szabad

költözködés jogát, megengedte a földesúr beleegyezése nélkül is házasságkötésüket. Mesterséget, tudományt ezután szabadon tanulhattak. Ingóságai és szerzett jogaik felett szabadon rendelkezhetek. Jobbágytelküket zavartalanul használhatták. Az 1786-os házassági nyílt parancsa a házassági jog fejlődését eredményezte. A protestánsokat illetően 1790 után is alkalmazták.

Mária Terézia és II. József abszolutisztikus törekvéseivel szemben a magyar rendek először csak privilégiumaik megóvására törekedtek, a hagyományos sérelmi politikát követték. A nemesség feltételei azonban a XVIII. század utolsó harmadában bizonyos mértékben módosultak. A nemesi árutermelés növekedésével a birtokosok kezdtek a terményeik, különösen boruk eladásában, exportálásában, sőt, végül részben már a belső piac, tehát az ipar fejlesztésében is érdekeltté válni. A köznemesség jobb módú, felső rétege (mintegy 25–30 ezer család) megerősödött. Politikai önállóságukat ekkor kezdték elnyerni.

(A rendkívül tájékozott Kovachich Márton György [1744–1821] a *Merkur von Ungarnban* írt cikkében állapította meg, hogy a magyar felvilágosodás a hétéves háborút [1756–1763] követően alakult ki. A hadjáratban ugyanis sok magyar vett részt, és meghatározó külföldi tapasztalatokra tettek szert.)

A jórészt jogtudományi műveltségű birtokos nemesség ekkoriban kezdett megismerkedni a felvilágosodás eszmerendszerével, különösen Voltaire, Montesquieu stb. könyveit és a természetjogászok műveit olvasták. II. József türelmetlen, sok esetben átgondolatlan rendeletei (3000 nap alatt 6000 rendelet) az ország lakosságának nemzeti érzését, vallási szokásait, erkölcsi felfogását sértő reformokkal szemben a magyar nemesség a magyar nemzeti állameszme gondolatával fordult szembe, de 1790 után már nem ragaszkodhattak csak az in integrum restitúcióhoz. A változás iránt fogékonnyá vált a magyar nemesi elit. Néhány hónap alatt a kor viszonyaihoz képest szinte hihetetlen mennyiségű *politikai röpirat* jelent meg magyar, német és latin nyelven. (A korszak politikai irodalmát feldolgozó Ballagi Géza szerint körülbelül 600 db.) Ennyit még 1848-ban és 1861-ben sem írtak. Igaz, hogy akkor nem volt még számottevő a magyar sajtó. A legtöbb szerző a vármegyei közvéleményt és az országgyűlési követeket a reformok szükségességéről próbálta meggyőzni. A nemesség az uralkodóházzal mérte össze az erejét, ezért

elsősorban a közjog területén fejtették ki a legradikálisabb nézeteket (hatalommegosztás, társadalmi szerződés stb.). A társadalmi átalakulás szükségességéről viszont rendkívül óvatosan nyilatkoztak, nehogy elriasszák a megyei nemesség iskolázatlan tömegeit.

Az elsők között jelent meg az egyik legradikálisabb követeléseket felvonultató gróf Batthyány Alajos (1750–1818) *Ad amicam aurem* (1790) című, három kis kötetből álló munkája. Batthyány javasolta a majorátus eltörlését, a női és a férfi leszármazók egyenlő arányú örökösödését, az úriszék megszüntetését és a jobbágy szabad birtokszerzési jogának engedélyezését. Ez az utóbbi a nemesi birtokok értékét növelné. Véleménye szerint a földesuraknak magánjogi szerződést kellene kötniük jobbágyaikkal.

Gróf Skerlecz Miklós (1731–1799), aki 1790-től először az országgyűlésen, majd a kereskedelmi bizottság munkájában meghatározó szerepet töltött be, *Genuina constitutionis Hungaricae post adoptatum pragmaticam sanctionem principia* című művében az akkoriban kezdődő divatnak megfelelően Angliát állította példaképnek: „Miért ne lehetne (a magyar alkotmány) némely kedvezését kiterjeszteni a szabad, de nemtelen polgárookra is? Miért ne lehetne a parasztnak lassanként utat nyitni a szabadsághoz, ezáltal erősödne és biztosabbá válnék a nemesség.”

Gróf Széchenyi Ferenc (1754–1820) családi hagyományainak megfelelően megpróbált közvetíteni a bécsi udvar és a magyar nemesség között.

A Nemzeti Múzeum és Könyvtár alapítója egyenlő jogok és kötelezettségek törvénybe iktatását javasolta. Lásd *Egy hazafi gondolatai néhány országgyűlésre tartozó dologról* (1790), *Javaslatok a nemes vármegyéktől az országgyűlésre küldendő követeknek szóló utasítások kidolgozására végett kiküldött bizottság számára* (1790), *A magyar országgyűlésen javasolandó törvények lényege* (1790). A tulajdonszerzés lehetőségét mindenki számára biztosítaná. Mindenképpen segíteni kellene a parasztságot. Végül javasolta, hogy válasszanak egy bizottságot az országgyűlés legjobbjai közül, akik kidolgozzák a törvényjavaslatokat.

Amíg Széchenyi Ferenc a politikai realitásokat, addig titkára, Hajnóczy József (1750–1795) a kor legmodernebb jogi reformprogramját fogalmazta meg. A magyar történeti alkotmány ismeretében annak módosításaként vázolta fel *törvényjavaslatait*. Örökváltságot és szabad birtokbír-

hatási jogot ajánlott a jobbágyoknak úgy, hogy Werbőczy *Hármaskönyve* I. részének 9. cikkelye jogosultságait rájuk is kiterjesztené. Az úrbéri viszonyt szerződéses kapcsolattá alakítaná át. Megszüntetné az ősiséget és az adományrendszert, mert felismerte a kettő összefüggését. A birtokképesség elvének kiterjesztésével együtt javasolta, hogy minden ingatlan tulajdonosa rendelkezhesen róla, mihelyt teljes korát eléri. Ne lehessen az atyafiak sérelme címén az ügyletet bírói úton érvényteleníteni (*validatio ex praeiudicio*). (Lásd *Unpartheysche Gedanken über den 1790 abzuhaltenden Landtag*. 1790.) Mindezeknek közvetlen hasznosságaira is felhívta a közvélemény figyelmét. Jogkiterjesztéssel több vevője lehet a nemesi birtoknak, ezért jobb áron lehet majd eladni. A valódi tulajdonos jobban műveli a földet, mint aki nem rendelkezhet szabadon a birtokával.

Az 1790/91. évi országgyűlés helyzetéből adódóan nem tudta, de eléggé nem is akarta megvalósítani a politikai röpiratokban felvázolt reformok zömét. Néhány büntetőjogi reformra és a vallásszabadság kiterjesztése mellett a közjogi biztosítékokra helyezték a hangsúlyt (lásd 1791. évi 10. és 12. tc.). A reformhajlandóságú birtokos nemesek és az értelmiségi nemesi csoportok a változásokat ellenző nemesi és udvari körökkel végül is egy kompromisszumos megoldásban állapodtak meg. Az 1791. évi 67. tc.-kel (Erdélyben a 64. tc.) felállították az országgyűlés rendszeres bizottságát (*Deputatio Regnicolaris*) azzal a feladattal, hogy a következő országgyűlésre a jogmodernizáció érdekében törvényjavaslatokat készítsenek. Ezek közül a 6. az országbíró (az alig 35 éves, Horváth Mihály szerint lángeszű Zichy Károly) elnökletével felálló, az országgyűlés tagjaiból álló jogi bizottság kapta a legnehezebb feladatot: „A perrendtartás javítása, amennyiben azt akár a perek gyorsabbítása, azonban a perlekedők elegendő biztonságával kapcsolatban, akár pedig a nagyobb költségkímélés követeli. Néhány hasznos polgári törvény tervezete, a melyek talán a birtokosok teljesebb biztonságáról való gondoskodásra vagy azon források betömésére, melyektől az alaptalan perek keletkeznek, vagy végül a létező törvények nagyobb áttekinthetőségének eszközzésére szolgálnak, a hová tehát az úgynevezett curiai döntvények megbírása is tartozik.”

A törvény tehát egyértelműen utalt az ősiségi perek káros hatásaira, az ún. *megerőtlenítési perek* révén ugyanis századokkal később is meg lehe-

tett támadni a földbirtok eladását, ha az eladó annak idején elmulasztotta az összes osztályos atyafit megkeresni és beleegyezésüket kikérni. Azonban míg a büntetőjog területén egyértelműen új törvénykönyv elkészítését írták elő, addig a magánjog területén a *Projectum legum civilium* (1795) címmel megelégedtek néhány törvényjavaslattal. (A jogszabály kategorikusan előírta nekik, hogy a bizottságnak nem kodifikációs, hanem inkorporációs munkát kell végeznie.) A tervezet a magánjogi szabályokat ennek ellenére nem szabályozta egységes rendszerben. Csak a legvitatottabb kérdésekkel foglalkoznak: az adománybirtokot, a nő különjogokat és öröklési jogot, örökbevallást (*fassio perennalis*) és a zálogot szabályozták. A váltó- és kereskedelmi jog körében azonban valódi törvénykönyvet dolgoztak ki *Codex cambio-mercantilis* címmel. Tevékenységüket kezdetben széles körű érdeklődés kísérte, különösen Magyarországon, ahol élve a törvény adta lehetőséggel, a megyék nagy többsége, városok, kereskedőcéhek sora és mintegy negyven magánszemély fogalmazta meg az egyes témákkal kapcsolatban a javaslatait, és számos hozzászólás jelent meg nyomtatásban is.

Az 1791. évi 67. tc. azt is kimondta, hogy a megyék is küldjék meg észrevételeiket. Amikor azok késtek, és a nádor megsürgette őket, arra hivatkoztak, hogy csak az operátumok ismeretében tudnák mindezt megtenni. Ezt a kérést viszont a nádor határozottan visszautasította.

Ezeket a munkálatokat sem az országgyűlés nem tárgyalta, de a bíróságok sem alkalmazták. Az operátumokat az 1825/27. évi országgyűlés vette elő, és az 1827. évi 8. tc. alapján újabb bizottságokat küldtek ki, hogy vizsgálják meg az 1790-es évek munkálatait, vajon megfelelnek-e a kitűzött feladatoknak. A bizottság azt a feladatot kapta, hogy mondjon véleményt, és indokolja meg a saját álláspontját, és terjessze a következő országgyűlés elé. A bizottság túllépve eredeti megbízásán valódi törvényjavaslatot kívánt készíteni, de csak a kinyomtatásig jutottak el (1831). Az 1830. évi 6. tc. az 1831. október 2-ára összehívandó országgyűlés feladatát a rendszeres bizottsági munkálatok megtárgyalásában jelölte meg, de az 1832/36-os országgyűlés ezeket az anyagokat nem tárgyalta.

A röpirat-irodalom és a bizottsági munkálatok azonban nagy hatást gyakoroltak a reformkorra. A reformkor politikusai, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Szalay László és a többiek az 1790-es évek politikai röp-

iratainak elolvasásával kezdték meg felkészülésüket politikai pályájukra. A rendszeres bizottságok anyagai pedig a reformkori törvényjavaslatok kiindulópontjává váltak. Kossuth talán túlzó pátozzsal, de valódi jelentőségüket bizonyítva írta *Felelet* (1841) című művében: „Ezen országgyűlés, melyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés annyi méltósággal, annyi szabadságszeretetet annyi törvényességgel, annyi körülmény ismeret annyi előrelátó gondossággal, annyi engesztelő szellem a jövőndőbe vetett oly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyűlés történetét évrzajzaink legfényesebb lapjaihoz sorolhatnók, utóbb, ha megolvassuk az 1790: 67. tc. által kirendelt országos választmány munkálatait, melyek nagy részben a XIX. század gyermekeinek is becsületére válnának.”

Ajánlott irodalom

- Az 1790–91: 67. tc. és az 1825–27: 8., 9. és 15. tc. alapján létrejött regnicoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája. Összeállította Bibó István. Budapest, 1977.
- Ballagi Géza: *A politikai irodalom 1825-ig*. Budapest, 1888.
- Barta István: *A fiatal Kossuth és kora. Akadémiai doktori értekezés*. Budapest, 1964. (Egyetemi Könyvtár kéziratára.)
- Bárfay Szabó László: *A gróf Széchenyi-család története*. I–II. kötet. Budapest, 1911–1926.
- Benda Kálmán: *A magyar nemesi mozgalom 1790-ben. Történelmi Szemle*, 1974.
- Bónis György: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Budapest, 1935.
- Bónis György: *Hajnóczy József*. Budapest, 1954.
- Concha Győző: *A 90-es évek reformeszméi*. Budapest, 1885.
- Csaba Jenő: *Gróf Batthyány Alajos „Ad amicam aurem” című munkája*. Budapest, 1917.
- Dienes Samu: *Báró Martini Természet törvényről való állításainak magyarázata*. Bécs, 1792.
- Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, 1924.
- Felvilágosult abszolutizmus, felvilágosult rendiség. *Történelmi Szemle*, 1976.

- Fónagy Zoltán: Az úrbéri operatum megyei tárgyalása (1831–1832). *Agrártörténeti Szemle*, 1988.
- Fónagy Zoltán: Az úrbéri operatum megyei tárgyalása. *Agrártörténeti Szemle*, 1988.
- Fraknói Vilmos: *Gróf Széchenyi Ferenc*. Budapest, 1902.
- Frank Ignác: *A közigazgatás törvénye Magyarországon*. I–II. kötet. Buda, 1845.
- Gaál Jenő: *Berzeviczy Gergely élete és művei*. Budapest, 1902.
- Gergely András: A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974.
- Grünwald Béla: *A régi Magyarország, 1711–1825*. Budapest, 1880.
- H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*. Budapest, 1967.
- H. Balázs Éva: *Bécs és Buda a régi századvégen (1765–1800)*. Budapest, 1987.
- Hajnóczy József közjogi – politikai munkái. Sajtó alá rendezte Csizmadia Andor. Budapest, 1958.
- Horváth Ambrus: *Koppi Károly működése*. Szeged, 1940.
- Kónyi Mária: *Az 1715–1722. évi rendszeres bizottságok javaslatai*. Bécsi Magyar Történeti Intézet kiadványai, Budapest, 1938.
- Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1983.
- Málnásy Ödön: *Gróf Csáky Imre bíbornok és kora*. Kalocsa, 1933.
- Marczali Henrik: *Az 1790–91-diki országgyűlés*. I–II. kötet. Budapest, 1907.
- Poór János: *Hajnóczy József*. Budapest, 1998.
- Pruzinszky Sándor: *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 2001.
- Skerlecz Miklós báró művei. Budapest, 1914, kiadta Berényi Pál.
- Szabó Imre: *Burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, 1980.

2. FEJEZET REFORMKOR (1830–1848)

„Egy nemzet..., mely sajátosságainak kifejtésében valami egészre kiképezheti magát, oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része, és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, »a tökéletesülés« felé.”

Széchenyi István

Az ún. *jakobinus összeesküvés* véres megtorlása, a francia forradalom eseményei, végül a napóleoni háborúk miatt a reformok kérdése hosszú időre lekerült a napirendről. A háborús konjunktúra után azonban devalváció és gazdasági válság következett. A nemesi ellenállás leszerelése érdekében a bécsi kormányzat is kénytelen volt engedményeket tenni. Ezért 1825-ben – hosszú törvényalkotási szünet után – újra összehívták az országgyűlést. Az 1825/27-es diétán még csak a hagyományos rendi-szénelmi politika volt napirenden. A történelem lapjaira csak Széchenyi Istvánnak a *Magyar Tudományos Akadémiára* tett híres felajánlása (1827. évi 11. tc. A hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról) és az újabb országgyűlési bizottságok kiküldetéséről szóló törvény kerülhetett fel. Az 1827. évi 8. tc. a nádor vezetésével felállított Magyar Országos Bizottság (*Excelsa Regnicolaris Deputatio*) feladata az operátumok átdolgozása volt. A bizottság 81 tagja a pesti Károlyi-palotában 1828 és 1830 között dolgozott. A jogi bizottság meghatározó vezetőjeként Palugyai Imre (1780–1858) egri kanonok tevékenykedett. Munkásságukat elvileg a nyilvánosságtól teljes mértékben elzárva kellett volna végezniük, de mind a bécsi kormányzat, mind pedig a magyar közvélemény élénk figyelemmel kísérte az eseményeket, hiszen semmi sem maradhatott titokban. A kaszinókban és egyéb politikai fórumokon tárgyalták meg a Széchenyi István által „kilenc deák könyvnek” nevezett munkálatokat. Wesselényi Miklós javaslatára az ellenzék kérte a

nádortól a kinyomtatásukat, ami meg is jelent: *Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consuequentiam articuli 67: 1790-1 elaboratis systematicis operatis articulo VIII: 1825-7 exmissae, circa objecta ad deputationem publico-politicam relata* stb. címmel.

Az operátum jogi albizottsága által készített munkálat több olyan kérdést is felvetett, amely lehetőséget nyújtott a rendi jog megreformálására: az I. részben a törvényszékek rendezéséről szóló fejezetben került elő az úriszék korlátozásának ügye, a perrendtartásról szóló II. és a büntető törvénykönyvet tartalmazó III. rész a törvény előtti egyenlőséget (büntetőjogi és magánjogi tekintetben) vetette fel, a polgári törvénykönyvet tartalmazó IV. rész a nemesi magánjog reformja keretében az ősiség és a hitbizomány problémáira kereste a megoldást. Javasolták, hogy hitbizományt a jövőben csak 500 telken felüli birtokon lehessen létesíteni, az örökösödési jog pedig 32 éven felül elévül. Kimondták azt is, hogy nem jobbágy jogállású nem nemesi személy is lehessen perben nemessel szemben. Az összbizottság az örökvallás törvényi szinten szabályozását javasolta, ami a szabad rendelkezés felé tett volna nagy lépést, hiszen ezután nem lehetett volna megtámadni az olyan örökvallást, amely az eladónak hasznára volt. A kereskedelmi és a váltójogról szóló V. rész pedig a kereskedelmi hitel és a nemesi birtokjog kapcsán felmerülő kérdéseket tárgyalta. Az úriszékbizottság munkálata csak egyetlen kérdésben ment túl a Mária Terézia úrbéri rendelete óta kialakult gyakorlaton: javasolta, hogy a jobbágyok szabadon adhassák-vehessék úrbéres telkük hasznvétélét.

1830 tavaszán a megyékben kialakult ellenzéki csoportok azt kérték a nádortól, hogy az operátumokat megyei vitára bocsássa. Ennek a kezdeményezésnek Széchenyi István *Hitel* című munkája adott erőt, hiszen innen nyerhettek bizonyosságot arra nézve, hogyan lehet a válságból a kitat megtalálni. Az országosan egyre erősödő követeléseknek a kormány nem tudott ellenállni. A kilenc kötetet a nádor megküldte a megyéknek, amelyek különbizottságot választottak az országos bizottság által elkészített törvényjavaslatok megvitatására. Számos megye határozatot hozott arról, hogy az operátumokkal kapcsolatban bárkinek az írásos javaslatát elfogadja és megvitatja, így dolgozva ki végleges álláspontját a törvénytervezetekről. A megyék abban is megállapodtak, hogy végleges

véleményüket egymásnak is eljuttatják. Pest megye elsőként készítette el azt a javaslatát, amelybe az örökváltságra vonatkozó szabályozást is belefoglalta.

Több megye is (Pest, Bars, Nógrád, Temes, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Bihar, Csanád, Békés, Csongrád, Zólyom, Ung, Trencsén, Szabolcs, Szatmár, Vas, Zemplén) Széchenyi szellemében fogalmazta meg véleményét. Például Nógrád megye az alábbiakat írta: „A dicső magyar nemzetnek még fellyebbre való emelkedése semmivel sem eszközölhetik hathatósabban, mintha a kötelességekhez képest a jussok is arányosítottván, célirányos nevelés által a nép is nemzetté tökéletesítettik, s annak legkisebb tagja is [...] a Partis Primae Titulus 9-us (*Hármaskönyv*. I. rész, 9. cikkely) oltalma alá fogadtatik, mellyhez különben is mint a természet megszeghetetlen törvényéhez minden embernek véleszületett jussa vagyon.” Egmás után készültek azok a megyei javaslatok, amelyek a polgári átalakulás igényét fogalmazták meg: az úriszék eltörlését, a törvénykezés nyilvánosságát, a jobbágyok birtokbírhatását, az ősiség eltörlését, a tized, a majorátusok megszüntetését, végrendelkezési szabadságot, vallások egyenjogúságát... stb.

Az országos bizottság javaslatát, hogy biztosítsák a jobbágytelekkel kapcsolatos haszonvételek szabad adásvételét, a vármegyék többsége támogatta. A reformhajlandóságú megyék, miközben a földesurak érdemeit figyelembe véve csak kisebb anyagi (materiális) engedményeket szorgalmaztak, ugyanakkor jogot akartak biztosítani a földesúri függésből való kibontakozásra is. Több megye is lehetővé kívánta tenni, hogy a jobbágyok teljes körű tulajdont szerezhessenek, és külön törvényeket javasoltak a jobbágyok személyi és vagyonbiztonságának védelmére. Egy-egy megyében az önkéntes örökváltságra is javaslatot tettek, ezáltal lehetővé téve, hogy a jobbágy megegyezhessen a földesúrával a terhei és jobbágytelke megváltásáról. A megyék nagy többségében azonban a fölbirtokosok úgy látták, hogy továbbra is szükségük lesz a robotra, ennek megszüntetését nem tartották lehetségesnek, leküzdhetetlen akadályként tekintettek a pénzhiányra és az ősiségre. Ez utóbbi eltörlését csak egy-két megye vette fontolóra. Felmerült az úriszék eltörlése is, de a többség csak annyit változtatott volna, hogy ezután ezek a bíróságok a földesúr és a jobbágyok közötti pereket ne tárgyalhassák.

1833-ban a bécsi kormányzat kénytelen volt abba is beleegyezni, hogy a munkálatokat országos vitára bocsássák. Eredetileg arra gondoltak, hogy a francia *ordonnance*-ok példáját követve a hatalmas munkálatokat országgyűlési tárgyalás után törvénybe iktatják. 1835-re azonban általánossá vált az a vélemény, hogy ez lehetetlen. Az idő már túlhaladott ezeken az anyagokon. A tervezeteket tehát megint csak nem tárgyalta az országgyűlés, de a közvéleményt megmozgatták, és a későbbi évek reformjainak alapjává vált. Ezt a helyzetet ismerte fel Kossuth Lajos, amikor minderről az alábbiakat írta: „...bölcse megértvén az időnek kívánatait, a systematicum operátumok felvételének előkészítésével azoknak közvitatás szőnyegére bocsátásával az elmesurlódásnak tág mezőt, nagy lökést adott. Így kezdett a nemzet gondolkozni közérdekű tárgyakról, s igen természetes, hogy ilyen mű vitásaiban két nagy részre oszlott: egyik az, amely javítva haladni kíván, másik amely mindenben a régi mellett maradván tespedni akar.”

A reformkor Széchenyi István (1791–1860) *Hitel* (Pest, 1830) című művének megjelenésével kezdődött. A legnagyobb magyar a rendi nacionalizmus, a merkantil ellenzéki és az eredménytelen, meddő oppositio helyett a magyar gazdaságot modernizáló programot, a magyarországi piacgazdaság kiépítését elősegítő magánjogi reformokat ajánlott. Egy olyan nagyszabású tervet vázolt fel műveiben – a *Stádium* (Lipce, 1833) című művében már a konkrét törvényjavaslatokat is –, amelyek révén Magyarország felzárkózhat a fejlettebb nyugat-európai országokhoz. A korabeli jogfelfogással szemben kijelentette, hogy az ősök által hozott törvények nem köthetik meg a jelen országgyűlés kezét abban, hogy a társadalom életét a törvényhozás útján a kor szükségleteinek megfelelően alakítsa át. Javasolta a nemesi földbirtok kötöttségeinek megszüntetését, az úrbíriség örökvaltsággal való felszámolását, a polgári tulajdon megteremtését. Stabil jogintézményekre (kereskedelmi törvény, váltótörvény, csódtörvény, bankokra vonatkozó jogszabályok stb.) épülő hitelrendszert, a földbirtoknak jelzáloghitelt, a kereskedőknek, iparosoknak váltóhitelt, modern bankrendszert, gyors törvénykezést és zökkenőmentes, ellentmondás nélküli végrehajtást kívánt. Széchenyinek teljes mértékben szembe kellett fordulnia a hivatalos jogtudomány álláspontjával. A *Hitel* megjelenése előtt három évvel megjelent jogi tanácskönyv még úgy határozta meg a kölcsönszerződés fogalmát: „Mi a kölcsön

magyar törvény szerint? Oly uzsorás szerződés, melynek erejével a veleélés által elfogyasztható vagyon nem ingyen, hanem bizonyos bérért adatik által, p. o. 100 forint, esztendei használatra 6 forintért.” Széchenyi reformprogramja azért volt rendkívül hatásos és látványos, mert alapítá-
saival, sikeres vállalkozásaival, alkotásaival a gyakorlati életben is igazolta programjának megvalósíthatóságát és kiválóságát. A reformkor ellenzéki politikusai Széchenyi műveinek elolvasása révén készültek fel közéleti pályájukra, és annak alapján vázolták fel saját, önálló elképzeléseiket.

Széchenyi István barátja, Wesselényi Miklós (1796–1850) a *nemesi demokráciából* a polgári demokráciába való átmenet kezdeti lépéseit vázolta fel a *Hitellel* egy időben írt, de csak három évvel később megjelentetett *Balítéletek* (Bukarest, 1833) című művében. Wesselényi szerint „polgári alkotmányunk okozza hazánkban az industria (ipar) kereskedés, pénz, s hitel hiányát”. A politikai rendszer a rendi alkotmány hibáiért elsősorban a bécsi önkormányzatot okolta. Végső összegzése alapján megállapította: „Vannak jussok, mellyekre ember mindig meg van érve, azért mert más önkényétől ne függjön – hogy törvény előtt mindenki egyenlő legyen, hogy iparkodása után boldogulhasson, hogy vagyont bírasson s annak birtokával bátorságban bizonyosságban éljen.”

Az ún. első reformországgyűlés (1832–1836) időszakában fogalmazta meg a köznemesség egyik vezéralakja, Kölcsey Ferenc (1790–1838) az érdekegyeztetést és a legfontosabb elvi célkitűzéseket. Szerinte a nemességnek el kell magát szánnia arra, hogy a parasztságot felszabadítsa, és szabad tulajdonát biztosítsa, mert „a birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, aki birtokkal bír, tartja fenn a hazát”. Ugyancsak ő fogalmazta meg az angol eredetű liberális jelszót, a „szabadság és tulajdon” követelését, amely az egész reformnemzedék legtömörebben kifejezett célkitűzése volt.

Nem sokkal azelőtt, hogy Kölcsey Ferenc – az ismert okok miatt – lemondott országgyűlési követi tisztségéről, jelent meg az alsótáblán Deák Ferenc (1800–1876), aki hamarosan az egész nemesi reformellenzék legtekintélyesebb vezéralakja lett. Első országgyűlési győzelmeként engedményeket ért el az elfogadott törvények végleges megfogalmazása terén. Addig ugyanis az országgyűlés által megszavazott törvények végső szövegezését a kancellária végezte, és ez sok visszaélésre adott lehetőséget.

Deák Ferenc reformjavaslatát a természetjogra alapozta. A közvélemény megnyugtatása érdekében, illetve a jogfolytonosság, a történeti alkotmány sértetlenségét bizonyítva mindig az ősi magyar alkotmányból vezette le őket. Páratlan emlékezőtehetsége révén szó szerint tudta idézni a *Corpus Juris* bármelyik részét, de jól ismerte az európai jogokat és a nyugat-európai jog- és államtudományi szakirodalmat is. A legkiválóbb jogtudósokkal állott összeköttetésben (Karl Josef Anton Mittermaier [1787–1867], Karl Theodor Welcker [1790–1869], Kar Salomo Z. V. Lingenthal Zachariae [1769–1843], a délnémet liberalizmus úttörői, emellett a francia doktrinerek: Pierre Royer-Collard, Guizot Francois [1787–1874]... stb.). Szállóigévé vált Wildner Ignác bécsi ügyvéd Deákra vonatkozó nyilatkozata, aki az 1839/40-es országgyűlés által alkotott kereskedelmi törvények szövegezésénél segédkezett, hogy hite szerint tanítani jött le Bécsből, de itt azt kell látnia, hogy ő tanul.

Az ország közvéleménye teljes meglepéssel fogadta 1848-ban igazságügy-miniszteri kinevezését, a szabadságharc leverése után pedig a „haza bölcsét” az egész magyar nemzet leghivatottabb képviselőjének tartották.

Az 1840-es években a nemesi ellenzék legaktívabb vezetője Kossuth Lajos (1802–1894) lett. A *Pesti Hírlap*ban írt vezércikkei, beszédei sokféle témával foglalkoztak, mégis egy összefüggő program részét alkották. Kossuth előre meg akarta vitatni a közvéleménnyel a törvényhozási kérdéseket, hogy a reformokat így az országgyűlés a lakosság minél nagyobb részének támogatásával fogadja el. Örökváltságot, bank segítségével hitelt, biztos forgalmi viszonyokat, a nemzeti ipar pártolását követelte. Friedrich List (1789–1846) német közgazdász hatására nagy hangsúlyt helyezett az ország gazdasági önállóságára. Bátran javasolta a nemesi adómentesség megszüntetését is. Az érdekegyeztetés érdekében a magyarság erősítésének elengedhetetlen feltételét abban látta, hogy az alkotmány sáncait minél előbb meg kell nyitni a nem nemesek előtt is. A magyar rendi alkotmányt véleménye szerint nem megszüntetni kell, hanem *monarcho-aristocraticus* jellegét kell *demokratikusabbá* tenni. Nem az a cél, hogy a nemesség megszűnjék, hanem hogy az ország más lakosai is a polgári jogok birtokába jussanak. Megszüntetni az ősiséget és a hitbizományt. Az úrbériség kötelező megszüntetését a birtokosok kárpótlásával javasolta. Így akarta az általános tőkeszegénységet is enyhí-

teni. Ezzel mind a nemesek, mind pedig a jobbágyok szabad birtokhoz jutnának.

Kossuth elsősorban nem is programja, hanem annak megvalósítási módszereiben volt radikálisabb a fent említett politikustársánál. A nagybirtokosokat például így figyelmeztette: „veletek és átalatok, ha akarjátok, nélkületek, sőt ellenetek, ha kell”.

Az ún. 1843-as büntetőjogi törvényjavaslat készítésekor a szabadelvű nemesi reformellenzéken belül egy újabb irányzat alakult ki, akik a hagyományos vármegyei ellenzékiességgel (*municipalizmus*) szemben központi kormányzatról, népképviselői országgyűlésről stb. értekeztek. Ezért is nevezték őket centralistáknak. A legnevezetesebbek közülük: Szalay László (1813–1864), a kiváló jogász és történész, a kodifikáció élharcosa, Eötvös József (1810–1871). A *XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (Bécs, 1851) című, nemzetközileg is elismert jogbölcseleti mű szerzője, regényíró (például *A falu jegyzője*, 1845), az 1848-as és 1867-es kormány kultuszminisztere, Trefort Ágoston (1817–1888) jogász, kultuszminiszter, Csengery Antal (1822–1880) jogász, történétíró, Lukács Móric (1812–1881) jogász, politikus (lásd *Néhány eszme az egyesületi jog körül*, 1847), Kemény Zsigmond (1814–1875) jogász, politikus, író és Madách Imre (1823–1864) jogász, író tartoztak a soraikba.

Ők adták ki Magyarországon a francia Camille Jourdain példáján fellelkesezve az első jogtudományi szakfolyóiratot *Themis* (1837) címmel. Ennek megszűnte után a *Budapesti Szemlében* és Kossuth főszerkesztőségéről való lemondása utána a *Pesti Hírlapban* publikáltak. Tanulmányaik, külföldi útjaik tapasztalatait összegezve a jövő államberendezkedésének elméleti előkészítését végezték el. Programjuk az 1848-as forradalomig annyira csak a képzelet, a fantázia szüleményének tűnt a magyarországi viszonyok között, hogy a kortársak doktrinaireknek nevezték őket (lásd Beksics Gusztáv: *A magyar doktrinairek*. Budapest, 1882).

A reformkor jogász-politikusai még a rendi országgyűléseken is komoly eredményeket tudtak elérni. Az 1832/36-os országgyűlésen a jobbágyok költözéséről, telki állományáról, hasznairól, tartozásairól stb. alkottak törvényt (1836. évi 4–8. tc.-ek). Felállították a vásári bíróságokat, ahol gyors szóbeli pereket lehetett lebonyolítani, és törvénybe

iktatták, hogy egy állandó hidat Buda és Pest között részvénytársasági formában kell felépíteni (1836. évi 18. és 26. tc.-ek).

Az 1839/40. évi országgyűlésen sor került a kereskedelmi jog teljes körű kodifikációjára: 1840. évi 15. tc. a váltótörvény, 16. tc. a kereskedőkről, 17. tc. a gyárakról, 18. tc. a közkeresetre összeálló társaságokról, 19. tc. a kereskedői testületekről és alkuszokról, 20. tc. a fuvarosokról, 21. tc. az adóssági követelések elsőbbségi régebbi betáblázásáról, 22. tc. a csődületről. Az 1840. évi 7. tc. 9. §-a pedig lehetővé tette, hogy „a földesúr és a jobbágy között szabad egyezés által meghozandó bizonyos általános somma fizetésével akár egyes jobbágyok, akár egész községek földesúri tartozásokat, szolgáltatásaikat és adózásaikat (az úri hatóság azonban sértetlen hagyatván) tökéletesen és örök időkre úgy megválthatják, hogy oly szabad egyezkedésből készült szerződések, mint úrbéri örökös kötések” az 1836. évi 8. tc. 3. §-ában előszámlált eseteken kívül „bármely tekintetből föl nem bonthassanak, s a megváltás fejében lefizetett somma törvény előtt teljesen azon természetű legyen, milyen a megváltott úrbéri telekvala”. Az 1840. évi 8. tc. szabad végrendelkezési jogot adott a jobbágyoknak az ingó és ingatlan szerzeményi vagyonról.

Az 1843/44. évi országgyűlésen pedig a nem nemesek is birtokbírhatási jogot kaptak (1844. évi 4. tc.).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy minden olyan reformot megvalósítottak, ami csak a rendi jogok keretei között lehetséges volt. A reformkor jogász-politikusai ezen túl elméleti megalapozását adták az 1848-as reformoknak.

Ajánlott irodalom

Barta István (szerk.): *Kossuth Lajos: Összes munkái*. Budapest, 1948–1961.

Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966.

Berend T. Iván – Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, 1972.

Csorba László – Velkey Ferenc: *Reform és forradalom (1790–1848)*. Debrecen, 1998.

Eckhart Ferenc: *A magyar közgazdaság száz éve, 1841–1941*. Budapest, 1941.

Fenyő István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1997.

- Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete*. I–II. kötet. Budapest, 1914–1915.
- Gergely András: A rendszeres bizottsági munkálatok szerepe a magyar polgári reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj*, 1974.
- Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek*. Budapest, 1987.
- Gróf Széchenyi István minden írásai*. CD. Kiadta a Logod Bt.
- Horváth Attila: A jog modernizációjának kezdetei. Széchenyi magánjogi reformkonceptiója. In *Jogtörténeti Értekezések*, 15. kötet. Budapest, 1986.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig*. I–III. kötet. Budapest, 1886.
- Iványi Grünwald Béla: *Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és anyagi előzményei és következményei a rendi Magyarországon*. Pécs, 1927.
- Kónyi Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*. I–III. kötet. Budapest, 1903.
- Kosáry Domokos: *A reformkor*. Budapest, 1949.
- Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1946.
- Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 1923.
- Nizsalovszky Endre: Deák Ferenc és a magyar polgári magánjog kialakulása. In: *Zalai Gyűjtemény*, 5. kötet. Zalaegerszeg, 1976.
- Nizsalovszky Endre: Szalay László kodifikációs külföldi tapasztalatai és a sioni epizód. In *Tanulmányok a jogról*. Budapest, 1984.
- P. Szabó Béla: Deák és a magánjog. In Szabó András (szerk.): *Deák Ferenc emlékezete*. Budapest, 2003.
- Széchenyi István: *Hitel*. Szerk. és bev. Iványi Grünwald Béla. Budapest, 1930.
- Szender Józsefné – Szender József (szerk.): *Kölcsey Ferenc összes művei*. Budapest, 1960.
- Szladits Károly: Deák Ferenc és a mai magánjogunk. *Jogtudományi Közlöny*, 1903.
- Tengelyi László: A rendszeres bizottságok úrbéri munkálatainak egybevetése. In *Nyolc tanulmány a XIX. század történetéből*. Budapest, 1978.
- Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965.
- Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság. Magyarország a XIX. században*. Budapest, 1999.
- Wesselényi Miklós: *Balítéletek*. Lipcse, 1833.
- Zoltán József: *Deák Ferenc a civiljogász*. Budapest, 1937.

3. FEJEZET

AZ 1848-AS TÖRVÉNYEK MAGÁNJOGI REFORMJAI

„Aki nem harcol meg mindennap a szabadsá-
gért, meg sem érdemli, hogy szabad legyen.”

Goethe

1848 forradalmi közül a magyar volt a leggyorsabban eredményre vezető, a leggyorsabb átalakítást kiváltó és a legnagyobb tömegbázist felmutató megmozdulás, amely a társadalom, a gazdaság és a politika minden alapvető kérdésére választ adott.

A történelem tanúsága szerint a politikai változásokra általában a leggyorsabban és a legérzékenyebb módon az alkotmányjog szokott reagálni. A többi jogág, így a magánjog és a büntetőjog, sokkal kevésbé látványosan és inkább hosszú kodifikációs munkálatok lebonyolítása után követik az eseményeket. Az 1848. évi áprilisi törvények is elsősorban Magyarország új közjogi helyzetével foglalkoztak. A rendi-képviseleti monarchiát alkotmányos monarchiává alakították át. Azokon a területeken, ahol a magánjog és az alkotmányjog szoros kapcsolatban áll, ott a magánjogi szabályok is gyökeresen megváltoztak. Ennek megfelelően deklarálták a magántulajdon szentségét (1848. évi 3. tc. 32. §), az úrbériség megszüntetését, (1848. évi 9. és 10. tc.) és a törvény előtti egyenlőséget, amelyek a magánjogot is teljesen új alapokra helyezték. A kor vezető politikusi-jogászai felfogásának megfelelően mindez nem jogfosztással történt, mint azt a nagy francia forradalom törvényhozása cselekedte, hanem a szerzett jogoknak a körülmények között lehetséges tiszteletben tartása mellett. Hajnóczy József, Széchenyi István, Kölcsey Ferenc, Deák Ferenc nyomdokain haladva a nem nemesekre is kiterjesztették azokat a jogokat, amelyeket a nemesség magáénak mondhatott (például

Werbőczy István *Hármaskönyv*, I. rész, 9. cikk) a méltányosság lehetséges figyelembevételével.

Az *áprilisi törvényeket* három hét alatt rohammunkában kellett megalkotni. Ezért a jogszabályok megfogalmazói is úgy vélekedtek, hogy „nem minden az, mi az egész nemzet jövőjét magába foglalná, hanem alapja jövő kifejlődésünknek”. Kossuth Lajos visszaemlékezésében leírta, nem kellett rögtönözniük, hiszen a „program, melyet az 1847/48-i országgyűlésen keresztülvittünk, egyenesen azon reformmozgalom eredménye, mely már 1790 óta fennállott az országban: e program alapelvei nyilvánosan megvitattatnak éveken keresztül, évekkel a februári forradalom előtt, s mi ez izgató eredmény befolyása alatt semmit sem változtattunk programunkon. Nem oly növény volt az, melyet egy rögtönös izgatottság melegágya hoz létre, hanem a nemzet fájának egészsége, gyümölcse, mely a nemzeti bölcsesség s lankadatlan hazafiság zseniális levegőjében bimbózott, virágzott, megtermékenyült, fejlett és megért.” A részletes szabályozás kidolgozására a magánjogi és a büntetőjogi törvénykönyvek megalkotására igen rövid idő alatt nem kerülhetett sor. Ezért mondhatta teljesen jogosan Szladits Károly, hogy 1848-ban a magánjog terén tulajdonképpen csak ún. „negatív törvényhozás” történt, vagyis a feudális jellegű intézményeket eltörölték, azonban a részletes, hosszú időt igénybe vevő törvények meghozatalát későbbre halasztották.

Már az alkotmányjogi reformok révén nyilvánvalóvá vált, hogy megszüntették a magánjogunknak és a közjogunknak azt az összefonódását, amely az 1848 előtti jogunk egyik jellemző vonása volt. Addig a magánjogi jogképesség és alanyi jogok rendszere az egyén közjogi állásától függött. A közjog volt tehát a meghatározó, és a magánjog hozzá igazodott. A nemesi státus megszerzése például felszabadított a személyes függés alól, ingatlanszerzési jogot adott, módosította az öröklési, családi stb. jogviszonyt. A nemesi birtok megszerzése, tehát egy magánjogi ügylet lebonyolítása, egyúttal közjogi, közigazgatási jogi, pénzügyi és közhatalmi jogosítványokkal járt együtt.

A közjog és a magánjog szétválasztásával az állam kivonult magán-szférából, és az így relatíve önállósulni tudott vele szemben. Elkülönülhetett a magánélet a közélettől, a vagyoni helyzet az állampolgári léttől. A magánjog a civil társadalom joga lett, a hatalom gyakorlása pedig ki-

zárólag a közjog territóriumára. Ezzel megvalósult a szabadságnak az a feltétele, amelyet Montesquieu óta a magyar jogászok és politikusok is követeltek.

Az önálló magánjog külső megjelenési formája a *kódex*. A természetjogi elvekhez közel álló Deák Ferenc igazságügy-miniszter ezért a kiváló jogtudóst, Szalay Lászlót bízta meg a polgári törvénykönyv elkészítésével (1848. évi 15. tc. 1. §).

Az 1848 előtti magyar jogban a politikai alávetettség hierarchikus rendszerével szoros kölcsönhatásban érvényesült a gazdasági és a tulajdoni függőség rendszere. Ennek alapján kimutatható a személyi és a gazdasági függőség kölcsönhatása, miközben valóságos magántulajdonnal senki sem rendelkezett. Régi jogunk az ingatlanra nézve korlátozta a rendelkezési jogot, és a társadalom nagyobb részének korlátozta az ingatlanszerzés jogát. Éppen ezért a jogegyenlőség a politikai jogokat illetően első lépésként a tulajdonszerzési jog általánossá tételével érhető el. A tulajdonjognak ezt a centrális szerepét a felvilágosodás korától ismerte fel a jogtudomány. Magyarországon először Hajnóczy József, majd a reformkorban Széchenyi István és Kölcsey Ferenc hatására vált a szabadság és tulajdon követelése általánosan ismertté. Ezt a felismerést realizálva tették lehetővé az 1848. évi áprilisi törvények, hogy minden ember tulajdonossá válhat, vagyis hogy nem korlátozzák a tulajdonszerzést és a rendelkezési jogot. Ezzel együtt autonóm szabad személlyé, a polgári társadalom valóban egyenjogú tagjává válhattak az emberek. Az alkotmányos rend a magántulajdon elismeréséből és minél szélesebb körben történő érvényesítéséből indult ki. A magántulajdon biztosítása egyúttal véget vetett a gazdasági és politikai hatalom közvetlen kapcsolatának is. (A politikai hatalom elvesztése ezután nem jelenti egyszersmind a vagyon elvesztését is.)

Az 1848. évi áprilisi törvények ezért törölték el az ingatlan feudális jellegű kötöttségeit: a fiscalitást, az ősiséget és az úrbéri viszonyokat. Addig a földbirtok, mint *sui generis* jogintézmény, összefonódva a társadalmi státussal és hatalommal, nem volt valódi tulajdon, inkább a birtokjoghoz hasonlított. Frank Ignác szerint használati tulajdon (*dominium utile fundi*) volt. A birtok felett a nemest csak dominium, azaz uralom és a birtok használata (*usus*) illette meg. Egyedül a birtok jövedelmével rendelkezhetett szabadon (*Hármaskönyv*, I. rész, 24. cikk, 2. sz., I. rész, 37.

cikk 9. sz.). Hiányzott a tulajdonos legsajátosabb, fogalmi valóságát meg-
ragadó eleme: a szabad rendelkezés.

Mindennek az érdekében megszüntették az ősiséget (1848. évi 15.
tc.). Felszabadították a jobbágyokat, és magántulajdonba adták nekik az
általuk használt földet (1848. évi 9. tc.).

Az 1848-as törvények nem deklarálták kifejezetten a magánjogi jog-
egyenlőséget, hanem a jogképesség fokozatait rögzítő rendi privilégium-
okkal szembeni hátrányos megkülönböztetéseket szüntették meg.
A szerzett jogok tiszteletben tartása mellett nem a nemességet szüntet-
ték meg, hanem a privilegizáltak jogait kiterjesztették a nem nemesekre
is. Az 1848. évi 8. tc. kimondta a közös teherviselést, a 9. tc. megszüntet-
te az úrbéri viszonyokat, a 11. tc. pedig az úriszéket. Ettől kezdve azonos
jogszabályok vonatkoztak a magánjog terén minden magyar állampolgár-
ra. A nemesség ezután csak pusztai cím maradt.

Ajánlott irodalom

150 év. *A magyar polgári átalakulás alkotmányforradalma. Jegtörténelemek 1848-
ról.* Budapest, 2001.

Az 1847–48-i országgyűlés irományai. Pozsony–Pest, 1848.

Barta István (szerk.): *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. 1848–1849.*
Budapest, 1951.

Bernáth Gyula: *A jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai (1790–1848).* Budapest,
1930.

Eckhart Ferenc: *1848, a szabadság éve.* Budapest, 1948.

F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–49-as magyar minisztériumok.* Budapest, 1987.

Frank Ignác: *Ősiség és elévülés.* Pest, 1848.

Gergely András: *Az 1848-as magyar polgári államszervezet.* In Pölöskey Ferenc
és Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek.* Buda-
pest, 1981.

Horváth Attila: *A magyar magánjog átalakítása 1848-ban. Nemzeti hagyományok
és modernizáció kérdése. Jogtudományi Közöny,* 1999.

Horváth Attila: *Az 1848-as törvények magánjogi reformjai.* In *Forradalom vagy
reform?* Budapest, 1999.

Károlyi Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt.* Budapest,
1936.

- Nagy Miklós: Ghyczy Kálmán mint nádori ítélőmester. Adatok az 1848. évi törvényeink történetéhez. *Budapesti Szemle*, 1930.
- Parniczky Mihály: Az ősiség a XIX. században. In *Emlékkönyv Illés József tanári működésének 40. évfordulójára*. Budapest, 1942.
- Sarlós Béla: *Deák és Vukovics: Két igazságügy-miniszter*. Budapest, 1970.
- Sinkovics István (szerk.): *Kossuth Lajos, az első magyar felelős minisztériumban. 1848. április–szeptember*. Budapest, 1957.
- Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Budapest, 1964.
- Szabó István: *Jobbágyok – parasztok*. Budapest, 1976.
- Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1948.
- Szladits Károly: Az utóbbi száz év magánjogi jogfejlődése. In Eckhart Ferenc – Degré Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Illés József tanári működésének 40. évfordulójára*. Budapest, 1942.
- Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986.
- Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Budapest, 1971.
- Vörös Károly: 1847/1848. évi országgyűlés. In Mérei Gyula (főszerk.): *Magyarország története, 1790–1848*. Budapest, 1980.

4. FEJEZET NEOABSZOLUTIZMUS, BEOLVASZTÁS ÉS POLGÁROSÍTÁS (1849–1861)

„A jog nem szűnik meg jog lenni azáltal, ha érvényesítése bizonyos időben és mostoha viszonyok közt hajótörést szenved.”

Windscheid

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc leverése után a bécsi kormányzat megkísérelte Magyarországot végleg beolvasztani az egységes és központilag önkényesen kormányzott „összmonarchiába” (*Gesamtmonarchie*). Indoklásként a már I. Lipót által is hangoztatott jogcímrre, a „*Verwirkungstheorie*”-nek nevezett jogeljátszási elméletre hivatkoztak. Eszerint „Magyarország alkotmányos intézményeit nyílt lázadás és forradalom által elvesztette”. Ezután mint meghódított tartományt kezdték el irányítani. Újra különválasztották Erdélyt, Horvátországot (Szlavóniával és Fiumével együtt). Továbbra is fenntartották a határőrvidék különállását. A Délvidéken egy szerb vajdaságot alakítottak ki. A maradék Magyarországot öt kerületre osztották fel, Buda, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad székhelyekkel. A különböző területeket minden autonómiától megfosztva közvetlenül Bécsből, pátensekkel, császári rendeletekkel kormányozták. Magyarország tehát elvesztette önállóságát, alkotmányát, állampolgárai pedig politikai szabadságjogait, de az 1848-ban kivívott magánjogi reformok továbbra is érvényben maradtak, sőt az új kormányzat a továbbfejlesztésük érdekében tett intézkedéseket. Az 1848-as törvények ugyanis csak a feudális intézményeket törölték el, az új berendezkedés kiépítésére már nem jutott idő. Az ősiségre, úrbériségre, a magántulajdonra, a magánjogi jogegyenlőségre, a forgalom biztonságára vonatkozó vívmányokat *császári pátensekkel* hajtották végre: 1850. október 1-jén – az osztrák tőkés körök régi kívánságának megfelelően – fel-

számolták a magyar és a többi tartományt elválasztó vámvonalakat. Az úrbériség megszüntetésének teljes felszámolásáról az 1853. március 2-án (Erdélyre az 1854. június 24-én) kelt úrbéri nyílt parancs rendelkezett. Az 1848-as jobbagyfelszabadítás érvényességét elismerték, de végrehajtását olyan módon szabályozták újra, amely a parasztság rovására az örökös tartományokban alkalmazott megoldáshoz kezdett közeledni.

Az 1848-as törvények nem említették, hogy az *adományrendszert* is megszüntették volna, az azonban a korabeli jogászok értelmezése szerint nem is volt szükséges, mivel az ősiség eltörlése véleményük szerint az adományrendszerre is kiterjedt (lásd az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 3. §-át). Formailag az adományrendszert az 1852. november 29-ei (Erdélyre az 1853. május 29-ei) császári nyílt parancs, az ún. ősiségi nyílt parancs szüntette meg, amely egyúttal értelemszerűen az ősiség megszüntetésével kapcsolatos jogvitákat is rendezte. Továbbra is meghagyták azonban a hitbizományt. Ezzel egy időben az 1811. évi *Osztrák Polgári Törvénykönyv* hatását kiterjesztették 1853. május 1-jétől Magyarországra, 1853. szeptember 1-jétől Erdélyre. Ugyancsak életbe léptették az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet* kiegészítő és módosító nyílt parancsokat és rendeleteket (86 ilyen volt) is az örökös tartományokban. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet* Magyarországon nemcsak németül, hanem magyarul is kiadták, de a német változat volt az autentikus szöveg. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* nem volt teljesen ismeretlen Magyarországon. A katonai határőrvidéken már 1812-ben, a károlyvárosi és bácsi vidékeken 1814-ben, Fiumében pedig 1815-ben vezették be. Fiume ugyanis csak 1822-ben került vissza a magyar Szent Korona joghatósága alá mint külön test (*corpus separatum*). Az 1855. december 15-ei, ún. Telekkönyvi Rendtartás az ingatlanforgalom biztonsága érdekében született. Az 1854. május 23-ai császári nyílt parancssal hatályba léptették az osztrák bányatörvényt, amely a legfontosabb ásványi kincsekre nézve nem adta meg a földfelszín tulajdonosának a kiaknázás jogát. A magyar földbirtokosokkal szemben tehát az állam szerezte meg ezt a jogosultságot.

A magyar lakosságra nézve szintén kedvezőtlen változást eredményezett az 1850. január 25-ei nyílt parancssal 1850. május 1-jén életbe léptetett német általános váltótörvény. Az sokkal szigorúbb rendelkezéseket tartalmazott, mint az 1840. évi 15. tc. Többek között bevezette az adós-

sági fogságot is. Hasonló eredményre vezetett az 1840. évi 22. tc. hatályon kívül helyezésével egy időben hatályba lépett 1853. július 18-ai csődeljárás is.

Nem egészen három év alatt tehát a jogszabályoknak egész tömege jelent meg. Még a jogászok is alig tudták követni a gyors változásokat, ami bizonyos fokú jogbizonytalansághoz vezetett.

A pátensek szövegezéséből kitűnik, hogy a régi magyar jogot tökéletesen ismerték, de nem a magyar érdekeknek megfelelően készítették el a jogszabályokat. A Bach-kormány mindettől függetlenül propagandagépezetével azt hirdette, hogy a jobbágyfelszabadítás teljes mértékben az ő érdemük. Széchenyi István *Blick*jében figyelmeztette Bachot, hogy a jobbágyok felszabadítása és az úrbériség megszüntetése már megtörtént, „mert a magyar parasztokat nem exellentíád, hanem 1848-ban a magyar törvényhozás szabadította fel, mit Magyarországon a legkisebb iskolás gyerek is tud, és ezen szerencsében – melynek érdemét exellentíád érdemtelenül magának tulajdonítja – az örökös tartományok jobbágyai is csak azért részesültek valószínűleg, mivel exellentíád Magyarországon a megtörténtet meg nem történtté nem tehette, vagy legalább nem egykönnyen tehette volna, és ennél fogva kényszerítve volt az örökös tartományok részét ugyanazon magasságba emelni, nehogy ezen oldalról a legnagyobb részekről kelljen tartania”.

A gazdasági élet fejlesztése egyébként is kormányzati jogvédelem és a magyar politikai vezető réteg véleményének a figyelmen kívül hagyásával történt, kiszolgáltatva az ország erőforrásait az osztrák tőkés csoportoknak. Például az 1850-es években a feketeszén-bányászat 100%-a, a barnaszén-bányászat 75%-a osztrák kézbe került.

Trefort Ágoston megfogalmazásában: „az 1848-iki közgazdasági jellegetű üdvös törvényeket az a balsors érte, hogy nem azok, kik e törvényeket hozták, hajtották azokat végre, és nem azon szellemben, melyben hozták, s hogy nem élvezhettük a békét, mely e törvények valódi áldását elválaszthatta volna”.

A bécsi kormányzat a gazdaság fejlesztésével, a rend, nyugalom és a magántulajdon biztonságának ígéretével próbálta a lakosság szimpátiáját megszerezni. Valójában csak az addig is eladósodott magyar földbirtokosok helyzete vált még kedvezőtlenebbé. A polgári rendszernek ez a retrográd változata azonban hosszú ideig nem volt tartható, mert a gaz-

dasági szabadság nem lehet meg a politikai szabadság nélkül. A politikai jogok korlátozása az élet minden területén érezteti hatását. Amikor például gróf Desseffy Emil, az ókonzervatív arisztokrata az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* alapszabályainak megerősítését kérte Bécsben, elutasították. Kempen rendőrminiszter jelentésében ugyanis azt írta, hogy az alapítók „oly nyughatatlan elméjű urak, akik csak a magyar nemzetiség erősítésén fáradoznak, bárminő ürüggyel szövetkezzenek is”. Egy kalaposcég alapítója, Kas Vilmos kénytelen volt 1853-ban nevéét Kaschra változtatni, amikor iparjogot kért. Ezért a magyar lakosság zöme a passzív ellenállást választotta: „Megvetni az önkényuralmat, nem tudni szolgáiról semmit, mintha itt sem élnének. Ne érezze magát az osztrák otthon, sehol..., legyen s maradjon idegen e földön... A társaságok ne fogadják be... Legyenek olyanok, mint a pestises, akit mindenki kerül, mindenki fél.” Ez volt a közjelszó.

Ajánlott irodalom

- Baintner János: *Az ausztriai általános magánjog alaptanai tekintettel a római jogra s a francia és szászországi polgári törvénykönyvre. Függelékül az elveknék a magyar jogéletre való alkalmazásairól.* Pest, 1868.
- Bernáth Gyula: *Az abszolutizmus földtehermentesítése.* Budapest, 1935.
- Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. I–IV. kötet.* Budapest, 1922–1937.
- Berzeviczy Albert: *Régi emlékek.* Budapest, 1907.
- Birbach Péter: *Egy viharos emberöltő.* Budapest, 1906.
- Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák az abszolutista kormányzat ellen 1851–52-ben.* Aetas, 1995.
- Jókai Mór: *Az új földesúr.* Budapest, 1963.
- Kállay István: *Változások az anyagi magánjogban az ősiségi pátens (1852) után.* PAB-VEAB Értesítő, Székesfehérvár, 1978.
- Kléh István – Nagy Károly: *Törvénykezési rendeletek gyűjteménye, 1848–1953.* Pest, 1854–1857.
- Komlós, John: *Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac.* Budapest, 1990.
- Meszler Artur: *Országbírói Értekezlet (21. és 156. §-ok) és Osztrák Polgári Törvénykönyv.* Budapest, 1897.
- Nagy István: *A mezőgazdaság Magyarországon az abszolutizmus korában (1849–1867).* Budapest, 1944.

- Oravecz Ödön: Jókai „új földesúr”-ának egy epizódforrása. *Irodalomtörténet*, 1934.
- Ökröss Bálint: *Ausztriai általános polgári törvénykönyv*. I–II. kötet. Pest, 1865.
- Pállfy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. Budapest, é. n.
- Pap József: A passzív ellenállás a neoabszolutizmus korának mítosza. *Aetas*, 2003.
- Sallay György: *Párhuzam a magyar magánjog és az Osztrák Polgári Törvénykönyv között*. Kolozsvár, 1912.
- Sándor Pál: *A jobbágybirtok történeti-statisztikai vizsgálata (1786–1856)*. Budapest, 1961.
- Sashegyi Oszkár: *A neoabszolutizmus rendszere, 1849–1867*. In Pölöskei Ferenc – Ránki György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest, 1981.
- Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszutján*. Budapest, 1967.
- Szigeti László: *Az Osztrák Polgári Törvénykönyv 125 éve. Polgári Jog*, 1907.
- Szinyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*. Budapest, 1941.
- Szladits Károly előadásainak jegyzete: *Az osztrák polgári törvénykönyv hatása a magyar magánjogban*. Budapest, é. n.
- Tóth Lőrinc: *Az ősiségi s egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. november 29.-ei legfelsőbb nyiltparancs ismertetése s magyarázata*. Pest, 1853.
- Wenzel Gusztáv: *Az ausztriai polgári törvénykönyv magyarázata*. Pest, 1854.

5. FEJEZET

AZ IDEIGLENES TÖRVÉNYKEZÉSI SZABÁLYOK

(1861)

„Az, akit súlyos csapások érnek, forduljon a tudományhoz, és sebei hamarabb be fognak hegedni.”

Seneca

A solferinói vereség után, a gazdasági és a politikai válság enyhítése érdekében Ferenc József kiadta az *októberi diplomát* (1860). Magyarországon újra felállították az 1848 előtti intézményeket: a Kancelláriát, a Helytartótanácsot, a Kúriát és a régi vármegyéket. Visszacsatolták a Temesi Bánságot és a Vajdaságot. Ezzel Magyarország (Erdély és Horvátország nélkül) igazságszolgáltatási autonómiához jutott anélkül, hogy az alkotmányjogi önállóságát visszanyerte volna. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy milyen jogszabályok szerint éljenek ezután. A magyar bíróságok az osztrák jogszabályokat nem ismerték, de nem is szívesen alkalmazták volna. A magyar jog szerint szerettek volna eljárni, de ezek a megváltozott körülmények között már nem voltak alkalmazhatók. Ezért hívta össze az uralkodó gróf Apponyi György országbíró elnökelete alatt az ún. Országbírói Értekezletet (1861. január 23-ától március 4-éig ülésezett). Ferenc József a következő kéziratot intézte báró Vay Miklós magyar kancellárhoz: „Kedves báró Vay! Minekutána szándékom, Magyarországon összes köztörvénykezési ügyét ismét ezen ország határai közé visszahelyezni, ennél fogva országbíróam Nekem több alkalmas egyéniségeket fog kijelölni a király Curia tagjaival, kik az ő elnökelete alatt, más alkalmas egyéniségek közbejöttével, mindenek előtt a magyar igazságszolgáltatásnak szervezése felett tanácskozendván, ebbéli javaslatokat magyar kir. Kancelláriám útján haladéktalanul Elém terjesztendik, mire nézve önként értetődik, miszerint a birtok biztosságának és a ma-

gánjogi viszonyok állandóságának érdekében, a polgári és a büntető jognak minden határozmányai és intézkedései mindaddig teljes hatályban maradnak, míg azok iránt a netaláni változások törvényhozás útján meg fognak állapíttatni. Bécs, október 2. 1860. Ferenc József m. k.”

Apponyi György főrendeket, főpapokat, a Hétszemélyes Tábla tagjait (23), ügyvédek (19) és a polgárság képviselőiben egy táblaügynököt és két kereskedelmi kamarai tisztségviselőt hívott össze. Az elnök a kereskedelmi vonatkozású ügyek tárgyalására további 5 kereskedőt, illetőleg kereskedelmi és iparkamarai alkalmazottat hívott meg. Köztük Deák Ferenc, Horvát Boldizsár (a későbbi igazságügy-miniszter), Tóth Lőrinc (több jogtudományi munka szerzője) Ghyczy Kálmán (az 1848-as törvények egyik megfogalmazója), Wenzel Gusztáv (a pesti egyetem jogász-professzora). Az értekezlet jegyzője Ráth György országbírói elnöki titkár volt, aki az értekezlet hiteles anyagát *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában* (Pest, 1861) címmel közzé tette.

Az Országbírói Értekezlet 1861. január 23-ától március 4-éig 18 ülést tartott, mégis e rövid idő alatt rendkívül jelentős munkát végzett, amikor elkészítette az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat. Ferenc Józseffel szemben az 1848-as törvényekből indultak ki. Fő feladatuknak azt tekintették, hogy a neoabszolutizmus idején kibocsátott rendeleteket összhangba hozzák a magyar gazdasági, politikai és kulturális viszonyokkal, megteremtve ezzel az igazságügyi kiegyezést, amely alkotmányjogi tekintetben csak 1867-ben valósult meg. Olyan légkörben kellett dolgozniuk, amikor az önkényuralom gyűlöletessé tette még az ésszerű és hasznos rendeleteket is. Deák Ferencnek minden tekintélyét latba kellett vetnie, hogy erre ne kerüljön sor. Deák határozottan kijelentette: „előttem is [...] alapeszme a régi magyar törvények visszaállítása, de ahol [...] azok visszaállításából a jogviszonyok megzavarását vagy institúciónk demokratikus szellemének fölfogását hiszem bekövetkezendőnek, ott kételkedés nélkül ellene szólok, s nem történhet az, hogy több vagy kevesebb tarttatik-e meg az által az osztrák törvényekből”. Végül is az értekezlet hosszas vita után azt az álláspontot fogadta el, hogy a magyar jogszabályokat visszaállítják, de a jogfolytonosság és a helyzet szüksége által megkívánt pótlásokkal. Ezek közül a legjelentősebb a telekkönyvi rendtartás és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* idevonatkozó részei, amelyek az ingatlantulajdont, illetve annak forgalom- és hitelképességét biztosították.

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 311 §-a közül 27 (ebből 23 ilyen címen, 4 úrbíriség címen) rendezte az anyagi magánjogot. 37 § kereskedelmi jogi (ebből 6 váltójog, 27 csődjog és 4 kereskedőkről, fuvarosokról szóló szabály), 72 § bányajogi témájú. Az eljárásjogot érintő 175 § közül 157 polgári eljárásjogi (de itt szabályozták a telekkönyvi rendtartást is), 9 § büntető eljárásjogi, és 9 § rendelkezett az ügyvédekről és a közjegyzőkről.

A jogszabályok legjelentősebb része tehát a magánjog területére jutott. Itt három csoportba foglalhatók a rendelkezések. Az első csoportban levők hatályon kívül helyezték a császári pátenseket, és helyettük visszaállították a magyar jogot. Így nyerte vissza érvényét az 1939/40. évi országgyűlés által alkotott váltó- és csődtörvény. A második csoport alaki joghatállyal ruházta fel az abszolút kor rendeleteinek azt a részét, amelyek elősegítették a magyar gazdaság fejlődését. Ilyenek voltak például az ősiségi, az úrbéri, a telekkönyvi stb. pátensek. A harmadik csoportba a módosítások kerültek – elsősorban az öröklési és a házassági vagyoni jogi szabályok. A magyar öröklési jognak ekkor vált speciális intézményévé az ági öröklés. Törvényes öröklés esetén, leszármazók hiányában különbséget kell tenni az ingatlanok vonatkozásában a *szerzeményi vagyon* (amit az örökhagyó szerzett) és az *öröklött vagyon* között. A szerzeményi vagyont ugyanis a hitvestárs örökli, az öröklött, ún. *ági vagyon* azonban az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok értelmében visszaszáll arra az ágra, ahonnan az örökhagyó azt korábban örökölte.

Az Országbírói Értekezlet tagjainak modern gondolkodásmódját bizonyította az, hogy az *ész szüleményeit* (a szellemi alkotásokat) szintén a jog oltalma alá helyezte. Negatívumként említhető, hogy továbbra is fenntartották a *hitbizományokat*.

A polgári peres eljárás területén az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok visszaállították a régi magyar írásbeli jogrendet, de az osztrák perrendtartásból meghagyták a háromszori perváltás elvét. Ezzel némileg gátat tudtak szabni a perek időtartamának. Nem vették át azonban az adósok börtönét.

Rendkívül kényes politikai-jogi problémát jelentett az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrási minősítése. Az Országbírói Értekezlet nem rendelkezett jogalkotó hatalommal, még csak az országgyűlés egyik bizottságának sem lehetett besorolni, hanem csak mint egy önkényesen

összehívott 60 tagú testület rendezte a fennálló joganyagot. Mire az 1861-ben összehívott országgyűlés megkezdte az ülésését, már be is fejezték a munkájukat, így az országgyűlés csak igennel vagy nemmel szavazhatott róla. Ezért kezdetben arra gondoltak, hogy a képviselőház mint törvényjavaslatot fogja tárgyalni. A képviselők ez ellen tiltakoztak, hiszen nem volt törvényes az országgyűlés („csonka parlament”), és az államfői tisztség sem volt alkotmányos módon betöltve. Ezért kompromisszumos megoldásként azt javasolták, hogy „addig is, amíg az alkotmányos törvényhozás a kodifikáció rendszeres művét befejezhetné”, az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat „ideiglenes kiegészítő gyanánt használhatónak tekinti”. Mindezt Ferenc József is megerősítette anélkül, hogy formális törvényi szentesítéssel ellátta volna azt. A végső megoldást – akárcsak a *Hármaskönyv* esetén – a bírói jogalkalmazás révén a szokásjog jelentette. A Kúria 1861. július 23-án tartott teljes ülésén az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a törvényhozás intézkedéséig ideiglenesen „állandó zsinórmértékül” elfogadta, a bíróságoknak hatályos jogként ajánlotta. A továbbra is fennmaradó joghézagokat, jogalkalmazási problémákat pedig vagy a jogtudománynak, vagy a bíróságoknak kellett megoldaniuk.

Az ideiglenes megoldásokról szokták mondani, hogy azok hosszú életűek lesznek. Így történt ez ebben az esetben is, hiszen annak legjelentősebb magánjogi része az 1959. évi IV. tv. hatálybalépéséig, tehát közel száz évig érvényben maradtak, és a magyar magánjog egyik jogforrását jelentették.

A sajátos közjogi helyzet miatt az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatálya nem terjedt ki Erdély és Fiume területére, mert azok akkoriban külön kormányzat alatt állottak (vö. 1868. évi 43. tc. 12. §, 1868. évi 30. tc. 66. §). Ezekben a területeken az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* továbbra is érvényben maradt, Fiumében az első világháború végéig, de Erdélyben egészen a második bécsi döntésig.

Ajánlott irodalom

- Almási Antal: Az Országbírói Értekezlet félszázados évfordulóján. *Jogállam*, 1909.
- Függelék az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokhoz. Pest, 1861.
- Füredy Lajos: *Nézetek a magyar polgári törvénykönyvnek a jelen viszonyok szerinti módosíthatóságáról*. Pest, 1861.
- Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*. Pest, 1861.
- Kalló Lajos: *A magyar polgári jog alapelvei*. Debrecen, 1865.
- Kováts Gyula: Országbírói Értekezlet. *Szózat*, 1922. február 19.
- Meszlényi Artur: *Országbírói Értekezlet és az Osztrák Polgári Törvénykönyv*. Budapest, 1897.
- Ökröss Bálint: *Általános magyar polgári magánjog az 1848. évi törvényhozás és az Országbírói Tanácskozás módosításai nyomán*. I–II. kötet. Pest, 1861.
- Ráth György: *Országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. I–II. kötet. Pest, 1861.
- Sarlós Béla: Deák politikai felfogása és az Országbírói Értekezlet. In *Zalai Gyűjtemény*, 5. Zalaegerszeg, 1976.
- Suhayda János: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói Értekezlet által megállapított szabályokhoz alkalmazva*. Pest, 1862.
- Szilágyi Virgil: *A magyar magánjog visszaállításának kérdése*. Pest, 1861.
- Wenzel Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Buda, 1863.

6. FEJEZET

A DUALIZMUS KORI JOGFEJLŐDÉS (1867–1914)

„Voltak nemzetünknek viharos és válságos időpontjai, midőn beözönlő ellenséges hadseregekkel, minden leküzdhetetlennek látszó túlhatalmakkal szemben nem tudtunk mást szembehelyezni, mint a törvény szövegét, és a törvény szövege diadalmaskodott az anyagi erőkkkel szemben, amelyek ellenünk sorakoztak.”

Apponyi Albert

Az *Osztrák–Magyar Monarchia* rendszerét dualizmusnak nevezték el (állítólag először Kemény Zsigmond), mert a két ország közös uralkodója és közös ügyei révén elválaszthatatlanul össze van kapcsolva, és közös védelemmel tartozik egymásnak. A kiegyezési törvény (1867. évi 12. tc.) kimondta a két ország önállóságát (külön kormányokkal, parlamentekkel), egyenlőségét és paritását, és megállapította az együttműködés módozatait és formáit. Magyarország ezzel visszanyerte szuverenitásának jelentős részét, és kiépíthette modern alkotmányjogi, közigazgatási és igazságszolgáltatási berendezkedését. Hosszú idő után most vált lehetővé, hogy az ország önálló jogalkotása révén modernizálja társadalmi berendezkedését, jogát és kialakíthassa a formálisan racionalizált jog teljes rendszerét. Nemzeti kormány, professzionális jogalkotó apparátus révén tudatos, hosszú távra előrettekintő jogalkotással tette lehetővé, hogy a gazdaság folyamatosan fejlődhessen az iparban, kereskedelemben és a mezőgazdaságban. A magántulajdon biztosításán túl, a kor követelményének megfelelően a forgalmi élet érdekében gyorsan reagáló és biztosan működő jogot alkottak, amelyet az állam minden körülmény között garantált. A jog ezután racionális szabályok szerint, előre kalkulálhatóan, kiszámíthatóan működött. A vállalkozó, a gazdálkodó és a jogkereső közhatalom bizton számíthatott a jogszabályi háttérre.

Magyarország minél gyorsabb és eredményesebb gazdasági felzárkózása érdekében a magyar igazsáügyi kormányzat a magyar magánjog modernizálására törekedett. Ez elsősorban a fennálló nyugati (elsősorban német) jogintézmények recepciója révén történt. Több nagy jogtudós is ezt túlzott másolásnak tekintette. Szerintük Magyarország már mint „deutsches Rechtsgebiet” szerepelt akkoriban Európa térképén.

A kiegyezés után a legtöbbet használt kézikönyv Zlinszky Imre (1834–1880) *Magánjoga*, mely 8 kiadást élt meg. Jegyzeteiben a magánjogi tételek bizonyítására a magyar, az osztrák vagy a porosz kódex, a bajor vagy drezdai javaslat vagy Heinrich Dernburg (1829–1907), porosz, Kirschstaller osztrák kommentárja szerepelt.

Az 1861. évi német kereskedelmi törvény alapján készült magyar kereskedelmi törvény, az 1875. évi 37. tc. révén a német jog elvei és intézményei egyszerre nagy tömegben kerültek be a magyar magánjogba.

A magyar magánjog modernizálásának 1867 és 1914 közötti időszaka igen sikeresnek tekinthető. A kiegyezés és a századforduló között a kereskedelmi életben meghatszorozódott a hitel. Az ipar Magyarországon a XIX. század közepén még mindössze 8%-kal járult hozzá a nemzeti termékhez, 1913-ra azonban már közel járt a 25%-hoz (bányászat nélkül). Az ipari termelés ezzel nyolcszorosára nőtt. A foglalkoztatottak száma négyszeresére, a hivatali és szabadfoglalkozóknak a száma pedig ötszörösére nőtt. A magyar ipar gyorsabban növekedett, mint az osztrák. (1841-ben Magyarország gyáripára Ausztria termelésének 16%-a, az I. világháború idején ez az arány közel állt a 30%-hoz. Kétezerről huszonkétezer kilométerre bővült a vasúthálózat, 8600-ról 886 000-re felugrott az alkalmazott gépi lóerő, 800 millióról 13 milliárd koronára duzzadt a hitelintézetek tőkeállománya. A mezőgazdasági termelés több mint duplájára nőtt. Az Osztrák–Magyar Monarchia jelentős komparatív előnyöket nyújtott, amely révén a fejlődésnek rendkívül dinamikus modellje alakult ki. A legdinamikusabban a főváros növekedett. Az egyesüléskor még csak 300 000 lakosa volt. 1890 és 1900 között 45%-kal gyarapodott. Az I. világháborúig megháromszorozódott a lakossága. Egyetlen európai város sem nőtt ilyen gyorsan. Az ország nemzeti jövedelme az ötszörösére növekedett. 1898 és 1913 között 5%-os a növekedés. Az európai átlag 4,6%-os. Csak Németországé és Svédországé gyorsabb.

Ajánlott irodalom

- Berend T. Iván – Ránki György: *A tőkés gazdaság története Magyarországon (1848–1944)*. Budapest, 1975.
- Berend T. Iván – Ránki György: *Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon (1867–1914)*. *Történelmi Szemle*, 1966.
- Bernát Gyula: *Az új Magyarország agrárpolitikája, 1867–1914*. Budapest, 1938.
- Csorba László: *A tizenkilencedik század története*. Budapest, 2000.
- Fónagy Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás, 1849–1914*. Debrecen, 2000.
- Futó Mihály: *A magyar gyáripar története*. I–II. kötet. Budapest, 1944.
- Gelléri Mór: *Hetven év a magyar nagyipar történetéből*. Budapest, 1912.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora*. I–II. kötet. Budapest, 1934.
- Heller Farkas: *A gazdasági liberalizmus lényege és bírálata*. *Közgazdasági Szemle*, 1935.
- Korány Mónika: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Budapest, 2005.
- Kövér György: *Iparosodás agrárországban*. Budapest, 1982.
- Láng Lajos: *Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig*. Budapest, 1883.
- Matlekovics Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. I–IX. kötet. Budapest, 1897–1898.
- Milhoffer Sándor: *Magyarország közgazdasága*. I–III. kötet. Budapest, 1904.
- Sándor Vilmos: *A tőkés gazdaság kibontakozása Magyarországon (1849–1900)*. Budapest, 1958.
- Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon, 1867–1900*. Budapest, 1954.
- Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914)*. I–II. kötet. Budapest, 1965.
- Szitéryny József (szerk.): *A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben*. I–XX. kötet. Budapest, 1901.
- T. Mérey Klára: *A gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődése Somogy megyében a dualizmus korában*. H. n., é. n.
- Varga László: *Az állami ipartámogatás a dualizmus időszakában a századforduló után*. *Századok*, 1978.

7. FEJEZET

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS ÁLTALÁNOSSÁ VÁLÁSÁNAK KORSZAKA (1920–1939)

„A felesleges törvények gyengítik a szükséges törvények erejét, az olyan törvények pedig, amelyeket ki lehet játszani, gyengítik a jogalkotás tekintélyét.”

Montesquieu

A századfordulótól egyre erőteljesebben jelentkező gazdasági, társadalmi és politikai változások már önmagukban is radikális módosulást idéztek elő az európai kontinens országainak magánjogi rendszereiben. Magyarországon a világháború után súlyosbította a helyzetet a háborús vereség, az ország területi veszteségei, a forradalmak okozta káosz és a gazdasági válság.

Az ország elvesztette területének kétharmadát. Ezzel együtt bányás- és iparvidékeket, piackörzeteket. Egész iparágak szűntek meg az országban. Több százezer menekült érkezett az elcsatolt területekről, miközben a mezőgazdasági termelés 1920-ban a háború előttinek 50-60%-ára, a gyáripari pedig 35-40%-ára csökkent. A gazdasági válság különösen a kis- és középegyszisztenciákat tette tönkre. A menekültek szinte minden ingó- és ingatlan vagyonukat elveszítve érkeztek az anyaországba. Aki készpénzt adott kölcsön vagy tett félre, annak értékét elvitte az infláció. Ugyanúgy jártak azok is, akik hadikölcsönbe, kötvénybe vagy záloglevélbe fektették vagyonukat. A kisérszvényesek befektetéseit az 1920–24 közötti ún. „részvényfelvizezés” tette tönkre. A bérházak tulajdonosait az inflációs lakbér és a magas adó sújtotta. Aki a földbirtokosoknak adott kölcsönt, azt a gazdavedelem sújtotta... stb.

Az 1929–33-as gazdasági válság is katasztrofális hatást gyakorolt Magyarországon. Az ország érc- és devizakészletei kimerültek. Fizetési képesség és államcsőd fenyegetett.

A klasszikus kapitalizmus liberális gazdaságpolitikája ezekkel a súlyos gazdasági és társadalmi megrázkódtatásokkal szemben tehetetlen volt. A piaci szabad verseny csak néhány vezető ország legerősebb tőkés csoportjainak érdekét fejezte ki. A kevésbé fejlett országokban a válságok is óriási károkat okoztak.

Az individuális liberalizmus felfogása szerint a magánjog alapvetően a fennálló vagyoni viszonyokat védi, ami a XX. századi körülmények között az egyenlőtlenségeknek nemcsak az újratermelődését, hanem azok fokozódását is eredményezte. Már nem tartották elegendőnek az állam passzív „éjjeliőr”-szerepét, hanem egyenesen elvárták, hogy ne csak a szerzett jogokat védelmezzék a magánjogi szabályokkal, hanem legyen segítségükre jogaik megszerzésénél is. Ezt tükrözték a régió országai új alkotmányainak célkitűzései is. Németország alkotmánya feladatul tűzte ki: „A gazdasági élet rendjének meg kell felelnie az igazságosság elveinek abból a célból, hogy minden egyénnek biztosíttassék az emberhez méltó létfenntartás. Ezen határok között az egyén szabadságát biztosítani kell.”

Az észti alkotmány szerint: „A gazdasági élet szervezetének meg kell felelnie az igazságosság elveinek, amely elvek azt célozzák, hogy a polgároknak alkalmas törvények útján megadassanak az eszközök az emberhez méltó élet folytatására.” Még a jugoszláv alkotmány is ilyen kitételel tartalmaz: „A közösség érdekében is a törvényeknek megfelelően az államnak joga és kötelessége beavatkozni a polgárok gazdasági kapcsolataiba az igazságosság szellemében és a szociális konfliktusok elhárítása céljából.”

Az állami beavatkozás gyakorlata, amellyel egyébként az állami élet fejlődésének magasabb fokán törvényszerűen számolni kell, szinte minden irányból jelentkező igényként jelent meg. Kialakulását mégis a világháború idején bevezetett hadigazdálkodás segítette elő. A hadviselő országok ugyanis kivételes törvények alapján a háború szolgálatába állították az egész nemzetgazdaságot. Ez a kivételes állapot jórészt megmaradt a békekötés után is. A megnövekedett bürokrácia a jogi tevékenységet az állami politika eszközeként, a gazdasági-társadalmi viszonyokat tudatosan alakító eszközként fogta fel. Megpróbálták a különböző folyamatokat előre megtervezni, illetve irányítani.

A jog egyre inkább a célkövető értelmezés és a materiális igazságosság érvényesítését próbálta meg elérni. Magánjogi kereseti jog csak akkor

érvényesíthető ezután, ha a közösség érdekeivel nem állt szemben. A kor felfogása szerint még a magánjognak is az egyetemes emberi közösség érdekeit kell szolgálnia. Ezt a gondolatot a katolikus egyház szociális tárgyú enciklikái vetették fel. Elsőként a XIII. Leó pápa által 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklika, amely kifejtette, hogy a gazdagok csak kezelői vagyonuknak. Azok élvezete már csak azért sem illeti meg őket kizárólagosan, mert minden gazdagság egyetlen forrása a dolgozók munkája. A magántulajdon szentségével és sérthetetlenségével szemben a vagyonnal és a gazdagsággal együtt járó társadalmi kötelezettségekre helyezte a hangsúlyt. A *Rerum Novarum* negyvenedik évfordulóján, 1930-ban, XI. Pius pápa adta ki a *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikát. Ez hangsúlyozta a magántulajdon kettős, egyéni és társadalmi jellegét. Ezért a szereteten kívül az igazságosság megköveteli a gazdagoktól, hogy feleslegeiket a társadalom szolgálatába állítsák. Erre az állam is kötelezheti őket. Jogos tehát az olyan nagyvállalatok társadalmi tulajdonba vétele, amelyeket csak nyereszkesedésre használtak.

Az irányított gazdálkodás jogszabályainak kiépítése a jog atomizálásához vezetett. Az egyes ügyletfajták és ügyletkötő személyek különböző kategóriáira teljesen eltérő jogelveket és jogszabályokat adtak ki (például munkajog). Más jogszabályok vonatkoztak a gazdaság különböző területeire, más a nagyiparra, a kisiparra, a kereskedőkre, kiskereskedőkre, de eltérő szabályozás alakult ki a gyapjúra, a burgonyára, a tejre... stb. kötött ügyletekre is.

A gazdasági-társadalmi válságot egyre több jogszabály alkotásával akarták megoldani.

Tették ezt annak ellenére, hogy ezzel túlértékelték a jogi szabályozás lehetőségét. Pedig válságot pusztán jogalkotással nem lehet megoldani. A jog csak magatartási szabályokat tud előírni, és nem gazdasági eredményeket. A jog csak arra alkalmas, hogy már kialakult, létező folyamatokat segítsen, jogszabályi háttérrel támogasson.

Az individuális magánjog az egyéni vállalkozói helyzetből indult ki. A XX. században azonban a magánjogi jogviszonyok egyik oldalán a nagyvállalatok, bankok, részvénytársaságok és holdingok, míg a másik oldalon az alkalmazottak, esetleg munkanélküliek... stb. álltak.

Ilyen körülmények között az individuális liberalizmus hagyományos sétválasztása, amely szerint a közjog a közérdeket, a magánjog pedig a

magánérdeket szolgálná, természetesen tarthatatlanná vált. Immáron a jogalkotók, jogalkalmazók és a jogtudomány abból a feltételezésből indultak ki, hogy a jog már fogalmánál fogva is közérdekű intézmény, és ezért a magánjog csak azokat az egyéni érdekeket mozdíthatja elő, amellyel egyben a közösség érdekeit is szolgálja. Emiatt a magánjog és a közjog közötti határ elmosódott. A gazdasági élet irányítását már nemcsak magánjogi, hanem közigazgatási jogi, büntetőjogi szabályokkal is megkísérelték. Míg az individuális liberalizmus korszakában a jog a tevékenységek széles területének csak szélső tilalomfáit tűzte ki, ezután már sok esetben a kötelező útvonalat is kijelölték. Az általában passzív, diszpozitív szabályok mellett egyre több aktív, kógens, parancsoló normát alkalmaztak még a kötelmi jog területén is.

Át kellett alakulnia a magánjognak jogtechnikai szempontból is. Egyrészt a meglévő jogszabályoknak – amelyek formailag változatlanul maradtak – más értelmet kezdtek tulajdonítani. A jogalkotók számára ezt az ún. „generális klauzulák” megjelenése is elősegítette. Az általános keretszabályok (például jó erkölcs, jóhiszeműség, tisztesség stb.) révén a bíróságok a konkrét rendelkezéseket a gyors változásoknak megfelelően magyarázták. Másrészt a két világháború között egyre több jogszabályt alkottak, illetve módosítottak. A jogi szabályozás bonyolultabb, részletesebb lett, és mind nagyobb területet ölelt fel. Az állam ugyanis – ahogy Hans Kelsen mondta – olyan, mint Midász király, mindent, amit állami feladatnak tekint, amibe beavatkozik, azt egyben joggá is teszi. Mindez törvényszerűen jogszabály-túltermelést is eredményezett. Ezekben az években a törvényeknek több mint a fele gazdasági vonatkozású volt (1929-ben meghozott 48-ból 31). A Rendeleték Tárának kötetei és a különböző jogalakító bírósági határozatok olyan vastag köteteket eredményeztek, hogy már a jogászok is csak nagy nehézségek árán igazodtak el az állandóan változó és bővülő jogszabálytömegben. A jogszabályok „elértéktelenedtek”, mivel minél nagyobb mennyiségű a jogi szabályozás, annál nehezebb a megismerése még a közvetlenül érintettek számára is. A jogszabályok mennyiségével növekszik az ellentmondásos szabályok jelentkezése is.

Magyarország területi veszteségei is változásokat eredményeztek a magánjog terén. A trianoni békediktátum alapján (1921. évi 33. tv.) az elszakított területeken a magyar magánjog elvileg mint egységes egész ha-

tályban maradt abban az alakjában, ahogy 1918 októberében fennállott, kivéve azokat a változtatásokat, amelyeket az illető ország törvényhozása utólag létrehozott. Burgenlandban már 1922-ben – az 1894. évi 31. tv.-be foglalt házassági törvény kivételével – az osztrák jogot vezették be. Romániában, Csehszlovákiában és Jugoszláviában a magyar magánjog ugyanazt a szerepet játszotta 1918 után, mint az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* a régi magyar állam egyes területein.

A bécsi döntések és egyéb politikai fejlemények nyomán a visszacsatolt területeken a magyar törvényhozás újra életbe léptette a magyar magánjogot (1838. évi 35. tc., 1939. évi 6 tc., 1940. évi 36., 1941. évi 20. tc.). A háború befejeztével ezeket a területeket ismét elvesztettük, és így ott a magyar magánjog uralma ismét megszűnt (lásd az 526/1945. sz. M. E. rendeletet).

Ajánlott irodalom

A magyar jog változásai, 1918–1938. Budapest, 1938.

A magyar jog változásai, 1918–1940. Budapest, 1940.

Almási Antal: *A háború hatása a magánjogra.* Budapest, 1917.

Balázs Károly: Az állami beavatkozás mértéke a gazdasági életben. *Közgazdasági Szemle*, 1939.

Baskó Béla: *Államkapitalizmus Magyarországon.* Budapest, 1997.

Berend T. Iván – Ránki György: *A monopolkapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon. (1900–1944).* Budapest, 1958.

Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország gyáripára a második világháború előtt a háború időszakában, 1933–1944.* Budapest, 1958.

Berend T. Iván – Ránki György: *Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919–1929.* Budapest, 1964.

Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században.* Budapest, 1969.

Bernhard Miksa: *A magánjog reformja.* Budapest, 1936.

Bozóky Géza: *Gazdasági jogunk fejlődésének újabb irányai.* Budapest, 1943.

Buday László: *Magyarország küzdelmes évei.* Budapest, 1929.

Gratz Gusztáv: *Magyarország a két világháború között.* Budapest, 2001.

Gundst Péter: *A mezőgazdasági termelés története Magyarországon, 1920–1938.* Budapest, 1970.

- Gyimesi Sándor: *Utunk Európába. Magyar gazdaságtörténet.* 1. kötet. Budapest, 1993.
- György Ernő: *A válságjog kialakulása.* Budapest, 1933.
- György Ernő: *Az infláció mérlege.* Budapest, 1932.
- György Ernő: *Újabb fejezetek a válságjog köréből.* Budapest, 1934.
- Haendel Vilmos: *Modern magánjogi elméletek különös tekintettel a szovjet polgári törvénykönyvre.* Debrecen, 1930.
- Húsz év jogfejlődése a csonka országban és a volt cseh megszállt területeken (1918–1938). Összeállította Szepesváraljai Haendel Vilmos. Miskolc, 1939.
- Imreh Béla: *Az inflációs évek hitelpolitikája.* Budapest, 1926.
- Incze Miklós (szerk.): *Az 1929–1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon.* Budapest, 1955.
- Kelemen László: *A jóhiszeműség és tisztesség a magánjogban.* Szeged, 1933.
- Kovács Gyula: *A világgazdaság válsága idejéből (1929–1934).* Budapest, é. n.
- König Endre: *Válság-jogszabályok. Jogállam,* 1933.
- Laky Dezső: *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai.* Budapest, 1923.
- Magyar Pál: *Magángazdaság és állami beavatkozás.* Budapest, 1932.
- Makai Ernő: *Pénz és hitel a világválság tükrében.* Budapest, 1934.
- Móricz Miklós: *Adatok a magyar kartellkérdéshez.* Budapest, 1924.
- Somló Bódog: *Állami beavatkozás, individualizmus.* Budapest, 1903.
- Szladits Károly: *Magánjogunk újabb szabályai, 1917–1925.* Budapest, 1926.
- Szuhai Miklós: *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években.* Budapest, 1962.
- Újlaki Miklós: *A magyar jog sorsa az Ausztriához és Lengyelországhoz csatolt területeken.* Budapest, 1932.
- Újlaki Miklós: *A magyar magánjog módosulásai Csehszlovákiában.* Budapest, 1931.
- Újlaki Miklós: *A magyar magánjog módosulásai Romániában.* Budapest, 1934.
- Varga István: *Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése.* Budapest, 1932.
- Varga László: *A gazdasági válság.* Budapest, 1933.

III. rész

A MAGYAR MAGÁNJOG FORRÁSAI

„Hárman tartják kezükben a jogot: a törvényhozó, a jogtudós és a bíró. A törvényhozó, aki teremti, a jogtudós, aki értelmezi és a bíró, aki alkalmazza.”

Szászy-Schwarz Gusztáv

1. FEJEZET

A JOGFORRÁS FOGALMA ÉS FAJTÁI

„Mi könnyű törvényt írni pamlagon, – könnyű ítélni felületesnek – s mily nehéz, ki a szívet kutatja, méltányolni minden redőzetét.”

Madách Imre

Minden jogszabálynak van valamilyen forrása, ahonnan ered, ahonnan megismerhető. A magyar jogi szakirodalom ennek bemutatása érdekében különbséget tesz az ún. belső és külső jogforrás között.

Belső jogforrás az a hatalom, amely a jogot alkotja, amelyre a jogalkotás hatalma kiterjed (király, országgyűlés stb.). Az államhatalomnak kell állnia minden jogszabály mögött, mert csak az rendelkezik olyan kényszerítő erővel, hogy az érvényesítésüket biztosítani tudja. Az államhatalom egyébként közvetlenül, de közvetve (felhatalmazás útján) is alkothat jogszabályokat.

Külső jogforrás a jogszabályoknak a külső megjelenési formáját jelenti, amiből a jogszabályt megismerhetjük (törvény, rendelet, szokásjog, privilégium, statútum). A jog keletkezése külső jogforrásként való megjelenésével fejeződik be (például a törvény kihirdetése és közzététele), mivel a jogot – hogy a valóságban kövessék, hogy érvényesülni tudjon – valamilyen forrásból meg kell ismernie a társadalomnak.

A jogforrásokat a római jogászok nyomán *írott és íratlan* voltak szerint igyekeztek megkülönböztetni. Eszerint írott jogforrások azok a jogszabályok, amelyeket az államhatalom jogalkotási céllal, meghatározott formában hozott létre (például törvény, rendelet). Az íratlan jogforrások szintén a jogalkotó akaratát tartalmazzák, de létrejöttük nem meghatározott formák között, hanem hallgatólagosan jut kifejezésre (szokásjog).

Ez a fajta fogalmi elhatárolás, felosztás félrevezető, illetve nem a legfontosabb kritériumok szerint csoportosít, hiszen a szokásjog nagy részét is írásba foglalják, illetve folyamatosan rögzítik. Csak annyiban fogadható el ez a fajta rendszerezés, amennyiben a szokásjog alkalmazója nemcsak az írott rendelkezéseket tekinti kizárólagosan irányadónak, hanem a még írásban nem rögzített szokást is.

A jogforrások lehetnek *országosok*, amelyek az egész ország területére kiterjednek, vagy *partikulárisok*, melyek csak az országon belüli kisebb területre érvényes jogot tartalmaznak. Vannak olyan jogforrások, amelyek *generális* szabályként egy adott országon belül mindenkire kiterjedő hatállyal rendelkeznek, vagy *különös* jogforrások (*jus singulare*), amelyek csak egyes rendekre, illetve a *jus speciale*, amelyek csak egyes foglalkozást űzőkre terjednek ki (például a kereskedőkre stb.).

Magyarországon kifejezetten a jogforrásokat szabályozó törvény 1987 előtt nem született. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi 4. tc. 19. §-a mondta ki azt az alapelvet, hogy a bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett és kihirdetett rendeletek és szokás szerint tartozik eljárni és ítélni.

Ajánlott irodalom

- Coing, Helmut: *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Privatrechtsgeschichte*. III. kötet. München, 1986.
- Coing, Helmut: *A jogfilozófia alapjai*. Budapest, 1996.
- Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Budapest, 1905.
- Horváth Barna: *A jogelmélet vázlata*. Szeged, 1937.
- Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. Budapest, 1930.
- Mezey Barna (szerk.): *A magyar állam- és jogtörténet forrásai*. Budapest, 2000.
- Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, 1923.
- Moór Gyula: *A különböző jogforrások, azok egyensúlya és rangfokozata a magyar jogrendszerben*. Budapest, 1932.
- Moór Gyula: *A magánjogi jogügylet mint jogforrás*. In *Szladits-émlékkönyv*. Budapest, 1934.
- Moór Gyula: *Jogbölcselet*. Budapest, 1934.
- Moór Gyula: *A joghézag kérdéséről*. In *Kolozsváry Bálint Emlékkönyv*. Budapest, 1939.

- Moór Gyula: *Jogfilozófia*. Budapest, 1947.
- Peschka Vilmos: *Jogforrás és jogalkotás*. Budapest, 1965.
- Récsi Emil: A jogtudomány és a magyar jogtételek forrásairól. *Akadémiai Értesítő*, 1859.
- Somló Bódog: *Jogbölcészlet*. Miskolc, 1995.
- Szamel Lajos: *Jogforrások*. Budapest, 1958.
- Varga Csaba: *Útkeresés*. Budapest, 2001.
- Zlinszky János: Werbőczy jogforrástana. *Jogtudományi Közlöny*, 1993.
- Zlinszky János: *Wissenschaft und Gerichtsbarkeit. Quellen und Literatur der Privatrechtsgeschichte Ungarns im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, 1997.

2. FEJEZET A TÖRVÉNY

....valamint az egész világi egyetemben minden csak lassan fejlődik ki nagyobb tökélyre, úgy a törvények is csak lassan-lassan érhetik el azon tökéletességi pontot, melyről az emberi társaság egyedül remélheti és várhatja valódi s bátor létét...”

Széchenyi István

Törvényen a köznapi szóhasználatban a jogot értik. Ez a felfogás csak annyiban helytálló, hogy a törvény is egyike a jogszabályoknak. Minden törvény jogszabály, de nem minden jogszabály törvény, bár végeredményben a modern jogban minden jogszabály a törvény akaratára vezethető vissza, mert a törvény a legerősebb jogforrás. A törvényhozás rögtöni elhatározással bármelyikféle jogforrásnak a rendelkezését hatályon kívül helyezheti, megváltoztathatja. (Ezt más jogforrás nem teheti, kivéve a szokásjogot, de az speciális és hosszadalmas módon.) A törvény előre tételezett (statuált) legáltalánosabb és legerősebb érvényű szabályok kibocsátására hivatott szerv jogszabálya. Amikor a törvény pontos jogi fogalmáról beszélünk, akkor figyelembe kell vennünk a formai és a hierarchikus viszonyokat is.

A törvényhozás célja ugyanis az, hogy a jövőben előforduló összes esetnek az eldöntését előre meghatározza. A törvényben ezért megpróbálják az élet számtalan esetét általános elvként szabályozni.

A törvény fogalma a történelmi fejlődés során jelentős mértékben változott, mégis élesen elhatárolandó a jogforrási hierarchiában a törvénynek alárendelt többi jogszabálytól. A jogfejlődés során szinte valamennyi jogrendszer megegyezett az alábbi három fő elvben:

1. Csak egyetlen szerv alkotott törvényt (törvényhozó).
2. A törvény egyetemes jogforrás, a jogélet bármelyik területét szabályozhatja.

3. Általános jogforrás, mert az állam egész területére és minden lakosára vonatkozó rendelkezéseket tartalmazhat.

A társadalmi fejlődés során a törvényalkotás vagy a *tudatos jogszabályalkotás* akkor kezdődött, amikor a közhatalom már képessé vált ön-maga és a társadalom érdekeinek felismerésére, és némileg előre látni bizonyos folyamatokat. Erre a szintre a magyar társadalom I. (Szent) István államalapításakor jutott el, a magyar törvényalkotás ekkor kezdődött.

I. (Szent) István törvényei azzal a határozott jogpolitikai szándékkal születtek, hogy megeremtsék a jogi feltételeit, jogi kereteit a nyugat-európai állammodellnek, egyúttal megszilárdítsák a jogrendet és a jogbiztonságot. A szokásjogot ezért leginkább a büntetőjog területén módosították, illetve az állam- és egyházszervezet kiépítésére törekedtek. Sok az ún. „esettörvény”, ami egy konkrétan felmerülő probléma megoldása révén született meg. I. (Szent) István második dekrétuma az elsőhöz képest kiegészítő jellegű, a korábbi rendelkezéseket módosította vagy pontosította. Sajnos csak ezt a két törvényt ismerjük, a többi dekrétum összes kézírata elveszett az idők során (lásd Könyves Kálmán, I. 34. §).

I. (Szent) István törvényei a király szuverén akaratára vezethetők vissza, bár meghallgatta tanácsadói véleményét (II. 35. cikk), figyelembe vette javaslataikat, de minden esetben egyedül döntött.

Könyves Kálmán törvényei zsinatokon születtek. A királyi tanács javaslatára módosította I. (Szent) István törvényeit, melyek közül néhány egy évszázad alatt elavult, és ki nem mondva Szent László törvényeit, melyek túl szigorúak voltak. Ráadásul a három törvény egymásnak is ellentmondott. Könyves Kálmán törvényei zárták le azt a folyamatot, amit I. (Szent) István kezdett, és hosszú időre biztosították a jogrendet. Így méltán szerepelhettek ezek a törvények a *Corpus Juris Hungarici* élén.

Első királyaink törvényei tulajdonképpen privilégiumlevél formájában kibocsátott dekrétumok voltak.

A XII. században szünetelt a dekrétumok alkotása. Az 1222. évi Aranybullával kezdődött újra a legfelsőbb szintű törvényalkotás, amely már a hűbéri kor gondolkodásmódját tükrözte. A király már nem egyedül a régi jog őrzője, sőt egyre inkább azt hangoztatják, hogy a törvények az uralkodót is kötik, az uralkodóra is vonatkoznak. Amennyiben nem így történik, az alattvalóknak joguk van az ellenállási jog (*jus resistendi*) gya-

korlására a törvénytelen intézkedésekkel szemben. Az 1222. évi Aranybulla és az annak alapján kibocsátott 1231., 1267. és 1290. évi dekrétumok már szélesebb rétegek (főurak, főpapok, szerviensek) nyomására születtek, és formájukat tekintve olyan ünnepélyes formában kibocsátott szabadságlevelek, amelyek, mint egy szerződés, biztosítják a közjogi jellegű kiváltságokat (szemben a korábbi egyenes megjelölésű szövegezésel). Magánjogi szabályok csak kivételesen közjogi szabályok függelékeként fordultak elő.

A törvényhozó hatalom továbbra is a király kizárólagos hatáskörében maradt, de a fokozatosan renddéz szerveződő nemesség, főnemesség és főpapság nyomására kénytelen hozzájárulni jogainak korlátozásához. Változás történt a törvény biztosítékait illetően is. Első királyaink törvényeiket önszántukból alkották. Nem is kérhette számon rajtuk senki a törvény végrehajtását. Az Aranybullák kikényszerítői már megfelelő szankciót kerestek a törvények betartására. Ezt próbálták megteremteni az ellenállási joggal (1222), illetve egyházi fenyítéssel (1231, 1267, 1298). A későbbiek során pedig esküt követeltek az uralkodótól (1444, 1452), amelyet a főpapok és a főurak garanciája is megerősített (1454).

III. *András uralkodása idején* már a kezdeti országgyűléseken alkották a törvényeket (1290, 1298), amelyek megszövegezésében a főpapok, az ország bárói és nemesei is közreműködtek. Ekkor válhattak a székesfehérvári törvéynapok már nemcsak a törvénykezés, hanem a törvényhozás színterévé is. A bírászkodás során az egyes jogeseteből felmerülő magán- és közjogi kérdésekből könnyen levonhattak olyan általános szabályként megfogalmazható normákat, amelyek törvénybe foglalását indokoltak látták.

Az *Anjouk idején* a törvények újra csak fejedelmi elhatározásként láttak napvilágot. Az alakjuk továbbra is változatlan, de záradékukban az ország főpapjainak és főnemeseinek a felsorolását is megtaláljuk. Nagy Lajos 1351. évi dekrétumának bevezetéséből az is kitűnt, hogy a jogszabályt a saját hatalmára és a hozzá hű bárókra támaszkodva hozta. A nemesség csak kérelmezőként léphetett fel. Nagy Lajos fenntartotta magának a törvény megváltoztatásának és hatályon kívül helyezésének a jogát is (1351. évi 6. tc.). Luxemburgi Zsigmond megpróbálta a kor legfontosabb jogforrását, a szokásjogot háttérbe szorítani, és a törvények erejét pedig tovább növelni. Több dekrétumot (9) is alkotott. A törvények kötelező

hatálya azonban továbbra is csak a király uralkodásának időszakára terjedt ki. Kivéve, ha az szokásjoggá vált (a törvény a program, a szokásjog továbbra is a gyakorlat). Az utód elődje által alkotott jogszabályokat csak akkor köteles megtartani, ha erre külön ígéretet tesz. Ezért fordul elő annyi ismétlés törvényeinkben. A legjobb példa erre az Aranybulla. Praefatiójában a király elmondja, hogy a Szent István által alapított szabadságjogokat fogja az alábbiakban megújítani és kiegészíteni. Az 1231. évi Aranybullában mindezt szóról szóra megismétlik. Nagy Lajos 1351. évi decretuma újraközli szinte az egész Aranybullát. Mária királynő 1384. évi decretuma ugyanezt teszi Nagy Lajos toldásaival együtt. Hasonlóan járt el Mátyás is az 1464. évi törvényében.

Zsigmond halála után az országgyűlés pozíciója annyira megerősödött, hogy a törvényhozásban állandó és egyenrangú résztvevőjévé vált. Ezzel megváltozott a törvény fogalma. Törvénynek ezután Magyarországon csak a törvényes formában összehívott országgyűlés és a törvényesen megkoronázott király egybehangzó akaratát tekintették. (Az országgyűlés határoz, a király szentesít.) Ezt az elvet végül is az 1791. évi 12. tc. foglalta össze: „A törvények alkotásának joga Magyarországon a törvényesen megkoronázott királyt és az országgyűlésre törvényesen egybesereglett karokat és rendeket közösen illet, s másképp nem gyakorolható.” A törvényhozás terén is kifejeződött a Szent Korona állam-szervezet tana, amely szerint a törvényhozás a király és a rendek között megoszlik. A törvénynek a szélesebb megalapozása, nagyobb legitimitása jelentősen megnövelték a törvények súlyát is. Az ország rendjeinek javaslatára, illetve egyetértésével született törvényeket már nemcsak a király közegei, de a főurak, főpapok, megyék, városok is igyekeztek tartani. A szokásjoggal szemben is tovább erősödött a törvény. Ezt a törvényhozás gyakorisága technikailag is lehetővé tette. Mátyás 1486-os törvényeivel már teljesen háttérbe akarta szorítani a szokásjogot, és megpróbálta megszüntetni azt a gyakorlatot, hogy minden uralkodó trónra lépésekor új törvényeket hoz. Mátyás, akárcsak Justinianus császár, örök érvényű törvényeket szeretett volna alkotni. Ezért nyomtatásban is közzétette őket. A törvény primátusának elve győzött, hiszen Werbőczynek már a szokásjogot kellett a törvényhez mérnie, de az „örök életű törvények” csak 6 évig maradtak hatályban. Mátyás még azt is elismerte egyik oklevelében, hogy a törvények még őket, fejedelme-

ket is kötelezik. Más kérdés, hogy ő is és utódai is évszázadokon át mindig találtak kibúvókat e szabály alól.

Werbőczy István *Hármaskönyvének* II. része 3. címében a törvény alkotásáról és magyarázatáról értekezett. Eszerint a magyarság, miután keresztény hitre tért, és önként királyt választott, a Szent Koronával megkoronázta, amivel a törvényhozás, a birtokadományozás, a bírászkodás jogát is ráruházta. A király azonban a törvényalkotást a nép összehívásával és megkérdezésével gyakorolja. A fejedelem az országgyűlés összehívása nélkül nem alkothat olyan jogszabályokat, amelyek sértik az isteni és a természeti jogot, és ártalmára lennének a nemzet régi szabadságjogainak.

Mohács után az országgyűlések már nemcsak a király és a rendek, hanem az összbirodalmi és a magyar nemzeti érdekek küzdőterévé is váltak. A törvényhozás jelentősége megnőtt. Az országgyűléseket rendszeretlenül, a politikai események függvényében hívták ugyan össze, mégis sokkal több törvény született, mint korábban (I. Ferdinánd uralkodása idején például 897 tc.). Fokozatosan kidolgozták a törvényhozás technikáját, közzétételének módját (lásd alább). A rendek határozottan arra törekedtek, hogy az országot törvényekkel, és ne az országgyűlés megkérdezése nélkül kibocsátott rendeletekkel kormányozzák.

Minőségi változás a törvényhozásban a *XVIII–XIX. században* következett be. A felvilágosodás és a természetjogi nézetek elterjedésével kezdődött a tudatos jogalkotás korszaka. Az addigi szokásjogot kiegészítő, módosító vagy éppen pótló törvényalkotással szemben a jogalkotás ekkor vált el véglegesen a mindennapi társadalmi gyakorlattól, és vált önálló kategóriává. Mostantól fogva a jogalkotást mint egy új művet létrehozó szellemi tevékenységet fogták fel, a társadalmi magatartások mintájaként a társadalmi viszonyokat jogviszonyként alakító gyakorlati eszközként értékelték. Jogtechnikai szempontból racionalizálni kezdték a jogot. Egyszerűsítették, lerövidítették, egységesítették, rendszereztek, igyekeztek formailag következetesen kiépíteni a jogágakat, jogintézményeket. Az áttekinthetőség és kiszámíthatóság rendkívül fontos volt a lassan kibontakozó piacgazdaság és az egységes, racionális államigazgatás kialakulása során. Ezzel együtt megváltozott a régebbi és az újabb jogszabályok kapcsolata is. A középkori felfogás szerint a „régí jó öreg jog” nem volt érinthető, hanem csak a generációváltozások menetében a szokásjog

észrevétlen átalakításával változhatott meg. A most kibontakozó modern jogszabályok csak a hatályon kívül helyezéssig érvényesülhetnek, tehát a később született törvény automatikusan hatályon kívül helyezi a korábbi jogszabályokat (*lex posterior derogat priori*), ahogy azt a közös jogi szabályok alapján már Baldus megfogalmazta. Vertikális irányban is ekkora tudatosodik a jogforrási hierarchia. Ennélfogva az új törvénynek a régi törvényhez való viszonyát illetően a következő esetek lehetségesek:

1. Az új törvény a régi törvényt teljesen megszünteti (*lex abrogatoria*).
2. Az új törvény a régi törvénynek csak egy meghatározott részét szünteti meg (*lex derogatoria*).
3. Az új törvény a régi törvényt megváltoztatja, vagyis helyén egy új jogszabály léphet életbe (*lex obrogatoria*).
4. Az új törvény a régihez valamit hozzáfűz, vagyis a régi törvényt kiegészíti (*lex subrogatoria*).

A XVIII. század végétől a társadalmi fejlődés annyira felgyorsult, hogy minden addiginál határozottabb minőségi változást követelt meg a jogi szabályozás előreláthatóságát, kiszámíthatóságát, áttekinthetőségét illetően. A mennyiségi jogalkotás már nem lehetett racionalizáló hatású, de az inkorporáció (vagyis a hatályos jogszabályok összegyűjtése, rendszerezése) sem elegendő már. Az új rendszerező, rendszerképző technológia és a társadalomtudományok fejlődése lehetővé tették, hogy hosszú távra szóló új jogot alkossanak. Szinte társadalmi mozgalomként merült fel a kodifikáció igénye. Kódexen az ugyanazon jogágba tartozó magatartási szabályoknak egységes elveken nyugvó, egyetlen átfogó és rendszeres jogszabályba, törvénykönyvbe való foglalását értjük. A kódex tehát a teljesség viszonylagos igényével alkotott olyan zárt rendszert, amelyben a bíró az adott jogágon belül lehetőleg minden fontosabb kérdésre választ talál.

Magyarországon az 1712–1723 közötti korai kezdeményezések után az 1790. évi 57. tc. alapján az országgyűlés 9 bizottságot küldött ki a különböző törvénykönyvek tervezetének kidolgozására. 1795-ig 5 tervezet elkészült, de az országgyűlési tárgyalásuk elmaradt. Hasonló sorsra jutottak az 1827. évi 12. tc. által létrehozott bizottságok tervezetei is. Az 1839/40. évi országgyűléssel azonban már a „kodifikáció hőskora” kezdő-

dött Magyarországon. Megszületett a kereskedelmi, váltó- és csődtörvény. Az 1843-as büntetőjogikódex-tervezet pedig elnyerte a korabeli európai jogászközvélemény csodálatát is. 1848-ban Deák Ferenc külön kodifikációs osztályt állított fel az Igazságügyi Minisztériumban Szalay László vezetésével.

2.1. A törvényhozás folyamata

A törvénykezdeményezés joga megillette mind a királyt, mind a rendeket (*Hármaskönyv*, II. rész, 3. cikk, 2., 3., 4. §-ok). 1848-tól a király a törvénykezdeményezési jogát a felelős minisztérium által gyakorolta. Az egyes minisztériumok által kidolgozott törvényjavaslatokat a király jóváhagyta, és ezután terjesztették a képviselőház elé. Ugyancsak törvénykezdeményezési joga volt az országgyűlési képviselőknek is. A király, ha személyesen nyitotta meg az országgyűlést, akkor maga adta be az ún. „királyi propositiókat”, ha nem, akkor az esztergomi érsek közvetített. Később a király az országgyűléshez intézett leiratba foglalta össze javaslatát, amelyet a két tábla együttes ülésén felolvastak. Ezután rendszerint arról vitatkoztak, hogy a javaslatok tárgyalását vagy a sérelmek (*gravamina*) összeállítását tárgyalják-e előbb. Miután a két tábla a javaslatok ügyében külön-külön elhatározásra jutott, megindult az üzenetváltás, hogy együtt adhassanak választ a királynak. A megállapított határozat alapján „alázatos feliratot” (*humillima repraesentatio*) készítettek, és azt a kancellária útján a királyhoz terjesztették fel. A király a felterjesztésre kegyelmes elhatározással (*benigna resolutio*) válaszolt, azt vagy elfogadta (esetleg csak módosításokkal), vagy visszautasította. A beleegyezés megtagadása esetén tovább folyt a tárgyalás mindaddig, amíg valamilyen megállapodásra nem jutottak. Amennyiben az ellentétek olyan nagyok voltak, hogy semmilyen megállapodásra sem látszott esély, akkor a törvényjavaslatot levették a napirendről. A véglegesnek tekintett kétoldalú megállapodásokat cikkekre osztották, majd az uralkodó egy bevezető és egy befejező részt tett hozzá, amely a királyi megerősítést jelentette. A szentesítés jeléül a végleges szöveget a királyi nagypecséttel megerősítették, a király és az udvari kancellár aláírta, majd a törvényt kihirdették és szétküldték.

Többször előfordult, hogy a véglegesnek tekintett törvénycikket, mielőtt a törvényt megszövegezték volna, megváltoztatta a király (1543, 1545, 1583, 1588, 1597). Az országgyűlés tagjai már hazautaztak, és ezért csak utólag vették észre, hogy az uralkodó egyes szavakat, mondatokat, sőt egyes határozatokat is törölt a szövegből, illetve egyes szavakat hozzátett. A leghíresebb törvényhamisítást Rudolf követte el 1604-ben, amikor egy olyan 22. törvénycikket csatolt a törvényhez a protestánsok vallásgyakorlásának korlátozásáról, amit az országgyűlésben nem is tárgyaltak – a Bocskai vezette szabadságharc többek között emiatt is tört ki. Ezért a későbbiekben a két tábla küldötteiből álló bizottság vizsgálta felül és szerkesztette meg a végleges törvényszöveget.

2.2. A törvények kihirdetése

A törvények kihirdetésekor az állam azzal a fikcióval él, hogy ezáltal a jogszabályokat minden állampolgár megismeri. Különböző képtelenség lenne úgy fenntartani a jogrendet, hogy a jogszabályok csak azokra lennének kötelezők, akik tényleg megismerték a szövegét. (Régi római tétel az, hogy a törvény nemtudásával senki sem védekezhet.)

Magyarországon 1848 előtt a törvények kihirdetésének módját semmilyen alkotmányjogi szabály nem állapította meg, sőt hosszú ideig szilárd, állandó, következetes gyakorlat sem fejlődött ki. Az Árpád-házi királyok korában a dekrétumok hiteles példányait csak néhány egyházi és világi tisztviselőnek küldték meg. Az 1222. évi Aranybulla arról rendelkezett, hogy hét hiteles példányt kell készíteni és megőrizni. Mégsem maradt fenn egyetlen eredeti másolat sem. Még az Anjouk idején is az egyház őrizte a törvényeket. Később kialakult az a szokás, hogy a királyi szentesítés után a törvényeket az országgyűlésen felolvasták, majd a vásárokon és más forgalmasabb helyeken élőszóval kihirdették és elmagyarázták. A nemesi vármegyék és követküldés intézményének kialakulása után (XV. század) a megyéknek és városoknak is megküldték a törvényeket (1435. évi 11., 1471. évi 31. tc.), ahol szintén kihirdették, kifüggesztették a városháza hirdetőtábláján.

Törvényeink a XV. és a XVI. században már kéziratos másolatok formájában közkézen forogtak, azonban a fáradságos és nehézkes másoló-

munka ellenére az összes törvény egybegyűjtése szinte lehetetlen volt. Még az időbeli sorrendet sem tudták mindig tartani, hanem a feljegyzések szerint sorakoztak egymás után a jogszabályok. A XV. század fordulójára kialakult az az elv, hogy a törvénynek mint írott jogforrásnak az alkalmazásánál a szöveg szóról szóra való értelmezése teszi csak lehetővé a jogalkotó valódi akaratának biztos értelmezését. Ennek a megvalósulását a könyvnyomtatás feltalálása tette lehetővé, ami az írott jogot tekintve is forradalmi változást eredményezett. Egyre szélesebb körben váltak ismertté a jogszabályok, miközben megszűnt a másolatból adódó bizonytalanság. Az első törvényt Mátyás nyomtattatta ki. Az 1572. évi törvénynek már nyomtatott szövegét küldték szét mint hiteles másolatot. 1595-től jelentek meg folyamatosan nyomtatásban a törvények. A *Hármaskönyv* megjelenésével egy időben a törvények összegyűjtését és ki nyomtatását is elrendelték (1514, 1525). Ennek ellenére törvényeink első gyűjteményes kiadásai magánosok munkája volt. Elsőként Mossóczy Zakariás (1542–1587, előbb váci, majd nyitrai püspök), aki mint bíró is közvetlenül tapasztalta a hiteles törvénygyűjtemény hiányát, kezdte összegyűjteni a törvények szövegét. Ezekből jó néhányat átadott Zsámboki Jánosnak (1531–1584), Miksa és Rudolf humanista műveltségű orvosának, aki Bonfini Mátyás királyról szóló munkájának a függelékében közölte azokat, mint történeti forrásokat (1581). Ez természetesen nem lehetett elegendő, ezért Mossóczy Zakariás Telegdy Miklós (1535–1586) pécsi püspökkel 1584-re összeállította az első magyar törvénygyűjteményt. Mossóczyék összehasonlító és szövegkritikai munkát is végeztek, azonban nem az eredeti oklevelek, hanem a másolatok révén dolgoztak, ezért sok hiba került be a gyűjteménybe, sok dekrétum pedig kimaradt. Ennek ellenére gyűjteményük a jogászok és jogtanulók nélkülözhetetlen kézikönyve lett, melyet a gyakorlat tett a *Hármaskönyv* melletti legfontosabb jogforrássá. Ezért később sem egészítették ki az 1584 előtti hiányokat, pedig Kovachich Márton György (1744–1821) és fia, Kovachich József Miklós (1798–1878) felkutatta őket (például 1231. évi Aranybulla, 1267., 1290., 1298., 1385., 1440., 1444. évi törvényeket). A törvénygyűjtemény anyaga változatlan maradt, úgy, ahogy ezt a nagyközönség megismerhette. A második kiadást (1628) nemcsak az időközben megjelent törvénycikkével, hanem a *Hármaskönyv*vel is kiegészítették, mivel az összes fontos jogszabályt közzé akarták tenni. Ettől kezdve a későbbi ki-

adásokban egyre többféle jogi munka került a törvénygyűjtemény függelékébe, melyek így nagy hatást gyakoroltak a jogfejlődésünkre. Így az 1696. évi kiadásba a *Praxis criminalis*, Kitionich János (1560–1619) két könyve, Rudolf király uralkodása idején kidolgozott *tárnokjogi cikkelyek* (*articuli tavernicales*), római jogi jogelvek (*regulae iuris*), Szlavónia két municipiális törvénye stb. Ezeket a bíróságok ugyanúgy idézték, mint a törvényeket. (A *Corpus Juris* utolsó kiadása hagyta el ezeket a toldalékokat.) Így kiegészülve a magyar jog teljes foglalataként tűnt fel. Szövegeit több száz éves szokás szentesítette.

A *Corpus Juris Hungarici* elnevezést, amely a legnagyobb és legtekinélyesebb joggyűjtemények megjelölésére szolgált (*Corpus Juris Civilis*, *Corpus Juris Canonici*) 1696-ban Szentiványi Márton (1653–1705) jezsuita jogtudós adta a törvénygyűjteménynek. (Ezt az elnevezést 1848-ig használták, az 1868. évi III. tc. alapján indult meg az *Országos Törvénytár*.) A negyedik kiadást Szegedi János (1699–1760) jezsuita jogtudós gondozásában jelentették meg két kötetben Nagyszombaton, majd 1822-ben és 1844-ben adták még ki három kötetben.

A törvények kiadása idáig magánosok révén történt. Az 1868. évi 3. tc. kötelezte először a királyt, hogy közhiteles formában tegye közzé a törvényeket. Ezután minden naptári évről törvénygyűjteményt adtak ki.

A törvény lényeges alaki kellékei:

1. Az országgyűlés alkotja meg, és a törvényesen megkoronázott király adja ki és látja el szentesítési záradékkal (1791. évi 12. tc., 1868. évi 43. tc.).

2. Miniszteri ellenjegyzés szükséges hozzá (1848. évi 3. tc.).

3. A törvényben meghatározott módon kell kihirdetni (1881. évi 66. tc.).

2.3. A törvények idézése

Első királyaink törvényei „könyv” (*liber*) elnevezéssel maradtak fenn, és fejezetekre (*capita*) voltak felosztva. A *decretum* elnevezés pedig egy év törvényeinek egy privilégiumlevélbe való összefoglalását jelentette. Az *articulus* kifejezés későbbi eredetű, és csak 1548-tól alkalmazták egységesen. Ezeket visszamenőleg Mosóczy látta el „rubricá”-kal, a tartalom rövid előrevetésével. Ezért 1514 előtti törvényeket a király nevével, a

dekrétum számával, cikkel és paragrafussal kell idézni (a paragrafusokkal való felosztást Szegedy János végezte el, megkönnyítve az utalásokat) például „Szent István II. dekrétum, 55. cikk, 1. §”. 1514-től az év megjelölése után római számmal a cikk és arab számmal a § következik: például „1723. évi II. tc. 1. §”. (Jelen könyv szerzője igazodva a *Magyar alkotmánytörténet* és a *Magyar jogtörténet* [szerk. Mezey Barna] című tanművekekhez, a törvényeket is arab számmal jelöli.)

2.4. Erdély külön törvényei

Erdély külön törvényhozása az 1540-es segesvári országgyűléssel kezdődött. A nagy számban alkotott törvényeket és országgyűlési határozatokat egy bizottság összeállította, és *Approbatae constitutiones* címmel, 1653-ban tették közzé. A szöveget szerkesztették, és az elavult törvényeket kihagyták belőle. Az első rész a vallásügyről, a második az alkotmányjogról, a harmadik a rendi jogokról, a negyedik a peres eljárásról, az ötödik a közigazgatási kérdésekről szól.

A későbbi törvényeket I. Apafi Mihály idején szintén egy bizottság állította össze *Compilatae constitutiones* címmel (1669). A későbbi törvényeket nem foglalták hivatalosan rendszerbe. A legfontosabb, 1744 után alkotott törvényt többször is kiadták a két előző törvénykönyvvel együtt *Articuli novellares* címmel.

2.5. Alaptörvények (*lex fundamentalis*)

Magyarországon az országgyűlés viszonylag folyamatos működése révén a törvény primátusát mindvégig megőrizte. Nem úgy, mint Ausztriában, ahol a király rendelkezései törvényként érvényesültek. Ezért a magyar jog a közönséges törvénynél erősebb alkotmánytörvényeket, alaptörvényeket, korabeli terminológiával sarkalatos törvényeket (*leges cardinales*) nem ismert. Az alaptörvény elnevezés csak a legfontosabb közjogi viszonyokat szabályozó törvényekre, csak tartalmuk fontossága miatt utal (így az 1686. évi 30. tc. 70. §-a és az 1827. évi 3. tc.). Az 1741. évi 8. tc. az ország sarkalatos jogairól (*jura cardinalia*) szólt. Az alaptörvények tehát

nem alkotásuk, megváltoztatásuk, megszüntetésük módozatai, formái, jogforrási hierarchiában elfoglalt helyük, hanem tartalmi fontosságuk miatt különültek el a többi törvénytől. Az alaptörvény elnevezés azt fejezi ki, hogy az alkotmány rajtuk mint alapokon nyugszik, és körülöttük mint sarkok körül forog. Ezek a törvények az államszervezetről, az uralkodó jogairól, a kormányzásról, az állami főhatalom gyakorlásának alakzatáról, az alkotmány elveiről, intézményeiről és biztosítékairól szólnak. Többek között Hajnóczy József és Széchenyi István gyűjtötte össze őket.

Alaptörvénynek számított többek között az 1222. évi Aranybulla, a *Hármaskönyv*, I. rész, 9. cikk, királyi oklevelek, hitlevelek, koronázási eskük, 1608. évi (k. e.) 1., 10., 11., tc. 1608. évi (k. u.) 1. tc., 1687. évi 2., 3. tc., 1715. évi 3. tc., 1723. évi 1., 2., 6. tc., 1741. évi 8., 18., 19., 20., 1867. évi 12., 1868. évi 44. tc., 1869. évi 4. tc.

Az alaptörvényeket tekintve 1792 után alakult ki az a kompromisszum a király és a rendek között, hogy ezekből a törvényekből mint elvi alaplól kell kiindulni, és a magyar alkotmánynak ezeket a fontos pontjait az uralkodó nem vonja ezután kétségbe.

2.6. A törvények mint a magyar magánjog jogforrásai

A törvény a magyar magánjognak – a szokásjog mellett – a legfontosabb jogforrása.

A törvény előre tételezett (*statuált*) legáltalánosabb és legerősebb jogszabály, amelyet a legfelsőbb jogalkotó szerv alkot. A XIX. század második felére Magyarországon is a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés eredményeként a magánjogot illetően is alapvetően meghatározó objektivációs jelenségformává vált. A természetjogi iskola tanítása óta minden törvényhozás arra törekedett, hogy a jövőben előforduló összes lehetséges eset eldöntését előre meghatározza. A törvénybe foglalt tételekkel az életnek mind több részét szabályozza. Az 1867 után szinte megszakítás nélkül üléselő országgyűlés egy folyamatosan működő jogalkotási mechanizmust alakított ki, amelynek révén a magyar magánjog szabályozottsága mind mennyiségében, mind minőségében ugrásszerűen fejlődni kezdett. (I. (Szent) Istvántól 1835-ig 5265 törvény született, míg 1836-tól 1943-ig 3081. A XIX. században minden évben átlago-

san 30 törvénnyel gyarapodott a *Corpus Juris*.) A törvények racionális, tervezhető eseteket teremtettek az ország jogéletében. Elősegítették a jogbiztonságot és a kiszámíthatóságot. Magyarországon egyébként is ún. *legalisztikus* jogi kultúra alakult ki, ami azt jelentette, hogy a törvények presztízse különösen nagy volt.

A modern polgári állam kialakulásával a törvényalkotás mind mennyiségében, mind minőségében ugrásszerűen fejlődni kezdett. A törvény elősegíti a jogbiztonságot, kiszámíthatóságot, illetve lehetővé teszi a magánjog gyors és határozott modernizációját. Számos ilyen törvény született: például a vaspályák által okozott halál vagy testi sértés miatti kártérítésről szóló 1874. évi 18. tc., a nők teljeskorúságáról szóló 1874. évi 23. tc., a végrendeletek alakításáról szóló 1876. évi 16. tc., a gyámságról és gondnokságról szóló 1894. évi 31. tc., az állami anyakönyvezésről szóló 1894. évi 23. tc., a szerzői jogról az 1884. évi 36. tc., a védjegyről, a szabadalmi jogról szóló 1895. évi 37. tc. és a különböző kamat- és uzoratorvények stb. Az 1924. évi 12. tc. a társasháztulajdonról, 1927. évi 35 tc. a jelzálogjogról, 1921. évi 54. tc. a szerzői jogról... stb.

Elsősorban a bírói gyakorlaton keresztül hatottak a kötelmi jogra a gazdaságot szabályozó törvények. A legfontosabb ezek közül a kereskedelmi törvény volt (1875. évi 37. tc.), mert a polgári törvénykönyv hiányában a bíróságok a kereskedelmi jogi jogszabályokat a kötelmi jogban is alkalmazták. (Ilyenek voltak a kereskedelmi ügyeket szabályozó általános határozatok: az ügyletértelmezés, egyetemlegesség, gazdaságosság, kártérítés, kötbér, foglaló, bánatpénz, törvényes kamat stb.)

A kereskedelmi törvényen kívül megemlíthető még a váltótörvény (1876. évi 27. tc.), a csődtörvény (1881. évi 17. tc.), az ipartörvény (1884. évi 7. tc.), a csekk törvény (1908. évi 57. tc.) stb.

2.7. Törvények, amelyek 1848 után is hatályban maradtak

Az 1222. évi 12. tc. az özvegyi hitberről. Az 1486. évi 27. tc. arról, hogy a fekvőjóság felkérője, ha az iktatáskor ellentmondanak, a birtokot ne foglalja el, továbbá arról, hogy mit kell tenni, ha az ellentmondó csak közvetlenül előbb helyezkedett birtokba, végül arról, hogy a feleség férje

halála után semmi okból se essék el a viszonthitbérétől. 1492. évi 64. tc. arról, hogy az özvegyi hitbérrhez való jog érintetlenül marad, bármi volt is a férj halálának az oka. 1630. évi 30. tc. a nemesítésnek, a címeres levelek felkérésének és adományozásának módjáról, 1647. évi 105. tc. arról, hogy miképpen kell eljárni azok ellen a hitbéres özvegyek ellen, akik a hitbéres fekvőjóságokat, a leveleket és más okiratokat olyanoknak adják át, akiknek az örökséghez nincsen közük. 1665. évi 25. tc. az eljárásról olyan özvegy ellen, ki férjének holttestét hosszabb ideig eltemetetlenül hagyja, vagy a fekvőjóságot a temetés költsége címén elidegeníti. 1655. évi 36. tc. a nemesítés korábbi módjáról. 1687. évi 11. tc. a gyerekek és a végrendelet nélkül meghalt férj és feleség között a zálogos fekvőjóságokban s ingóságokban kölcsönös és viszonyos öröklés állapotát meg. 1687. évi 13. tc. a kikényszerített átruházásról. 1715. évi 26. tc. a királyi kincstár örökösödéséről. 1715. évi 27. tc. a végrendeletéről. 1715. évi 71. tc. bármely szerzetesrendben lévő személyek örökrészének megállapításáról. 1729. évi 36. tc. osztályigazítás és új osztály megnyerésének elévülési idejéről. 1741. évi 19. tc. adomány- és címeres levelek kiadásáról. 1802. évi 22. tc. az erőszakkal kivetettek visszahelyezéséről. 1807. évi 13. tc. az erőszakkal kivetettek visszahelyezéséről.

Ajánlott irodalom

- Bónis György: A történeti alkotmány. *Hitel*, 1942.
- Bonsa Gedeon: A 18. századi törvénykiadások nyomdai vizsgálata. *Magyar Könyvszemle*, 1987.
- Both Ferenc: *Telegdy Miklós élete és művei*. Szeged, 1833.
- Csekey István: A magyar törvény. *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 1913.
- Illés József: Ünnepi beszéd a Corpus Juris Hungarici kialakulásának 350. éves évfordulójára. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1935.
- Illésy János: Sámbocki János történetíróról. *Századok*, 1899.
- Irk Albert: *A jog és a törvény*. Pécs, 1943.
- Iványi Béla: *Mosóczy Zakariás és a Magyar Corpus Juris keletkezése*. Budapest, 1926.
- Iványi Béla: *A Corpus Juris Hungarici. Jogállam*, 1934.
- Jóó Gyula: *A magyar törvény fogalma és jogi természete*. Kecskemét, 1904.
- Kérészy Zoltán: *A Corpus Juris Hungarici mint frott kútfő*. Pécs, 1935.

- Mezey Barna: Törvény-előkészítés a dualista Magyarországon. In *Jogtörténeti Tanulmányok*. V. kötet. Budapest, 1983.
- Orbán János: Sándori János történetíróról. *Századok*, 1899.
- Pármiczky Mihály – Bátya János: *A Magyar Corpus Juris*. Budapest, 1836.
- Pavler Tivadar: Szentiványi Márton jellemzése. *MTA Értesítő*, 1857.
- Pesti Sándor: A törvény-előkészítés folyamatának fejlődése a dualizmus kori Magyarországon. *Századok*, 1999.
- Pongrácz Jenő: *A törvény*. Budapest, 1928.
- R. Windisch Éva: *Kovachich Márton György élete és munkássága*. Budapest, 1997.
- Schwarcz Gusztáv: Szokásjog és törvényjog. *Jogállam*, 1907.
- Serfőző József: *Szentiványi Márton munkássága a XVII. század küzdelmeiben*. Budapest, 1942.
- Szlemenics Pál: A magyar törvény némely tárgyairól való észrevételek. *Tudományos Gyűjtemény*, 1817.
- Vécsey Tamás: *Adalék a magyar Corpus Juris történetéhez*. Budapest, 1902.
- Vécsey Tamás: *A Hámaskönyvhöz, majd a magyar törvénytárhoz csatolva volt régi jogszabályok*. Budapest, 1933.

3. FEJEZET KÓDEXTERVEZETEK

„A jó kormányzást nem a törvények sokasága,
hanem a törvények végrehajtása jellemzi.”

Zrínyi Miklós

A magyar magánjog fejlődésére teljesen egyedi módon, de hatással voltak a sikertelen kodifikációs kísérletek is. Az önálló magánjog külső megjelenési formája a kódex.

A kodifikáció gondolatát az egyetemeken évszázadokon át kimunkált koncepció beteljesedéseként a természetjogászok, közülük is legelőször Leibnitz Gottfried Wilhelm (1646–1716) vetette fel. Christian Thomasius (1655–1728), Christian Wolff (1679–1754) és több más természetjogász a *racionalizmus* alapján olyan törvénykönyveket képzeltek el, amelyek spekulatív módon az *eszményi jogot* tartalmazzák, és örökkévaló érvényességet szereznek.

Montesquieu *A törvények szelleme* (1748) című művében fogalmazta meg a közérthető, egységes és tartós jogrendszerre való igényt, erőteljesen fellépve az elavult feudális joggal szemben.

A XVIII. századig ugyanis egy törvénykönyv elkészítése nem jelentett mást, mint a jogforrások összegyűjtését és a hatályos jogszabályok kiválogatását. Az inkorporáció, kompiláció csak a fennálló joganyagot foglalja rendszerbe annak érdekében, hogy a különféle időpontból származó, szétszórt és vitatható hatályosságú rendelkezések között könnyebben el lehessen igazodni. A XVIII. században indultak meg az egész magánjogra kiterjedő kodifikációs munkálatok, melyek eredményeként született meg több évtizedes munka után 1794-ben a porosz *Landrecht*, 1811-ben pedig az *Oszták Polgári Törvénykönyv*.

A XVIII. század végéig Franciaországban és a német nyelvterületen is csak arra törekedtek, hogy a forrásokban rejlő jogszabályokat összegyűjtsek, az elavultakat a hatályon levőktől elválasztják, és francia, illetve német törvénykönyvben anyanyelven, rövidebb formában közzéteszik. Az első ilyen jellegű munka a *porosz Landrecht* (1794) lett, amely a *Corpus Juris* alapján a magánjog teljes anyagát tartalmazta. Ezt az álláspontot tükrözte még Mária Teréziának az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* elkészítését elrendelő utasítása és a *porosz Landrecht* összeállítására felhívást adó királyi utasítás is.

Nagy Frigyes azonban Johann Heinrich Casimir von Carmer (1721–1801) és Carl Gottlieb Suarez (1746–1798) révén olyan törvénykönyvet kívánt alkotni, amely minden kérdést előre látni és szabályozni kívánt. A több mint 17 000 §-ból álló kazuisztikus szabályozás nem szabadságot, hanem az abszolutizmus mindenbe való beavatkozását jelentette.

Az első igazi, a kódex minden ismérének megfelelő törvénykönyvnek ezért inkább a *Code civil* említhető, ahol a szerkesztők (Francois-Denis Trauchet, a francia szokásjog szakértője, Jean-Etienne-Marie Portalis, a római jog képviselője, Bigot de Preameneu, a Semmitőszék biztosa és Saquesde Maleville, a Semmitőszék tagja) belátták, hogy a kódexnek ugyan egy jogág teljes anyagát át kell fognia, de ez nem jelentheti a részletes szabályozást, mert a törvényalkotó nem képes minden lehetséges eset számításba vételére. Nem számolhat a jövőben bekövetkező változásokkal sem. Ezért csak az általános elveket, jogtételeket kell a kódexben megfogalmazni. Mégpedig oly módon, hogy a demokrácia követelményeinek megfelelően a szövegét ne csak a jogászok, hanem az egyszerű emberek is megértsék. A *Code civil* 2281 szakaszból áll. A bevezetésen kívül három könyvet foglal magába: az első a személyekről, a második a dolgokról és a tulajdon módosulásáról, a tulajdonszerzés különböző módozatairól rendelkezett. Legfőbb alapelvei: a törvény előtti egyenlőség, a magántulajdon szentsége, a forgalmi biztonság, a rendelkezési és szerződési szabadság, a polgári házasság.

A XIX. században a kódexek alkotásának igénye nem véletlenszerű és nem csak a jogképzés technikáját érintő kérdés volt az európai jogfejlesztésben. Addig csak egy problémamegoldás létezett a törvényhozó szeme előtt, és nem a jogfejlesztés. A kodifikáció szó is a XIX. században alakult ki. A kodifikációs mozgalom egyik legjelentősebb alakja, Jeremy Bentham

(1748–1832) alkotta meg az angol szoképzés szabályai szerint. (A kódex mint kifejezés már korábban is ismert volt.)

Az ipari forradalom korszakában az intenzív gazdasági követelmények közepette az egyetemes érvényű jog eszméje teljesen hitelét veszítette, és szinte mindegyik országban, ahogy kialakultak a jogágak, követelménnyé vált a nemzeti kodifikáció. A kor emberei a jogegyenlőség (Savigny) és a modernség feltételének, a kor alapvető szükségletének tekintették, hogy egy nemzet képes legyen a jogi és területi partikularizmus helyébe írott, összefoglalt, átfogó jogfejlesztést eredményező jogot alkotni. A modern kódex mintájává a *Code civil* vált. Követelmény lett, hogy a jog ne csak a bíróságok, hanem mindenki előtt ismeretes és könnyen fellelhető legyen. A mennyiségi törvényalkotás ekkor már nem lehetett racionalizáló hatású. Új módszerre volt szükség. A jogrendszerképző technológia alkalmazásával a törvényhozás magasabb szerveztségű és egyúttal magasabb rendű formáját hozták létre a kódexek. Az addig szétszórót és változatos jogforrások helyett egy aktussal életbe léptetett, a teljesség viszonylagos igényével készült, logikus felépítésű, rendszerezett és könnyen áttekinthető törvénykönyv alkotására törekedtek ezután.

A kodifikáció az egy jogágba tartozó új jogszabályok alkotását jelentette, amelyet egyetlen, átfogó, tudományos rendszerű törvénykönyvbe foglaltak, és amellyel a régi jogszabályokat hatályon kívül helyezték. A kódex elkészülte után született törvények csak a különös rendelkezések felbontásai, részletezései, melyre a törvénykönyv fő elvei, tételei ugyanúgy vonatkoznak. (Ez az alárendelés tartalmi szempontból történt, és nem a jogforrási hierarchia szerint. A későbbi törvényekhez a kódex úgy viszonyult, mint az általános rész a jogág egyéb részeihez.) A kodifikáció tehát a jogalkotás különleges fajtája, a törvényeknek egy formája, melyet az egységesség, a teljességre való törekvés különböztet meg az egyszerű törvényhozástól, a rendszeresség és egy új minőség létrehozása az inkorporációtól, mely az egy időben hatályos jog szabályainak összegyűjtését jelenti.

Egymás után születtek a polgári törvénykönyvek: *Code civil* (1803), Baden (1809), *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (1811), Vaadt kanton (1811), Louisiana (1824), Tessin és Luzern (1832), Freiburg (1834), Massachusetts (1834), Hollandia (1838), Sardinia (1839), Solothurn (1847), Vallis

(1851), Argau (1852), Zürich (1855), Szászország (1863) stb. polgári törvénykönyve. A XIX. század kodifikációs sorozatát a *Német Polgári Törvénykönyv* zárta (1900).

Magyarországon (ahogy erről már korábban részletesen volt szó) már az 1712–1715. évi országgyűlésen felvetődött a kodifikáció gondolata. Az 1715. évi 24. tc. által a törvények és jogszolgáltatás javítására kiküldött bizottság el is készített egy nagy terjedelmű kódexet, a *Novum Tripartitumot*. Az országgyűlés ugyan foglalkozott a tervvel, de érdemben nem tárgyalta. Hasonló sorsra jutottak az 1790/91. évi országgyűlés és az 1825/27-es országgyűlés bizottsági munkálatai is. Amikor ugyanis végre az 1832/36. évi országgyűlés elé kerültek, Deák Ferenc az 1834. május 24-ei kerületi ülésen a sürgős tárgyalást javasolta. Abból indult ki, hogy 1791 óta a kodifikáció terén jelentős előrelépések történtek: a napóleoni kódex, a bajor, a porosz törvénykönyv és a sok tekintetben jeles műnek bizonyult *Osztrák Polgári Törvénykönyv* is. A törvénykönyv megalkotása nem igényel külön indoklást, ezért javasolta, hogy egy kerületi bizottságot bízzanak meg az elkészítésével. Indítványa nem vezetett sikerre. Néhány évvel később Szalay László ismertette először Magyarországon a kodifikáció fogalmát. „A törvénykódex [...] a státuspolgárok magok és a status közötti törvényes viszonyainak rendszeresen szerkesztett, magában bevégzett, és sanctioval ellátott könyve (nem gyűjteménye)...” A magyar szakirodalom ekkortól határolta el egyértelműen az *inkorporációt* a *kodifikációtól*.

A magyarországi kodifikáció elméleti előkészítője tehát Szalay László volt. 1840-ben a *Budapesti Szemle* két első kötetében már a nyugat-európai szakirodalom tanulságait összegezve hívta fel a figyelmet a kodifikáció szükségességére. Ezért egyik oldalról elfogadta a történeti fejlődést a jogalkotás alapjául. Szükséges továbbá a meglévő jog tudományos ismerete, a klasszikus szövegezés művészete, a nyelv mesteri kezelése, kifejlett terminológia... stb. A kódexet azonban nem lehet kizárólag a meglévő jogból összeállítani, mert az ugyan biztosítja a jogegységet, de akadályozza a jog fejlesztését. Másfelől nem fogadta el a XVIII. századi természetjogi iskola egyoldalú szemléletét sem. Nem tartotta kiküszöbölendőnek a jogtudomány kritikáját, bírálatát, és ellenezte az ügyvédi hivatás megszüntetését. A hegelianus iskola hívének vallotta magát. Hangoztatta az összehasonlító jogtudomány fontosságát. Részletesen

ismertette Savigny és Anton Friedrich Justus Thibaut (1772–1840) vitáját is.

Magyarországon az első törvénytervezetet nem a szűkebb értelemben vett magánjog, hanem a kereskedelmi jog területén alkották. Az 1939/40. évi országgyűlés Deák Ferenc és Wildner Ignác vezetésével megalkotta a váltótörvényt (15. tc.), a kereskedőkről (16. tc.), a gyárakról (17. tc.), a közkeresetre összeállt társaságok jogviszonyairól (18. tc.), a kereskedői testületekről és alkuszokról (19. tc.), a fuvarosokról (20. tc.) szóló törvényeket és a csődtörvényt (22. tc.). Ez volt a kodifikáció „hőskora”.

A magánjogi kodifikáció lehetősége Deák Ferenc igazságügy-miniszterré való kinevezésével merült fel újra.

A természetjogi elvekhez közel álló Deák Ferenc és Szalay László egyértelműen a kodifikáció pártján állottak. Szalay László 1848-ban, még a forradalom kitörése előtt szerződést kötött egy kiadóval négy, egyenként 40 nyomdai íves kötetre terjedő *Magyar polgári törvény a jog philosophiai és az összehasonlító jogtan szempontjából* című műre. A magánjogi törvénykönyv elkészítésére utasította őket az 1848. évi 15. tc. 1. §-a (akárcsak az 1791. évi szeptember 3-ai francia alkotmány 3. cikke): „A minisztérium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elébe terjeszteti.” Ennek megfelelően Deák minisztériuma megszervezésekor a törvény-előkészítő osztálya élére a kiváló képességéről, rendkívüli jogászai műveltségéről és szinte korlátlan munkabírájáról ismert Szalay Lászlót nevezte ki. Az 1848. évi 3. tc. 19. §-a emellett elrendelte azt is, hogy egy „állandó tanácsot” állítsanak fel, amely ugyanúgy, mint már I. Napóleon császár alkotmánya (1804. május 18.) előírta, a francia államtanácshoz hasonlóan véleményezze volna a törvényjavaslatokat.

1848. május 5-én már körlevélben az alábbiakat közölte a törvényhatóságokkal: „Az igazságügy-miniszter készíti a büntető s polgári ítélőszékeknek a törvényszéki eljárásnak s az ügyvédi karnak rendezését illető törvényjavaslatokat és a büntető, polgári és bányatörvények javaslatát.” Mindemellett azt is kijelentette, hogy szívesen fogadja a honpolgárok közreműködését, és teljes készséggel fogadná a jól kidolgozott javaslatokat is. Szalay pedig egyértelműen arra utalt a *Pesti Hírlap* 1848. évi július 18-ai számában közölt írásában, hogy a készülő polgári törvénykönyv ki-

dolgozásának a *Code civilt* tekintik mintának. Sajnos a kódex munkálatait a szabadságharc rendkívüli követelményei miatt el sem tudták kezdeni. Mielőtt még az Igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő osztálya összehangolta volna tevékenységét, tagjai jó részének más fontos feladatot kellett ellátnia: Szalay Lászlót a kormány Franciaországba küldte, titkára, Irányi Dániel kormánybiztos lett, a fogalmazó Székely József pedig bevonult katonának. Hozzátehetjük, hogy a túlzott sietség egy magánjogi törvénykönyv elkészítésénél nem is lett volna szerencsés. Franciaországban is a forradalom kezdete után 14 évvel lett csak kész a *Code civil*, akkor is csak Napóleon kifejezett sürgetésére.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a magánjogot önálló jogágként határozták meg, amelynek az egész jogágot lefedő kódexre van szüksége, ahogy a napóleoni kodifikáció során is történt. A *polgár* szavunk is a törvényünkkel (és az 1848. évi 22. tc.-kel) nyerte el a mai jelentését. Azelőtt csak az idegenekkel szembeni megkülönböztetésre használták. A polgári jelzőt is a *Code civiltől* vettük át, amely törvénykönyv mindenkit polgárrá tett, és a minden polgárt megillető általános magánjogot kívánta kifejezni. Széchenyi István *Hitel* című művének megjelenésétől kezdve (1830) tehát szembeállították a *polgári* társadalmat a *naturális*, azaz természeti és barbár vagy *feudális* társadalommal.

A szabadságharc leverése után a bécsi kormányzat az ősiségi és az úrbéri pátensekkel együtt az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet* is életbe léptette Magyarországon az 1852. november 29-én kelt nyílt paranccsal, 1852. május 1-jétől kezdődő hatállyal. Egyúttal életbe léptették azokat a nyílt parancsokat és rendeleteket is, amelyek az örökös tartományban időközben kiegészítették és módosították azt. Ezeket a törvénykönyv függelékében sorolták fel.

3.1. Az Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK)

Ausztriában a XVIII. században elkezdődő jogegységesítési törekvés eredménye az *Osztrák Polgári Törvénykönyv*. Mária Terézia uralkodása idején az örökös tartományok tarka egyvelegéből egységes állam kialakítására törekedett. A tartományi jogok eltéréséből adódó jogbizonytalan-

sággal szemben az egységes kodifikáció gondolatát állították. Az előkészítő munkálatok több mint hatvan évig tartottak (1753–1811), és olyan kiváló természetjogászok is részt vettek benne, mint Karl Anton Freiherr von Martini (1726–1800), Franz von Zeiller (1751–1828) stb. A létrejötte két nagy szakaszra osztható. Az első időszak az ún. józsefi törvénykönyv megszületéséig (1786), a második pedig a teljes OPTK-val zárult. Főként a végső formába öntésnek köszönhetően zárt, logikailag is összefüggő és rendezett elveken alapuló jogági normarendszert hoztak létre. A kodifikációk történetében az addigi legjobb jogtechnikai megoldásokat alkalmazta. Ebben még a *Code civil*t is megelőzte.

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyvre* a recipiált római jog, a német jog, a kánonjog és a természetjog hatott. *Dell'Adami Rezső* (1850–1888) az *Oszták Polgári Törvénykönyvet*, mint a „római jog s részleges bölcelet, josefinus felvilágosodás és rendőrállami gyámkodás morganatikus házasságának e szülöttjét” jellemezte. Leginkább azonban a Savigny-t megelőző pandektajogi elmélet és a két legjelentősebb tartományi jognak, a cseh és az alsó-ausztriai jognak a hatása volt érezhető a kódexen. A *Porosz Landrecht* is hatást gyakorolt rá, de érdekes módon az *Oszták Polgári Törvénykönyv* állt erősebb római jogi alapokon. (A *Code civil* alig gyakorolt rá befolyást, hiszen a két törvénykönyv születésekor Ausztria és Franciaország háborúban állt egymással.)

A recipiált római jog elsősorban a kötelmi különös részre, a végrendelet és a hagyomány elhatárolásánál gyakorolt rá hatást. A honi német jog a dologi jogot, különösen a földkönyvet, a nemesi hitbizományi jogot, a paraszti osztatlan birtok öröklésének jogát és a házassági vagyoni jogot befolyásolta. A természetjog és különösen Immanuel Kant (1724–1804) gondolatainak közvetlen hatása is több helyen felismerhető: „Minden embernek vannak veleszületett, már az értelem által belátható jogai, és ezért személynek kell tekinteni...” (16. §). A tulajdont is majdnem olyan abszolút szabad rendelkezési jognak deklarálta, mint a *Code civil*. Emellett a jogiszemély-fogalom, a házassági jog, a szerződési jog általános része, a parentéla-rendszerre épülő törvényes öröklés stb. intézményei is megtalálhatók benne. II. József racionalizmusa is erősítette a törvénykönyv reformkódex jellegét. Nem a természetjogi hatásra, hanem a jogalkalmazó iránt tanúsított bizalmatlanság miatt viszont nemcsak a szokásjogot, de még a bírói értelmezést is tiltotta.

A kánonjog az *Osztrák Polgári Törvénykönyv*ben a felekezeti hovatartozás által meghatározott házassági jogi részben jelentkezett. A katolikusok válását tilalmazta, míg az evangélikusoknak megengedte.

A törvénykönyv, mely a bevezetéssel együtt 1502 §-ból állt, az *Institutiók* trichotomikus rendszerét vette alapul:

Az első rész: a „személyekről” szól, de a családjog személyi részének (házassági jog, szülők és gyermekek közötti jogviszony, gyámság és gondnokság) anyagát is tartalmazta.

A második rész: a dologi jogról szól. 1. szakasza: a dologi jogokról (dologi jog és örökjog), 2. szakasza: a dologbani jogokról (kötelmi jog).

A harmadik rész: A személyi és dologi jogok közös meghatározásai címmel a jogok és kötelezettségek megerősítéséről, átváltoztatásáról és az elévülésről, valamint az elbirtoklásról, továbbá I. és II. részre vonatkozó közös rendelkezéseket taglalta.

A törvény kezelhetőségének megkönnyítése érdekében 785 széljegyzetet kapcsoltak hozzá, ami nem része a törvénynek, csak segítséget nyújt a jogászoknak és a jogkereső közönségnek a jogértelmezésben.

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv*vel azért érdemes részletesebben foglalkozni, mert bár Magyarországon mint egységes kódex csak 1861. július 23-áig maradt hatályban, mégis jelentősen meghatározta a magyar magánjog fejlődését. Egy olyan pillanatban léptették életbe Magyarországon, amikor a magyar magánjog nagy részét hatályon kívül helyezték, de helyette még nem alkottak új jogszabályokat. Így válhatott számos jogintézmény az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* révén a magyar jog részévé (például köteles rész stb.). A bíróságok az *Országbírói Értekezlet* után is sokáig használták az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet*, különösen azért is, mert Erdélyben (1860. december 21-ei legfelső kézirat, 1867. június 27-ei rendelet és az 1868: 48. tc. 12. §-a), a határörvidéken (1873: 27. tc.) Fiumében (1871. szeptember 14-ei miniszterelnöki és báni együttes rendelet) az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* továbbra is hatályban maradt, és résszerű (partikuláris) jogot alkotott, amely mögött a magyar magánjog mint országos jog (jus generale) állott. Magyarországon kívül még Liechtenstein és Szerbia is recipiálta az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet*. Az utóbbi rövidített formában.

Magyarországon egyébként sohasem számított népszerű műnek. Széchenyi István az *Ein Blick* című művében reagált a Bach által egyolda-

lúan feldicsért *Osztrák Polgári Törvénykönyv* magyarországi szerepére, és cáfolta, hogy ilyet a magyar jogászok nem tudtak volna készíteni: „Először néhány szakember, hat hónap alatt egy minden tekintetben tökéletesebb és célszerűbb törvénykönyvet tudna összeállítani, azon excellentiád által oly igen feldicsért, de az európai szakemberek által nem igen csodált mesterműnél.”

3.2. Polgáritörvénykönyv-tervezetek

Magyarország a kiegyezéssel nyerte vissza önálló jogalkotó hatalmát. Így újra napirendre kerülhetett a kodifikáció kérdése. 1869-től az Igazságügy-minisztérium, Horváth Boldizsár (1822–1898) vezetésével, több alkalommal is kísérletet tett egy polgári törvénykönyv elkészítésére. Már 1871-ben elkészült Hoffmann Pál (1830–1907) római jogász-professzornak a magánjog általános részét szabályozó tervezete (*Általános magánjogi törvénykönyvnek tervezete Magyarország számára. I. Általános rész.* Pest, 1871). (Életképtelen kompiláció volt, amely olyan részeket is tartalmazott, amelyek nem ide tartoznak: például állampolgárság megszerzése, elvesztése, testületek létrejötte, megszűnte, szervezete.) Széles körben megvitatták. 1873-ben kiadták véleményezésre a felsőbb bíróságok elnökeinek. Végül is úgy döntöttek, hogy nem vizsgálják tovább, hanem újabb tervezeteket készítenek.

1880 és 1882 között készültek el az egész magánjogot a családi jog kivételével szabályozó résztervezetek: Győry Elek: *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Általános rész.* Budapest, 1880; Halmosy Endre (1829–1895): *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Dologi jog.* Budapest, 1882; Apáthy István (1829–1889): *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Kötelmi jog.* Budapest, 1882. (A drezdai javaslat alapján készült: *Entwurf eines allgemeinen deutschen Gesetzes über Schuldverhältnisse.* Dresden, 1866); Teleszky István (1836–1899): *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Öröklési jog.* Budapest, 1882.

Az általános részt és az öröklési jogot 1882 és 1885 között több alkalommal is megvitatták. A tanácskozások jegyzőkönyvét pedig nyomtatásban közzétették (1883, 1885). Az öröklési jog egy szűkebb körű szövege-

zési bizottság átdolgozása után jelent meg 1886-ban. Fabinyi Teofil (1822–1908) igazságügy-miniszter ezt a javaslatot a képviselőház elé terjesztette. Az igazságügyi bizottság átdolgozta, miközben a szakirodalomban nagymérvű támadások érték, különösen az ági öröklési rend elvetése miatt. Ezek közül is kiemelkedett Grosschmid Béni munkája a törvényes öröklésről, amely az új tervezet alapja lett.

1892-ben készült Grosschmid Béni (1852–1928), Králik Lajos (1849–1913), Sipőcz László (1848–1916), Győry Elek közreműködése révén a családjogi tervezet, amely a házassági köteléki jog – az egyházpolitikai törvényekkel együtt –, és az országgyűlés is elfogadta. (Házassági jogról szóló fejezeteit, mely az eljegyzésről, a házassági akadályokról, a házasság megkötéséről, a házasság érvénytelenségéről és megszűnéséről, a vallásról rendelkezett, Győry Elek budapesti ügyvéd dolgozta ki. A házastársak egymáshoz való személyes viszonyáról és a házassági vagyongjogról szóló fejezeteit Grosschmid Béni egyetemi tanár, a szülőkről és gyermekekről intézkedő részt Králik Lajos budapesti ügyvéd, a gyámságról tárgyaló részt Sipőcz László, a budapesti Árvaszék elnöke írta. Ezek a tervezetek nyomtatásban is megjelentek.)

A részleges kodifikációs kísérletek sikertelenségét látva – a német munkálatok példáján okulva – Erdélyi Sándor (1839–1921) igazságügy-miniszter Vavrik Béla, majd Lányi Bertalan vezetésével állandó bizottságot szervezett az egységes kódexjavaslat kidolgozására. Feladatuk a magánjog körébe vágó és hazánkban érvényben levő törvényeknek, szokásjognak, a már meglevő törvénytervezeteknek, a judikatúra és irodalom termékeinek, valamint a nyugati államok fejlődésének figyelembevételével és felhasználásával a javaslatuk elkészítése. Elsősorban a magánjog körébe vágó és hazánkban érvényben levő törvényeknek, törvényes szokásoknak a figyelembevételével. A bizottság, melynek elnöke az igazságügy-miniszter volt, szerkesztő és tanácskozó tagokból állt, akik megbízatásukat az igazságügy-minisztertől nyerték.

A bizottság működését az 1896. évi január 26-án megállapított ügy- és munkarend szabályozta. Ennek értelmében a tulajdonképpeni szerkesztés teendőit, nevezetesen a tervezet reájuk bízott egyes részeinek és ezek indokolásának kidolgozását a szerkesztő tagok végzik. A munka nyilvántartásával, ellenőrzésével és általános vezetésével az egyik szerkesztő volt megbízva (vezető tag).

A szerkesztő tagok üléseket tartanak a munka egységes jellegének és összhangjának megóvása szempontjából lényeges kérdések megbeszélésére, és az azok tekintetében felmerülő nézeteltérések végett. A munka folyamán felmerülő általánosabb jelentőségű elvi kérdéseket a bizottság szerkesztő és tanácskozó tagjának teljes ülése vitatja meg.

A bizottságnak vannak segédtagjai is, akik a vezető tag oldalán a vezetőségi iroda teendőit látják el, a bizottsági ülések jegyzőkönyveit vezetik, és emellett a szerkesztőknek is segítségére vannak a szerkesztés elkészítésében.

A bizottság a következő tagokból alakult:

Vezető tag: Lányi Bertalan, miniszteri tanácsos, az igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő osztályának vezetője (1897. év áprilisáig Vavrik Béla királyi kuriai tanácselnök).

Szerkesztő tagok: Imling Konrád, a pozsonyi ítélőtábla tanácselnöke, Szászy-Schwarz Gusztáv, egyetemi tanár, Sipőcz László Budapest árvaszékének elnöke, Grosschmid Béni egyetemi tanár (1897 áprilisáig szerkesztő tag volt, Jellinek Artúr ügyvéd is).

Tanácskozó tagok voltak a megalakuláskor: Ádám András királyi kúriai bíró, Győry Elek, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, Kováts Gyula egyetemi tanár, Köves György ügyvéd, Nagy Ferenc egyetemi tanár, Neumann Ármin egyetemi tanár, Oberschall Adolf királyi kúriai tanácselnök, Sághy Gyula egyetemi tanár, Vavrik Béla királyi kúriai tanácselnök.

Segédtagok: Bartha Richárd miniszteri fogalmazó, Illés József miniszteri fogalmazó, Kolosváry Bálint királyi törvényszéki aljegyző, majd jogakadémiai tanár, Szászy Béla miniszteri titkár, Szladits Károly királyi albíró, Wolf Károly törvényszéki jegyző.

A bizottság 1897. április 21-én kezdte meg tényleges működését, amely azután mind Erdélyi Sándor, mind pedig Plósz Sándor igazságügy-minisztersége alatt 1898. szeptember 22-éig megszakítás nélkül működött.

A bizottság tagjai 1900-ban tették közzé a tervezetüket: *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg.* Készítették az igazságügy-minisztérium kebelében szervezett állandó bizottság, szerkesztő tagjai. Budapest, 1900. Ötkötetes indokolást készítettek hozzá: *Indoklás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. I. kötet. Beveze-*

tés, Személyi jog, családjog. Budapest, 1901. II. kötet. Dologi jog. Budapest, 1901. III. kötet. Kötelmi jog (I–VI. cím). Budapest, 1901. IV. kötet. Kötelmi jog (VII–XVI. cím). Budapest, 1902. V. kötet. Öröklési jog. Budapest, 1902. A bizottság jegyzőkönyveit a *Jogtudományi Közlöny* szerkesztésében hat füzetben (1897–1900), a szöveg bírálatát kilenc kötetben (1904–1905), a fő kérdésekre vonatkozó tárgyalásokat pedig négy kötetben (1910) adták ki.

Az 1900-as polgári törvénykönyv javaslata nem lett egységes mű sem szerkezetében, sem tartalmában, mivel a szerkesztők egy bizottságban, de külön-külön készítették el szövegrészeiket. Együttesen csak a nagy elveket tárgyalták meg, ezért több helyen is ellentmondás, ismétlődés került a javaslatba. Egyes részei a jogfejlődés irányába mutattak (házassági vagyongjog, családjog egyes fejezetei, öröklési jog egyes intézményei), mások a *Német Polgári Törvénykönyvet* tekintették mintának. Ezért bizonyos mértékig jogos volt Szász-Schwarz Gusztáv kritikája: „Az első tervezetet úgy fogom fel, hogy szerkesztői megbirkóztak benne a német törvénykönyv imponáló anyagával, de még át nem tudtak rajta jutni.”

A legsikerültebb fejezet Thirring Lajos (1850–1919), „a nagy hallgató” kötelmi joga, amely nemcsak a német, hanem a francia, svájci és angol jogtudomány legjobb elképzeléseit is kamatoztatta, részben pedig a magyar bírói gyakorlatból merített. Nem véletlen, hogy Thirring alapelveit az összes többi tervezet is hasznosította, és rendkívül serkentőleg hatott a magyar tudományos életre. A vitairatok több tízezer oldalt tettek ki. Ekkor kezdett kibontakozni az önálló magyar magánjogi tudomány. A bírálatok jó része jogos volt. Ezeket a későbbi tervezetek fel tudták használni. Voltak azért dicsérő szavak is. Például Peter Klein königsbergi jogtudós professzor ezt a munkát ajánlotta létrehozandó egységes kötelmi jogi törvény alapjául. A bíróságok pedig az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* elveit félretéve egyre inkább a tervezet rendelkezéseit tekintették irányadónak ítéleteik meghozatalakor.

A kritikák jogosságát belátva, az igazságügy-miniszter vezetésével tovább dolgoztak a tervezeten. Mind a miniszter személye, mind a bizottsági tagok változtak az évek folyamán. Emiatt nem lehetett állandó munka és egységes koncepció. Az előkészítő bizottság egységesítette a joganyagot. Ekkor készült el a kilenckötetes *Főelőadomány* (1902–1906), majd megjelentek a bizottság tárgyalásai (1909–1910). Az így nyert anyagot dol-

gozták fel aztán a második szöveg elkészítésével. A második szöveg 1913-ra állt össze: *A magyar polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg.* Közzéteszi az igazságügy-minisztériumban szervezett állandó bizottság. Budapest, 1913. A második szöveget Sipőcz István, Imling Konrád, Thirring Lajos, Szászy Béla, Barna Ignác és Szladits Károly készítette. Felhasználták a korábbi kritikákat. Egységesítették a szövegrészeket. Terjedelmét csökkentették. A túlságos tömörítés és a túlzott kazuisztika közötti arany középutat keresték. Ugyanígy megpróbálták, hogy se az agrárius, se pedig a merkantilista irányt ne pártolják. A jóhiszemű forgalom érdekében biztosítékokat építettek be a tervezetbe. A bírót pedig méltányosságra intették. Balogh Jenő (1861–1953) igazságügy-miniszter a szöveget átdolgoztatta, majd 1913 novemberében a képviselőház elé terjesztette: *A polgári törvénykönyv törvényjavaslata. Az országgyűlés elé terjesztett szöveg.* Közzéteszi a m. kir. Igazságügy-minisztérium. Budapest, 1914 címmel. Ehhez a tervezethez is készült indoklás: *Indoklás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához.* Közzéteszi a m. kir. Igazságügy-minisztérium. I. kötet. Bevezetés. Személyi és családi jog. Budapest, 1914. II. kötet. Dologi jog. III. kötet. Kötelmi jog. Budapest, 1914. IV. kötet. Öröklési jog. Budapest, 1914.

A képviselőház egy ötven tagú különbizottságot állított fel, amely alaposan átvizsgálta és végigtárgyalta, majd 1915-ben egy jelentés keretében Nagy Ferenc (1852–1928), a bizottság főelőadója mutatta be a képviselőház teljes ülésének. Ez lett a negyedik, ún. „bizottsági szöveg”: *A polgári törvénykönyv törvényjavaslatának tárgyalása a képviselőház külön bizottságában.* Közzéteszi a m. kir. Igazságügy-minisztérium. I. kötet. Általános tárgyalás. Budapest, 1913. II. kötet. Bizottsági jelentés. Budapest, 1916. III. kötet. A törvényjavaslat bizottsági szövege. Budapest, 1916. Elsősorban stilisztikai változtatások történtek. Például a *törvénytelen gyermek* helyett a *természetes gyermek* terminológiát ajánlották stb.

A háborús helyzetre tekintettel tovább dolgoztak a javaslaton. Az igazságügy-miniszter ezzel a feladattal Szászy-Schwarz Gusztávot és Szladits Károlyt bízta meg. A munka végül is Szászy-Schwarz Gusztáv betegsége és halála, illetve a forradalmak miatt megszakadt.

1922-ben Szászy Béla (1865–1933) államtitkár vezetésével újabb bizottság alakult, Grosschmid Béni, Thirring Lajos és Szladits Károly stb.

közreműködésével. Leginkább azonban Szász Béla hatása érvényesült. 1928. március 1-jén terjesztették az Országgyűlés elé a törvénytervezetet, annak indoklásával együtt: *Magyarország magánjogi törvénykönyve. A m. kir. Igazságügy-miniszter által 1928. március 1-jén az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat.* Közzéteszi a m. kir. Igazságügy-minisztérium. Budapest, 1928. Indoklás: *Magyarország Magánjogi Törvénykezésének a m. kir. Igazságügy-miniszter által 1928. március 1-jén az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatához. I. kötet. Történeti áttekintés. A törvényjavaslat általános jellemzése. Bevezető szabályok. Első rész. Személyi és családi jog. Második rész. Dologi jog.* Közzéteszi a m. kir. Igazságügy-minisztérium. Budapest, 1929.

A személyi és családjogot tehát egy részbe foglalta. A korábbi szövegtől eltérően a tervezet első 7 §-a ún. „bevezető szabályokat” tartalmazott, amelyek néhány alapfogalmat és a jogalkalmazás néhány alapvető tételét sorolták fel. A személyi jog (és az egész javaslat is) nagyobb terjedelmű lett: a kötelmi jogból ide tették át a szerződésképessegre vonatkozó szabályozást, illetve az egyesületi és alapítási jogot.

Az 1931. évi 22. tc. a javaslat tárgyalására országos bizottság kiküldését rendelte el, de az akkor Magyarországot egyre katasztrófálisabb helyzetbe hozó gazdasági válság a további munkálatokat megakadályozta. A Magyar Magánjogi Törvényjavaslat a legkitűnőbb törvénytervezetek közé tartozott. Az idegenszerű, nehézkes korábbi megfogalmazások helyett magyaros, gördülékeny, egyéni jellegű szövegeket készítettek. Nem törekedtek a mindenáron való újításra. Sok helyen a fennálló szokásjogot rögzítették, illetve egészítették ki a legkiválóbb jogtechnikai eszközök révén. Például ilyen a köteles rész kielégítéséért való felelősség szabálya. Az európai példákat is figyelembe vette, de a *Német Polgári Törvénykönyv* helyett inkább a svájcit részesítette előnyben.

Sajnos ebből a nemzetközi mércével nézve is kiváló műből sem lett törvény. Az 1843-as, Deák Ferenc vezetésével készült büntetőjogi törvényjavaslattal és Jedlik Ányos dinamójával együtt a „nem érvényesült nagy alkotások múzeumába” került.

Az óriási, több emberöltőn keresztül folytatott munka azonban nem volt hiábavaló. A bírói gyakorlat – Polgári Törvénykönyv hiányában – egyre inkább a tervezeteket kezdte alkalmazni. Különösen igaz volt ez az 1928-an, Magyar Magánjogi Törvényjavaslatot illetően. (Reitzer Béla

mondta akkoriban: „kodifikálatlan kódexünk van”.) Még kifejezetten az 1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslat megfelelő paragrafusára való hivatkozás sem volt ritka a bírósági határozatok indokolásában. Néhány jogszabálysoportot pedig külön törvények vezettek be (például a jelzálogjogot az 1927. évi 35. tc.; a kizsákmányoló szerződés szankcióit az 1932. évi 6. tc. stb.). Még az 1959. évi 4. tv. elkészítésekor is hasznosítani tudták. Németre lefordították, és Görögországban, Olaszországban, sőt Kínában is érdeklődtek utána.

A jogtörténetírás mindmáig nem tudott megnyugtató választ adni arra a kérdésre, hogy az európai kontinensen miért csak Magyarországon nem született meg a polgári törvénykönyv. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 1861 után is irányadó szempontokat adott, megóvta a bírói gyakorlatot a végzetes ingadozásoktól, emiatt nem volt olyan égetően szükség egy általános kódexre. Az önálló jogalkotásra egyébként is csak 1867 után kerülhetett sor, de a sok nagyon fontos feladat miatt csak a század vége felé, a *Német Polgári Törvénykönyv* munkálataival párhuzamosan készültek el az első átfogó tervezetek. Ekkorra már az új jogász- és politikuskgenerációk természetes állapotnak tekintették a meglévő helyzetet. Nem volt olyan politikai tényező, amely a törvénykönyv elfogadását keresztülvitte volna, bár a jogtudomány öt teljes tervezetet is készített a fentiek szerint. A bírói gyakorlat is egységessé vált, és különösebb zökkenők nélkül működött. A magyar jogpolitika egyébként is konzervatív, pontosabban „fontolva haladó” volt. A magánjogi szemlélet szükségképpen történetivé vált, hiszen a magánjog alapja a szokásjog maradt.

Ajánlott irodalom

- Aczél Béla: *Az ausztriai általános jog alaptanai*. Budapest, 1907.
- Baintner János: *Az ausztriai általános magánjog alaptanai, tekintettel a római jogra, a francia és szászországi polgári törvénykönyvire*. Pest, 1848.
- Balogh Judit: A magánjogi kodifikáció kérdése a Jogtudományi Közöny hasábjain, 1866–1900. In *Husztai Vilmos Emlékkönyv*. Miskolc, 2000.
- Balogh Judit: Az osztrák magánjog hatása a magyarországi kodifikációra a XIX. században. In *Publ. Univ. P??P Sect. I?? ET pol.* Tomus 14. 1997.
- Balogh Judit: *A nyugat-európai kodifikációk hatása a magyar polgári kor fejlődésére*. PhD-értekezés. Miskolc, 2000.

- Bentham, Jeremy: *A polgári és büntető törvénykezési értekezések*. Pest, 1842–1844.
- Bentham, Jeremy: *Az ál-okoskodási módok törvényhozási kérdésekben*. Pest, 1842.
- Blau György: *Kodifikáció és jogbiztonság? Jogállam*, 1928.
- Daempf Sándor: *A magánjog tárgya, különös tekintettel a magyar általános magánjog kodifikációjára*. Pécs, 1877.
- Dell'Adami Rezső: *A magyar anyagi magánjog codificatioja*. Budapest, 1878.
- Dell'Adami Rezső: *A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1885.
- Dell'Adami Rezső: *Magánjogi kodifikációnk és régi jogunk*. Budapest, 1885–1886.
- Dell'Adami Rezső: *Magánjogi kodifikációnk*. Budapest, 1887.
- Erekly István: *Tanulmányok a kodifikáció köréből*. Budapest, 1901.
- Harmathy Attila: *A Code civil és a magyar Ptk. kapcsolata*. In Bodzási Balázs (szerk.): *A polgári jogi tudományos diákkör évkönyve*. Budapest, 2001.
- Herczegh Mihály: *Magánjogi kodifikációnk hajdan és mostan*. Budapest, 1878.
- Homoky Nagy Mária: *A magyar magánjogi kodifikáció első lépései*. In Szabó András *Emlékkönyv*. Szeged, 1998.
- Homoky Nagy Mária: *Kodifikáció vagy reformkísérlet. 1791: 67. tc. és az 1827: 8. tc. gyakorlati megvalósítása*. In *Győri tanulmányok*, 1998.
- Homoky Nagy Mária: *A magyar magánjog kodifikációja a 19. században. Jogtörténeti Szemle*, 2004.
- Homoky Nagy Mária: *Deák és a reformkor magánjogi törvénytervezetei*. In Balogh Elemér – Baranyai Máté. (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2005.
- Horváth Pál: *Szerény bepillantás az osztrák polgári törvénykönyvbe*. Debrecen, 1865.
- Jogászegyleti vita az MTJ-ről. *Jogtudományi Közlöny*, 1929.
- Juhász Andor: *A polgári törvénykönyv új javaslata és bíróságaink. Jogállam*, 1928.
- Kampis György: *Kodifikáció: elmélet és gyakorlat*. Budapest, 1995.
- Kodifikáció. Tanulmányok*. Összeállította Takács Péter. Budapest, 2002.
- Kovács Kálmán: *A magánjog kodifikációjával kapcsolatos elvi viták és tervezetek (1866–1877)*. *Jogtudományi Közlöny*, 1978.
- Kun László: *A magyar igazságügyi kormányzat Horvát Boldizsártól*. Budapest, 1880.
- Lányi Bertalan: *A kodifikáció szervezete*. In *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére (1865–1915)*. Budapest, 1915.
- Ökröss Bálint: *Codificatio. Jogtudományi Közlöny*, 1866–1867.
- Rósa Ferenc: *A kodifikáció előkészítése a judicaturában*. Budapest, é. n.

- Rósa Ferenc: A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének közgazdasági jelentősége. *Közgazdasági Szemle*, 1903.
- Savigny, Karl Friedrich: *Vom Beruf unzerer Zeit für Gesetzgebung*. Heidelberg, 1914.
- Schuster Rudolf: Magánjogunk kodifikálása időszerű-e? *Jogtudományi Közlöny*, 1928.
- Suhajda János: *Tanulmányok a polgári magánjogi codificatio terén*. Pest, 1867.
- Szalay László: *Codificatio*. *Budapesti Szemle*, 1840.
- Szászy Béla: Magyarország magánjogi törvényjavaslatáról. *Jogászegyleti Értekezések*, 1928.
- Szászy Béla: Törvénykönyv és szokásjogi rendszer. *Jogállam*, 1928.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *Codificationalis dolgozatok*. Budapest, 1902.
- Szigeti László: Kódex és jogfejlődés. In *Szladits Emlékkönyv*. Budapest, 1938.
- Takács Tibor: *A francia magánjog fejlődésének története. Code civil és előzményei*. PhD-értekezés. Miskolc, 2005.
- Tóth Lajos: Magánjogi kodifikációnk időszerűsége. *Magyar Jogi Szemle*, 1934.
- Tóth Lajos: Időszerű-e magánjogunk kodifikációja? *Jog*, 1935.
- Töry Gusztáv – Thirring Lajos: A polgári törvénykönyv tervezete. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1913.
- Varga Csaba: A kódex mint rendszer. *Állam- és Jogtudomány*, 1973.
- Varga Csaba: *A kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség*. Budapest, 1979.
- Villányi László: A magánjog történeti szemlélete. In *Kolosváry Emlékkönyv*. Budapest, 1939.
- Völgyesi Orsolya: Pest vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok (1831–1832). In Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula (szerk.): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. Budapest, 1997.
- Zoltán József: A magánjog törvénykönyv javaslatának felszívódása a bírói gyakorlatba. *Jogállam*, 1933.

4. FEJEZET SZOKÁSJOG (CONSUETUDO)

„...szokásjog juristája előtt ott van a jog és életének nagy természete és szabad levegője. Közelit és távolit egybekapcsolni, szándékon végiglátni, erre tanít, erre nevel a szokásjog.”

Grosschmid Béni

Kezdetleges társadalmakban az emberi cselekvés egyetlen korlátja a szokásjog – ezért ez a jog első formája –, amely egyrészt a mások cselekvéseivel való önkéntelen alkalmazkodás folytán, másrészt az erősebbtől vagy valamilyen képzelt hatalomtól való félelem következtében alakult ki. Ahhoz, hogy egy szervezett közösség a legfontosabb szükségleteit felismerje, és azokat határozott parancsban vagy tilalmakban kifejezze, már nagyobb fejlettség és az irányító-vezető szerveknek az elkülönülése szükséges. Amíg ez nem következik be, addig a törzs, a nemzetség tagjai létfeltételeit csak esetenként, egyenként ismeri fel, és pedig oly módon, hogy ha valamely területen veszélyeztetik, igyekszik azt elhárítani. Amennyiben a felismerés sikeresnek bizonyult, és a többiek is jónak látják, akkor igyekeznek azt követni. A szokás követéséhez nem szükséges a tudatosság, sem az, hogy az egyforma cselekvés több nemzedéken át ismétlődjön. Bizonyos idő azonban feltétlenül szükséges hozzá, mert a cselekvésnek annyiszor kell megismétlődnie, míg az a vélemény ki nem alakul, hogy az a magatartás helyes, tehát máskor is követendő. Az így kialakult megszokások az emberek lelki életére gyakorolt hatása miatt is követésre találnak, hiszen lassan, szinte észrevétlenül fejlődő, tradicionális társadalmakban általános az idegenkedés a tényleges gyakorlattól való szembehelyezkedéstől.

Elméletileg minden szokásból valamilyen szabály vonható le, hiszen bizonyos szabályszerűség logikusan következik belőle. A szokásnak sza-

bályként való elismerése azonban csak akkor következik be, ha annak tudatos alkalmazását elvárják, és a vele szembehelyezkedőket pedig megbüntetik. Így már az államalapítás előtt is a magyarság nemzeti társadalmában kialakultak az emberi életnek szinte minden területére vonatkozó olyan magatartási szabályok, amelyek megtartását a közösség elvárta, és ha azokat valaki megszegte, vele szemben súlyos szankciókat alkalmaztak.

A bírói jogalkotás – bár elsősorban konfliktusmegoldó funkciót látott el, mégis – sok jelentős jogintézményt alakított ki, például a felelősség vonatkozásában. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* szerinti vétkesség foka szerint kimondott kártérítés helyett kialakították a teljes kártérítés elvét. Az 1874. évi 14. tc.-ben szabályozott vasút objektív felelősségét a veszélyes üzemekre is kiterjesztették, az ún. „személyiségi jogok” védelme, a képmás védelme, a férj kötelessége a háztartásba fogadott mostohagyermek eltartására, a menyartás, a telekkönyvi jogcímvédelem, gazdasági lehetetlenülés stb. mind bírói jogalkotás eredményei.

Az államalapítás után a törvényhozás technikájának kialakulását sem vesztette el a jelentőségét a szokásjog. Továbbra is univerzális jogforrás maradt. A könyvnyomtatás feltalálásáig a királyi dekrétumoknak is maradandó érvényt csak az országos szokás adott. A középkorban a magyar jog tételeinek összességét országos szokásnak (*consuetudo regni, jus consuetudionarius*) nevezték.

A szokásjog kialakulásának a legfontosabb területévé azonban most már a bíróság vált. A bíróság előtt kétféle módon jöhetett létre a szokásjog:

1. Deklaratív módon: A szokásjogban a szokást respektálják, amely ismétlődő, önkéntes magatartás. Először a kötelező erő tudta nélkül, pusztán a meglévő példákhoz való önkéntes alkalmazkodásból alakul ki. Ekkor még azért követik, mert az emberek többsége idegenkedik a tényleges gyakorlattal való szembehelyezkedéstől, illetve az a vélemény alakul ki a köztudatban, hogy valamilyen cselekvési mód tekintetében ez a helyes magatartás. Minden szokásból valamilyen szabály vonható le, bizonyos szabályszerűség logikailag következik. Ez a szabály pedig akkor válik szokásjoggá, ha az államhatalom a polgáraitól a tudatos alkalmazását várja el, és kényszerítő eszközzel (szankció) kötelezővé teszi. Amikor a bíróság egy adott közösségen belül kialakult szokást ismer el azzal, hogy

a vele szembefordulókat szankcionálja. A bírói ítélet egymagában még nem hozott létre szokásjogot. Ehhez szükséges az is, hogy ez az elv állandósuljon a bírói gyakorlatban. Az államhatalom ilyen módon elismeri a szokásjogot.

2. Konstitutív módon: A bíróság az eléje vitt konkrét esetben jogszabály hiányában is köteles dönteni. Ilyenkor a hazai jog szellemében, analóg jogtételekkel, törvénytervezeteket, külföldi törvényeket és a jogtudományt segítségül hívva hozza meg az ítéletét (*Magyar Magánjogi Törvényjavaslat*, 6. §). A konstitutív szokásjogi szabály kétféle irányban hozhat változást:

a) Szükségképpen vagy rendes jogalkotás, amikor azért kell a bírónak új jogszabályt alkotnia, mert az eléje kerülő jogeset új. Addig ilyen kérdés nem került a bíróság elé.

b) A bíró így addig nem védett érdekekre is kiterjesztheti a jogvédelmet (például a személyiségi jogok védelme). Az esetleges vagy rendkívüli szokásjogi jogalkotás, amikor az új szokásjog azért jött létre, mert a bíróság a megváltozott körülmények miatt másként kezdi magyarázni a törvényt vagy a korábbi szokásjogot. Például a házasságon kívül született ún. „törvénytelen gyermek” esetében.

Bírói jogalkotás fokozatai:

1. Kiegészítő jogalkotás, amikor egy keretszabály rendelkezését alkalmazza más esetekre is (például szerződések szabályai, ági öröklés, köteles rész stb.).

2. Helyesbítő bírói jogalkalmazásra akkor kerül sor, ha a bíró nem talál megfelelő helyes jogszabályt. Leggyakoribb eszköze az analógia alkalmazása (például a törvénytelen gyermek öröklési jogának elismerése. A Kúria 79. számú teljes ülési határozata).

A szokásjog keletkezési módjai között tehát különös jelentősége van a bírói gyakorlatnak. A jog tényleges érvényesülése egyébként is a jogalkalmazók ítéleteiből áll. Tulajdonképpen már az is jogalkotásnak számít, ha a bíró egy absztrakt jogszabályt egy konkrét jogesetre alkalmaz. A jog konkretizálása a jog továbbképzését jelenti. Az ítélet célja ugyan a per eldöntése, de a hatása továbbterjed. Az ügyfél elismert jogát egy elvont jogszabály, egy jogtétel megfogalmazása követte, mely a jogrendszer ré-

szévé válik. A bírói jogalkotás ennél természetesen konkrétabb formában történik.

A XIX. században szokásjog több jogág területén is veszített a pozíciójából (a büntetőjogban ekkoriban vált általánossá a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve), de a magánjogban továbbra is uralkodó szerepet töltött be. Hiszen ennek a jogágnak a szabályait alakítja ki leginkább a mindennapi élet gyakorlata. Szladits Károly véleménye szerint az ideális magánjog egytized része a törvényekbe foglalt jog, a többi kilenczited a hozzátapadó esetjog, melyet a bírónak kell felszínre hoznia az élet tengerének mélyéről.

Szladits a korallszigetek képződéséhez hasonlította a szokásjog fejlődését. Szerinte egészen lassan, szinte észrevétlenül tapadnak az egyes részek az anyatestben. Nem véletlen, hogy a szokásjogra vonatkozó jogelvek Werbőczy kora óta nem változtak.

Werbőczy jórészt kánonjogi ismeretei alapján a szokásjog érvényességéhez három kelléket tartott feltétlenül szükségesnek. Eszerint a szokásjognak:

1. Okszerűnek, racionálisnak kell lennie. Ugyanis a közjó elérését kell szolgálnia. A köztudat szerint helyesnek kell lennie, és meg kell felelnie a jogérzetnek. Nagyjából egyöntetűnek kell lennie. A magyar jogi felfogás nem ismerte el a törvénytelen intézkedések és alkotmányellenes rendeletek szokásjog-keletkeztető hatását: „Hogy ismételt sérelmekből, törvénytelen és igazságot gázoló tettekből, törvényszerű szokás támadjon, ez valóban veszedelmes állítás volna, mely a törvények tekintetét egészen megszüntetné, a közigazságot végtelenül megzavarná, az országot felforgatná” (Frank Ignác: *Közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1836, 76–77).

2. Kellő időn át kell tartania (legalább 10 év). Kivételesen egyetlen gyakorlással (*uno ictu*) is keletkezhet. Werbőczy a kánonjog alapján ugyanolyan határidőt akart megszabni, mint az elévülésre. (Ez hibás megközelítés volt, mert az elévülés nem a jogszabályok megállapítására, hanem az alanyi jogok fenntartására és megszűnésére vonatkozik.)

3. Ismétlődőnek kell lennie (*frequentia actuum*). Állandóan a megvalósulás állapotában kell lennie (*Hármaskönyv*, II. rész, 6. cikk, 11. §).

A korabeli jogtudomány szerint a szokásjog azonban sem a természetes emberi, sem az isteni joggal nem ellenkezhet. (Lásd a *Corpus Juris Hungarici* 1584-es kiadásának Mossóczy Zakariás által írt jegyzetét és az 1723. évi 15. tc. 1. §-t.)

Werbőczy szerint a szokásjog a hazai jogban a törvényhez képest lehet: törvényrontó, törvénytöltő, törvénytörő, törvénytörő (Hármaskönyv, Prologus Titulus, 11., 3., 4., 5. §-ok, Titulus, 13. 2. §, Titulus, 10. 1. §, Titulus, 13. 20. §). A *lex posterior derogat priori* elv tehát itt is érvényes.

1. *Törvényrontó szokásjog (consuetudo contra legem)*. A szokásjog a változott viszonyoknál fogva az alkalmatlan vagy károsá vált törvényekkel szemben érvényesülhet (*derogatorius*). Igen nyomatékos ok szükséges hozzá: a *ratio legis* megszűnt és emberemlékezetet meghaladó idő (Hármaskönyv, Előbeszéd, 10. szakasz, 6. §), például az 1438. évi 65. tc.-et a Magyar Királyi Kúria 1896-ban hozott 63. sz. polgári teljes ülése). A szokásjog törvényrontó hatálya két irányban szokott érvényesülni:

a) Pozitív irányban, amikor olyan szokásjog alakul ki, amely a régebbi törvény rendelkezéseivel ellenkezik.

b) Negatív irányban, amikor a szokásjog a törvény mellőzésében nyilvánul meg.

A Hármaskönyv előírása szerint a bírónak igazságot kell *szolgáltatnia (iudex iustitiam ministret populo)*. A bíró nem arra tesz esküt, hogy a törvény betűjéhez ragaszkodik, hanem arra, hogy lelkiismerete szerint igazságot szolgáltasson. Az 1723. évi 15. és 1791. évi 12. tc. is hasonló álláspontot képviselt. A tudatosan jogellenes cselekvés, a fizikai erőszakra támaszkodó jogsértés, bármilyen hosszú ideig is tartott – ahogy azt Deák Ferenc is kifejtette –, jogot soha nem teremtett. A szokásjog derogáló hatását mutatja például az ingatlanok szerzéséből az idegeneket kizáró 1715. évi 23. tc., melyet a gyakorlat átalakított. Idesorolható még az is, hogy a törvények közül jó néhány nem került be a *Corpus Juris Hungaricibe*, és így az nem is érvényesült.

1. *Törvénytöltő szokásjog (consuetudo praeter legem)*. A joghézagokat tölti ki.

2. *Törvénytörő szokásjog*. Akkor keletkezik, ha a törvény több lehetséges értelmezése közül a szokásjog által kialakított vált *általánossá (optima enim est legum interpretatio)*.

Mivel a szokásjog ugyanolyan jogforrás, mint a törvény, ezért a perben bizonyítani nem kell. Azt a jogot alkalmazó bírónak ismernie kell még akkor is, ha a felek nem hivatkoznak rá. Ez természetesen csak az országos és nem a partikuláris szokásjogra vonatkozik. A helyi különböző szokásjogi variánsokat a bírónak nem kell ismernie.

A szokásjog állami elismerése, illetve a törvényhez (rendeletéhez) való viszonya mindig az adott politikai rendszertől függött. Az azonban általános törvényszerűségként mindig érvényesült, hogy a szokásjog keletkezését semmilyen törvényes tilalom nem tudta megakadályozni. A szokásjog még a törvényrontó erejét tagadó törvényt is lerontja. (Ezt az elméleti tételt Werbőczy óta ismerte a magyar jogtudomány is. Ilyenkor ugyanis a szokásjog illegitim úton jön létre. Az állam bármilyen paragrafust készíthet, de arra nincsen hatalma, hogy bármilyen jogot érvényesítsen. Minden ilyenfajta kísérlet csak pillanatnyi eredményeket hozhat, hosszú távúakat nem. Ezért a szokásjogról rendelkező jogszabályok sokat elárulnak a jogalkotónak a társadalom önszerveződéséről kialakított véleményéről is.)

Különböző korszakok és politikai rendszerek, eszmék képviselői eltérően nyilatkoznak a szokásjogról. A szokásjog problémája a glossátoroknál jelent meg.

A természetjogászok a szokásjog érvényét részben az állami főhatalomra igyekeztek visszavezetni, részben abból a feltételezésből indultak ki, hogy az emberi életviszonyok minden területét szabályozó törvénykönyvet kell alkotni. Ezért a szokásjogot fölöslegesnek tartották. A szokásjog ellen nyilatkozott Montesquieu a *Törvények szelleméről* című művében, és Rousseau a *Társadalmi szerződés* című munkájában.

A francia forradalom vezetői kifejezetten tiltották a szokásjogot. Robespierre az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben kijelentette: „Azt a szót, hogy bírói jogfejlesztés, ki kell törölnünk a nyelvünkéből.”

Hasonló szellemben gondolkodott II. József is a szokásjogról (lásd 1786. évi törvényének 26. §-át). Az új szokásjog készítőit külön büntetni rendelte. Felvilágosult despota uralkodóként Nagy Frigyes is a törvényhozó mindenhatóságában hitt. Ezért meg akarta szüntetni a bírói jogalkalmazói jogot és a jogtudományt is. Szerinte a porosz *Landrecht* életbélépése után a „jogászok nagy része haszontalanná és feleslegessé válik”. A porosz *Landrecht* (Bevezetés, 3., 4., 60. §) csak az általa nem rendezett

esetekre engedte meg a szokásjogot. A törvénnyel ellentétes szokásjog tehát kizárt. A nagy francia forradalom idején megpróbálták „betiltani” a szokásjogot.

Napóleon a *Code civil*ben egy egységes zárt rendszert akart alkotni, és ezért megfenyegette a jogászokat, hogy kivágja a nyelvüket, ha a törvénykönyvét értelmezni merészlik.

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* szerint a szokásjog nem jogforrás. (10. §). A szokást csak akkor lehet figyelembe venni, ha valamelyik törvény arra kifejezetten hivatkozik. Kétes esetben, ha a bíró sem a törvény, sem az analógia módszerével nem tudja a jogesetet megoldani, akkor a természetjogi elvek szerint kell határozni. A jogtudomány sokat vitakozott arról, hogy mit kell ezen érteni.

A *Szász Polgári Törvénykönyv* 28. §-a is kizárta a szokásjogi jogképződést. Még törvénytől értelemben sem volt alkalmazható.

A württembergi jog a szokásjogot csak szubszidiárius jogforrásként ismerte el. A badeni tartományi jog pedig teljesen kizárta a jogrendszerből a szokásjogot.

A *Német Polgári Törvénykönyv* javaslatának indoklása megjegyezte, hogy „egy törvény sem lehet olyan tökéletes, hogy minden elgondolható, a keretébe eső joganyagba tartozó viszonyra nézve közvetlenül alkalmazható szabályt tartalmazzon”.

Az 1907. évi *Svájci Polgári Törvénykönyv* 1. §-a szerint a szokásjogot csak akkor lehet alkalmazni, ha valamilyen kérdést a törvény nem szabályoz. Egyúttal felhatalmazza a bírót, hogy ha nem talál a törvényben megfelelő előírást, akkor az ügyet olyan jogszabály szerint döntse el, amelyet ő állítana fel, ha törvényhozó lenne. Sőt bizonyos értelemben a jogtudományt is felhasználhatja a bíró döntései meghozatalakor.

Mindezeket a próbálkozásokat „alkalmatlan kísérletnek” kell minősíteni, mert a szokásjog a szokásjogot korlátozó törvényeket is lerontotta.

Magyarországon *Kitonich János* (1560–1619) *Directio Methodica* (1619) című művében megütközik Werbőczynek a szokás nagy erejéről szóló tanításán. Szerinte „Werbőczy annyit enged a szokásnak, hogy majdnem minden törvényt megdönthetőnek állít”. Sokallta a szokásjognak adott törvényrontó erőt.

Szegedi János (1699–1760) *Tyrocinium* című művében védte Werbőczy tanítását. Kitonichhal szemben mégis szükségesnek tartotta megma-

gyarázni, hogy itt nem az egy időben keletkező törvény és szokás összeütkezéséről van szó, hanem mindig a következő dönti meg az előzőt.

Husztai István *Jurisprudentia Practica* (I–III. kötet. Buda, 1745) című tankönyve – mely ötven évig volt forgalomban – sorra cáfolta a szokásjoggal szembeni állításokat.

A körülmények változásával a törvény indokoltsága elenyészik, tehát a szokásjog módosíthatja.

Kövy Sándor (1763–1829) a gyakorlatias jogi oktatás egyik legelső képviselője. *Elementa iurisprudentiae Hungaricae* (Kassa, 1800) című művében csak módosításokkal fogadta el Werbőczy *derogatórius* elveit. Szerinte ugyan a szokás a vele ellenkező törvényt lerontja, de a partikuláris szokás az 1647. évi 78. tc. értelmében az írott törvénnyel szemben nem érvényesülhet. Holott a *Hármaskönyv* szerint (Prologus Titulus, 12. §) bármelyik partikuláris szokás (tehát a városoké is) azokon a helyeken, ahol érvényben van, a törvényt megszünteti.

Szlemenics Pál (1783–1856) egyetemi tanár szintén elfogadta Werbőczy tételeit, azonban másképp magyarázta a *Hármaskönyv* idevonatkozó részeit, mint Szegedi. Szerinte a szokás csak akkor ronthatja le a törvényt, ha már annak rációja megszűnt, vagy a szokás ésszerűbb, mint a törvény.

Geörch Illés (1772–1835), az első magyar nyelvű jogtudományi munka szerzője a leghatározottabban elutasító álláspontot foglalt el a szokásjoggal szemben (*Törvényes tárgyú értekezései*. Pest, 1833), mert az 1791. évi 12. tc. értelmében a törvény alkotásának, eltörlésének és magyarázatának hatalma az országgyűlést és a törvényesen megkoronázott fejedelmet illeti meg.

Frank Ignác (1788–1850) egyetemi tanár, a XIX. század első felének legnagyobb magyar magánjogásza tagadta a szokásjog törvényrontó erejét. Példaként a *Planum Tabulare* 18. számú döntésére hivatkozott. Szerinte csak a törvénytől szokás lehetséges: „A bíró ne példát, hanem törvényt kövessen. Az ítélet a perlekedőknek szól, nem másnak” (*Inter Partes hatály*).

A magyar magánjog tudományában a szokásjog teljes mérvű elismertséget az 1850-es évektől, a *történeti jogi iskola* uralkodóvá válásával szerzett. Németországban a történeti iskola akkor érte el a sikerei tetőpontját, Magyarországon pedig ekkoriban az osztrák jog kényszerű

receptiójával szembeni ellenállást segítette. Az idegen jog kényszerű térfoglalásával szemben Savigny elméletére hivatkoztak. A nacionalizmus és romantika korának felfogása szerint a jog történetileg, organikus módon fejlődik. Herder nyomán meghirdette a romantika korának sajátos elméletét – a „népszellem” (*Volksgeist*) gondolatát. A gazdasági jogi és kulturális hagyományokat kell figyelembe venni. A jogot nem lehet teljesen önkényesen alakítani. Figyelembe kell venni annak történeti köztötségeit, a nemzeti sajátosságokat, gazdasági, társadalmi, politikai kulturális... stb. viszonyait. Savigny szerint a jognak nincs létezése önmagában, „lényege sokkal inkább az emberek élete maga egy különös oldalról nézve”. A *népszellemből* származó jogi meggyőződés két formában jelent meg: törvény és szokásjog formájában. Az előbbi esetében a népképviselő, az utóbbinál pedig a nép cselekményei közvetlenül juttatják kifejezésre a nép jogi meggyőződését. A két jogforrás elvileg teljesen egyenrangú, sőt a szokásjog inkább fölényben van a törvénnyel szemben, mint a nép közmeggyőződésének eredeti és közvetlen megnyilvánulása. A jogtudósoknak és a bírónak a feladata mindennek a felismerése és a következtetések levonása.

Magyarországon a történeti jogi iskolának egyre több követője lett, és hamarosan uralkodó elméletté vált. *Wenzel Gusztáv* (1812–1891) Savigny tanítványa, *Puchta, Wolfgang Heinrich* (1769–1845) alapján fejtette ki nézeteit a szokásjogról, és *Werbőczy* alapján elemezte a törvényhez való viszonyát. *Zlinszky Imre* (1834–1880) szerint a szokásjog „valamely szervezet, közület tagjainak közmeggyőződésben gyökerező s a megegyező gyakorlatban kifejezésre jutó jogszabály”. Hasonló felfogást követett *Kolosváry Bálint* (1875–1954) is.

A millennium idején megjelent négykötetes, *Fodor Ármin* (1862–?) szerkesztette *Magyar magánjog* is hangsúlyozta: „A szokásjog is tehát – épp úgy, mint a törvényjog – jogszabályt tartalmazó nemzeti akarat, a különbség a kettő között utóbbinak létesülési módjában fekvő.” „A szokásjog ugyanis nem a nemzet szervének, hanem tagjainak tevékenyülése által nyer hitet, és a nemzeti gondolatot nem (írott) szavak, hanem cselekmények útján fejezi ki.” *Grosschmid Béni* (1852–1938) pedig egy kitűnő monográfiát szentelt ennek a kérdésnek: *Jogszabálytan* (Budapest, 1905). A *Szladits Károly* (1871–1956) szerkesztette *Magyar magánjog* pedig összegezve tárgyalta korszakoknak a szokásjogról vallott felfogását:

„Mai magánjogunk nagyobb részben szokásjog, vagyis a gyakorló útján kialakult jogszabályok tömege.” „A szokásjog a magánjogunknak a törvénnyel egyenlő erejű elsődleges jogforrása.”

A szokásjognak a fentiekben vázolt elmélete fokozatosan teret hódított magának a magyar magánjogban. Az 1869. évi 4. tc. 19. §-a kifejezetten elismerte a szokásjog jogforrási erejét. A kereskedelmi törvény (1875. évi 37. tc. 1. §) ugyan némi törvényhozói nagyzólással azt nyilatkozta ki, hogy a törvénnyel ellenkező szokásjog nem érvényesülhet. A valóság azonban erre alaposan rácéfolt. Polgári törvénykönyv hiányában a magyar magánjog jelentős része az Ideiglenes Törvénykezési Szabályoktól (1861) kezdődően szokásjogi szabályokból állt. Ezt a helyzetet a különböző polgáritörvénykönyv-tervezetek is elismerték. Az 1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslatok 6. §-a a Svájci Polgári Törvénykönyv alapján kifejezetten leszögezte: „oly kérdésben, melyet törvény nem rendez, a bíróság a hazai jog szellemének a jog általános elveinek és a tudomány megállapításainak figyelembevételével határoz”.

Ajánlott irodalom

- Bónis György: *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. Kolozsvár, 1942.
Hevesi Illés: *A jogalkotó judicatura és a felek*. Budapest, 1907.
Kérészy Zoltán: *A jogszokás derogatórius erejének kérdése a magyar jogi irodalomban*. Szeged, 1935.
Kiss Géza: *A jogalkalmazás módszeréről*. Budapest, 1909.
Markó Jenő: *A jogalkalmazás tudományának alapjai*. Budapest, 1936.
Paraszky Gyula: *A bírói gyakorlat mint jogforrás*. Miskolc, 1929.
Peschka Vilmos: *A többértelmű szokásjog*. In *Emlékkönyv Beck Salamon születésének 100. évfordulójára*. Budapest, 1985.
Pikler Kornél: *A szokásjog, különös tekintettel a törvényességre*. Budapest, 1983.
Schmidt, Bruno: *Das Gewohnheit als Form des Gemeinwillen*. Leipzig, 1897.
Scholtz Kornél: *A szokásjog sokértelműsége*. *Gazdasági jog*, 1940.
Scholtz Kornél: *Gondolatok az elsődleges és a másodlagos jogforrások megkülönböztetésével kapcsolatban*. *Jogtudományi Közlöny*, 1948.
Schulteisz Bódog: *Adalékok a szokásjog monográfiájához*. Budapest, 1923.
Somló Bódog: *A jog alkalmazásáról*. *Jogállam*, 1911.
Somló Bódog: *A szokásjog*. In *Farkas Lajos emlékkönyv*. Kolozsvár, 1912.

- Szászy-Schwarz Gusztáv: Szokásjog és törvényjog. *Jogállam*, 1907.
- Szladits Károly: Jogszabály és bírói ítélet. *Jogtudományi Közlöny*, 1933.
- Szladits Károly: Szokásjog és kódex. In *Meszlény Artúr emlékkönyv*. Budapest, 1936.
- Tihanyi Lajos: *Szokásjogunk, a magánjogi törvénykönyv javaslata és a magyar közjog*. Budapest, é. n.
- Villányi (Fürst) László: A szokásjog módszertanáról. In *Szladits Károly Emlékkönyv*.
- Zachár Gyula: Szokásjogunk néhány sajátos tulajdonságáról. In *Grosschmid Béni emlékkönyv*. Budapest, 1912.
- Zlinszky János: Die Rolle der Gerichtsbarkeit in der Gestaltung des ungarischen Privatrechts von 16. bis zum 20. Jahrhundert. *Jus Commune*, 1983.

5. FEJEZET DÖNTVÉNY

„A bíró a jog kiegészítésében és nem helyettesítésében folytatja a törvényhozó munkáját, azt teszi, amit a törvényhozó tenne, ha jelen volna és a hiányokat ismerné.”

Arisztotelész

A bíróságok elsősorban konfliktusmegoldó funkciót látnak el, de már Werbőczy István is megfogalmazta (*Hármaskönyv*, II. rész, 6. cikk), hogy az ország *nagybíróinak* (*Judices Ordinarii Regni*) nemcsak jogalkalmazó, hanem jogalkotó hatalma is volt. Az ország nagybírói: a nádor, az országbíró, a tárnokmester, a királyi személynök, akiknek az eljárását a többi bíróság zsinórmértékként követte (Kovachich József Miklós: *Notitiae praeliminare ad syllogem decretorum comitialium* [Pest, 1810] című művében több ilyen döntvényt is közölt II. Ulászló korából). Ítéleteik ezért sokkal nagyobb jelentőségűek voltak, mint amit egy közönséges bírói ítéletnek tulajdonítanak. Az alsóbb bíróságok több okból is alkalmazkodtak hozzájuk:

1. A fellebbvitel esetén úgyis a felsőbb bíróságok álláspontja érvényesül.
2. A bíróságok precíz jogszabályokra csak ritkán és igen szűk körben támaszkodhattak.
3. A jogkereső közönség is természetesnek tartotta, hogy azokat a jogelveket, amelyek a legfelsőbb fórum által eldöntött perekben érvényesültek, továbbra is alkalmazták. Így lettek az ország nagybíráinak ítéletei (*decisio*) előbb irányadó precedensekké (*praejudicium*), később pedig, amikor a jogi közmeggyőződés részévé váltak, szokásjoggá.

Werbőczy a *Hármaskönyvben* (II. rész, 6. cikk, 11. §) is leírta: „A mi hazai szokásjogunk az ország nagybíráinak ismételt, sőt több ízben egy és

ugyanazon renddel, módon és eljárással hozott és alkotott s törvényes végrehajtással is megerősített ítéleteiből és ítéleleveleiből származott.”

Később Kitonich is megerősítette, hogy „a szakértő bírák által az igazságszolgáltatás rendes és törvényes módján hozott s hasonló esetekben ugyanolyan módon figyelembe vett ítélet (*praejudicium*) maga is olyan törvénynek tekintendő, amely szerint ítélni hasonló esetekben kötelesség” (*Directio Methodica*, 119).

Az 1723. évi 24–26. tc.-ek által a Királyi Kúria (Hétszemélyes Tábla és Királyi Tábla) alkalmilag összehívott, különféle hatásköri ülészekokat tartó középkori oktávialis fórumokból rendszeresen ítélkező és állandósult hatáskörű felsőbírósággá vált, melynek székhelye is az ország közép-pontjába, Pestre került. Illetékessége kiterjedt az egész országra Horvát-Szlavónországgal együtt. Ettől kezdve a Királyi Kúria elvi megállapításokat tartalmazó ítéleteit *decisiones*nek nevezték, ha pedig mind a két tábla ugyanabban a jogkérdésben többször is egyformán nyilatkozott, akkor azt *decisio praejudicium*nak, vagyis irányadó elvi kijelentéseknek. A magyar bírói jogalkalmazói szokásjog azonban továbbra is jelentősen eltért az angol *common law*-tól. A magyar bíró ugyanis nem korábbi precedensekre, nem esetről esetre utalt vissza, hanem a bírósági gyakorlatban kialakult tendenciákra. (Többek között azért is, mert a korábbi ítéletek Magyarországon nem voltak olyan ápolatosan nyilvántartva és rendszerezve, mint Angliában.)

A Királyi Kúria működése során gazdag döntvényjogot teremtett. Ezért utasította Mária Terézia 1768. november 14-ei leiratával a Kúria három bíróját arra, hogy rövid indokolással együtt gyűjtsék ezeket össze. Ezzel is segítsék kitölteni a törvények hiányosságait, és elősegítsék az egységes ítélkezési gyakorlatot. Az így összeállított gyűjtemény *Planum Tabulare* címmel készült el. Az abban foglaltaktól azt várták, hogy a bíróságok számára „zsinórmértékül” szolgáljanak.

Ezt a munkát folytatta 1823-ban Molnár István ügyvéd, *Sententiae excelsae Curiae Regiae intra...* (1769–1823) (I–II. kötet. Pest, 1823–1824) címmel. Ezután 1848-ig törvényszakaszonként jelentek meg nyomtatásban a legfontosabb döntvények, sőt 1841-től a Váltófeltörvényszék ítéletei is.

Kövy Sándor (1763–1829) már a jogforrások között említette a Királyi Kúria döntvényeit. Kelemen még hozzátette, hogy azok nemcsak a felek

számára irányadók, hanem mint törvényt magyarázó, törvényt pótló és szokásjogalkotó általános jelentőségűek is.

Frank Ignác szerint:

„A Kúria végzéseit, annál inkább a megszokott, többször megismételt végzéseket nemcsak a perlekedő felek, de mások is megtudják.

Megfejtve lévén a kérdés, lassan előbbi vitatkozások megszűnnek.

Elkövetkezhet idővel a vélemények megegyezése.

Ügýt intézve minden ember a közvéleményt követi.

Ebből szokás támad, melynek ugyanolyan ereje van, mint a törvénynek. Röviden a Curia egyenlő ítéleteiből szokás támadhat.”

Az 1836. évi 16. tc. alapján az ítéletekhez indoklást kellett fűzni.

Az 1861-ben visszaállított Királyi Kúria újra közzétette nyomtatásban ítéleteit, de kellő érdeklődés hiányában már 1862-ben megszüntette. Amikor az 1868. évi 54. tc. 4. §-a alapján a Kúria újraszerveződött, annak semmítőszéki osztálya a vitás kérdéseket teljes ülésen tárgyalta és döntötte el, és ezekről *Döntvénykönyvet* vezetett, magára nézve pedig kötelezőnek ismerte el. Az 1868. évi 54. tc. újra alkalmazni rendelte a Kúria elvi határozatait. Ezeket gyűjteménybe foglalták és kiadták. A gyűjteményt, amelyet *Döntvénytár* címmel adtak ki, két részből állt: 1., régi folyam (1869–1881) és 2., új folyam (1881-től). Az alsóbb bíróságok irányadónak tekintették azt.

A döntvények kötelező erejének az összes bíróságokra való kiterjesztésével a Királyi Kúria a jogalkotáshoz fogalmilag igen közel álló jogot kapott. A döntéshozatali jog kialakulásának mintájául a poroszországi legfelsőbb bíróság gyakorlata szolgált. A poroszországi legfelsőbb bíróságot (*Geheimes Ober-Tribunal*, később *Ober-Tribunal*) 1832-ben három tanácsra osztották fel, ami miatt a tanácsok egymásnak ellentmondó határozatokat hoztak. Ezért kellett a jogegység megóvása érdekében az 1836. augusztus 1-jén kelt kabinetrendeletben kimondani, hogy ha valamelyik tanács valamely jogkérdésben akár a saját maga, akár a másik tanácsnak eddigi álláspontjától eltérni szándékozik, a vitás jogkérdést a teljes ülés elé kell vinni, amelynek határozata irányadó lett a további ügyek eldöntésénél. Ezt a rendeletet többféleképpen módosították, de az a vezérelv többé nem változott, hogy az igazságszolgáltatás terén a jogegységet kötelező erejű teljes ülési határozatokkal kell megóvni. A döntvényalkotásnak azt az elvét vette át a bajor jog (1837. évi november 17-ei törvény),

majd az északnémet szövetség a legfelsőbb kereskedelmi bíróságra vonatkozóan (1869. évi június 12-ei törvény). A német Birodalmi Törvényszék (*Reichsgeschicht*) szervezésekor az 1877. évi január 27-ei törvény szintén felújította a döntvényalkotás jogát. Ausztriában a legtöbb törvényszék és semmitőszék (*Oberter Gerichts- und Cassationshof*) felállításáról rendelkező 1850. évi augusztus 7-i pátens vezette be döntvényjogot, melyet az 1872. évi augusztus 7-i törvény továbbfejlesztett. A döntvényalkotás német és osztrák gyakorlata ötvöződött a magyar legfelsőbb bírósági gyakorlattal. A magyar jogtudomány a Kúria döntvényeit nem minősítette önálló jogforrásnak, hanem csak a bírói szokásjog kialakítását szolgáló tényezőknak.

A magyar bíróságoknak 1867 után óriási feladatokkal kellett szembeülniük. Törvény, törvénykönyv és kezdetben még a jogtudomány útmutatásai nélkül, rendkívül gyors társadalmi átalakulás közepette kellett megküzdeniük a mindennapi élet ezer kérdéseivel. Ehhez hasonlólt Európa egyetlen országában sem találhatunk. Egy emberöltő alatt a rendi jogból – minden hiányosságai mellett – egy modern, a forgalmi viszonyokat figyelembe vevő, európai színvonalú magánjogot fejlesztettek.

Az egységes bírói gyakorlat megtartásához azonban szükség volt a döntvényjog szabályozására. Porosz mintára alakították ki azt az elvet, hogy a felsőbíróság teljes ülésén hozott elvi megállapodások az illető bíróságot az ügyek eldöntésében mindaddig kötelezik, míg azt egy újabb elvi megállapodás meg nem változtatja.

Az 1881. évi 59. tc., a perrendtartási novella 4. §-a a Kúria elvi jelentőségű ítéletei közül kiemelte a szó szoros értelmében vett döntvényeket: a teljes ülési megállapodásokat: „Az igazságszolgáltatás egyöntetűségének megóvása végett a vitás elvi kérdések a magyar királyi Curia polgári tanácsainak teljes ülésében döntenek el.

Ha ilyen vitás elvi kérdés valamely ügynek elintézése alkalmával merül fel: úgy a tanács többségének, mint a tanács elnökének, jogában áll a vitás elvi kérdést az ügy elintézése előtt a teljes ülés eldöntése elé terjeszteni. Ezen felül a magyar királyi Curia elnöke, ha ellentétes elvi alapon nyugvó határozatokról nyer tudomást, a vitás elvi kérdés eldöntése végett a teljes ülést késedelem nélkül egybehívja.

A teljes ülés elvi megállapodásai az ügyek eldöntésénél irányadóak.

Az igazságügy-miniszter felhatalmaztatik, hogy a teljes tanács alakításának, a teljes ülési tárgyak előadásának, a tanácskozás és szavazás rendjének, a határozat hitelesítésének, a döntvénykönyv vezetésének és a döntvények közzétételének módozatait a M. Kir. Curia meghallgatása után rendeleti úton állapíthassa meg.”

A döntvény tehát csak az azt megállapító legfelsőbb bíróság ítélőtanácsaira lett kötelező, az alsófokú bíróságokra nem volt formai kötelező erejű. Konkrét jogszabály ugyanis nem mondta ki, hogy a teljes ülés elvi megállapodásait az alsóbíróságok is kötelesek alkalmazni. Ellenkezőleg, a megállapodásokat csak a Kúria előtt elintézésre váró ügyekre tartották kötelezőnek. Ezt az értelmezést támogatta a törvény által használt *megállapodás* elnevezés is, mert megállapodni annyit jelent, mint előre elhatározni, hogy saját cselekvésünkben milyen irányt fogunk követni. A bírák hivatalbeli kötelessége volt a döntvények megismerése, de hogy követte-e, vagy sem, az attól függött, hogy egyetértett-e vele, vagy sem.

A döntvényalkotás részletes szabályozása a törvényi felhatalmazás alapján az igazságügy-miniszter által kibocsátott 2214/1881. I. M. sz. rendelettel történt meg.

A Királyi Ítéletábrák és a Királyi Főügyészségek szervezéseiről alkotott 1890. évi 25. tc. decentralizálta a táblákat oly módon, hogy a korábbi kettő helyett 11-re emelte az ítélőtáblák számát. Ez szükségessé tette, hogy az ítélőtáblák döntvényalkotási joga a Kúria fokozott felügyelete alá kerüljön, mert a táblabíróságok számszerű növekedése az eltérő joggyakorlat kialakulásának veszélyével járt. A Kúria jogegységesítő törekvéseinek hegemoniája érdekében a 13. § a következőket rendelte:

„A királyi ítélőtábla azokban az ügyekben, amelyekben a törvény szerint mint utolsófokú bíróság jár el, a felmerült vitás jelentőségű jogkérdéseket teljes ülésben dönti el.

A teljes ülés elvi megállapodását az illető kir. tábla tanácsai mindaddig követni tartoznak, míg azt újabb teljes ülés megállapodás meg nem változtatja.

Mindenik kir. ítélőtábla köteles elvi megállapodását a többi kir. ítélőtáblával közölni, s azt úgy a kir. Igazságügy-miniszterhez mint a kir. Curia elnökéhez felterjeszteni.

Ha akár a kir. Igazságügy-miniszter, akár a kir. Curia elnöke arról győződik meg, hogy az egyes kir. ítélőtáblák ellentétes elvi jelentőségű meg-

állapodásra jutottak, haladék nélkül intézkednek, hogy a jogegység megővése végett a felmerült vitás kérdés a kir. Curia megfelelő teljes ülése elé terjeszthessék.

A kir. Curia teljes ülési megállapodásait a kir. ítélőtáblák mindaddig követni tartoznak, míg a kir. Curia újabb teljes ülési megállapodással meg nem változtatja.

Bármelyik kir. ítélőtábla teljes ülése, a szavazatoknak legalább kétharmad részével hozott határozata alapján, a kir. Curia teljes ülési megállapodásának megváltoztatása céljából indokolt felterjesztést tehet, mely esetben a kérdés a kir. Curia megfelelő teljes ülése által újból eldöntendő...”

Az ítélőtáblák döntvényalkotási joga tehát csak azokra az ügyekre terjedt ki, amelyek nem kerülhettek a Kúria elé. A döntvényalkotás joga itt is a teljes ülést illette, azonban a döntvény magát a döntvényhozó táblát kötelezte, az elsőfokú bíróságokat nem.

Az 1891. évi 17. tc. 10. §-a arra is kötelezte a királyi Kúria és a királyi ítélőtáblák elnökeit, hogy a törvények hiányaira vagy újabb törvényes intézkedések szükségességére nézve felmerült adatokat gyűjtsék össze, és nemcsak saját tapasztalataikat, hanem azokat is, amelyeket a tanácselnök, a bírák és a bírósági hivatalnokok akár szóbelileg, akár írásban előterjesztettek, az idézett törvényszakasz szerint alakított bizottságok vizsgálják meg (vö. 4291/1891. sz. I. M. rendelet).

A Kúriának azonban mind több esetben kellett az ítélőtáblai döntvények közötti ellentmondásokat feloldania. Egyre inkább hangot kapott az a követelés, hogy a döntvényalkotás jogával csak egyetlen fórum, a legfőbb bírói grémium legyen felruházva. A megoldást a Polgári perrendtartásról szóló 1911. évi 1. tc. életbe léptetéséről szóló 1912. évi 54. tc.-kel adta meg, amelynek 4. címe a Királyi Kúria döntvényeiről rendelkezett:

Megszüntette a királyi ítélőtáblák döntvényalkotási jogát. Nem célszerű 11 fórumot ilyen joggal felruházni, állapította meg a miniszteri indoklás. Döntvényt csak a Kir. Kúria alkothat.

A döntvényt jogegységi, illetve teljesülési határozatnak nevezi, aszerint, hogy azt a jogegységi tanács, vagy pedig a korábbi döntvénytől eltérés esetén a teljes ülés hozta.

A Királyi Kúria jogegységi, valamint teljes ülési határozatát a bíróságok mindaddig követni kötelesek, amíg azt a Királyi Kúria ülése meg

nem változtatja. Mindezeket egy hivatalos gyűjteményben, a *Polgárjogi Határozatok Tárában* teszik közzé.

Jogegységi döntvényt a Kúria a következő esetekben hozott:

1. Ha a Kúria valamelyik tanácsa elvi kérdésben el kíván térni a Kúriának ugyanazt az elvi kérdést eldöntő olyan határozatától, amely a hivatalos gyűjteménybe (*Polgárjogi Határozatok Tárába*) felvettek, vagy olyan további határozattól, amely a gyűjteménybe nincs ugyan felvéve, de a tanács határozatának meghozatala előtt az elvi kérdésnek jogegységi határozattal való eldöntését szükségesnek tartja.

2. Ha a Kúria ellentétes elvi alapon nyugvó határozatokat hozott, vagy ha az ítéletábrák, a törvényszékek vagy a járásbíróóságok elvi kérdésben ellentétes gyakorlatot folytatnak, avagy enélkül is, ha akár a Kúria, akár valamely más rendes bíróság elvi kérdésben valamely más, korábban hozott jogerős rendes bírósági határozattól eltérő jogerős határozatokat hozott – feltéve mindez esetekben, hogy Kúria elnöke vagy az igazságügy-miniszter a vitás kérdés egyöntetű eldöntésének biztosítását a jövőre szükségesnek tartja (70. §).

Teljes ülési döntvényt hozott a Kúria:

1. Ha a Kúria valamely tanácsa elvi kérdésben el kíván térni a Kúriának jogegységi határozatától vagy korábban hozott teljes ülési határozatától.

2. Ha a Kúria elnöke vagy az igazságügy-miniszter valamely jogegységi vagy teljes ülési határozatnak a megváltoztatását szükségesnek tartja.

A döntvényalkotás szabályozásának következő fontos állomása a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi 34. tc. volt, amely még tovább tágította a döntvényjog alkotásának kereteit. Mert nemcsak ellentétes alsóbírószági gyakorlat, hanem elvi kérdésben hozott ellentétes tartalmú, egyedi határozat esetében is megengedte a jogegységi döntvény hozatalát azzal a feltétellel, ha ezt a Kúria elnöke vagy az igazságügy-miniszter a jogegység megóvása érdekében szükségesnek ítélte. A 128. § az eljáró tanács határozatának meghozatala előtt is lehetővé tette a döntvényalkotást, a 129. § felhatalmazta a kúriatanács elnökét, hogy az ügy elintézését felfüggeszse.

A Királyi Kúria döntvényalkotó hatalma révén a magyar magánjog polgári törvénykönyv nélkül is egységes, ellentmondásokat kiküszöbölő

és fejlődőképes lett. 1936-ra 600 magánjogi határozat került a *Polgárjogi Határozatok Tárába*. Már mint egy kis kódex, olyan lett ez a gyűjtemény. A magyar jogi szakirodalomban általánosnak mondható volt az a felfogás, hogy a döntvény nem önálló jogforrás, csupán a bírói szokásjog kialakulását szolgáló egyik tényező. A Kúria törvényes felhatalmazás alapján ugyanis csak az eltérő bírói gyakorlat által veszélyeztetett jogegység megóvása érdekében hozhatott döntvényeket. Más esetekre nem. Elvileg pedig csak a bíróságokra nézve volt kötelező erejű. Ennek ellentmond azonban az, hogy a döntvényt, bár konkrét jogesetből indult ki, de mint absztrakt jogszabályt fogalmazták meg. Ilyenkor a döntvények általánosítanak, többet mondanak, mint egy konkrét helyzetre vonatkozó ítélet.

A bírói gyakorlat óriási eredményeket ért el 1861-től a II. világháborúig. Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok szűkszavú tételei alapján gazdag tartalommal képezte ki az egyes jogintézményeket. Például: törvénytelen gyermek öröklési joga, ági öröklés egyes szabályai, özvegyi jog, köteles rész egyes kérdései, közszerzeményi jog, kötelmi jog egyes hézagait kitöltő döntvények, az objektív felelősségnek és a veszélyes üzemnek a kidolgozása, a holtkéz eltörlése, a személyiségi jogok védelme, menytartás, telekkönyvi jogcímvédelem, gazdasági lehetetlenülés stb.

Ajánlott irodalom

- Bartók József – Szitás Jenő: *Az osztrák polgári törvénykönyv és az arra vonatkozó elvi jelentőségű bírói határozatok*. Kolozsvár, 1916.
- Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és per-jog története*. Budapest, 1961.
- Dobi Imre: *A magyar döntvényjog fejlődéséről*. In: *Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny 50 éves fennállásának emlékére*. Budapest, 1916.
- Fehérvári Jenő: *Döntvénytan*. Budapest, 1937.
- Grenák Károly – Térfy Gyula (szerk.): *Új Döntvénytár*. I–XXI. kötet. Budapest, 1910–1928.
- Hlavathy Attila: *Vitaülés a bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepéről*. *Jogtudományi Közlöny*, 1980.
- Kallós Lajos: *Néhány lapok az élet jogirataiból a magyarországi főtörvényszékek ítéletei alapján*. Pest, 1848.

- Kallós Lajos: *Magyarországi törvényszékek ítéleteinek gyűjteménye*. Debrecen, 1862.
- Kálmán György: A bíróság szerepe a jog alakításában. *Magyar Jog*, 1987.
- Kónya István: A döntvényjog alakulása. *Magyar Jog*, 1980.
- Molnár István: *Sententiae excusae Curiae Regia intra... (1769–1823)*. I–II. kötet. Pest, 1820–1824.
- Molnár István: *Sententiae excusae Curiae Regia intra... (1823–1831)*. Pest, 1832.
- Nagy Ferenc: A curiai döntvények kötelező ereje. *Jogtudományi Közlöny*, 1895. *Planum Tabulare*. Pozsony, 1800.
- Szabó Sándor: *Döntvényjogunk az 1912: LIV. tc. alapján*. Budapest, 1916.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: Jog és döntvényjog. *Jogtudományi Közlöny*, 1903.
- Szeniczey Gusztáv: *Csődüggyekben 1841–1862. megállapított elvek*. Pest, 1863.
- Szeniczey Gusztáv: *Váltó- és csődüggyekben (1863–1866) megállapított elvek*. Pest, 1864–1867.
- Vági József: Jogforrás-e a döntvény? *Polgári Jog*, 1931.
- Varga Csaba: *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. Budapest, 1991.
- Vavrik Béla (főszerk.): *Grill-féle döntvénytár*. I–XV. kötet. 1904–1928.
- Vécsey Tamás: *Döntvényjog*. *Magyar Themis*, 1878.
- Visegrády Antal: *A bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe*. Budapest, 1988.
- Wenzel Gusztáv: *Visszapillantás az előbbi magyar királyi Curianak 1742–1769-iki működésére*. Budapest, 1875.

6. FEJEZET

SZOKÁSJOGI GYŰJTEMÉNYEK

„Jogon az arra vonatkozó jóslatokat értem, hogy a bíróságok miként döntenek majd...”

Oliver Wendell Holmes

6.1. A *Hármaskönyv* (Tripartitum)

Werbőczy István *Hármaskönyvének* keletkezése a szokásjog és a törvény küzdelmére vezethető vissza. Werbőczy koráig az erősen központosított bírósági szervezet által kifejlesztett szokásjog a gyakorlatban tanult jogtudósok révén kellően ismert és működőképes volt. A szokásjog elleni első támadásokat az egyetemeken tanult kánonjogászok és római jogászok intézték. A kanonisták az egyház egyetemes törvényhozását hirdették, a római jog középkori hivatalos művelői pedig arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar szokásjog eltér a római jogtól, és az uralkodó törvényeitől várták ennek orvoslását. Luxemburgi Zsigmond uralkodása idejétől kezdődően a törvényhozás megpróbált erőteljesebben beleszólni a társadalom irányításába, fokozatosan jelentek meg a szokásjog visszaszorítása érdekében, de azoknak sem a megszővegezése, sem a végrehajtása nem volt eléggé következetes, ezért nem érte el a kívánt hatást, viszont a jogéletben bizonytalanságokat okozott. Mátyás már örök érvényű törvényalkotásra tett kísérletet (*Decretum majus*), mint Jusztiniánusz császár. II. Ulászló azonban már 1492-ben hatályon kívül helyezte elődje „káros” újításait. Az ekkor született törvények azonban rengeteg ellentmondást tartalmaztak.

Az újkor hajnalán sem a még egyeduralkodó szokásjog, sem a vele eredménytelenül küzdő, de kezdetleges törvényhozás nem tudott már megfelelni a gazdasági, társadalmi és politikai kívánalmaknak. A több évszázada felhalmozódott jogtudománytömeg áttekinthetetlenül vált.

A bíróságok előtt a felek sokszor teljesen eltérő jogszabályokra hivatkoztak, ami zavarokat idézett elő az igazságszolgáltatás menetében. Mindezt tetézték azok az anarchikus közállapotok, amelyek Mátyás halála után egyre inkább elhatalmasodtak az országban.

Ezért először az 1498. évi 6. tc., majd az 1500. évi 10. tc. is arról rendelkezett, hogy az ország szokásjogát, amelyre az ítélezés során hivatkozni szoktak, össze kell írni. Ezek a munkák azonban csak valamilyenfajta döntvénygyűjtemények lettek volna (egy ilyen fenn is maradt ebből a korból, Kovachich József Miklós fedezte fel és tette közzé), de a kívánt eredményre nem vezettek.

Végül a király Werbőczy Istvánt bízta meg a jogszabályok összegyűjtésével, aki a megyék és a különböző bíróságok anyagának átvizsgálása révén óriási anyagot gyűjtött össze. (Terjedelmében vetekszik a *Porosz Landrecht* 17 000 paragrafusával.) Feladata ugyan nem kodifikáció, vagyis egy új jog alkotása volt, hanem a régi jogszabályok: törvények, privilégiumok, statútumok, de különösen a szokásjog rendszerezése volt, de bizonyos mértékig modernizálta is ezeket a szabályokat.

Az elkészült munkát az 1514. évi országgyűlés elé terjesztette *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclityi regni Hungariae* (Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve) címmel. Az országgyűlés bizottsága és plénuma is elfogadta, II. Ulászló király jóváhagyta, és egy privilégiumlevélbe foglalta, majd megígérte, hogy titkos pecsétjével ellátva az ország megyéinek megküldi. Ígéretét azonban nem tartotta meg, ezzel a szentesítés folyamata megszakadt. Werbőczy hatalmas alkotásának fennmaradása érdekében egészen modern utat választott. 1517-ben Bécsben kinyomtatta munkáját, és szétküldte a megyéknek, ahol a bíróságok más jogszabálygyűjtemény hiányában egyre nagyobb mértékben alkalmazni kezdték. Így szokásjogi úton vált a magyar jog részévé. Erdélyben azonban törvénybe iktatták. Több erdélyi fejedelem is *inauguralis* esküje által erősítette meg: Báthory Endre (1599), Rákóczy Zsigmond (1607), Báthory Gábor (1608), Bartsay Ákos (1658), Kemény János (1661). A *Diploma Leopoldinum* (1691) 3. pontja is Erdélyország törvényeként említette a *Hármaskönyvet*.

Népszerűségére jellemző, hogy a XVI. században 11, a XVII. században 14, a XVIII. században 15, a XIX. században 16 kiadást élt meg. (A *Biblia* után ez volt Magyarországon a legtöbb kiadásban megjelent

könyv.) Az első magyar (még kivonatos) fordítást 1565-ben Weres Balázs készítette. A teljes fordítást Heltai Gáspár adta ki 1571-ben Kolozsvárott. 1574-ben horvátul, 1539-ben németül is megjelent. A *Corpus Juris Hungaric* is bekerült (1628-tól), mint a jogi életben a törvényeknél is fontosabb és gyakran használt jogforrást a törvénytár elejére tették. (Az erdélyi törvénygyűjteménybe, az *Approbatæ et Compilatæ Constitutiones*be 1698-ban került be.) A XVIII. században Szegedi János cikkekre és paragrafusokra osztotta fel és kommentárt írt hozzá.

A *Hármaskönyv* eredetileg törvénykönyvnek készült (természetesen nem a mai értelemben vett kódexnek), azonban Werbőczynek nemcsak a komplikáció volt a célja, hanem a tanítás, az oktatás is. A kor jogi műveltségének magaslatán állva művét tudományos köntösbe öltöztette, melyhez az anyagot a római jog és a kánonjog tételeiből merítette. Grosschmid Béni szerint „Werbőczy István *Hármaskönyve* nem annyira kódex, mint inkább egy okos és járatos magyar embernek a jogról és törvényekről zamatos és jóízű elmélkedése és beszélgetése, amely felfrissíti a jogi geniust...” (*Jogszabálytan*. Budapest, 1905, 158). Különösen igaz ez az Előbeszédre, amely mint egy tankönyv magyarázza a természetjogot, filozófiai tételeket, bibliai tanításokat stb. A későbbi részekre is jellemző a jogtételeknek mint kérdéseknek-feleleteknek a közlése. Emellett mint egy tudományos mű, nemcsak a hazai jog álláspontját, hanem eltérő nézeteket is bemutatott, például a szokásjog törvényrontó erejéről, az elévülésről szóló részeknél.

A *Hármaskönyv* ezért leginkább a középkori jogkönyvekhez hasonlít, melyek a legkülönbözőbb jellegű világi jogokat gyűjtötték össze, de a jogtételeket mint szokásjogi szabályokat jelölték meg. (Ilyen jogkönyv volt Németországban a *Szász tükör* és a *Sváb tükör*, Angliában Glanvill és Bracton, Franciaországban Baumanoir jogi műve. Csehországban két jogkönyv is készült a *Hármaskönyv*vel nagyjából egy időben.)

A *Hármaskönyv* szerkezetiileg egy Bevezetésre vagy Előbeszédre (Prológus) és három részre tagozódott. Werbőczy minden fejezetet címekre osztott fel (összesen 272-re).

A Bevezetés vagy Előbeszéd általános fogalmakat tárgyal: a jog forrásait, az igazság, a jog, a törvény, a szokás, a kiváltság, a statútum stb. meghatározását, a jó bíró tulajdonságait, az igazságos ítélet feltételeit.

A pozitív jogot tárgyaló három rész lényegében a nemesi jogot tartalmazza. A városi, jobbágyi és partikuláris jogokat csak főbb vonásaiban ismerteti. Túlnyomóan magánjogi tartalmán felül a közjog alaptételeire, a perjogra és a büntetőjogra is kiterjed. A kor felfogása szerint ezeket nem határolta el élesen egymástól.

Az I. rész a leghosszabb, mert itt elsősorban az országos nemesi magánjogot taglalja. Itt található a 9. címében (a híres *Primae Nonus*-ban) a négy legfontosabb nemesi kiváltság is. A II. rész kiegészítője az elsőnek, hiszen a magánjog érvényesítésnek eszközeként a peres eljárást írta le. A III. rész a partikuláris jogokról szól. Így Horvát-Szlavón-Dalmátor-szág, Erdély jogát, a városi polgárság és a jobbágyokra vonatkozó rendelkezéseket.

A *Hármaskönyv* jól tükrözi a korszakváltást a törvény és szokásjog évszázados harcában. A szokásjog többé már nem egyedül uralkodó jogforrás. A törvény azonos rangot kezd kivívni magának. Werbőczy bemutatja a törvény és a szokásjog viszonyát. Eszerint a szokásjog a törvényt magyarázza, a törvényt pótolja, és a törvényt le is ronthatja.

A tudatosan jogellenes cselekvés, a fizikai erőre támaszkodó jogsértés – bármilyen hosszú időn át is gyakorolták – nem hoz létre szokásjogot. Így a Habsburg uralkodók jogsértései sem alkottak szokásjogot.

A *Hármaskönyv* legnagyobb részét az 1848-as törvények hatályon kívül helyezték. Továbbra is érvényben maradt viszont a közszerzeményre, özvegyi öröklésre, hitbérrre, gyermekek törvényességére, vélelmezett házasságra stb. vonatkozó részek.

Ajánlott irodalom

- Bónis György: *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. Kolozsvár, 1942.
Csekey István: *Werbőczy és a magyar alkotmányjog*. Kolozsvár, 1942.
Fraknói Vilmos: *Werbőczy István*. Budapest, 1899.
Hamza Gábor: Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege. *Jogtudományi Közöny*, 1993.
Horváth Pál: A Werbőczy-kép változásai. *Jogtudományi Közöny*, 1993.
Kállay István: A Tripartitum a helyi joggyakorlatban. *Jogtudományi Közöny*, 1991.

- Medvigy Gábor: Werbőczy gondolatvilága. *Minerva*, 1923.
- Rácz György: *Az igazi Werbőczy*. Budapest, 1941.
- Schiller Bódog: *A Hármaskönyv jogforrása*. Budapest, 1902.
- Schiller Bódog: *A Hármaskönyv egyik állítólagos főforrásáról*. Budapest, 1905.
- Vécsey Tamás: *Hármaskönyvhöz, majd a törvénytárhoz csatolt volt régi jogszabályok*. Budapest, 1903.
- Vitányi Béla: *A Tripartitum államjoga*. Budapest, 1907.
- Zlinszky János: Werbőczy jogforrása. *Jogtudományi Közöny*, 1993.

6.2. A Négyeskönyv (Quadripartitum)

A mohácsi vész után a király és az udvarhű főnemesség és főpapság egy új törvénykönyv megalkotását tűzte ki célul (1548. évi 31. tc.). I. Ferdinánd, Gregoránczy Pál zágrábi és Újlaki Ferenc győri püspök, királyi helytartó vezetésével egy bizottságot hozott létre, amelyben a személynök, az országbíró-helyettes és a királyi jogügyi igazgató mellett Bodenarius Márton jogtudós, a római jog és kánonjog doktora is részt vett. Ők készítették el 1553-ra az ún. *Négyeskönyvet (Quadripartitum)*.

Míg Werbőczyt az ország szokásjogának összegyűjtésével bízták meg, addig a *Négyeskönyv* szerkesztőbizottsága az érvényben levő teljes jogot akarta összeírni, tehát nemcsak a szokásjogi, hanem a törvényekben lévő jogszabályokat is bedolgozták a munkába. Feldolgozták a *Hármaskönyv* egész anyagát, és részletszabályokkal egészítették ki. A hozzátoldások túlnyomó része olyan kérdéskörökre vonatkozott, amelyeket Werbőczy azért nem részletezett, mert nem tartotta annyira jelentősnek. Egyébként Werbőczyről rendkívül elismerőleg szóltak (lásd a VI. oldalt).

Ezután az uralkodó német tanácsosai javaslatára három, a magyar alkotmánnyal ellentétes résszel akarta kiegészíteni a művet:

1. A királyra a törvény nem terjed ki, és a király felett senkinek sincs bíraskodási joga.
2. A király fiai nem választás, hanem öröklés útján jogosultak a magyar trónra.
3. A hadsereg felett egyedül a király bíraskodhat.

A bizottság törvényellenes kitételeket nem volt hajlandó a *Négyeskönyv*be belevenni, ezért a király félretette a javaslatot. (Csak 245 évvel később, 1788-ban nyomtatták ki először Zágrábban tudományos használatra.) Egyébként csak kéziratban terjedt, már csak azért sem ártott a *Hármaskönyv* tekintélyének. Szokásjogi úton sem ismerték el. A bíróságok ugyan használták, egyes példányait széljegyzetekkel látták el. Szegedi János a Tyrocinium című művébe átvett belőle néhány tételt. A jogi karon is használták oktatási segédletként.

A mű egyébként nem tért el jelentős mértékben a *Hármaskönyv*től. A négy részre való felosztás is csak azt jelentette, hogy azt az anyagot, amit a *Hármaskönyv* az első részében tárgyalt, azt kétfelé választották. Tartalmi vonatkozásában a *Négyeskönyv* 389 címe közül csak 94-ben találhatunk eltérést. (Az I. rész 51, a II. rész 102, a III. rész 107 és a IV. rész 59 címből áll.) A bizottság tehát szemmel láthatóan nem tudott felül-emelkedni a *Hármaskönyv* tekintélyén, csak némileg bővített, de nem mindenben javított változatát készítették el.

Ajánlott irodalom

- Baranyai Béla: Vizsgálódás a Quadripartitum körül. In *Illés József emlékkönyv*. Budapest, 1942.
- Degré Alajos: *A Négyeskönyv perjogi anyaga*. Budapest, 1935.
- Degré Alajos: *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei*. Budapest, 1936.
- Holub József: *A Quadripartitum. Századok*, 1932.
- Illés József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. In *Értekezések a társadalomtudományok köréből*. 1931.
- Viczián István: *A Quadripartitum eltérései a Tripartitumtól a nemesi magánjogban*. Cegléd, é. n.

6.3. A *Planum Tabulare*

Mária Terézia 1768. november 14-ei leiratával rendelte el, hogy egy háromtagú bizottság (a szövetség tagjai: Vörös Antal kúriai főjegyző és Kelez József, a személynöki hivatal főjegyzője) Niczky Kristóf táblabíró ve-

zetésével gyűjtse össze a Királyi Kúriának 1723 táján született legfontosabb döntvényeit. A munkálattal 1769-re készültek el, és a *Planum Tabulare sive decisiones curiales* címet adták neki. Az uralkodó nem terjesztette az országgyűlés elé (1790-ig nem is hívták össze országgyűlést), hanem királyi rendelettel erősítette meg. Mivel a *Planum Tabularéba* foglalt elvek túlnyomórészt már az összegyűjtéskor elfogadottak voltak, a bíróságok a rendeletet mintegy a gyűjtemény hitelesítéseként fogták fel, és mint szokásjogot alkalmazták. Kezdetben csak kéziratos formában tudták használni, hiszen csak 1800-ban nyomtatták ki először, mégis nagy hatást gyakorolt a bíróságok gyakorlatára. Számos tételét 1848 után is alkalmazták.

A gyűjtemény 1085 döntvénye két részre tagozódott. Az első inkább általános résznek tekinthető, és a peres eljárás fogalmait és jogintézményeit, valamint egyes büntetési nemeket tartalmazott. A második rész a különböző eljárási fajtákat, külön a Királyi Táblára, külön a kerületi táblákra és a megyei törvényszékekre vonatkozóan. Meghatározta azt is, hogy mely magánjogi és büntetőjogi ügyek tartoztak ezen bíróságok hatáskörébe. A döntvények nagyobb része tehát eljárásjogi, csak kisebb része foglalkozott az anyagi joggal. Ezen belül is jóval nagyobb mértékben tartalmazott magánjogi, mint büntetőjogi rendelkezéseket.

A döntvények – szemben az angol precedensjog rendszerével – csak azokat a részeket tartalmazták, amelyek feltétlenül szükségesek voltak az elvi kérdés eldöntése szempontjából. Kb. 10-12 sorban foglalták össze a jogeset rövid leírását és a jogtétel indokolását. Így, bár a konkrét esetből indultak ki, mégis egy absztrakt szabályt alkottak. Ezzel a magyar jogfejlődés teljesen más útra lépett, mint az angliai, amely mindmáig teljes részletességgel felkutatja az összes korábbi hasonló ítéletet.

A polgári perekben való ítélezés teljes egészében a Királyi Kúria ítélezési gyakorlatának irányításával történt, a mindenkori konkrét ügy eldöntése kapcsán, azaz *Narra mihi factum, narro tibi jus* (azaz adjál esetet, adok jogot). Míg azonban az angol precedens megmaradt mind a mai napig konkrét ítéletnek, addig nálunk már 1769-ben egy óriási horderejű változás ment végbe. A *decisiókat* és *praejudiciumokat* nem az eredeti alakjukban, vagyis mint ítéleteket gyűjtötték össze és foglalták rendszerbe, hanem elhagyva a peres felek, az ügyvédek és a perben álló bírák

megnevezését, a tényállás kimerítő ismertetését, a tényállásból, ítéletből és annak indoklásából csak az ügy tömör összefoglalását adó jogtételt hagyták meg. Ennek az volt az előnye, hogy az aprólékos és jelentéktelen részletek, amelyek az egyes konkrét ítéletben szerepeltek (nevek, a tényállás részletes leírása... stb.), nem hatottak többé zavarólag. Ráadásul nem kellett évszázadokkal korábbra visszamenni, az összes hasonló esetre hozott ítéletet felkutatni, és belőlük elvi következtetést levonni. Ezt a munkát a bizottság, illetve a munkálatokat felülvizsgáló Hétszemélyes és Királyi Tábla közös ülése elvégezte. Ez a módszer természetesen csak akkor megfelelő, ha rövid időközönként feldolgozzák az újabb ítélkezési gyakorlatot. Erre sajnos némi késéssel kerül sor. Kelemen Imre nagy magánjogi művében külön kiemelte a közzététel elmaradásának káros voltát.

A *Planum Tabulare* szinte a teljes XVIII. századi jogot felölelte, és sok területen új jogot is alkotott. Egyes területeken pedig a *Hármas-könyv* anyagát alakította át a megváltozott életviszonyoknak megfelelően. A döntvényjognak ez a rendszere csak akkor megfelelő, ha az ítéleteket folyamatosan és rendszeresen feldolgozzák és közzéteszik. Ezért adta ki 1769-től 1822-ig született döntvényeket Péterfalvi Molnár István *Sententiae Excelsae... Curiae Regiae intra annum 1769 quousque videlicet Decisiones curiales in Plano tabulari extenduntur, et generalium Regni judiciorum terminum post Pascha anni 1823 in cidentem inclusive latae, exceptis sententiis I. Tabulare regiae judicariae simpliciter approlatoriis* (Pest, 1823) címmel. Ez a mű már nem érte el a *Planum Tabulare* tekintélyét. Ezután 1848-ig a Kúria minden ítéletét maga adta ki.

Az 1861-ben újra visszaállított Kúria megbízása révén Kallós Lajos készített egy gyakorlati áttekintést a döntvényekről: *Magyarország főtörvényszék ítéleteinek gyűjteménye a mostani időkig* (Debrecen, 1862). 1863 után különböző jogi szaklapok folytatták a bírósági határozatok közzétételét. Például a *Törvényszéki Csarnok*, *Jogtudományi Közlöny*, *Magyar Jogász*, *Magyar Themis*, *Magyar Igazságügy* című lapokban. 1881 után több kiadó is foglalkozott a bírósági döntvények kiadásával, például *Grill-féle döntvénytár*, illetve a Grecsák Károly, Szladits Károly, Térffy Gyula stb. által szerkesztett döntvénytár.

Ajánlott irodalom

- Czövek Staphanus: *Planum Tabulare*. Budapest, 1825.
- Degré Alajos: *A Planum Tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések*. Budapest, 1939.
- Jánossy Dénes: *Reformtörekvések a polgári peres eljárás terén a XVIII. században. Századok*, 1943.
- Molnár Kálmán: *Döntvényeink jogi természete*. Eger, 1913.
- Ráczy György: *Az első magyar döntvénytár. Magyar Jog*, 1983.
- Vinkler János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig*. I–II. kötet. Pécs, 1921–1927.
- Wenzel Gusztáv: *Visszapillantás az előbbi magyar Curiának 1724–1769-i működéseire*. Budapest, 1875.

7. FEJEZET A PRIVILÉGIUM (LITTERAE PRIVILEGII)

„A bíró elítéli, de nem gyűlöli azt, amit helytelenít.”

Seneca

Az 1848 előtti jogforrásaink között fontos szerepet töltöttek be a privilégiumok is, melyek nemcsak magánjogi, hanem fontos közjogi jellegű, többek között közhatalmi jellegű jogokat tartalmaztak. A privilégium a hűbéri jogban alakult ki, amikor a jogrendszer a jogegyenlőtlenségre épült fel, és ezért mindenki a kiváltságok megszerzésére törekedett. Ebben a korban még ismeretlen az ország lakóinak egységes alávetése a főhatalomnak. Az uralkodót és alattvalóit egyéni vagy csoport jellegű hűbéri kötelék fűzte össze, melynek sokfélesége a különböző privilégiumokban nyert jogi szabályozást. Behálózva a jogéletet, a kiváltságok tarkaságát idézte elő.

A privilégium olyan, a király által ünnepélyes formában kiállított oklevél, amelybe az általános jogtól eltérő külön jog (*jus singulare*) valamely személynek, családnak, népcsoportnak, bizonyos területeken lakóknak vagy jogi személynek adományoztatik. (Szemben a törvénnyel, amelynek címzettje mindenki.) A privilégium nem állapíthatott meg új jogot, hanem csak a fennálló, külön jogokból részesíthette a jogalanyokat. Így egyeseknek az országos jog alól kivételt biztosított, vagy a királyi hatalomból eredő jogokból engedett át néhányat (például vásárjog, irtványjog, vámmentesség, adómentesség, révjog stb.).

Kezdetben nem volt jelentős formai különbség a törvény és privilégium között, hiszen a király mindkettőt saját elhatározásából bocsátotta ki. A szabadságlevelek kiadása idején a törvény általános privilégiumokat

tartalmazó jogforrás. Például az Aranybulla mind a dekrétumhoz, mind a privilégiumhoz közel állt. A XV. századtól határolható el élesen egymástól a kétfajta jogforrás, amikor már a törvény a király és az országgyűlés közös megegyezésével született, a privilégium alkotásának joga viszont a király egyedüli hatásköre maradt. A *Hármaskönyv* csak annyit ír elő, hogy nem ellenkezhetsz a törvénnyel, és ne ütközzön mások jogaiba (*Hármaskönyv*, II. rész, 7–12. cikkely), tehát a jogforrási hierarchiában a törvény mögé került.

A privilégium kibocsátásának feltételei:

1. Törvényesen megkoronázott király adja ki (1741. évi 4. tc., 1791. évi 3. és 32. tc.). A privilégiumok adományozása a felségjogok (*veserrata jura majestatica*) közé tartozott (*Hármaskönyv*, II. rész, 7. cikk, 8. cikk).

2. Törvénnyel és mások szerzett jogával ne ellenkezzenek (*Hármaskönyv*, II. rész, 7–12. cikkek, 1723. évi 16. tc. 1. §). A kiváltságlevél záradékában szerepelt a kitétel: a *salvo jure alieno*, azaz mások jogának sérelme nélkül.

3. *Törvényes módon* legyen kihirdetve (*Hármaskönyv*, II. rész, 12. cikk, 2–3. §).

4. A törvényben előírt ünnepélyes kellékekkel bírjon (1563. évi 85. tc. és 1647. évi 122. tc.).

5. Határozottan szerepeljenek a kellékek, illetve hogy kinek milyen jogon, mikor és ki által adatik, és bejegyezzék az ún. *királyi könyvbe*. Ezen kívül a király írja alá, és királyi pecséttel lássa el (*Hármaskönyv*, II. rész, 17. cikk, 1471. évi 8. tc. és 1546. évi 15. tc.).

6. Egy éven belül kihirdessék a vármegye területén vagy a sedrián, illetve adománylevél esetén ez idő alatt megtörténjen a birtokba iktatás (*statutio*).

7. A gyakorlatban alkalmazzák, különben elévül (*usus est anima privilegiorum*).

A privilégiumok két csoportba oszthatókl:

1. *Általános privilégium (privilegium generale)*, amelyet bizonyos személyösszességeknek, illetve testületeknek (*collegium*) adományozott a király. Például királyföldi városoknak a *Diploma Andreanum* (1224), a kiváltságos kerületeknek, Erdélynek például *Diploma Leopoldinum* (1690), zsidóknak (IV. Béla) stb. adományozott jogok.

2. *Különös privilégium (privilegium speciale)*, melyet egyes személyek kaptak: birtokadomány, címeres levelek, fiúsítási oklevelek, bárói, grófi, hercegi címek, pallosjog, rév- és vámjog, szabadsalom, főispáni, országzászlósi cím stb.

A privilégiumok 1848-ban elvben megszűntek, de sok területen, különösen a dualizmus időszakában egyes részei megmaradtak, például jászkunok egyes jogai, nemesi előnevek és címek... stb.

Ajánlott irodalom

Bónis György: *A középkori jogunk elemei*. Budapest, 1972.

Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilégiumok. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. XIV. kötet. Budapest, 1961.

Grosschmid Béni: *Jogszabálytan*. Budapest, 1905.

Illés József: *Bevezetés a magyar jog történetébe*. Budapest, 1930.

Illés János: *A községi kiváltságlevelek jegyzéke*. Budapest, 1898.

Knautz Nándor: *II. Endre szabadságlevelei*. Pest, 1869.

Mezey Barna (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai*. Budapest, 2000.

8. FEJEZET A RENDELET

„A törvény bölcsőbb lehet, mint annak szerkesztője.”

Plósz Sándor

A rendi állam, illetve a rendi országgyűlés kialakulásakor a törvény új fogalmával együtt alakult ki a XV. században, mint újfajta jogforrás, a rendelet. Az államgépezet fokozódó komplikációja szükségessé tette a legfőbb jogalkotó szerveknek alárendelt másodlagos (*sekundárius*) jogalkotó hatalom biztosítását, amelyet a végrehajtó hatalom gyakorolhat.

Már a magyar rendi alkotmány is alapelveként fogadta el azt a tételt, hogy a rendelet alacsonyabb szintű jogforrás, mint a törvény, ezért nemcsak hogy nem ellenkezhet a törvénnyel, hanem emellett az ún. „törvényhozási tárgyakat” sem lehetett rendeleti úton szabályozni. Idetartoztak az alkotmányjog, a magánjog legfontosabb szabályai.

A büntetőjogban pedig nálunk a XIX. században lett alapelv a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve.

Rendeleteket tehát ezekre a területekre vonatkozóan csak rendkívül sürgős esetben és ideiglenes hatállyal bocsáthattak ki, míg a következő országgyűlés össze nem ült (1790. évi 12. tc., Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, I. rész, 1. §).

1. Királyi rendeletek

A király a rendeleteit a Helytartótanácson keresztül küldte meg a vármegyéknek kihirdetés és végrehajtás végett. Előfordult, hogy a kancellárián keresztül is kibocsátottak rendeleteket, például Miksa 1573. évi bányarendeletét (vö. 1723. évi 108. tc.).

Azokat a rendeleteket, amelyeket nem a rendes alkotmányos feltételekkel tettek közzé, nyílt leveleknek, pátenseknek nevezték. Az ilyen jogszabályokkal való kormányzás ugyanis ellenkezett a magyar alkotmánnyal (1608. évi 9. tc., 2. §, 1608. évi 10. tc., 3. §), ezért azokat a magyar vármegyék eleve semmisnek és érvénytelennek minősítették. Az alkotmányellenes rendeletek miatt a megyék a dikasztériumokat ugyan nem tudták felelősségre vonni, azonban ezeket a rendeleteket nem hajtották végre (1504. évi 1. tc., 5. §, 1545. évi 33. tc., 1635. évi 18. tc., 1723. évi 112. tc.). A vármegyék a sérelmezett rendeletek ellen a végrehajtás előtt felirattal tiltakoztak, és a rendelet visszavonását vagy módosítását kérelmezték. Miközben ezt többször is megismételték, a rendeletet tisztelettel félretették. Így váltak a nemesi vármegyék passzív rezisztenciájuk révén az alkotmány védőbástyáivá.

Az abszolút módon kormányzó uralkodók, az országgyűlés összehívása nélkül, pátenseket bocsátottak ki. Mária Terézia 1740 és 1780 között 2340-et. (1765-től egyáltalán nem hívott össze országgyűlést.) II. József 10 év alatt több mint hatezer pátentet adott ki, I. Ferenc 31 év alatt ötezeret. Többek között a Carolina Resolutio végrehajtásáról (1742. december 24.), jobbágyok panaszjogáról (1743. február 16.), jászkunok jogállásáról (1745), vegyes házasságokról (1751), külkereskedelmi vámokról (1754. február 16., 1755. január 4.), úrbéri pátens (1767. január 23.), Királyi Kúria ítéleteinek és döntvényeinek összegyűjtéséről (1768. november 14.), cigányokról (1773. február 12.), szerbekről (1777. január 2. 1779. július 16.), úrbérrendezés (1780. november 29.), zsidókról (1781. május 13.), türelmi rendelet (1781. október 25.), vámrendelet (1784. augusztus 27.), jobbágyrendelet (1785. augusztus 22.), gazda-cseléd viszony (1786. június 22.), parasztok ügyvédi képviseléről (1787. február 15.). II. József 3 kivételével visszavonta korábbi rendeleteit (a jobbágyok szabad költözködéséről, a protestánsok vallásgyakorlásáról és a katolikus alsópapság anyagi helyzetéről szóló rendeleteket érvényben hagyta [1790. január 26.]).

A felvilágosult abszolutizmusnak nevezett korszak elmúltával az alkotmányellenes pátensekkel szemben fogalmazták meg az 1790. évi 12. tc.-et, amelyben az uralkodó megígérte, hogy „soha nem fogja az országot és a kapcsolt részeket rendeletekkel vagy úgynevezett pátensekkel, melyek különben is az országnak soha egyetlen törvényszékén sem fo-

gadhatók el, kormányozni: pátensek kiadása csupán azon esetre tartatván fönn, midőn a törvénnyel egyébként megegyező dolgokban, a kellő eredménnyel való kihirdetés egyedül ez úton lenne eszközölhető". Az 1790. évi 10. tc. is ugyanezt írta körül: „Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország.”

A királyi rendeleteket nagyobb jelentőségű ügyekre vonatkozóan a király aláírásaival, a többiekben a király nevében a kancellár (éppen ezért kancellári meghagyásoknak is nevezték) aláírásával adták ki. Az előbbieket királyi leiratnak, az utóbbiakat királyi rendelvényeknek nevezték. A Helytartótanácsnak a királyi leiratok és rendelvények közvetítésén kívül önálló rendeletalkotási joga is volt. Ezeket helytartótanácsi intézvényeknek nevezték, amelyek az egész országot érintő ügyekben a közrendeleti vagy elvi irányítást tartalmazó formában adtak ki.

1848-tól, az alkotmányos kormányzásra való áttérés után a királyi rendeletalkotási jogkört nagymértékben korlátozás alá vonták. Alkotmányok biztosítékaként csak miniszteri ellenjegyzéssel lettek kibocsáthatók (1848. évi 3. tc. 3. §).

2. Kormányrendeletek

Kormányrendeleteknek nevezték azokat a felsőbb intézkedéseket, amelyek 1849-től 1860-ig a császári kormányzat részéről bocsátottak ki, és amelyeket a *Birodalmi és Országos Kormánylapban* tettek közzé. Ilyenek voltak például az ősiségi, úrbéri, telekkönyvi rendeletek. (Ezek egy részét az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok szokásjogi úton erősítették meg.)

3. Udvari rendeletek

Udvari rendeleteknek nevezték azokat a jogszabályokat, amelyeket az 1860. évi októberi diploma után 1865-ig adtak ki a régi jogába visszahelyezett királyi kancellária és főkormányzések útján. Ezek ideiglenesen kötelező erejüket mindaddig megtartották, míg határozataikat későbbi törvények vagy rendeletek meg nem változtatták. A magánjogra vonatkozó udvari rendeleteket az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok függékében tették közzé (1863–1865).

4. Miniszteri rendeletek

A miniszteri rendeleteket 1865-től a magyar királyi minisztérium, de különösen az Igazságügyi Minisztérium részéről hirdették ki. Hivatalos

lapban (*Sürgöny, Budapesti Közlöny*) és gyűjteményben is kiadták (*Magyarországi Rendeletek Tára, Igazságügyi Rendeletek Gyűjteménye*).

A kiegyezés után a törvények mellett mind nagyobb mértékben és egyre szélesebb körben érvényesültek a kormányrendeletek. Ezekben a jogszabályokban nem az országgyűlés, hanem a végrehajtó hatalom akarta nyilvánult meg annak ellenére, hogy ennek a hatalmi ágának a fő hivatása nem a jogalkotás, hanem a jogszabályok végrehajtása. A modern állam azonban nem nélkülözheti a rendeleti jogalkotást. A parlament törvényeivel nem tud előre minden apróbb részletet szabályozni. Ezért a törvényekben csak a legfőbb elveket határozták meg (*kerettörvények*). A többit a rendeletekre bízták. A törvény egyébként is hosszabb időre szólt a gyors reagálású rendeletekkel szemben. A rendelet ilyenkor a törvények általános akarati jelentéseit közelebb vitte az élethez, rendelkezéseit megmagyarázta, hézagait kitöltötte, hiányait kipótolta, és mindezzel megkönnyítette a törvény végrehajtását.

A miniszteri rendeletek több formáját is alkalmazták:

a) *Királyi* elhatározás alapján kibocsátott miniszteri rendeletek.

b) Minisztertanácsi határozatok alapján a miniszterelnök által kibocsátott rendeletek (ún. minisztériumi vagy *összminisztériumi rendeletek*).

c) Egy vagy *több miniszter* által kiadott rendeletek.

(Ez a felsorolás egyben a jogforrási hierarchiát is jelentette, hiszen az alacsonyabb rangú rendelet nem ellenkezhetett a magasabb rangú rendelettel.)

A rendelet a magyar alkotmányjog szelleméből következően nem tulajdonképpen, hanem legfeljebb csak tűrt jogi kútfő a magánjog terén. A neoabszolutizmus pátensei az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok alapján lettek a magyar jog forrásai (*Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*, I. rész, 2., 20., 31., 145., 156. §-ok).

Az 1869. évi 4. tc. 19. §-a elrendelte, hogy a bírónak vizsgálni kell azt, hogy a rendelet törvény alapján keletkezett-e, és az eljárásban vagy ítélethozatalban figyelembe veheti-e. Ennek alapján a közigazgatási bíróság is megkapta ezt a jogkört (1896. évi 26. tc., 134. §).

Magyarországon sohasem ismerték el az ún. „szükségrendeletek” jogosságát. Csak az 1912. évi 63. tc. 2. §-a adott a háborús körülményekre

tekintettel széles körű felhatalmazást a kormánynak magánjogi jogviszonyokat is szabályozó rendeletek kibocsátására.

A 16. § szerint „a minisztérium a magánjogi követelések érvényesítése tekintetében – ideértve a váltókövetelések érvényesítését is –, továbbá a polgári peres és nem-peres eljárás és általában a polgári igazságszolgáltatás, végül a jegybank ügyvitele tekintetében rendkívüli intézkedéseket tehet, és evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is állapíthat meg”.

A háború befejeztével nemcsak a felhatalmazás hatálya szűnt meg, hanem az ezek segítségével alkotott jogszabályok is elvesztették érvényességüket, hacsak a törvényhozás kifejezetten meg nem erősítette ezeket (1922. évi 17. tc. 6. §).

Az első világháború után az 1924. évi 4. tc., az ún. *szanálási törvény* adott megint jogot arra, hogy bizonyos esetekben egyes kérdéseket rendeleti úton szabályozzanak.

Az 1929/33-as nagy gazdasági válság újra a kormány kivételes felhatalmazását eredményezte. Ekkor a kormány anélkül, hogy erre más jogcíme lett volna, mint a *salus rei publicae*, a bankzárlat alkalmából újra szükségrendeleteket alkotott. A kormány az 1931. évi 26. tc. alapján felhatalmazást kapott arra, hogy az ország hiteleinek és gazdaságának megóvása érdekében egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartozó magánjogi viszonyokat is rendeletek révén szabályozza. Ezt a felhatalmazást azután évről évre meghosszabbították.

A rendeletalkotásra való felhatalmazás azért nem ellenkezett a magyar alkotmány ősi tételével, amely szerint Magyarországot pátensekkel kormányozni nem szabad (1790. évi 12. tc.), mert a felhatalmazások csak rendkívüli, kivételes időszakra, gazdasági válságok és háborús veszedelem idejére szóltak, és akkor is csak meghatározott körre, a gazdasági és hiteléletre, valamint a honvédelmi érdekek védelmére terjedhetett ki. A miniszterek felelőssége pedig ezekben a kérdésekben is fennállt.

Az országgyűlés fenntartotta az ellenőrzési jogát. A rendeleteket megjelenésük előtt vagy legalább röviddel a közzétételük után be kellett mutatni az ún. *36-os bizottságnak*, amely a felsőház és a képviselőház tagjaiból állt. Magyarországon az ilyen módon kibocsátott rendeletek nem is lépték át az alkotmánynak a határát olyan mértékben, mint például azt Franciaországban tették.

A kormány rendeletei ezután tartalmuk szerint háromféle formában jelentkeztek:

1. Továbbra is megmaradt az ún. végrehajtó rendelet, amely a törvény végrehajtására szolgált. Jögalapjuk a törvény végrehajtási záradékán alapult, amely megbízta a kormányt vagy az illetékes minisztert ezzel a feladattal.

2. Törvénytörlő és törvénykiegészítő rendeletek, melyek a törvények hatáskörébe tartozó kérdéseket, szabályokat tartalmaztak, amelyeket az országgyűlés nem, vagy hiányosan szabályozott.

3. Kivételes vagy törvényfelfüggesztő rendeletek, melyeket külső vagy belső veszély esetén törvényi felhatalmazás alapján alkothat meg a kormány.

A válságból való kilábalás érdekében azonban a kormány rendkívül sok rendeletet bocsátott ki. A jogot megpróbálták eszközként használni a gazdasági folyamatok befolyásolására. Mindazonáltal túl sok jogszabályt léptettek hatályba. Nap nap után életbe léptetett és kihirdetett jogszabályok tömegével már a szakma sem tudott megfelelő mértékben lépést tartani. A jogszabályoknak még a megismerése is nehézségekbe ütközött, hát még az alkalmazása. (1867-től 1943-ig összesen 25 000 kormányrendeletet adtak ki, melyek közül a kisebbik rész 1914 előtti, melyek közül is alig vonatkozott néhány a magánjogra.) A jogrendszerbe való szerves beilleszkedésükre pedig esélyük sem volt. Sokszor még azt sem lehetett tudni, hogy melyik jogszabályt helyezték a rendelettel hatályon kívül.

A sokféle ágazó jogi szabályozás miatt a magánjog elvesztette szerves egységét is.

Az 1931-ben megjelent *Belügyi Közlöny* tárgymutatója (1907–1930) bevezetőjében a szerkesztőbizottság megindokolta azt, hogy a tárgymutató a jogszabályokban való eligazodás megkönnyítésére szolgál, „rendelet rengetegről” tett említést.

Egyes rendeletek, amelyek hosszabb ideig hatályban maradtak:

4420/1918. M. E. sz. rendelet az ingatlanokra vonatkozó magánjogi szabályok kiegészítéséről;

51444/1923. F. M. sz. rendelet a nemesi, illetőleg volt úrbéri községeknek kiosztott területek tulajdonjogáról;

3982/1916. M. E. sz. rendelet az eltartásra jogosult családtagok és a házasságon kívül született gyermekek fokozottabb magánjogi védelméről;

4500/1931. M. E. sz. rendelet a külfölddel való fizetési forgalom ellenőrzése és szabályozása tárgyában;

6900/1931. M. E. sz. rendelet a pengőértékre szóló pénzköveteléseknek aranypengőben való meghatározása tárgyában;

2078/1928. M. E. sz. rendelet a személyt ért vértlen károkozás vagy tiltott cselekmény alapján a kártérítés címén a magyar kir. államvasutak ellen támasztott egyes követelések bírói érvényesítésének ideiglenes felüggesztése tárgyában;

1410/1926. M. E. sz. rendelet a csődön kívüli kényszeregyezségi eljárásról.

A rendeletek kihirdetési módját nem szabályozták egyértelműen 1848 előtt, nem volt hivatalos kiadványuk. Magánosok gyűjtötték össze, amelyek nem voltak teljesen következetesek. 1867 után a szokásjog alakította ki azt az elvet – amelyet a bíróság is állandóan követett –, hogy a kormányrendeletek vagy miniszteri rendeletek harmadik személlyel szembeni érvényességi kelléke a hivatalos lapban, a *Budapesti Közlöny*ben való megjelenése. Enélkül a rendeletnek pusztán belső szabályozó jellege van.

Ajánlott irodalom

Csekey István: A rendelet elméleti kérdése. *Magyar Közigazgatás*, 1927.

Csekey István: A rendeletalkotás új irányai. In *Németh Károly emlékkönyve*. Budapest, 1932.

A *Felső udvar és királyi főkormány által kiadott szabályok, vagyis útmutató felsőbb rendeletekhez*. Marosvásárhely, 1838.

Gerlai Károly: *Rendeleti lexikon*. Budapest, 1942.

Kassics Ignác: *Enchiridon, seu Extactus Benignari. Normalium regiarum ordine alphabetico digestus*. I–III. kötet. Pest, 1828.

Mandata regio intimata per excelsum consilium loccumtenentiale regium. I–IV. kötet. Vác, 1775.

Molnár Kálmán: *Kormányrendeletek*. Eger, 1811.

Molnár Kálmán: A kormányrendeleti jogalkotás technikája. *Magyar Jogi Szemle*, 1927.

Molnár Kálmán: Adalékok a kormányrendeleti jogalkotásunk gondatlanságához és rendszertelenségéhez. *Magyar Jogi Szemle*, 1932.

Munkácsi Lajos: Szükségrendelet és a magánjog. *Jogtudományi Közlöny*, 1931.

9. FEJEZET STATÚTUM VAGY SZABÁLYRENDELET (HELYHATÓSÁGI JOG)

„Aki beéri a jelennel, a mosttal, sohasem fogja a jelent megérteni.”

Jules Michelet

A statútum és a szabályrendelet azonos fogalom. A statútum magyar neve eredetileg helyhatósági szabály, majd az 1870. évi 42. tc.-kel bevezetett szóhasználat szerint helyhatósági szabályrendelet. Az 1870. évi 42. tc. 2. §-a, az 1886. évi 22. tc. 21. §-a szóhasználat terén történt átmenettel járó félreértés elkerülése végett a *szabályrendelet* szó után zárójelben feltüntetni a *statutum* kifejezést is. A statútum (szabályrendelet): az önkormányzati közösségek által saját maguk, illetve saját tagjaik számára és a területükre vonatkozó jogszabályok.

Az autonómia, az önkormányzati jog egyik leglényegesebb alkotóeleme a szabályalkotó jog (*jus statuendi*) volt. A szabályozó jog szükségszerű következménye a középkor partikuláris jogrendszerének, mely nemcsak a törvény előtti egyenlőséget, hanem az egységes jogot sem ismerte. Magyarországon a középkor utolsó századában fejlődött ki. Bár nálunk – szemben a nyugat-európai jogi partikularizmussal – az országos jog mindig megelőzte a helyi jogot, mégis 1848 előtt nagyon jelentős mértékű volt a jogalkotási decentralizáció. A mindennapi életre való kihatása miatt fontossága sok esetben versenyzett a király és az országgyűlés jogalkotásával.

Mindamellet a statútum nem ellenkezhetett az országos és az isteni törvényekkel (*Hármaskönyv*, III. rész, 2. cikk, 1., 2., 5., 7. §-ok, 1509. évi 1. tc., 1597. évi 46. tc. 1599. évi 23. tc., 1647. évi 78. tc.). Fontosabb esetekben a király jóváhagyása is szükséges (1635. évi 18. tc., 1715. évi 120. tc., *Hármaskönyv*, III. rész, 2., 7. §-ok). Előfordult, hogy helyhatósági

statútumot az országos törvényhozás megsemmisített (1647. évi 78. tc., 19. §, 1715. évi 79. tc., 120. tc. 4. §). Szükséges az is, hogy a statútumot alkotó közösségeknek önálló törvényhatósága legyen. Werbőczy szerint: „másképpen egyetlen egy olyan nép (populus) vagy közösség (jurisdictio) nincsen, hanem másnak uralma alatt áll, mint a feljebbvalójának beleegezése mellett” (Hármaskönyv, III. rész, 2. cikk, 1. §).

Mindazokat, akik a közösséget képezik, meg kell hívni arra a gyűlésre, ahol a statútumokat hozzák, és ott illő tanácskozás után a jelenlevők szótöbbségével vagy józanabb részével (*cum majori et saniori parte populi*).

Szabályozási körébe a törvénnyel szemben a helyi, területi viszonyokra vonatkozó kérdésekre korlátozódott, itt is arra a területre kellett szorítkoznia, amit a törvény nem szabályozott. Emellett több esetben is kiegészítették egyes statútumok a törvények részszabályait, magyarázatát adták egyes részeinek.

Statútum alkotásának jogával saját eredeti joron a nemesi vármegyék és a székely székek rendelkeztek. A többiek királyi kiváltság alapján kapták meg ezt a jogot: Horvátország, Dalmácia, Szlavónia mint egyes országok, szabad királyi városok, jászok, kunok, erdélyi szászok stb.

1. Nemesi vármegyék statútumai

A nemesi vármegye statútumalkotási joga az önkormányzati szervek fejlődésével alakultak ki. Először egyedi ügyekben hoztak bírói döntéseket, majd fokozatosan általános érvényű, kötelező határozatokat is hoztak, már egyre inkább a vármegyei közgyűlések (*Hármaskönyv*, III. rész, 2. cikk, 1. §). Kezdetben igen szűk körre terjedt ki. Ezt még a *Hármaskönyv* is alátámasztotta. A valóságban azonban már ekkor is jóval szélesebben alkalmazták, bár ekkor még elsősorban az országgyűlési befolyásukra igyekeztek támaszkodni a vármegyék. A XVI. században kezdett egyre inkább jelentőssé válni, és lett az önkormányzatok sarkalatos jogává. Sok esetben konkurált a király és az országgyűlés jogalkotó hatalmával, hiszen a megyék szinte összes lényeges feladatának ellátását magára vállalta. Egyes ügyeket a rendi országgyűlés utalt a nemesi vármegyék hatáskörébe: így az 1608. évi 13. tc. a jobbágyok elbocsátásának szabályozását, az 1723. évi 66. tc. a cselédügyet, az 1723. évi 109. tc. a tűzveszély elleni intézkedéseket, az 1729. évi 12. tc. a borhamisítást.

A statútumot vármegyei közgyűlésen alkották, döntéseiket tanácskozás után hozták. Nem ellenkezhetett az ország törvényeivel. Érvényesség-

géhez királyi jóváhagyásra volt szükség. A törvénytelen és ellentmondásos statútumokat a király hatályon kívül helyezhette. Hatálya csak az illető vármegyének a területére és lakosságára, illetve azokra terjedt ki, akiknek ott birtoka volt. A XVIII. századtól kezdve egyre kevesebb statútumot alkottak a megyék, mivel a legfőbb kérdéseket országos érvényű jogszabályokkal kívánták szabályozni.

2. Székelyföld

A székelység – mint az erdélyi megyék – együtt tartott közgyűléseket (*congregatio generalis*). Ezen a székely ispán (*comes siculorum*) elnöklétével alkották meg statútumaikat a XVI. századtól kezdve már az egész székelységre kötelező érvénnyel. Ezek voltak a székely nemzeti *constitutiók*. A legnevezetesebbek: az 1541. évi marosvásárhelyi, az 1466. évi agyagfalvi végzemények és különösen az 1555. évi udvarhelyi constitutio, melyet Dobó István és Kendi Ferenc vajdák hagytak jóvá.

3. Horvát-Szlavón-Dalmátország

A régi Szlavóniának a középkorban több municipiális statútuma is született, melyekről Werbőczy (*Hármaskönyv*, III. rész, 2–4. cikk) is megemlékezett. A partikuláris jogalkotás Horvát-Szlavón-Dalmátországban a XVII. századtól megélénkült (1715. évi 120. tc.). Két szlavóniai municipális határozat (1412. és 1538. évben) a *Corpus Juris Hungarici* toldalékai között is szerepelt. A horvát–magyar kiegyezésről szóló 1868. évi 30. tc. 48. §-a szerint Horvát-Szlavón- és Dalmátország a nem közös, tehát az önkormányzati jog (*autonómia*) körébe eső ügyekben önálló törvényalkotási jogot kapott.

4. Fiume

Fiume régi statútumai a XVI. században érték el a végső szerkezetüket. I. Ferdinánd 1529-ben erősítette meg őket. Tartalmuk és szerkesztésük sokban hasonlított a dalmáciai városok statútumaihoz. 4 részből álltak, és ezeket ún. *rubrikákra* osztották fel.

5. Városi statútumok

A városi statútumokat kezdetben a közgyűlés, majd a helyébe lépő tanács alkotta, egyébként mindenben megegyezett a vármegyei statútumokkal (lásd még városi jog).

6. Jászkun kerületek statútumai

A jászkun kerületek statútumai kiemelkedő jelentőségűek voltak. A nádor mint a jászkunok főkapitánya igazgatása alatt álló szabad kerüle-

tek külön jogát az 1751-ben készítették el. Az országgyűlés átvizsgálta, és az 1751. évi 25. tc-vel megerősítette. (Lásd *Articuli Jazygum et Cumanorum*. Pozsony, 1751.) A következő fontos statútumgyűjteményt 1739-ben állították össze. Lásd *Statuta pro judiciis Jazygum et Cumanorum*. Pest, 1844). A jászkunok statútumai 1853-ig maradtak érvényben, de egyes részeit még az Országbírói Értekezlet is érvényben hagyta, például az 1799. évi statútum 6. cikkelye a jászkunok özvegyeiről, özvegyi jogáról és örökösödéséről.

7. Erdélyi szászok

II. Endre 1224. évi privilégiumán alapult statútumaikat Báthory István (1583) után több törvényt is megerősített, és az erdélyi törvénytárba is felvettek. A *Diploma Leopoldinum* 5. pontja pedig ismételten megerősítette. A kódexszerűen feldolgozott művet 1583-ban Fronius Mátyás *statuta jurium municipalium Saxonum in Transsilvania* címmel adta ki.

8. A 16 szepesi város

Különjogukat V. István privilégiuma alapján alakították ki. Statútumaik alapja az 1370-ben alkotott 93 cikkből álló jogszabálygyűjtemény. III. Zsigmond lengyel király Krakkóban 1591-ben erősítette meg őket.

9. A 6 szabad hajdúváros kerülete

Bocskai István által adományozott privilégium alapján. Az utolsó alkalommal 1820-ban szabályozták a hajdúböszörményi statútumban.

10. Túrmezei kerület

Törvénykezés tekintetében Zágráb megyéhez tartozott, privilégiumai alapján mégis saját statútumalkotási jogot kapott. A túrmezei 24 község lakosai a zágrábi káptalan előtt „örökbevállás” formájában 1560-ban kölcsönösen „testvérré” fogadták egymást. Ezt Rudolf király 1582. március 8-án Bécsben hagyta jóvá. Legjellemzőbb vonása, hogy a királyi kincstár magszakadás esetén ugyanúgy nem örökölt utánuk, mint a székelyek és a szászok esetében.

11. Szepesi lándzsások területe

IV. Béla privilégiumai alapján kapták különjogaikat. Partikuláris jogaik hasonlítottak a túrmezeieikéhez.

Szintén statútumalkotási joggal rendelkeztek az iparosok önkormányzati testületei, a céhek is. (Előfordult, hogy egyes szabályaikat a törvényhozás megsemmisítette [1715. évi 79. tc., 1723. évi 74. tc., 1729. évi 10. tc.]

Szűkebb keretek között mezővárosok, sőt a községek is alkothattak statútumokat (*falutörvények*).

1848 után megszüntették a különleges jogállami területek eltérő közigazgatását. A jászkun kerületeket, a székely és szász székeket stb. vármegyékké szervezték át (1876. évi 33. tc.). Horvátországgal megkötötték a kiegyezést (1867. évi 4. tc.), amely alapján a horvát országgyűlés törvényalkotási jogot kapott. Fiume szabad város és kerületének statútumalkotási joga viszont megmaradt. (Az 1589/1872. BM. sz. rendelet hagyta ezeket jóvá.)

Ezután az országos jogon belül, az ún. köztörvényhatóságoknak (köztörvényhatósági joggal felruházott városoknak és megyéknek), valamint minden községnek lett alkotmányos joga, hogy „önkormányzati hatáskörének korlátai között kötelező szabályokat alkosson” (1870. évi 42. tc. 2., 5. §-ok, 1871. évi 22. tc. 29. §).

A szabályrendelet-alkotásnak a törvény két formáját engedélyezte:

1. A megyei és a törvényhatósági jogi városoké: köz- vagy helyi érdekekre vonatkozóan.

2. Községi szabályrendelet-alkotás. Ez csak helyi érdekű lehetett (1886. évi 22. tc.).

A törvényhatóságok szabályrendeleteit a törvényhatósági bizottság alkotta meg. Az általuk alkotott szabályok három irányban szabályozták a helyi viszonyokat:

1. Azok az ügyek, amelyeket a törvényhatóság köteles szabályozni.

2. Azok az ügyek, amelyek a törvény és az állandó gyakorlat szerint a törvényhatóság jogköre alá tartoztak.

3. Azok az ügyek, amelyek törvény vagy rendelet hiányában a törvényhatóság által is szabályozhatók.

Az első csoportnál a szabályalkotás köteleesség, a másik kettőnél csak lehetőség.

Az 1886. évi 21. tc. részletesen szabályozta a törvényhatóságok szabályrendelet-alkotási jogát, és azt két vonatkozásban is megszorította:

1. Kötelezővé tette a szabályrendeleteknek a felterjesztését és közléstételét a miniszteri bemutatási záradékkal együtt.

2. Ha a szabályrendelet nem felelt meg a törvényeknek, a kormánynak joga volt azt szükségrendelettel pótolni.

A községek is megkapták a szabályrendelet-alkotási jogot, a hatáskörükbe tartozó tárgyak vonatkozásában (1871. évi 18. tc.).

A szabályrendeletek 1848 után az egységesülő magánjognak csak kis részét szabályozták. Mindössze a lakásügy, a honvédség és az építésügy tartoztak ide. Törvényi felhatalmazás az 1881. évi 59. tc. 93. §-a alapján a törvényhatósági jogú városoknak és megyei városoknak területükön a lakásbérleti jogviszonyokat szabályrendeletekkel kellett meghatározniuk. A törvényi felhatalmazás még az országos törvénytől való eltérést is lehetővé tette, például a *Budapesti lakás-szabályrendelet* szerint a lakbérért a házastársakat egyetemleges felelősség terheli, noha egyébként a felelőség nem tehető felelőssé férje tartozásaiért.

A vármegyei szabályrendeleteket a vármegyei hivatalos lapban, a törvényhatósági városoknál a helyi szokásos módon kellett közzétenni. A budapesti szabályrendeleteket, ha az illetékes miniszter így rendelte el, akkor a budapesti *Közlönyben* is közzé kellett tenni.

Ajánlott irodalom

- Ágoston Péter: A szabályrendeletek és a magánjog. *Városi Szemle*, 1908.
- Hudi József: A dunántúli nemesi községek statútumai a XVII–XIX. századból. Veszprém, 1999.
- Béli Gábor: Vármegyei statútumalkotás a XVI–XVIII. században. XVIII. kötet. Pécs, 1984. In *Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből*.
- Dambrowszky Imre: *Szabályrendeleti jog*. Budapest, 1922.
- Barsi János – Tóth Péter: Borsod Vármegye Statútumai (1578–1785) Miskolc, 1989.
- Egyed István: A törvényhatósági szabályrendeletek megerősítése. *Jogállam*, 1912. *Kecskeméti szabályrendeletek*. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1991.
- Kolozsváry Sándor – Óvári Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I–V. kötet. Budapest, 1885–1904.
- Ladik Gusztáv: A szabályrendeletek. Budapest, 1912.
- Reiner János: Szabályrendelet és egyleti alapszabály. In *Jogi dolgozatok*. Budapest, 1898.
- Sömjén László: A szabályrendeletalkotási jog. *Városi Szemle*, 1906.

10. FEJEZET VÁROSI JOG, VÁROSI JOGKÖNYVEK

„A jelen nem más, mint egy hosszú áramlat leg-
szélső csücske, s ebben az áramlatban mind-
egyik hullám mozgása függ egyrészt a szom-
széd hullámoktól, amelyek közrefogják, de függ
a mögötte levőktől is, amelyek előidéztek.”

Mach Bloch

A középkori város nemcsak a kis területen levő, viszonylag nagy számú lakosságát védő erődfített falai révén határolódott el környezetétől, hanem különjoga alapján is. A városlakók, a szabad királyi városok lakosai szabad polgárok voltak, a király szabad alattvalói, akikre nézve a városi jog az irányadó.

Ügyeiket önállóan intézhették, és viszonylag nagymérvű önkormányzat illette meg őket.

A városi önkormányzatok joga és közjogi állása több évszázados fejlődés eredményeként alakult ki, melyet a királyi privilégiumlevelek alapoztak meg. A városoknak adományozott privilégiumok olyan ünnepélyes formában kiállított királyi oklevelek, amelyek kiváltságok, szabadalmak, mentességek és kötelelességek egész sorát foglalták magukba. A legrégebb ilyen városi kiváltság az ún. „fehérvári jog” volt, melyet valószínűleg III. István adományozott a város polgárainak (*cives*), illetve vendégeinek (*hospites*). A XIII. század számos városi kiváltságlevele ezután a fehérvári privilégiumokra hivatkozhatott. Így a nagyszombati (1238), a nyitrai (1248), a győri (1271), a szatmári (1271), a soproni (1277) stb. A kiváltságlevél eredetileg négy pontot tartalmazott: biztosította a bírák és az esküdtek szabad választását, minden ügyben való illetékességét, más vendégek szabad beköltözését és az országon belüli és a határon levő vámok alóli mentességet. A magyarországi városok ezután is – fejlődési szakaszaiknak megfelelően – több egymást követő és kiegészítő kiváltságlevelet kaptak.

A városi privilégiumlevelek összeállítására nagy hatást gyakorolt a nyugati városi jogcsaládok joga is. Különösen az ún. *magdeburgi jog*, amely a *Szász tükör* joganyagát alakította át a város szükségleteinek megfelelően.

A városok is – a régi jó jogra hivatkozva – gyakran vették át a régebbi tekintélyes városok jogát, kiváltságaikat. Vagy önként, vagy királyi adomány útján. Így keletkeztek az ún. városi jogcsaládok, amelyen belül az újabb, a leányváros (polgárai) a jogot adó anyavároshoz fellebbezhetek, hiszen az jobban ismerte a saját jogát. A magyar városok azonban megőrizték az önállóságukat annyiban, hogy külföldi várossal leányvárosi alárendeltségbe nem kerültek. Kezdetben Székesfehérvár joga volt az irányadó, majd a XIII. századtól Buda lépett előtérbe, amely hasonlóan a lengyel és a sziléziai városokhoz, a magdeburgi jog hatása alatt állt. Többek között Komárom, Kassa, majd Zsigmond idején Kassa közvetítésével Bártfa, Debrecen és Kisszeben kapta meg a „budai jogot”.

Ugyancsak fontos forrása a városi jognak a szokásjog. A királyi privilégiumok lehetővé tették, hogy a városi szokásjog önállóan fejlődhetett. Az ilyen módon kialakult szokásjogot további királyi privilégiumok ismerték el, és megerősítették a városok különjogának fejlődését. A szokásjog elsősorban a városi bíraskodásnál alkalmazott jog révén fejlődött, amely a nemesi joggal szemben inkább az ingó forgalmának szabályozásával foglalkozott.

A városi önkormányzatokat önálló státútumalkotási jog is megillette, de ezeket a királynak fel kellett terjeszteni jóváhagyás végett. (Ennek oka bizonyára az volt, hogy a városok királyi birtokra települtek.) Minden középkori község, melynek önkormányzata volt, a bírói joghatóságából kifejlesztette jogszabály-alkotási jogát is, melynek során részletesen szabályozták a mindennapi életnek szinte minden területét. (Lásd még a státútumokról szóló fejezetet.)

A város kiváltságainak, szokásjogának és státútumainak összességéből állt össze a városi jog, amelyet a kor felfogásának megfelelően ún. városi jogkönyvekben rendszereztek. Magyarországon ilyen a középkorból sajnos csak kevés maradt fenn. Ezek közül a legrégebb a *selmeci jogkönyv*, amely IV. Béla uralkodása idején keletkezett. Ezt követte időrendben a szepesi városoké, a *Zipser Willkür* (1730), majd a pozsonyi zsidóság jogkönyve (1371).

A magyarországi jogkönyvek között a legnagyobb tekintélyű a budai jogkönyv volt, amely több város anyajoga is lett. A budai jogkönyv alapján

szerkesztették a városi jogkönyveket, és a tárnoki jog egyik forrásává vált. A budai jogot elfogadta, illetve a budai anyajoghoz tartozott Komárom, Sopron, Zsolna, Eperjes, Privigye, Kassa, Bártfa és Lipppa.

A budai jogkönyvet a városi tanács egy tagja jegyezte le Zsigmond király uralkodása idején, de néhány része még IV. Béla korára vezethető vissza (1244–1421). Az inkorporált joganyag felöleli a jog mindegyik ágát. Egyaránt vonatkozott a közigazgatásra és a különböző törvénykezési ügyekre. Szabályozta a városi szabadságjogokat: a szabad bíró- és plébánosválasztást, a bírói eljárást. A büntetőjogi jogszabályok részletesen foglalkoztak a bűncselekményekkel és a büntetésekkel, a magánjogok pedig a polgárok tulajdonjogi és forgalmi jogi szabadságát mozdították elő.

A tárnoki jog (*Jus tavernicale*)

Különbséget kell tenni a tárnoki városok (az első hét tárnoki város: Buda, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron, később Pest is csatlakozott) és a személynöki városok joga (elsőként Székesfehérvár, Esztergom és Lőcse) között. Az előbbiek joga a tárnoki jog. Az utóbbiak joga nem vált általánosabb joggá. A tárnoki jog hosszú fejlődés eredménye. A városi jog a legfelsőbb szintű bírói fórumok gyakorlatában is érvényesült. A városi polgárok peres ügyekben a királyhoz fellebbezhetek, aki a tárnokmestert bízta meg a bíraskodással. Így vált ez az eredetileg csak gazdasági ügyeket ellátó magas rangú tisztségviselő Zsigmond király idejére a városok állandó bírójává. Ülnökeiként a legtekintélyesebb városok képviselői tevékenykedtek (a kisebb városok továbbra is az anyavárosokhoz adhatták be fellebbezésüket), ezért a peres ügyekben bizonyos egységes elvek, jogtételek alakultak ki, melyet tárnoki jognak neveztek el. Az országos nemesi jog mellett tehát létrejött a polgárság magánjoga is, amely a tárnoki ítélőszék anyagi és alakjogszabályait tartalmazta.

A tárnoki jogot Mátyás uralkodása idején (nem hivatalos jelleggel) az egységes eljárás biztosítása érdekében Laki Thuz János tárnokmester állította össze az 1479. évi tárnokszéki statútumok alapján, majd elküldte minden tárnoki városnak. Néhány tétele az 1525 után újjáalakult tárnoki joggal együtt bekerült a *Corpus Juris Hungarici* függelékei közé. Amikor 1602-ben végleges formába foglalták a tárnoki jogot, Rudolf király is megerősítette őket. E tárnoki jogi cikkelyeket alkalmazták – némi módosításokkal – 1848-ig.

Ajánlott irodalom

- Az ősi szépesi jog (Zipser Willkür szövege). In *dr. Demkó Kálmán: Lócse története*. I. kötet. Lócse, 1897.
- Buda város jogkönyve*. Közreadja Blazovich László, Schmidt József I–II. kötet, Szeged, 2001.
- Csizmadia Andor: *A magyar városi jog*. Kolozsvár, 1941.
- Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In *Tanulmányok Budapest múltjából*. XIV. kötet. Budapest, 1961.
- Gönczi Katalin: *A városi jog és feljegyzései a középkori Magyarországon*. Szeged, 1998.
- Iványi Béla: *Debrecen és a budai jog*. Debrecen, 1924.
- Jászai Pál: *A szabad királyi városok és polgárainak törvényes igazai*. Magyaróvár, 1838.
- Kajtár István: Az európai városi jog fejlődése a feudalizmus idején és hatása a XIX. századi burzsoá városi jogra. In *Dolgozatok az állam- és jogtudomány köréből*. Pécs, 1981.
- Kállay István: *Városi bírászkodás Magyarországon (1686–1848)*. Budapest, 1996.
- Karvasy Ágoston: A budavárosi jogkönyv. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 19. k.
- Kassay Adolf: *A tárnokszek és a tárnoki törvénycikkek*. Pest, 1848.
- Király János: *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest, 1894.
- Kolozsváry Sándor – Óvári Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. II/2. kötet. Budapest, 1890.
- Kovachich Márton György: *Codex authenticus juris tavernicalis*. Buda, 1803.
- Ladányi Erzsébet: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés szakaszában*. Budapest, 1996.
- Michnai Endre – Lichner Pál: *Buda városának törvénykönyve*. Pozsony, 1845.
- Nagy Ferenc: *Magyar városi jog*. Budapest, 1912.
- Relkovics Néda: *Buda város jogkönyve*. Budapest, 1905.
- Székesfehérvár évszázadai*. 2. Székesfehérvár, 1972.
- Szentpéteri Imre: A tárnoki jog kialakulása. *Századok*, 1934.
- Szuborics János: *A szabad s királyi városok és polgárainak országos törvényes igazai magyar hazánkban*. Magyar-Óvár, 1839.
- Veress Miklós: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szek (1528–1849)*. Budapest, 1868.
- Wenzel Gusztáv: *A XV. századi tárnoki jog*. Budapest, 1878.
- Wenzel Gusztáv: Magyarország városai és városjogai. 5. kötet. *Akadémiai Értesítő a Történeti Tudományok köréből*.

11. FEJEZET

JOGTUDOMÁNY

„Hosszú bűvárlatok, alapos és fáradságos viták, törődések szükségesek arra, hogy egy jogi intézmény múltja, elve, természeti viszonyai és hatása felismertessék.”

Csemegi Károly

A jog olyan magatartási szabály, illetve olyan szervezett társadalmi kapcsolat, amelynek érvényesülését az állam vagy más olyan hatalom biztosítja, amelynek megvannak a jogszabályok kikényszerítéséhez szükséges eszközei. Ezért beszélhetünk államon belüli jogról, államok fölötti jogról és más elismert hatalom (például egyház) jogáról, feltéve, ha azokat is a bíróság kikényszeríti.

A jog történeti és társadalmi jelenség, és az emberiség kultúrájának szerves része. A történelmi fejlődés által meghatározott, de ugyanakkor formálja is a történelmet. Bizonyos történelmi változások során pedig meghatározó szerepre tehet szert (például az 1848. évi áprilisi törvények). A társadalmat a jog tudja a legnagyobb mértékben irányítani, mert az életviszonyoknak szinte bármelyik területére kiterjedhet a szabályozása és kényszerítő eszközök (szankciók) állnak a rendelkezésére a végrehajtás biztosítása érdekében, a jogellenes tevékenység leküzdésére. A jog mint eszköz a társadalom irányításában azonban nem mindenható. Lehetőségei nem korlátlanok. A jogi szabályozás révén nem fognak a társadalom tagjai automatikusan úgy cselekedni, ahogy azt a jogalkotó szeretné. A jog csak arra alkalmas, hogy előírja, miként kell cselekednünk, milyen magatartást kell tanúsítanunk. A jog nem létrehozója tehát az emberi társas cselekvésnek, hanem csak a korlátozás és a beavatkozás szerepkörét töltheti be.

A történelem során viszonylag hamar felismerték a jog jelentőségét. Az állami élet bonyolultsága miatt a joggal való foglalkozás is hosszú felkészülés révén elérhető, tudást igénylő foglalkozás lett. Azóta az emberek egy csoportja megfelelő szakképzettséggel hivatásszerűen foglalkozik a jogalkotással, az állami mechanizmus szervezésével, a jogeseteknek a jogtételek alapján való megítélésével vagy a jogtételeknek a jogesetekből való kifejtésével.

A jogászat, a joggal való foglalkozás tehát két fő csoportra osztható: gyakorlati jogászatra és jogtudományra.

1. A *gyakorlati jogászattal* azok foglalkoznak, akik a jogszabályokat szerkesztik, a szerkesztéseket írják, akik bírászkodnak, ügyészi, ügyvédi, közjegyzői tevékenységet folytatnak, a közigazgatásban látnak el jogász feladatokat stb.

2. A *jogtudomány* viszont a mindennapos evidenciát meghaladó, bizonyítható tételekből álló jogról kialakított rendszerezett tudás. A jogtudomány feladata a jog fogalmának a meghatározása, a jogszabályok dogmatikájának kidolgozása, a jogszabályok normatív előírásainak, értelmezésének megállapítása, a jogi élet tapasztalatainak összegyűjtése, a jogszabályok tömegének könnyen áttekinthető rendbe foglalása a megismerhetőség és a jogi oktatás elősegítése érdekében. A jogtudomány dolgozza ki az egyes jogintézmények fogalmát, például tulajdon, szerződés, bűncselekmény stb. Kialakítja a jog tagozódását, kitölti a jogi szabályozás hézagait, biztosítja az összhangot és a formai egységet a jogrendszeren belül, kitűzi a jog fejlesztésének irányait, megállapítja ennek módszereit, eszközeit, gondoskodik a jogismeret terjesztéséről.

A jogtudomány és a gyakorlati jogászat között az a legnagyobb különbség, hogy a gyakorlati jogász a konkrét jogesetet, a jogtudós pedig a jogesetek sokaságából általánosítható, tudományos következtetéssel kialakítható jogtételt, jogszabályt vizsgálja elsősorban.

A jogtudomány három fő részre tagozódik: jogtörténet, jogbölcsélet (jogelmélet), tételes jogtudományok.

1. A jogtörténet tudománya

A jogász tudás, a jogképzettség és jogi műveltség megszerzéséhez nem elegendő csak az éppen hatályos jogszabályokat megtanulni. Egy laikus, ha meg is tanulja az összes jogszabályt, attól még nem tudja azokat helyesen alkalmazni. Hozzátehetjük, hogy például 1945 óta a tételes jog-

anyag átlagosan hétévente teljesen kicserélődik. Így tudása elvész. A jogász számára ilyesmi nem jelenthet komoly gondot, hiszen ha a törvényhozó a régi törvénykönyv helyett újat alkot, csak rögzíti agyában a változásokat. A jogász tisztában van azzal, hogy a jog állandóan változik, szakadatlan mozgásban van. A társadalmi környezet változása még akkor is átalakítja a jogot, amikor ugyan a jogszabály külső formájában nem történt változás, a jogalkalmazók azonban másként értelmezik, másként magyarázzák a jelentését. Például: a kereskedelmi törvényt 1945 után nem helyezték hatályon kívül, mégis a szovjet típusú diktatúrában teljesen másként vélekedtek egy részvénytársaságról, mint korábban.

A jog tehát a történelmi fejlődés eredménye. Szervesen kapcsolódik a múlthoz, és hat a jelen viszonyaira. A jogász tudás teljességéhez, a jog megértéséhez szükséges a jog történetiségének a felismerése és ismerte. Nem elegendő a statikus pillanatfelvétel készítése a jogról, hanem a jog, a jogrend, a jogintézmények, a jogszabályok keletkezését, fejlődését, belső működési törvényszerűségeit és társadalmi feltételeit is vizsgálnunk kell. A jogtörténet ezért bizonyos értékszempontok szerint kiválasztott jogintézmények (történelmi szelekció) okozatos összefüggéseit kinyomozó tudomány. A jog változásának általános törvényszerűségei felismerése érdekében az egyes szinguláris változások konkrét összefüggéseit kutatja. Elősegíti az éppen hatályos jog alkalmazását és megértését azzal, hogy bemutatja a jogintézmények keletkezését és fejlődését. Milyen szükségletek hozták létre, melyek voltak a hatásai, milyen gazdasági, társadalmi, erkölcsi mozzgóerők, természeti jelenségek idézték elő a folyamatos fejlődését. A jog tartalma nemcsak korok, hanem országok, régiók, különböző területi egységek szerint (térben és időben) is változik. Szükséges ezért az összehasonlító elemzés révén a különböző jogrendszerek egymásra való hatását (például recepció) is elemezni.

A jogtörténet tanulással szolgál a politikátörténetet illetően is. A politika ugyanis mindig a jog megváltoztatására irányul. Még akkor is, ha csak a jogszabályok konzerválására törekszik. A politikusokat az a szándék vezeti, hogy elképzeléseik megvalósuljanak, vagyis csak jogi tételést nyerjenek.

A jogtörténet – mint a művelődéstörténet része – feladatának tekinti ezenkívül, hogy olyan jogintézményeket is bemutasson, amelyeknek ugyan nincs közvetlen folytatásuk a mai jogéletben (például: boszor-

kányperek, istenítéletek, tortúra, jobbagyság, privilégiumok, hitbizományi jog stb.), de a történelmi múlt szerves részéhez tartoznak. A magyar jogi kultúra csak így válhat teljessé, csak így ismerhetjük meg a mai magyar jogfejlődés, a jogi gondolkodás igazi arculatát.

A jogtörténet kétféle irányban végez kutatásokat:

1. Egyrészt vizsgálja a jogban rejlő eszméknek, elvi tételeknek, a tételes jogszabályok változásának történetét. Másrészt nem tévesztheti szem elől annak figyelemmel kísérését, hogy a különböző jogintézmények miként hatottak a társadalomra, a bírói gyakorlatra, a közigazgatásra, politikára, erkölcsre stb. Ez a jogélet története, amely a jog tényleges szabályozó erejét mutatja be.

2. A *jogbölcselet (jogelmélet) tudománya* egyben része a kultúrfilozófiának is. Segítséget nyújt abban, hogy minden jogász kialakíthassa saját társadalombölcseleti elméletét, világnézetét. Fejleszti az önálló gondolkodást. A jogbölcselet emellett általánost ad, meghatározza az átfogó elméleti fogalmakat, például: mi a jog, az állam, a jogforrás stb. fogalma, és hogyan keletkezik a jog.

3. A *tételes jogtudományok* a hely és idő által meghatározott pillanatban hatályos jogot tárják fel és értelmezik. Rámutatnak esetleges hiányosságaira, felhívják a figyelmet a kor szükségleteire, és javaslatokat tesznek a törvényhozóknak a továbbfejlesztésre (*de lege lata, de lege ferenda*).

A jogtudomány a magyar magánjognak csak közvetett, de mégis nagyon fontos jogforrása Magyarországon, ahol 1959-ig nem lépett hatályba a polgári törvénykönyv. Szokásjog keletkezik ugyanis az állami közlés hatalmával fel nem ruházott jogtudósok meggyőződése (*auctoritas prudentium*) folytán is.

A jogtudomány a hatályos jog leíró jellegű, fogalmi és logikai szerkezetét feltárja és értelmezi, feldolgozza. Összehasonlítja a különböző jogrendszereket, vizsgálja a jog és a társadalmi valóság közötti funkcionális, okozati kapcsolatokat.

A jogtudomány alakítja ki a jogágakat, felépíti a jogintézményeket, meghatározza azok fogalmát, egyiket a másiktól elkülöníti, egymáshoz való viszonyukat, összefüggéseiket, egymásra hatásukat meghatározza. Kitölti a hézagokat, biztosítja az összhangot. Kitűzi a fejlődés irányát (*de lege ferenda*), módszereit és eszközeit. A jogtudománynak ezt a feladatát

megvalósító tevékenységét nevezte Rudolf Jhering (1818–1892) magasabb jogtudományak, természettörténeti teleologikus módszerek.

A jogtudomány alakította ki a jog szókészletét és fogalmát, amit aztán a törvényhozó is felhasznál. Amennyiben a jogi címszavak definíciója nem található meg a kódexben, akkor ennek pontos meghatározását is a jogtudománynak kell megadnia. Emellett nagyon sok olyan jogi tétel és szemlélet létezik, amely nem szerepel a könyvekben, mégis a jogászok tanulmányaik révén alkalmazzák.

A jogtudomány feladata törvények, törvénykönyvek elkészítése, azok elméleti háttérének kidolgozása és a már hatályba lépett törvények értelmezése.

A jogtudomány a glossátoroktól a XIX. század kezdetéig elsősorban a *Corpus Juris Civilis* egyes tételeinek magyarázatából állt. A természet- és társadalomtudományok fejlődésével párhuzamosan vetődött fel a jogtudományos megismerésének igénye. A legmagasabb szinten a jogtudomány akkoriban Németországban fejlődött. Savigny és követői koruk filozófiai és történeti ismereteinek felhasználásával a viszonylagos autonómiájú jogtudomány megalapítói voltak. Ekkor különült el a jogtudomány művelése a jogtudományi hivatáson belül, illetve a jogágakhoz tagozódva megkezdődött a szaktudományi széttagolódás. Ebben a magánjog tudománya mindig is az élen járt.

A jogtudomány elméleti művelése a hazai jog terén nálunk hozzávetőleg az 1500-as években kezdődött meg. Addig jogtudományunk határozottan gyakorlati jellegű (*practica juris prudentia*) volt.

Az első tudományos jellegű magyar jogtudományi munkának Werbőczy latin nyelvű *Hármaskönyve* mondható, amely a korabeli jogtudomány eredményeit hasznosítva a jogi oktatást is megkísérelte. Werbőczy után azonban a magyar jogtudomány fejlődése megtorpant. A három részre szakadt ország ugyanis elvesztette fővárosát, ahol a joggal foglalkozók és a jogtudomány (egyetem, központi intézmények, bíróságok stb.) összpontosultak volna. Nemzeti dinasztia és királyi udvar hiányában pedig legfőbb mecénását.

A magára hagyott magyar nemesség, nemesi vármegyék vették át a közigazgatással és az igazságszolgáltatással kapcsolatos feladatok intézését. Nemesi erény lett a jog ismerete. A kor gondolkodására jellemző, hogy Kitionich János Mucius római jogtudóst idézte: „turpe est patricio

et nobili viro jus, in quo versatur, ignorare” (szégyen az előkelő és nemes emberre, ha jogát nem ismeri). A nemesek jó része tehát jogot tanult, a XVIII. században még az ügyvédi vizsgát letették. A „jogásznemzet” (Kossuth Lajos) a politikai életben a közjogi, történeti jogi érvrendszert használta a Habsburg-házzal szemben. („Mellétünk jog és törvény állnak és a szerződések szentsége, ellenünk anyagi erő” – mondta Deák Ferenc 1861-ben.)

A latinos műveltséggel és jogi szaktudással rendelkező nemesség még a XVIII. században is megőrizte vezető pozícióit az országban. Hosszú időre elakadt az önálló értelmiség fejlődése. A nem nemesek közül is, aki tanult és jogász lett, a nemesi cím megszerzésére törekedett, de addig is a nemességhez szinte hasonló jogokat élvezett mint honorácior.

Az a kisszámú jogi munka, amely a török időkben megjelent, szinte kizárólag a *Hármaskönyv* magyarázatára, kivonatolására szorítkozott. Még a *Négyeskönyv* (Quadripartitum) sem tudta hatása alól kivonni magát.

A jogtudományi művek közül kiemelkedett Kitonich János (1560–1619), II. Mátyás király jogügyi igazgatójának *Directio methodica* (1619) című műve, melyet Szegedy a *Corpus Juris Hungarici* általa szerkesztett kiadásába is felvett a mellékletek közé, mivel akkoriban ez volt az egyetlen, a polgári perjogot tárgyaló munka. Különösen 1723-ig – a királyi kúria újjászervezéséig – a *Directio methodica* határozta meg a magyar polgári perrendtartást. A *Directio methodica* a középkori írók szellemében írt első rendszeres perjogi munka, amely 12 fejezetből (*caput*) állt, és ezeket ismét alfejezetekre (*questio*) osztották fel. Főként a *Hármaskönyv* rendelkezéseit követve, a hozzá kapcsolódó anyagi jogi intézményeket is érintve az eljárás elemeit magyarázza a feltejt kérdésekre válaszolva. Kitonich halálának évében adták ki második művét: *Centuria certarum* (a *Hármaskönyvből* merített és megfejtett bizonyos száz ellenvetés és kétely).

Hosszú ideig a várva várt egyetem megalapítása sem válhatott jogalkotó tényezővé, bár a Pázmány Péter alapította universitas alapítólevelébe a magyar jog modernizációjának feladata is bekerült.

Huszty István *Jurisprudentia Practica* (1745) című művében jelölte ki először azt a módot, amellyel a jogtudománynak a magánjog fejlődésére kell hatást gyakorolnia. Az első magyar nyelvű magánjogi monográfiát Georch Illés 1804-ben jelentette meg *Honnyi törvény* címmel. Kelemen

Imre már önálló jogágként taglalta a magánjogot. Frank Ignáccal együtt *jorensis* tekintélynek számítottak, mint a nyugat-európai jogtudósok. A bíróságok előtt gyakran hivatkoztak rájuk.

Magyarországon a reformkorban kezdett kialakulni a tudományos közvélemény is. Megkezdődött a tudományos vita a könyv- és folyóirat-szakirodalomban. Az első kifejezetten jogi szakfolyóiratot Szalay László alapította 1837-ben *Themis* címmel. A jogászprofesszorok konzervativizmusával szemben azonban a jogáspolitikusok léptek fel a reformok és a jogmodernizáció igényével. (Például az 1843-as büntetőjogi kódex kidolgozásában egyetlen bíró és professzor sem vett részt.) Az arisztokrata politikusokat (Széchenyi István, Wesselényi Miklós) leszámítva akkoriban minden jelentős politikus jogász volt: Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József, Szalay László, Kölcsey Ferenc, Kemény Zsigmond stb. De Széchenyi és társai is igen felkészültek voltak a jog terén. A szabadságharc leverése után magánjogunk az osztrák jog hatása alá került. Sok jogintézmény, jogtétel, szakkifejezés került így a magyar jogba. Az Országbírói Értekezlettel kezdett önállósodni a magyar jogtudomány. Kezdetben elsősorban a német szakirodalomra támaszkodtak. Egyedül Wenzel Gusztáv igyekezett minél több régi magyar jogintézményt megismertetni. Zlinszky Imrének 1880-ban megjelent, *A magyar magánjog mai érvényben, különös tekintettel a gyakorlat igényeire* című munkája is szinte kizárólag külföldi szerzőket vonultatott fel igazolására. Ez a mű 8 kiadást élt meg, és évtizedekig meghatározta a bírói gyakorlat alakulását.

A magyar magánjog önállóságát a századforduló környékén vívta ki magának. Grosschmid Béni és Szász-Schwarz Gusztáv, Nagy Ferenc révén már ekkor Európa élvonalába tartó tudósokkal büszkélkedhetett, akik önálló gondolataikkal gazdagították a magyar és a nemzetközi magánjogtudományt. A két világháború között teljesen természetessé vált Marton Géza, Kuncz Ödön, Szladits Károly stb. révén, hogy a magyar magánjog részese az európai jogfejlődés élvonalának. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy bár a magyar magánjogtudomány nem lett olyan befolyásos, mint a német *Professorenrecht*, mégis nagyon fontos jogforrása volt a magánjognak.

Ajánlott irodalom

- Asztalos László: A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig. *Acta Fac. Pol. Jur.*, 1968.
- Asztalos László: *A civilisztika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen (1945–1970)*. Budapest, 1973.
- Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1972.
- Bónis György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, 1972.
- Bónis György: *Középkori jogunk elemei*. Budapest, 1972.
- Dárdai Sándor: *Jogtudomány és törvényhozás*. Pest, 1865.
- Eckhart Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története*. Budapest, 1936.
- Erekly István: *A jogtudomány módszerei*. Budapest, 1929.
- Grosschmid Béni: *A magyar magánjog tanítása a budapesti egyetemen és a nemzeti irány*. Budapest, 1896.
- Moór Gyula – Magyary Géza: *Jogtudomány*. In *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, 1927.
- Szabó József: *A jogtudomány helye az emberi gondolkodásban*. *Szellem és Élet*, 1942.
- Trócsányi László: *A jogakadémiák helye és szerepe a magyar jogéletben*. *Állam- és Jogtudomány*, 1982.

12. FEJEZET

MAGYAR JOGTUDÓSOK

12.1. Werbőczy István (1458–1541)

„A törvénynek igazságosnak, tisztességesnek, lehetségesnek, időszerűnek, szükségesnek, hasznosnak és világosnak kell lennie – nehogy valakit törbe csaljon, és se bárki magánhasználatára, hanem a polgárok közös javára nyerjen megfogalmazást. Ezeket pedig azért szükséges figyelembe vennünk, mert ha egyszer meghozták a törvényt, nem azok fölött, hanem azok szerint tartoznak ítélni.”

Werbőczy István szegény köznemesi családból származott. Hazai és valószínűleg külföldi tanulmányok után kezdetben levéltáros, majd a királyi kancellárián dolgozott. Itt megismerhette saját kora oklevélgyakorlatát. Majd a királyi törvényszék jegyzője lett. 1516-tól személynök, 1525-től rövid ideig nádor. A *Hármaskönyv* megírására II. Ulászlótól kapott megbízást, amely jogkönyv (*domestici juris compedium*) a tételes joganyagot rendszeres irodalmi, egyúttal tudományos és didaktikus célú feldolgozás alakjába foglalta. Tankönyv jellegét kölcsönözte a műnek a kérdés-felelet megoldás. Az előbeszéd pedig elméleti fejtegetéssel történelmi visszatekintést tartalmaz. Groschmid Béni szerint: „Werbőczy István *Hármaskönyve* nem annyira kódex, mint inkább egy okos és járatos magyar embernek a jogról és a törvényről zamatos és jóízű elmélkedése és beszélgetése, a mely felfrissíti a jogi geniust, holott ellenben a modern sütetű kódexnek inkább kiszámítják.”

12.2. Kitonich János (1560–1619)

„Belligeris Populosa viris et robore Martis
Ferrera, faelici florens pietate, soligue Atque
poli facie insignis, gero talia Signa, Regna cru-
cem (geminae mihi gloria stat crucis) unam
Ostendant alia, hanc cuntis praeferre parata
Victrix Caelesti diademate, EGO VNGRIA
tellus.”

II. Mátyás jogügyi igazgatója, horvát nemesi családból származó jogi író, aki nemcsak a gyakorlatot, hanem az elméletet is jól ismerte. Jóny János őt „splendida juris praxeosque patriae lucerná”-nak, Kelemen Imre pedig „altera a Werbőczyo juris prudentiae lucerná”-nak nevezte. Két fő művét Szegedy János felvette a *Corpus Juris* függelékei közé. A *Directio methodica* inkább az eljárásjogot, a *Centuria Certatum* pedig a magánjogot tárgyalta, hogy a *Hármaskönyv* nyomán felmerült kétségeket eloszlassa, és az egységes joggyakorlatot kialakíthassa. Mindkét művét lefordították magyarra. Kászosi János: *Rövid igazgatás* (Gyulafehérvár, 1647) címmel, a *Száz ellenvetést* pedig Kassay Adolf (Pest, 1848).

12.3. Szegedy János (1699–1760)

Jezsuita egyetemi tanár, egyházjogász. Munkásságának nagy része források kiadásából, magyarázatából állt, de önálló tudományos műveket is írt. Legnagyobb művében a *Hármaskönyvből* kiindulva, de a *Négyeskönyvet*, Kitonich művét, a XVIII. századi joggyakorlatot a római jog méltányossági tételeivel kiegészítve dolgozta fel. Híres *Tyrociniuma* (1734) nemzedékeken át a legolvasottabb kézikönyvek közé tartozott. A bíróságok jogforrásként hivatkoztak rá. Szalay László így emlékezett meg róla: „Különös a való, hogy Szegedy tyrociniuma és rubrikái, melyek száz és néhány évvel ezelőtt jelentek meg, tudományág tekintetében éppen nem állanak alacsonyabb fokon napjaink kommentatorainál.”

12.4. Huszti István (XVIII. század)

Ügyvéd, táblabíró, egri joglíceumi tanár, *Jurisprudentia practica* című műve először 1745-ben jelent meg, és 33 év alatt 5 kiadást ért meg. A magyar magánjogot elsőként Werbőczytól függetlenül tárgyalta, és saját rendszert alakított ki. A három fejezetből álló könyv első része a perjogot tárgyalja, a második az anyagi magánjogot, a harmadik pedig a büntetőjogot. Szegedyhez képest több római jogi tételt alkalmaz. Emellett Kitionichot is bőven idézte. Még a XIX. század elején is használták művét a jogalkalmazásban. A későbbi jogtudósok, így Kelemen Imre is sokat merített belőle.

12.5. Kelemen Imre (1744–1819)

„A törvények gyémánt kapszok, amelyek a polgárok erejét a közboldogság elérésére kapcsolják össze, és amelyek a társadalom legerősebb oszlopai.”

Jogász, egyetemi tanár. Először dolgozta fel a hazai magánjog történetét. Magánjogi tankönyvét, az *Institutiones juris privati hungaricit* (I–III. kötet. Pest, 1814) Huszti, Fleischacker, Geörch, Kövy nézeteitől több tekintetben eltérő módon írta meg. Feldolgozta a római jogi és a német természetjogi szakirodalmat is. Természetjogi alapokon állva különösen Johann Gottlieb Heineccius (1681–1741) módszerét követte, önálló elméleti tanokat fejtett ki. Nem szeretett a római *Corpus Juris*-ra közvetlenül hivatkozni, de sokat merített belőle.

12.6. Frank Ignác (1788–1850)

„A tellyesebb tudomány pedig nem elégszik meg a jelenben levő törvény ismeretével, hanem ennek eredetét vizsgálván a múltba is visszatekint, és nem különben a jövőre, kimutatván a hiányokat, a szükséges változásokat.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. Kelemen Imre utóda az egyetemi katedrán. Fő műve *A közgazdaság törvénye Magyarhonba* (I–III. kötet. Buda, 1845–1847). Az első, aki meghaladta az ismeretközlő kommentáló jogtudományt, és aki elkülönítette az anyagi magánjogot az eljárásjogtól. Oknyomozó történeti bevezetőjében Kovachich Márton György és Fejér György forráskritikáját felhasználva, egészen a saját koráig követte nyomon az egyes jogintézmények fejlődését. Kimutatta, hogy a magyar királyi adományrendszer a hűbéri jog magyarországi változata. A továbbiakban is oklevelekre, döntvényekre, törvényekre és rendeletekre, illetve a szakirodalomra támaszkodva mutatta be az 1848 előtti magyar magánjog rendszerét. A német történeti jogi iskola híveként óvatos formában Werbőczyt is kritizálta, egyes részekenél a *Code civil* hatása is felfedezhető. A német kérdésben korát meghaladó tudományos eredményeket ért el.

További főbb művei: *Specimen elaborandum institutionum juris civilis hungarici* (Kassa, 1823); *Principia juris civilis hungarici* (I–II. kötet. Pest, 1829); *Ósiség és elévülés* (Buda, 1848).

12.7. Wenzel Gusztáv (1812–1891)

„A jogtanuló pedig mindjárt pályájának kezdetén komolyan vegye szívére, mi tudományos, nem kevésbé mint társadalmi tekintetben fontos élethivatást választott magának, melynek csak úgy fog megfelelni, ha alapos tudományos jogismeretekkel gyakorlati ügyességet is párosítanak személyében, s jellemének feddhetetlen tisztaságát őrizni mindig...”

Jogász, történész, egyetemi tanár, az MTA tagja, Szászországban született. Huszártiszt gyermekeként több városban is tanult, majd a pesti egyetemen végzett jogot. Az elnyomatás éveiben Frank Ignác utóda volt a katedrán. Savigny hatására a történeti jogi iskola híve. Német származása ellenére elragadtatással beszélt a magyar magánjogról és a magyar történelemről. Ő fogalmazta meg, hogy 1848 előtti jogunk csaknem kizárólag nemzeti jog. Az ötvenes években különösen nagy hatást gyakorolt a magyar jogéletre az a kijelentése, hogy ragaszkodnunk kell az osztrák jog

behatolásával szemben a nemzeti tradícióinkhoz. Hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze és tett közzé. 127 történeti és jogtudományi munkát írt. Az okiratok közlésével sok addig ismeretlen területet világított meg Magyarország történetéből. Az összehasonlító jogtudomány híve, mert „jogunk jelenét tekintve a legjobb tájékoztatást nyújtja, jogunk jövőjére nézve pedig sokkal biztosabb kalauzunk, mint a legelmésebb abstraktio vagy a legzseniálisabb oportunitási koncepció”.

A jog területén is inkább historikus, mint dogmatikus. Elsősorban nem a gyakorlat, hanem az elmélet érdekelte. A *magyar és az erdélyi magánjog rendszere* (Buda, 1863) című műve igazi esemény volt a magyar jogirodalomban. Frank Ignác óta ez volt az első rendszeres, az egész magyar magánjogot taglaló tankönyv, amely eredeti forrásokon alapult. A pandekta-jogtudomány hatását tükrözve, a *Szász Polgári Törvénykönyv* nyomán az ötös felosztást alkalmazta. A magyar bírói gyakorlatban Zlinszky művének megjelenéséig irányadó munkának számított.

Fő művei: *Árpád-kori új okmánytár* (I–XII. kötet. Pest, 1860–1874); *A magyar és erdélyi magánjog rendszere* (I–II. kötet. Pest, 1863–1864); *Egyetemes európai jogtörténet* (Pest, 1869); *Magyarország jogtörténetének rövid vázlatja* (Pest, 1872); *A magyar és erdélyi bányajog rendszere* (I–II. kötet. Budapest, 1879); *Az ausztriai polgári törvénykönyv magyarázata* (Pest, 1856); *Az 1848. előtti magánjog tekintettel az átalakulásra* (Budapest, 1885).

12.8. Zlinszky Imre (1834–1880)

„A jogásban az által, hogy szakadatlanul mindig a joggal foglalkozik, bizonyos jogi meggyőződés fejlődik ki így valamely törvény értelmezését, valamint annak célszerűségét illetőleg. A bírónak, miután a jogszolgáltatás az ő hivatását képezi, módjában van meggyőződésének kifejezést adni, és meggyőződése helyességét mások által is elismertetni.”

Zlinszky Imre bíróként és jogtudósként is felmérte egész magánjogunk területén az elméleti hézagokat, és ezekbe illesztette bele a német jogtudomány eredményeit. A pandektajogot azonban nem szolgálai módon má-

solta, hanem megpróbálta továbbfejleszteni, illetve a hazai viszonyokra alkalmazni. *Magánjogi tankönyve* (1880) a külföldi jogszabályok és különösen a pandektajogi szakirodalom alapos ismeretét tükrözve jelentős befolyást gyakorolt a magyar jogtudományra és jogra. Zlinszky műveit korai halála után is többször kiadták (összesen nyolcszor), és szinte kézikönyvként használták. Érdekes a történeti iskola tükrében Zlinszky véleménye a törvényhozásról. Szerinte a fejlődés menetére a joggal való beavatkozást csak az életviszonyok bonyolulttá válása idézte elő. A törvény sohasem lehet olyan tökéletes, hogy a szokás jelentőségét a legkisebb mértékben is háttérbe szorítsa.

Jelentősebb művei: *A bizonyítás elmélete* (Budapest, 1875); *A jogorvoslatok rendszere* (Budapest, 1879); *A magyar magánjog mai érvényében* (Budapest, 1880); *A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzéseire és érvényesülésére. Értekezések a társadalomtudomány köréből* (1876–1877).

12.9. Grosschmid Béni (1852–1938)

„...a jog nem mesterség, hanem műveltség dolga, a műveltség pedig egy és oszthatatlan, s téves gondolat azt hinni, hogy a jogot tanulva tanulhatjuk meg, a jogot művelődve tanulhatjuk meg. Ne jogot tanuljatok, hanem jogi műveltséget.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja, a magyar magánjog egyedülálló géniusza. Régi jogászcsaládból származott. Jogi tanulmányait Bécsben végezte, de Budapesten doktorált le. Külföldi tanulmányutak után hamarosan a nagyváradi, később a kolozsvári, majd a budapesti egyetemen tanított. Grosschmid vetette meg a magyar magánjogtudomány új, önálló alapjait. Az osztrák szellemmel szemben az ősi magyar jog továbbfejlesztése érdekében lépett fel. A közvélemény és tanítványai is őt tekintették a magánjogtudomány terén Werbőczy utódjának, mindnyájuk mesterének. *Fejezetek kötetlmi jogunk köréből* című műve (I–II. kötet. Budapest, 1898–1901) az egész jogi világirodalomban páratlan mű. A legmélyebbre ható elemzés, a jogtételeket ízekre szedő analízis, amellyel megterem-

tette a magyar kötelmi jog dogmatikáját, és teljesen önálló fogalmi alapokra helyezte azt. Egy-egy kifejezéssel vagy hasonlattal egy pillanat alatt nyitját adta annak, ami fölött sokan hosszú ideig töprengtek. Arany János véleménye szerint: „Észjárása eredeti s genialis, nyelve erőteljes, bár olykor némileg controlt és simítást vár.” Tudományos fantáziája az egész magyar jogtudományban párját ritkította. Egy-egy tételt sok száz jegyzettel és aljegyzettel látott el, amelynek olvasása is külön módszert igényelt (*glossae glossarum glossatae*). Márai Sándor írta róla: „Választott tárgykörének nemcsak mestere volt, hanem uralkodója, felfedezője. Mintha előtte senki sohase foglalkozott volna magánjoggal, s mintha utána felesleges lenne lényegesen bolygatni megállapításait: ezt a hatást váltották ki irányai a olvasóból.” A korabeli német jogtudománytól függetlenül lett az érdekeszme irányzatának követője. Az alanyi jogot jogilag védett érdeként határozta meg.

Szembem állt a Teleszky-féle öröklési javaslattal, és megmentette az ági öröklés intézményét. Elkészítette a házassági törvényjavaslatot. Baumgarten Nándor szerint: „A dedukció és jogi analízis nagy mestere Zsögöd-Grosschmid elemző elméjével a jogtudomány egész univerzumát tárta fel, és szemináriumában még a tudatlan választ is mint különvéleményt a legbrilliónsabb argumentációval tudta megvédeni, és viszont, megsemmisíteni úgy, hogy a fiatal joghallgató, mint Faust tanítványa, a sok tudománytól megzavarodott fejjel tévedett el a jogi labirintban, melyből csak a jog iránt felébredt érdeklődése mutatta meg az utat.”

Legfontosabb művei: *Öröklött és szerzett vagyon* (Budapest, 1879); *A házassági törvény* (I–II. kötet. Budapest, 1898–1901); *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* (I–II. kötet. Budapest, 1901); *Magánjogi tanulmányok* (I–II. kötet. Budapest, 1901); *Magánjogi előadások. Jogszabálytan* (Budapest, 1905); *Werbőczy és az angol jog* (Budapest, 1932); *A csődtörvény* (Budapest, 1881).

12.10. Szász Schwarz Gusztáv (1858–1920)

...egyetlen ember van, aki ilyenekben veszedelem: a fél jogász, aki tanult, de csak annyit, hogy ép érzését elveszítse, aki a szabályokat tudja, de nem érti, aki még saját magának imponál, ha egy egyszerű, mindennapi fogalom helyett egy latin terminust tud mondani, aki szóval a nyomtatott elméletet tanulta, de mégsem sejtí minden nyomtatott szabály hátterét.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. Jhering tanítványa, a budapesti egyetem római jogi tanszékének professzora. Hatalmas jogi irodalmi műveltségre tett szert. Emellett mestere volt a magyar nyelvnek, és így a legnehezebb, legbonyolultabb jogi kérdéseket is a legkönnyedebb és legerthetőbb formában adta elő. Elsősorban az általános, sokszor a jogelmélethez közel álló kérdések érdekelték. Az egyes jogeseteket is így elemezte. Szemben állt a történeti jogi iskolával, és kimutatta a pandektisztika ellentmondásait.

Jogi polihisztor, aki a jogeseteket, gyakorlati kérdéseket is az általános, sokszor jogbölcselethez közeledő elvek kimunkálásával tárta fel. Behatóan foglalkozott a bírói gyakorlat elemzésével.

Részt vett az 1900-as polgári törvénykönyv javaslatának kidolgozásában.

A történeti iskola akaratcentrikus elmélete helyett az érdekeszme követője: „az akarat a mi dogmatikánk rendje, s mindene, a jogi világ minden törvényének alkotó eleme, a jogi Ding an Sich! Mi a törvény? Az általános akarat. Mi a szokásjog? A jogalany szabad akarati köre. Cselekvőképes vagy nem cselekvőképes a jogi személy? Az egyik nézet szerint nem: mert nincs akarata, a másik szerint igen, mert van önakarata. Miért védetik a birtok? Mert benne egy jogalany akarata testesül meg. Mi a kötelelem tárgya? A kötelezett alany akarata. Mi a szerződés? Akarategyezmény. Mi szerint alakul a jogügylet joghatása? A felek akarata szerint. Mi az örökjog? Puchta szerint az elhunyt személyiségének, azaz akaratpotenciájának folytatása...”

Alois Brinz (1820–1887) célvagyonelméletét páratlan logikával fejlesztette tovább, hogy azt a német jogászság is a legteljesebb elismeréssel fogadta.

Legfontosabb művei: *Magánjogi fejtegetések* (Budapest, 1890); *Újabb magánjogi fejtegetések* (Budapest, 1901); *Codificationalis dolgozatok* (Budapest, 1902); *Az ági öröklés kérdése* (Budapest, 1898); *A jogi személy magyarázata* (Budapest, 1907); *A magánjogi törvénykönyvről* (Budapest, 1909); *Parerga* (Budapest, 1912); *Magánjogi tanulmány* (Budapest, 1886); *A házassági jogról szóló javaslat bírálata ellenjavaslattal* (Budapest, 1894); *Institutiók és pandekták* (Budapest, 1900); *Új irányok a magánjogban* (Budapest, 1911); *Magánjogi esetek* (Budapest, 1886); *Jogi napi kérdések* (Budapest, 1910).

12.11. Marton Géza (1880–1957)

„A tudomány pedig nem nyugvó, mozdulatlan valami, hanem örök forrongásban, fejlődésben, változásban levő substantia. Az, amit Önök a ma tudományaként megtanulnak, csak előkészület volt ahhoz, hogy a holnap (a mindenkori holnap) tudományának befogadására képesek legyenek.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. Hazai és külföldi tanulmányok után a máramarosszigeti, kecskeméti, debreceni, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem Római Jogi Tanszékének professzora. Szász-Schwarz Gusztáv ragyogó szellemének és hatalmas tudásának az örököse. Elsősorban nem is a római jogi kutatásai, hanem az objektív magánjogi felelősségi tan kidolgozása tette Európa-szerte ismertté. Felismerte, hogy a vétkesség nem alkalmas a modern gazdaságban a gazdasági helytállás megfelelő kifejeződésére. Szenvedélyesen érvelt amellest, hogy biztosabban érvényesülő szankció megelőző és nevelő hatása az erősebb. Determinista nézetrendszeréből adódóan tagadta a szabad akaratot. Felismerte, hogy a szankció nem önmagáért létezik. Sőt a kártérítés is csak eszköz az átfogóbb társadalmi cél, a megelőzés érdekében. Hozzátette: nemcsak a károkozó magatartást kell vizsgálni, hanem a károsultét is. Sikraszállt a bírói mérlegelésnek nagyobb tért engedő gyakorlat mellett, mondván, hogy „a legjobb törvény is vak, látóvá azt a bírót szeme teszi”.

Legfontosabb művei: *Veszélyes üzem* (Budapest, 1931); Kártérítési kötelmek jogellenes magatartásból. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog* IV. kötet. (Budapest, 1942); Az objektív felelősség elve a magánjogi törvénykönyv javaslatában (*Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933); *Verschuldenprinzip* (München, 1926); *Les fondements de la responsabilité civile* (Paris, 1938). A római magánjog elemeinek tankönyve (Debrecen, 1922); Felelősség custodiáért (*Magyar Jogi Szemle*, 1924); Kártérítés. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog* (III. kötet. Budapest, 1941); *Polgári jogi felelősség* (Budapest, é. n.).

12.12. Szladits Károly (1870–1956)

„Ha Eötvös arra int, hogy »ne higj oly gondolatnak, amelynek szíved ellentmond«, úgy a jogásznak azt mondhatjuk intelmül: »ne higj olyan jogmagyarázatnak, amelynek a józan ész mond ellent«. A jog nem furcsaságok múzeuma, nem csodabogarak gyűjteménye. Ha Goethe azt veti a jog szemére, hogy benne az észszerűség oktalanságra fordul át (Vernunft wird Unsinn), ezzel szemben a jogász legnemesebb hivatása tenni róla, hogy ne így legyen.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. A Grosschmid-tanítványok között ő volt a legtehetségesebb. Példátlan munkabírású és szorgalmú tudós. Grosschmid Béni zseniális, de szétszórt, elaprózott életművét a magyar magánjogtudomány és a joghallgatók számára is érthetővé tette. Míg Grosschmid tudományos műveket írt, addig Szladits inkább tankönyveket, összegző monográfiákat. Magánjogi monográfiája Szladits munkásságának kiemelkedő eredménye. Grosschmid rendkívül nehézkes nyelvezetét, sokrétű összefüggésekben megfogalmazott tételeit szabatosan, érthetően, világosan fogalmazta meg. Részt vett 1901-től a kodifikációs tervezetek megalkotásában. Ő szerkesztette és írta a korszak reprezentáns ötkötetes magánjogát. Mindamellet számos kiváló tanítványával iskolát teremtett (Villányi [Fürst] László, Szászy Béla, Zalán Kornél stb.). Azt vallotta: „Egy professzor nem arra lehet büszke, hogy mit ért el, hanem hogy olyan tanítványai vannak, akik túlhaladják őt.”

Fő művei: *A magyar magánjog vázлата*. (I–II. kötet. Budapest, 1937); *A magyar bírói gyakorlat. Magánjog* (I–II. kötet. Villányi Lászlóval, Budapest, 1935); *Magyar magánjog* (I–IV. kötet. Budapest, 1938–1940); *Dologi jog* (Budapest, 1930).

12.13. Nizsalovszky Endre (1894–1976)

„A bírónak ahhoz, hogy a törvény céljának megvalósulását szolgálja, többnek kell lennie a logika törvényei szerint dolgozó jogi automatánál. A bírónak az egymással szemben álló érdekek vizsgálata alapján a törvény értékítéletét a törvényben kifejezetten nem rendelkezett esetekben is érvényre kell juttatnia. A jogtudománynak pedig az a feladata, hogy a bírónak tiszte betöltését megkönnyítse nemcsak a jogszabályok áttekinthető, szisztematikus és megjegyezhető rendszerbe foglalásával, hanem a törvény által szem előtt tartott érdekállások megvilágosításával is.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. Németországi tanulmányút után egyaránt dolgozott a kodifikáció előkészítésében, és elméleti tanulmányok készítésében. A civilisztika legszélesebb, legsokoldalúbb átfogó művelője. A magánjogot, kereskedelmi jogot, váltójogot és a perjogot nemzetközi hírű tudósként elemezte. Emellett kommentárok sorát írta. A tételes jog és joggyakorlat beható ismerete birtokában a jog egészének funkcionális értékrendje és logikai struktúrája érdekelt. A jogintézmények elméleti (történeti, filozófiai, társadalmi, gyakorlati) mélységeit is igyekezett megismerni, látni lényegét és szerepét, rendszerét. 1945 után egyre több támadás érte. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt tanúsított magatartása miatt eltávolították az egyetemről. Soha többé nem taníthatott. Csak a kutatómunka maradt meg a számára. A családjog, az orvostudomány és a biológia hatásait vizsgálta.

Legfontosabb művei: *Az érdekkutató jogtudomány a magánjogban* (Budapest, 1933); *Újabb agrárjogi intézkedések* (Budapest, 1937); *Kereskedelmi jogi jegyzet* (Debrecen, é. n.); *Korlátolt dologi jogok* (Buda-

pest, 1942); *A szerv- és szövetátültetések joga tekintettel más rendhagyó orvosi műveletekre* (Budapest, 1970); *A zálogjogok és a teli teher néhány főkérdése* (Budapest, 1928); *A „negatív” részvényjogi reform* (Budapest, 1937); *Magyar kötelmi jog* (Budapest, 1944); *Családi jog* (Budapest, 1953); *Szellemi alkotások joga* (Budapest, 1958); *A család jogi rendjének alapjai* (Budapest, 1963).

12.14. Apáthy István (1829–1889)

„A kereskedés nem túrme és nem is túrhetne meg oly jogszabályokat, amelyek ahelyett, hogy az élet és tapasztalat irányadó elveiből merítenének, létüket egyedül a törvényhozás önkényes autoritásának köszönhetik.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. 19 évesen végigharcolta az 1848/49. évi forradalmat és szabadságharcot. A budapesti egyetem professzora. Hiteljogi törvényeink (kereskedelmi, váltójogi és kötelmi jogi) javaslatait ő készítette. Többedmagával szerkesztette az értékpapírok megsemmisítéséről szóló törvényt is. Ő volt a szerzői jogi törvény előadója. A magyar kereskedelmi jogtudományt ő teremtette meg. Alapelve a szabadelvűség, amelynek alapján átdolgozta a német kereskedelmi jogot.

Legfontosabb művei: *Magyar váltójog* (Budapest, 1871); *A kereskedelmi jog* (Budapest, 1872); *A magyar csődjog rendszere* (I–II. kötet. Budapest, 1887–1888); *Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Magyar váltójogtan* (Pest, 1869); *A magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezete* (Pest, 1872); *A tételes európai nemzetközi jog* (Budapest, 1878).

12.15. Nagy Ferenc (1852–1928)

„Mindig szem előtt tartottam azt, hogy a jogtudomány kat-exohen gyakorlati tudomány. A jogtudománynak nincs öncélja, arra szolgál, hogy a jog a társadalomban az államban érvényesüljön, és hogy ez az érvényesülés minél jobban elő legyen készítve és irányítva.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. Jheringnél és Goldschmidnél tanult. Apáthy Istvánt követte a katedrán. Arra tanította a diákjait, hogy a kereskedelmi jog a gazdasági haladás tényezője. A legmodernebb jogi fejlődés irányjelzője. Kereskedelmi jogi tankönyve 30 év alatt nyolc kiadást ért meg, amellyel irányt mutatott a bírói gyakorlatnak is. Váltójogi kézikönyve a jogászok nélkülözhetetlen tudományos segédeszközévé vált. Elsőként képviselte azt az álláspontot, hogy a kereskedelmi társaságok jogi személyek. Támogatója és résztvevője volt a polgári törvénykönyv munkálatainak, és ő készítette el a szövetkezeti törvényt. Ezenkívül úttörő művet írt a tengeri magánjogról is.

Legfontosabb művei: *A kereskedelmi társaságok jogi természete* (Budapest, 1878); *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve* (I–II. kötet. Budapest, 1884); *Magyar tengerjog* (Budapest, 1894); *A magyar váltójog kézikönyve* (Budapest, 1897); *A szövetkezeti törvény magyarázata* (Budapest, 1898); *A végrehajtási eljárásról* (Budapest, 1881); *A kereskedelmi törvény revíziója* (*Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1900); *Visszapillantás a kereskedelmi és váltójogunk 30 esztendejére* (*Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1907).

12.16. Kuncz Ödön (1884–1965)

„Pihennünk kellene, felejteni a múlt rémsége szenvedéseit és a jelen lesújtóan sivár képét, de nem tehetjük, mert az alapkövetétel kötelessége óriási felelősséggel nehezedik ránk, jogászokra, akiknek munkáját kellően értékelhette a mai generáció, amely jól tudja, hogy mit jelent az, ha nincs jogrend, ha megfosztják a társadalmat a jog teremtette erkölcsi atmoszférától.”

Jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja. Nemzetközi hírvilág kereskedelmi jogász. Nagy Ferenc utóda a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar Kereskedelmi Jogi Tanszékén mindaddig, míg meg nem szüntették a tanszékét. Az Igazságügy-minisztérium megbízásából több kodifikációs tervezetet készített: a részvénytársaságokról, szövetkezetekről, korlátolt felelősségű társaságokról. Több kiváló gyakorlati és el-

méleti munkát írt. Kereskedelmi és váltójogi tankönyve hosszú időre meghatározta a magyar bírói gyakorlatot és jogtudományt.

Főbb művei: *A magyar kereskedelmi váltójog vázlata* (I–II. kötet. Budapest, 1929); *Törvényjavaslat a váltóról* (Budapest, 1914); *Tisztességtelen verseny* (Budapest, 1924); *Törvénytervezet a szövetkezetekről* (Budapest, 1934); *A magyar kereskedelmi és váltójog tankönyve* (Budapest, 1938); *Küzdelem a gazdasági jogért* (I–II. kötet. Budapest, 1939–1941); A korlátozott felelősségű társaság szabályozásának alapelvei. (*Jogállam*, 1928).

Ajánlott irodalom

Almási Antal: Grosschmid jogszabálytana. *Polgári Jog*, 1931.

Asztalos László: A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől az I. világháborúig. *Acta Fac. Pol-Jur.*, 1968.

Asztalos László: Grosschmid Béni helye a magyar civilisztikában. *Acta Fac Pol-Jun.*, 1894.

Asztalos László: Grosschmid tanítványok – Szladits-iskola. In A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. *Jogtörténeti Értekezések*. Budapest, 1984.

Bátyka János: Kelemen Imre. In *Jogi professzorok emlékezete*. Budapest, 1935.

Baumgarten Nándor: *Nagy Ferenc*. Budapest, 1929.

Besnyő Bernát: Grosschmid és a mai hiteljogi problémáink. *Kereskedelmi Jog*, 1931.

Besnyő Bernát: *Szászy-Schwarz Gusztáv emlékezete*. Budapest, 1933.

Bölony József: Grosschmid Béni, mint közjogász. *Magyar Közigazgatás*, 1938.

Csizmadia Andor: A hazai jogi oktatás a XVIII. század második felében és Huszty István Jurisprudentia Praktikája. *Jogtudományi Közlöny*, 1967.

Degré Alajos: *Jogi professzorok emlékezete*. Budapest, 1936.

Eckhart Ferenc: *A Jog- és Államtudományi Kar története*. Budapest, 1936.

Emlékkönyv Grosschmid Béni jogtanár működésének 40. évfordulójára. Budapest, 1922.

Franknoi Vilmos: *Werböczy István*. Budapest, 1899.

Fürst László: Frank Ignác. In *Jogi professzorok emlékezete*. Budapest, 1935.

Hamza Gábor (szerk.): *Tanítványok Marton Gézáról*. Budapest, 1896.

Hamza Gábor: Szászy-Schwarz Gusztáv. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. II. kötet. Budapest, 2001.

Kádár Miklós: Marton Géza. *Felsőoktatási Szemle*, 1958.

Kornis Gyula: *Tudós fejek*. Budapest, 1942.

Kuncz Ödön: Nagy Ferenc. In *MTA emlékbeszédek*. Budapest, 1934.

- Mádl Ferenc – Vékás Lajos (szerk.): *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest, 1994.
- Magyar Jogászegylet dísz-közgyűlése Grosschmid Béni születésének 80. évfordulója alkalmából. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933.
- Matlekovits Sándor: Apáthy István. In *MTA Emlékbeszéd*. Budapest, 1891.
- Meszlény Artur: Grosschmid Bénihez. *Polgári Jog*, 1931.
- Nizsalovszky Endre: Grosschmid Béni. *Kereskedelmi Jog*, 1938.
- Nyulázi János: Grosschmid. *Magyar Jogi Szemle*, 1931.
- Pauler Tivadar: Frank Ignác törvénytudományi osztályi elhunyt levelező tag emlékezete. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1850.
- Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, 1878.
- Peschka Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. In *Jog és jogfilozófia*. Budapest, 1980.
- Reitler Béla: Grosschmid és hiteljogunk. *Kereskedelmi Jog*, 1931.
- Szabó Imre: Marton Géza. *Magyar Jogtudomány*, 1958.
- Szladits Károly: Grosschmid jelentősége magánjogunk fejlődéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 1931.
- Szladits Károly ünnepi beszéde Grosschmid Béni születésének 80. évfordulójának alkalmából. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1933.
- Szladits Károly: Szász-Schwarz Gusztáv emlékezete. Kecskemét, 1934.
- Szladits Károly: Grosschmid Béni és a magyar kötelmi jog. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1936.
- Szladits Károly: A magyar jogtudomány szabadságharca. *Jogászegyleti Szemle*, 1938.
- Szladits Károly: Szász-Schwarz Gusztáv, a jogtudós. *Jogtudományi Közlöny*, 1938.
- Tomcsányi Mór: Nagy Ferenc. *Akadémiai Értesítő*, 1928.
- Tóth Lőrinc: *Emlékezés Zlinszky Imre levelező tagra. Értekezés a társadalomtudomány köréből VI*. Budapest, 1881.
- Ujlaki Miklós: *Wenzel Gusztáv*. Budapest, 1935.
- Vécsey Tamás: *Emlékbeszéd Wenzel Gusztávról*. Budapest, 1894.
- Wenzel Gusztáv: Kittonich János magyar jogtudós jellemzése. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1851.
- Zalán Kornél: Grosschmid és a régi magánjog. *Jogtudományi Közlöny*, 1931.
- Zlinszky János: Marton Géza a civilista. *Jogtudományi Közlöny*, 1981.
- Zlinszky János: Marton Géza. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. I. kötet. Budapest, 1999.
- Zlinszky János: Mit mond a Marton-rendszer. *Bírák Lapja*, 1993.
- Zlinszky János: Baranyai Decsi Czímber János. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. I. kötet. Budapest, 1999.
- Zlinszky János: Zlinszky Imre. In Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok*. II. kötet. Budapest, 2001.

1. FEJEZET

AZ EMBER MINT JOGALANY

„Rabszolga kényszermunkával lehet pyramisokat építeni, de egy nemzetet vagyonossá tenni soha.”

Kossuth Lajos

A magánjog döntően a vagyonjoggal foglalkozik. A személyi viszonyokat csak annyiban vonja be szabályozási körébe, amilyen mértékben az a vagyoni viszonyok szabályozásához nélkülözhetetlen. Egyöntetűnek mondható elméleti álláspont szerint az ember jogalanyisága a magántulajdonosi jogalanyiságának valamennyi jogviszonyra való kiterjesztése, absztrahálása.

A személyekről szóló rész a jusztiniánuszi kodifikáció óta viszonylagosan elkülönült jogág. Grosschmid Béni szerint személy az, *akit vagy amit a jog felruház azzal a lehetőséggel, hogy jogok és kötelezettségek alanya legyen.*

A magyar magánjog Savigny óta a személyeknek két csoportját ismerteti:

1. a természetes személyt, az embert,
2. a jogi személyt.

1.1. §. Jogképesség

A jogképességnek a pandektajogban kialakult fogalma azt az absztrakt jogi lehetőséget jelenti, amelynek alapján minden ember vagy a jog által alkotott szervezet alanyi magánjogok – és kötelezettségek alanya lehet. Az ember jogképessége általános, egyenlő és feltétlen, az élvezületéstől

a halálig tart. (A méhmagzat jogképessége elveszületésétől feltételes.) A jogképesség két vonatkozásban érvényesül a magánjogban:

1. Minden ember magánjogi jogviszonyok alanyává válhat.
2. Bármelyik magánjogi jogviszony alanyává válhat.

A *jogképesség* mint jogi fogalom a *római jogban* alakult ki. Ekkor szemben állt a szabad ember a rabszolgával, akinek nem volt jogképessége. A rabszolgaság intézményének eltörlése és az általános jogképesség elvének a kimondása a kereszténység érdeme. A keresztény elvek szerint minden ember szabad és egyenlő (*Omnes homines liberi et aequales sunt*). A valóságban a szabadság és egyenlőség elve sokáig nem érvényesült. A rendi jog a jogképességnek különböző fokozatait ismerte. Az *egyenlő jogképesség* a rendi előjogok megszüntetésével és a tulajdonszerzési képesség általános elismerésével alakult ki. A korlátlan individualizmus következményeihez igazodó XIX. századi magánjog már az egyes embert tette meg a jogi szabályozás középpontjának. A jogképességet mint jogelvet először az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 16. §-a – a természetjogi felfogásnak megfelelően – mondta ki. (Hasonlóan az 1863-as Szász Polgári Törvénykönyv 30. §-ához.) A *Code civil* szerkesztői az emberi jogokból indultak ki, amelyet Portalis meg is szövegezett, de az utolsó tárgyaláson az erről szóló részt végül is elhagyták, mert abban csak általános elvek megfogalmazását, és nem valódi jogszabályokat láttak. A XIX. században annyira evidenssé vált az általános jogképesség elve, hogy a *Német Polgári Törvénykönyv* 1. §-a csak deklarálta, de feleslegesnek tartotta az indoklását.

Magyarországon az 1848 előtti magánjog szerint elvileg minden ember jogképes volt, vagyis jogok és kötelezettségek alanya lehetett, de *teljes jogképességük* csak a nemeseknek, a jobbágyoknak, nem nemeseknek csak *korlátozott jogképességük* volt. A kiváltságokkal, privilégiumokkal rendelkező rendek és a korlátozottan jogképes jobbágyok eltérő alanyi jogait a törvényi és a szokásjogi szabályozáson túl az elkülönülő bírósági szervezet és a közigazgatás határozta meg. A rendi jogban megfért a személyi függőség és a korlátozott jogképesség. A *jobbágyok* a földesúr joghatósága (*jurisdictio*) alatt állottak, amelynek következtében személyi és dologi jogaik – a XVIII–XIX. századi enyhítések ellenére – korlátozottak voltak. A jobbágy csak bizonyos feltételek teljesítésével költözhetett el

lakhelyéről. Földesúri engedélyhez kötötték a jobbágyfiú tanulását, a jobbágyok házasságkötését. Köteles volt különböző szolgáltatásokat (így például robot) teljesíteni, a jobbágytelkén elért jövedelme után kilencedet és egyéb juttatásokat fizetni a földesúrnak. A földesúr bírósága, az *úriszék* elé tartozott minden olyan ügy, amely az úrbéri viszonyból származott, és minden bűncselekmény elbírálása. Amennyiben a földesúrnak pallosjoga (*jus gladii*) volt, akkor az a bíróság halálos ítéletet is kiszabhatott. *Mária Terézia úrbéri rendelete* lehetővé tette, hogy a nagyobb ügyeket, illetve a jobbágyközségek földesuraikkal folyó pereit a közigazgatási királyi hatóságnál, a Helytartótanácsnál lehessen megfellebbezni. 1790-től ezt az alkotmányellenes formában meghozott rendeletet úgy módosították, hogy mind a polgári, mind a büntetőügyekben a Királyi Táblára és onnan a Hétszemélyes Táblára lehet fellebbezni.

A jobbágy a *kereseti jogosultságával* is csak korlátozott formában élhetett, hiszen a nemesekkel szemben csak saját földesura révén pereskedhetett, akinek jobbágya érdekeit kellett ilyen esetekben képviselnie.

Már *Kossuth Lajos* is bebizonyította, hogy a jobbágy nem a *Hármas-könyv*, hanem az 1222. évi 26. és az 1715. évi 23. tc. idegenek ellen szóló határozatainak kiterjesztő értelmezésével, a *Planum Tabulare* 333. és 455. döntvényei által is megerősített előírásnak megfelelően, *nem vásárolható nemesi ingatlant*. Amennyiben erre mégis sor került, a birtokot bármelyik nemes magához vehette azzal az indoklással, hogy a nem nemes nem tagja a Szent Koronának. Ezt a tilalmat az 1844. évi 4. tc. oldotta fel.

A jobbágyság a *jobbágytelekkel* sem rendelkezhetett teljesen szabadon. A földesúr hozzájárulása nélkül eladott vagy elcserélt földeket még *Mária Terézia Urbárium*a is a vételár elvételével büntette. Végül az 1836. évi 4. tc. lehetővé tette a telek és a hozzá kapcsolódó haszonvételek szabad adásvételét. A jobbágyoknak az 1802. évi 20. és az 1836. évi 13. tc.-ek adták meg a törvénykezési önállóságot. Az 1844. évi 4. tc. a birtokszerzés, az 1844. évi 5. tc. pedig a hivatalviselési képességet adta meg nekik.

Az *1848-as törvények* a szerzett jogok tiszteletben tartásával, de a kor szabadelvű téziseinek megfelelően nem a nemességet szüntették meg, hanem annak jogait kiterjesztették a nem nemesekre is. Ezután minden magyar állampolgár a Szent Korona tagjává lett, és így bevették őket az

„alkotmány sáncai” közé. A nemesség ezután már csak pusztai címet jelentett. A jogegyenlőséget nem deklarálták, mint ahogy az a francia forradalom idején történt, vagy ahogy az a márciusi ifjak 12 pontjának utóirataként szerepelt („Egyenlőség, szabadság, testvériség!”), hanem csak megszüntették azokat a jogszabályokat, amelyek a rendi privilégiumokat biztosították (8. tc. a közös teherviselésről, 9. tc. az úrbériség megszüntetéséről, 11. tc. az úriszék megszüntetéséről, 13. tc. a papi tized megszüntetéséről, 15. tc. az ősiség megszüntetéséről stb.). Ettől kezdve minden magyar állampolgárt egyenlő jogok, illetve egyenlő kötelezettségek illették meg, ami a jogok állami oltalmának, illetve a megszerzés feltételeinek egyenlőségét jelentette.

A rendi jog maradványaként egy ideig fennmaradt a nemesek és a nem nemesek között néhány nem túl fontos különbség. Így például *közszerzemény* nem létesült a nemesek és a honoráciorok között. *Honorácioron* az olyan személyeket értették, akik a főiskola elvégzése után olyan hivatalt nyertek, ahol fix fizetést kaptak. A polgári törvénykönyv javaslatai azonban ezeket már nem tartalmazták. Kivételes jogként viszont megmaradt a nemesség hitbizomány-alapítási joga (lásd 1867. évi 9. tc., 1723. évi 50. tc. és az 1869. évi április 17-ei IM-rendelet).

A *zsidók ingatlanszerzését* a neoabszolutizmus korában megtiltották, majd az 1860. február 18-ai rendelet által engedélyezték. Ezt erősítette meg az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. részének 22. §-a. A teljes jogképességet az 1867. évi 17. és az 1895. évi 43. tc. 25. §-a ismerte el.

A *nemek közti különbség* megmaradt egy ideig, mert a nők férjhezmenetelükig gyámság alatt álltak (az 1874. évi 23. tc.-ig).

A francia, angol és a bajor jogban ismeretes ún. *polgári halált (mort civile)* a magyar jog nem alkalmazta. Magyarországon a legszigorúbb büncselekmények elkövetése sem vont maga után ilyenfajta szankciót. Nem szűntek meg ezzel a kötelmi, családi és öröklési jog jogviszonyai. A becsület elvesztése magánjogi szempontból csak annyiban veendő számításba, hogy azok, akik hamis vagy vétkes bukás, vagy más büntett miatt elítélve lettek gyámságot és gondnokságot nem vállalhattak (1877. évi 20. tc.).

Nem vesztette el a jogképességét még a magánjogi szegénységi fogadalmat tett *szereztes* sem, öröklött vagy más módon szerzett vagyonáról, vagyoni jogairól történt lemondása csak a rend irányában volt érvényesnek tekinthető (1715. évi 70. tc.).

Egy idegen államban rabszolgának számító személyt, ha a magyar állam területére lépett, már szabadnak kellett tekinteni (1837. augusztus 22-ei 25 791. sz. felsőbb rendelet). Az a viszony, amelyben addig állott, a cseléd és a gazda közötti viszonyná alakult át.

1.2. Cselekvőképesség

A cselekvőképesség különbözik a jogképességtől. A *cselekvőképesség* az embernek az a képessége, hogy saját nevében, saját akaratelhatározásából tud jogokat szerezni és kötelezettségeket vállalni. Míg az 1848 előtti jogunkban a jogképesség a rendi álláshoz fűződött, a cselekvőképességnek nem volt nagy hordereje, már csak a kezdetlegesebb áruviszonyok miatt sem. A XIX. század az egyén akaratát helyezte a jog középpontjába, ezért a cselekvőképesség kérdésének jelentősége megnőtt, különösen a szerződés megkötésének feltételeként.

A cselekvőképességgel kapcsolatosan két kérdés várt megválaszolásra. A cselekvőnek a jogrend tilalmába ütköző cselekményei neki vétségképp (*deliktum*) beszámíthatók-e (*vétőképesség*), továbbá hogy ügyleti cselekvényeivel érvényesen előidézhet-e joghatásokat (ügyleti képesség).

A magánjog az ún. „értelmi cenzus” alapján állapította meg a cselekvőképességet. Mivel ezt nem lehetséges esetről esetre megvizsgálni minden egyes embernél, ezért külső kritériumként bizonyos *korhatárokat* vontak meg.

Cselekvőképes volt az az önjogú, nagykorú, 24. életével betöltött ember (1877. évi 20. tc., 1874. évi 23. tc.), aki nem állt gondnokság alatt. Önjogú volt az, aki nem állt másnak magánjogi hatalma (atyai hatalma, gyámsága vagy cselekvőképességét kizáró gondnoksága) alatt (*Hármaskönyv*, I, 112). A cselekvőképesség korlátozásának ilyen kiterjesztése gazdasági szempontból hátrányos volt. (Például a 24. életév betöltését kívárni egy vállalkozótól.) A legtöbb európai országban fokozatosan alacsonyabb korhatárokat állapítottak meg. A *Német Polgári Törvénykönyv* 2. §-a, a *Code civil* 488. §-a szerint 21 év, a svájci 1881. évi törvény 1. §-a szerint 20 év. (A büntetőjogi felelősségre vonhatóság határa a 18. évtől volt lehetséges.) Ennek ellenére magánjogunk konzervativizmusa fenn-

tartotta a Werbőczy *Hármaskönyve* óta fennálló 24 éves korhatárt. (Még az 1928-as magánjogi törvényjavaslat is!)

A *korlátolt cselekvőképesség* kifejezése a házassági törvény (1894. évi 30. tc.) óta vált általánossá. Ebbe a kategóriába a 12. életévét betöltött kiskorú, valamint az a gondnokság alá helyezett személy tartozott, akit nem soroltak a cselekvőképtelenek közé. A korlátoltan cselekvőképes a reá nézve teherrel nem járó szerződés útján jogokat szerezhetett, kötelezettségektől viszont mentesülhetett. Egyébként törvényes képviselője nélkül szerződést nem köthetett.

A gyámtörvény (1877. évi 20. tc.) vezette be a *cselekvőképtelen* jogi műsőt. Cselekvőképtelenek voltak azok, akik 12. életévüket még nem töltötték be, vagy akik elmebetegségük miatt vagyonuk kezelésére képtelenek voltak. (A magyar magánjog a korhatárok meghatározásában a germán jogokhoz hasonló felfogást követett. A cselekvőképtelenségre vonatkozó szabályokat a jogtudomány számos képviselője mind jogi, mind orvosi szempontból élesen kritizálta.) A magyar magánjog tehát, elsősorban az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* hatására, meghatározott korhatárhoz kötötte a cselekvőképtelenséget, és nem azt vizsgálta, hogy az illető fiatalkorú akaratelhatározásra képes-e, vagy sem.

Ajánlott irodalom

- Almási Antal: *A második tervezet személyi és házassági joga*. Budapest, 1913.
Grosschmid Béni: *Jogi és lélektani személyiség. Magyar Jogi Szemle*, 1920.
Jobbágyi Gábor: *Személyi jog*. Miskolc, 1995.
Lenkovic Barnabás – Székely László: *A személyi jog vázlat*. Budapest, 2001.
Máday Andor: *A magyar nő jogai a múltban és a jelenben*. Budapest, 1913.
Sándor Aladár: *A kiskorú jogai és kötelezettségei*. Budapest, 1902.
Schwarz Gyula: *A jogalany kérdéséhez*. Budapest, 1911.
Szász István: *A magánjogi jogalany. Jogtudományi Közlöny*, 1945.
Szász-Schwarz Gusztáv: *A jogalany kérdéséhez. Jogállam*, 1909.
Szász-Schwarz Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*. Budapest, 1911.
Tóth Lajos: *A jogképesség a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében. Magyar Jogi Szemle*, 1925.
Ziskay Antal: *A nők a magyar magánjogban*. Győr, 1887.

2. FEJEZET

A JOGI SZEMÉLY

„Az ember természetétől fogva társas lény.”
Arisztotelész

A *jogi személynek* a természetes személlyel, az emberrel való szembeállítása abból a természetjogi szemléletből eredt, amely szerint az ember a jogalanyiságát a természettől kapja, és a jognak ezt a jogalanyiságot nem szabad kétségbe vonnia.

A *jogi személy vagyonforgalmi intézmény*, a jogi kultúra fejlődésének eredménye, hiszen jogalanyként való elismeréséhez már megfelelő absztrakciós készség szükséges. A jog ilyenkor bizonyos szervezeteket, illetőleg vagyonokat (jogi alakulatokat) úgy tekint, mintha személyek volnának, és – legalábbis vagyoni jogok és kötelezettségek tekintetében – jogalanyisággal ruházza fel azokat. A jogi személyiséggel rendelkező szervezeteknél a jog bizonyos külső emberi magatartásokat a jogi személy magatartásaként tudja be, hogy a gazdasági kapcsolatokban megfelelően tudjanak működni. A jogi személyt alapító szerződés magasabb szintű formát hoz létre, a kötelelem jogilag elismert szervezetet alakít ki, aminek révén az azt alkotó emberektől különálló szervezet jön létre, mely jogalanyiságot kap.

A jogi személy fogalmának kialakításánál mindig az volt az elsődleges probléma, hogy miként fogható fel ez a jogalanyiség, és miként kapcsolható a természetes személyhez.

A *római jogászok* már jó néhány jogi személyiséggel rendelkező társaságot ismertek anélkül, hogy egységes névvel jelölték volna őket (D. 17. 2, Institutiók, 3. 25. C. 4. 37).

A jogi személy fogalmának első meghatározása és osztályozásuk *személyösszességekre (universitas personarum)* és *vagyonösszességekre (universitas rerum)* a kánonjogászok érdeme volt. Kedvezett ezen elmélet kidolgozásának a korabeli gazdasági-politikai helyzet, amikor egyrészt a testületeket, céheket, önkormányzatokat stb. A kánonjogászok III. Ince pápa (1243–1254) vezetésével kidolgozták az ún. „fikciós elméletet” – „Cum collegium in causa universitatis figuatur una persona” – mondta IV. Ince pápa –, amely ezután minden későbbi elmélet alapja lett. Eszerint a jogi személy olyan szervezet, amely nem jogalany, de úgy kell tekinteni, mintha az lenne. Ennek alapján védelmezték az egyházi vagyont, és a püspökök csak kezelőivé váltak. Ezzel a felfogással függött össze más vonatkozásban az ún. *holtkéz* intézménye is.

A *természetjogi iskola* minden feudális intézményt ellenszenvvel nézett, az abszolutista államok minden állampolgári tevékenységet irányítani igyekeztek, ezért korlátozták az egyesületek és alapítványok létrehozásának szabályait. Ez a tendencia a legerősebben Franciaországban érvényesült, ahol már az enciklopédisták és Robert Jacques Turgot (1727–1781) is szemben álltak az egyházi jogi személyekkel, korporációkkal, alapítványokkal. Ennek az lett az eredménye, hogy még a *Code civil* sem ismerte el a jogi személyiséget. Liberális egyesületi törvényt is csak 1901-ben alkottak. Tárgyalt korszakunkban pedig az alapítvány helyett csak közhasznú intézetek működhetnek. Ezért is érthető, hogy az elméletet nem fejlesztették, így a fikciós elmélet maradt sokáig az uralkodó. A jogi dogmatikát elsősorban, az egyszerű árutermelésnek megfelelően, az egyénre építették, nem a szervezetekre. A XIX. század végéig még a vállalat szó sem alakult ki a francia és a német nyelvben. A vállalat és a vállalkozó szinonimák voltak. A *német jogterületen* a radikális természetjogi eszme kevésbé hatott, sőt a régi germánjogi elmélet még meg is könnyítette a jogi személy intézményének adaptálását. A germán jogi *együttes közösség* elmélete ugyanis a római jogi *societasszal* szemben – amely csak a tagok kötelmi jogi viszonyát ismer- te el – a társaság vagyonát a közösség vagyonává tette, amely felett az egyes tagok nem rendelkezhetek, hanem a közösség akarata vált uralkodóvá.

Német nyelvterületen kezdetben a *porosz Landrecht* is csak az egyes jogi személyeket sorolta fel: például a lovagrend, az állam, az alapítvány stb., de ezeket gyűjtőnévvel nem jelölte meg.

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet* megelőző jogirodalom csak a személyegyesüléseket ismerte. *Franz von Zeiller Das natürliche Privatrecht*-jében (1802) csak érintőlegesen foglalkozott a természetes és a jogi személyek megkülönböztetésével. Az osztrák jogirodalomban *Georg Arnold Heise* (1778–1851) volt az első, aki *Grundriss eines Systems des gemeinen Zivilrechts* (1807) című művében figyelmeztetett arra, hogy a jogi személy fogalmát nem szabad csak a személyegyesülésekre korlátozni. A jogi személy elnevezést is ő használta először. Mégis az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 26. §-a csak a személyegyesülésekről szólt, de abból a szempontból kiindulva, hogy melyek az embereknek az egyesületi tagságból eredő jogai. Ehhez kapcsolták azt a gondolatmenetet, hogy a megengedett egyesületnek ugyanolyan jogképessége van, mint az embereknek. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* emellett megemlíti az ún. *erkölcsi személyeket* is, de jóformán a közigazgatási jogba tartozónak tekinti őket (26. és 646. §).

A *jogi személy fogalma* Kant filozófiájának hatása alatt elsősorban Savigny munkásságának eredményeként alakult ki. A jogi személy elnevezés is az ő tanítása alapján terjedt el (*System des heutigen Römischen Rechts*. 1840–1849. II. kötet, 236. oldaltól). Eszerint az egyén áll a jogrendszer középpontjában. A magánjognak ezért az ilyen jogalanyokra kellett kialakítani a dogmatikáját, és nem pedig a szervezetekre. A szervezetek jogalanyiságát biztosító jogi személy elmélete is kezdetben az ember jogalanyiságát vetítette rá a szervezetekre. Savigny, Puchta és Windscheid a jogi technika céljára fikcióval, mesterségesen konstruálták meg ezt a jogintézményt.

Magyarországon a *személyösszességek* külön vagyoni személyisége már Werbőczynél is kifejezésre jut. Így például a *káptalanokat* és *konventeket* „tamquam unica et singularis persona”-nak nevezi (*Hármaskönyv*, II. rész, 16. cikk.), a várost pedig „civium unitas” vagy a „collectiva communitas” kitételrel jellemezte (*Hármaskönyv*, II. rész, 8. cikk). A városi jogokban a *céheknek* volt testületi jellegük. A *Corpus Juris*ban *alapítványokra* vonatkozó jogi szabályozás is található (1715. évi 74. tc., 1723. évi 70. tc., 1791. évi 23. tc. és 26. tc.), de csak a *kegyes adományo-*

kat (*piae causae*) ismerték el. Ezen azonban nemcsak a szorosan vallási célokat szolgáló, hanem általában a közhasznú és jótékony célokra rendelt alapítványokat is értették.

Az 1848 előtti magyar jogtudomány sokáig a porosz *Landrecht* módszeréhez hasonlóan csak felsorolta az egyes jogi személyeket. Kelemen Imre a befejező résznél ír a *fiscus regius* felügyelete alá eső közalapítványról (*bona politico fundationalia*). Frank Ignác felsorolta a testületeket, de nem említette bővebben az alapítványokat. A jogi személyek körét kiterjesztették „egyes jogviszonyokra” is. Például osztatlan örökségre, csődtömegre és egyéb alakulatokra, melyek tekintetében a jogi személyiségnek ezt a túlfolyását a tételes jogfejlődés nem fogadta el. Frank latin nyelvű művében már összefoglalva is beszélt róluk. Savignytól és Puchtától függetlenül szintén a római jog kiváló ismerőjeként, a római jog alapján vezette le a fikciós elméletet (*iuris fictione*). (Puchta *Pandektája* csak 1838-ban jelent meg.) Ökröss Bálint (1829–1889) és Suhayda János (1818–1881) már jogi személyről szóltak, de ezt a fogalmat a személyegyesülésekre értették. Wenzel Gusztáv volt az első, aki Frank Ignác nyomdokain haladva a természetes és jogi személyeket egyaránt tárgyalta. A magyar jogi nyelvben is ő használta először a jogi személy elnevezést. Az *Institutiók* alapján sorolta fel őket:

1. királyi *fiscus*,
2. ún. közönségek (*universitas*),
3. jogilag önálló közösségek (*communitates*),
4. testületek (*corporationes*),
5. társulatok és egyesületek,
6. alapítványok,
7. „egyes viszonyok”, mint például osztatlan, hagyatéki vagyon vagy csődtömeg.

Zlinszky Imre a Savigny–Puchta–Windscheid-féle fikciós elmélet híve volt. Windscheid szövegét úgyszólván szó szerint lefordítva interpretálta.

A XX. századra a gazdasági fejlődés révén a fikciós elmélet következetes alkalmazása egyre nehezkesebbé vált. Egyrésztől nagyvállalatok, kartellek, trösztök, holdingok stb. alakultak ki, másrészt egyre többször fordult elő, hogy ugyanaz a személy többféle vagyonnak állt az élén, vagy több ember egy bizonyos cél érdekében egyesült egymással. A társasági

vagyon ilyenkor is elkülönült a tagok magánvagyonától. Ezt a jog nem hagyhatta figyelmen kívül. Alois Brinz (1880–1887) német jogtudós ezért fejlesztette ki a *célvagyon* elméletét (*Lehrbuch der Pandekten*. kötet. 1857, 201), amely minőségi változást eredményezett a fikciós elmélethez képest. Szerinte kétféle vagyon létezik: olyan, amely egy természetes személy tulajdonában van (*Personenvermögen*), és olyan, amelyet valamely cél érdekében állítottak (*Zweckvermögen*). Elsősorban az alapítvány jellegzetességei alapján kifejtette, hogy a jogi személy esetén a vagyon az egyes emberektől különült el. Adott cél szolgálatában álltak a jogok és a vagyonok. Szász-Schwarz Gusztáv 1906-ban kiadott, *A jogi személy magyarázata* című, németül is megjelent művében fejlesztette tovább Brinz célvagyonelméletét azzal, hogy az egyes emberek vagyonát is célvagyonnak tekintette, nem csak a jogi személyekét. Ezzel megteremtette a kor viszonyainak jobban megfelelő *teljesen objektív* jogi személy elméletét, amelynek lényege, hogy „a jogrend a jogokat közvetlenül a céllal magával köti össze [...], a jog valóságban nem az érdekek hordozójához, hanem magukhoz az érdekekhez van kapcsolva”. Nem azt kell kérdezni, hogy kié a vagyon, hanem hogy milyen célt szolgál. Ezzel az elmélettel Szász-Schwarz Gusztáv több konkrét gyakorlati problémát is megoldott. Így szerinte a csődtömeggondnok, a kárgondnok stb. nem az adósnak, nem a hitelezőknek, hanem magának a célvagyonnak a képviselője, amelynek elsődleges célja a hitelezők kielégítése. Ugyanúgy megoldódott a végrendeleti végrehajtó hasonló problémája, a méhmagzat, a hitbizomány, a *hereditas iacens* vagyonának, a közszolgálat céljaira, valamint a közhasználat céljaira leköötött vagyonoknak, nemkülönben a kereskedelmi társaságoknak addig sok vitára alkalmas kérdései. Tisztázta ezen túl a különvagyonoknak a helyzetét is az általános vagyonhoz képest. Végül felismerte a vagyon szavatosságát is.

Végül mindezeknek az elméleteknek az egybefoglalásával alkotta meg Moór Gyula (1888–1950) jogfilozófus, egyetemi tanár Kelsen tiszta jogtanához kapcsolva saját elméletét, amely szerint a jogi személy olyan jogi szervezet, amelynél a jog bizonyos emberek cselekményeit nem saját maguknak, hanem a tőlük különálló szervezetnek számítja be. Ezért ezt *beszámítási elméletnek* nevezték el. Moór Gyula 1931-ben megjelent *A jogi személyek elmélete* című műve volt a legprecízebb és legrendezettebb munka a jogi személyek elméletéről.

Először kritika alá vonta a korábbi álláspontot, majd összegezte a saját elképzelését.

Az *1900-as Polgári Törvénykönyv tervezete* a jogi személyek közös szabályainak taglalását mellőzve, a második fejezetben (21–65. §) az egyesület, a harmadik fejezetben (66–84. §-ok) az alapítvány keletkezésének és megszűnésének részletes szabályozását adta. Az *1914. évi javaslat* és az *1915. évi bizottsági szöveg* ezzel szemben az egyesület és az alapítvány részletes szabályozását elhagyta, és beírta a jogi személyek jogképességét meghatározó általános szabállyal (15. §) és a külön elkészítendő törvényre utalással.

Az *1928-as Magyar Magánjogi Törvényjavaslat* önálló fejezetben (43–48. §-ok) foglalta össze a jogi személyek közös szabályait. A törvényjavaslat indoklása csak annyit közölt, hogy a fejezetnél „az alája tartozó jogi alakulatok a jogi forgalomban a jogok és kötelezettségek alanyaiként jelölhetők meg, amit a gyakorlati élet szükséglete követel”. Ezen túl az elmélet feladata maradt a jogi személy fogalmának a megállapítása.

A *jogi személy jogképessége* szerint mindenfajta jogviszony alanya lehet, kivéve azokat, amelyeknek alanya csak az ember lehet. Például házasság. Különös korlátok is voltak. Például az ingatlanszerzés területén:

1. Jogi személy mezőgazdasági és – bizonyos kivétellel – erdőingatlant csak a földművelésügyi miniszter engedélyével szerezhetett (1920. évi 36. tc. 88. §, 1928. évi 16. tc. 6. §, 1936. tc. 27. §, 81. §, 1940. évi 4. tc. 25. §).

2. A be nem vett vagy csupán elismert felekezetek ingatlanvagyonszerzési képességét az 1895. évi 43. tc. 9. §-a az imaházakra, oktatási, nevelési és jótékonyági intézetekre, valamint az alkalmazottak részére lakóházul használható ingatlanokra és temetőkre korlátozta.

3. A Kir. Kúria 63. sz. teljes ülési határozatáig a római katolikus és görög katolikus egyházi testületeket és javadalmak ingatlanszerzését a holtkezi törvények (1498. évi 40., 45. tc., 1647. évi 17. tc., 1715. évi 16. tc.) megtiltották, később a király engedélyéhez kötötték.

Jogi személyek főbb csoportjai:

1. *Közjogi jogi személy:* részvételük a magánjogi forgalomban csak másodlagos. Idetartoztak az államkincstár, a helyi önkormányzatok, törvényhatóságok, közintézetek (például MTA, Nemzeti Színház, Magyar Nemzeti Múzeum).

2. *Egyházi jogi személyek*: különböző egyházak, illetve egyházi testületek. Például káptalanok, konventek stb.

3. *Magánjogi jogi személyek*: ezek elsősorban a vagyoni jogi forgalomban való részvételük miatt igénylik az önálló jogalanyiságot. Tisztán magánjogi jogi személyek:

a) egyesület, alapítvány és azok az egyéb jogi alakulatok, amelyek külön jogszabály alapján nyernek jogi személyiséget (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 43. §).

b) A kereskedelmi törvényben szabályozott kereskedelmi társaságok (lásd ott).

Ajánlott irodalom

Bozóky Alajos: A jogi személyről. *Jogtudományi Közöny*, 1870.

Bozóky Alajos: A jogi személyről. In Fodor Ármin (szerk.): *Magyar magánjog*. I. kötet. Budapest, 1890.

Grosschmid Béni: Jogi és lénygtani személyiség. *Magyar Jogi Szemle*, 1920.

Dezso Gyula: *A magánjogi társaság*. Budapest, 1937.

Erekly István: A jogi személyek. *Városi Szemle*, 1928.

Jobbágyi Gábor: *Személyi jog*. Miskolc, 1995.

Kauszer Lipót: *Az ún. jogi személy reális elemeiről*. Budapest, 1942.

Kauszer Lipót: *A jogi személyről*. Debrecen, 1948

Kautz Gyula: *A társulási intézmények a nemzetgazdaságban*. Pest, 1871.

Melichár Kálmán: Egyházi jogi személyek. *Magyar Jogi Szemle*, 1922.

Moór Gyula: *A jogi személy elmélete*. Budapest, 1931.

Patakfalvy László: *A társaság jogi személyisége*. Budapest, 1941.

Samu Mihály: A jogi személy kategóriájának fejlesztése – jogelméleti nézőpontból. *Magyar Jog*, 1991.

Sárközy Tamás: *A jogi személy elméletének átalakulása*. Budapest, 1985.

Szászy-Schwarz Gusztáv: *A jogi személy magyarázata*. Budapest, 1907.

Szászy-Schwarz Gusztáv: A jogi személy magyarázatához. *Jogállam*, 1907.

Szladits Károly: Schwarz Gusztáv tanítása a jogi személyről a német jogi irodalomban. *Jogállam*, 1911.

3. FEJEZET AZ EGYESÜLET

„Mai világban – s csuda, hogy annyi idő kelle ily egyszerűség kitalálására – már ki-ki átlátja, – hogy egy magányos ember semmi s csak egyesületeknek van hosszú élete és igazi súlya.”

„Az egyesületi eszme az emberek között a legnagyobb és egyben legszelídebb erő és hatalom.”

Széchenyi István

Az *egyesület (universitas personarum)* természetes és jogi személyek által önkéntesen létrehozott, hatóságilag engedélyezett és ellenőrzött alapszabályokban megfogalmazott gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, tudományos, szakmai és egyéb közös célok megvalósítása érdekében létrehozott, önkormányzattal meghatározott szervezetű és önálló gazdálkodású társaság, melynek tagjai megszabott tagdíjat fizetnek.

Az egyesületek általános jellemzői: *jogi személyiség* (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 43. §), *testületi szervezet* (alapszabály, szervezet) (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 49. és 53. §-ok), a *tagság személyhez kötöttsége* (a tagok jogai és kötelezettségei jogutódaira nem szállnak át) és a *tagok állandó fluktuációja* (a tagok az egyesületből bármikor ki léphetnek) (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 71. §).

Az egyesület kifejezetten gazdasági, pontosabban anyagi hasznot célzó tevékenységet nem folytat. Rendszerint tudományos, művészi, jótékonyági, tágabb értelemben vett politikai célokat követ. Ezért az egyesületek fontos tényezői a társadalomnak, az egyének és csoportok azonosságátudata formálásának, a közvélemény alakításának, hiszen a társadalom életében való részvétel eszközei. Alapítása emberi jog, az államhatalom korlátja. *Otto von Gierke* (1841–1921) híres német jogtudós minden népnél az egyesületek alakításában látta a nemzeti öntudat legelső megnyilatkozását, a legelső öntudatos nemzeti cselekményt.

Az egyesület szervezete az alapszabály alapján közgyűlésből és igazgatóságból áll. A közgyűlésen egyenlő szavazati joggal vehet részt minden tagja az egyesületnek. A közgyűlés választja meg az igazgatótanácsot, amely végrehajtja a közgyűlés határozatait és képviseli az egyesületet.

Az egyesületekre vonatkozó jogi szabályozás részben a közjog, részben a magánjog tárgya. Az egyesületi közjog meghatározza az egyesület keletkezésének, működésének és megszűnésének közjogi feltételeit, valamint a közhatalom felügyeleti jogát. Az egyesületi magánjog viszont azt határozza meg, hogy milyen feltételekkel léphet az egyesület jogi személyként a magánjogi forgalomba, és hogy életviszonyait milyen szabályok rendezik. Éles elválasztása a két jogágnak ezen a területen nem történt meg.

Magyarországon az egyesületek magánjogi jelentőségét sokáig nem ismerték fel. Az első törvények e tárgyban a közjog területén maradvá, főfelügyeletről szóltak (1606. évi 8. tc., 1687. évi 20. tc., 1715. évi 102. tc., 1796. évi 44. tc.). A korabeli rendi jellegű egyesületek közül a vallásos társulatokat, kongregációkat II. József feloszlatta. Az első egyesületi jogszabály az 1795. június 23-án 13 193. szám alatt kelt helytartótanácsi rendelet, amely szerint az állam főfelügyeleti jogának fenntartása mellett a polgárok egyesületeket szabadon alkothatnak. Ennek ellenére az egyesületek alapszabályait a kormányhoz megvizsgálás és jóváhagyás végett tartoznak felterjeszteni, mert az e nélkül keletkezett egyesületeket tiltott társaságoknak tekintették.

Az egyesülés előnyeinek elméleti és gyakorlati bizonyítása Széchenyi István érdeme. Különösen a *Világ* (1831) című művében hangoztatta a koncentráció, az erőik egyesítése, a társas élet elsajátításának fontosságát. Ő alapította a kaszinókat, amelyek néhány év alatt az ország egész területét behálózták. Közel 200 működött a reformkorban. Tagjainak száma pedig több ezerre tehető. Alapító tagja volt a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek, a Magyar Gazdasági Egyesületnek, a Sopron-Vasi Szederegyletnek, a Pesti Hajós Egyletnek, a Pesti Kikötő Egyesületnek stb. *Kossuth Lajos* már nyíltan politikai szerepet vállaló egyesületeket is alapított (például az 1844-ben alapított Védegylet, amelynek egyedülállóan sok, 138 fiókja volt, és a becslések szerint közel 100 ezer tagja). A *centralisták* (Eötvös József, Szalay László, Lukács Móric stb.) pedig a konkrét törvényi szabályozáson gondolkodtak. Külön hangsúlyozták, hogy az

egyesület alapításánál az államnak semmilyen beleszólása nem lehet. Csak akkor avatkozhat be az egyesületek életébe, ha azok törvényellenesen működnek.

A rendi jog nem foglalkozott az egyesületekkel, ennek megfelelően a reformkori ellenzéki politikusok „polgári jogoknak tekintették, hogy ami tiltva nincs, az a közjó előmozdítása érdekében társulatba állhassanak”. A bécsi kormányzat azonban gyanakodva tekintett a tőle független kezdeményezésekre. 1836-ban például a kormány betiltotta a diákegyesületeket. Ezenkívül elvárták, hogy az alakuló egyesületek alapszabályait és programjait nyújtsák be jóváhagyás végett, bár ezt egyetlen törvény sem írta elő. 1842-ben elrendelték, hogy az egyesületi alapszabályokat csak akkor lehet kinyomtatni, ha az egyesület megalakítását a hatóságok már jóváhagyták. Ezt kifogásolta az 1844-ben létrehozott Iparegyesület. A Védegylet és más hasonló egyesületek miatt Metternich már a teljes engedélyezési rendszer és felügyelet irányába tett intézkedéseket annak ellenére, hogy még a Magyar Kancellária is elismerte, hogy ennek semmilyen jogalapja nincs.

Magánjogi szempontból először *Frank Ignác* foglalkozott az egyesületekkel. Nem ismerte fel azonban még a valódi karakterisztikáját, hiszen csak annyit ír róla, hogy olyan társaság, amely „személy szabadságaival” bír (*hominum consociatio, qua in civitate personae jurebus fruitur*).

1848-ban Európa több országában is az új alkotmányok az emberi jogok közé vették fel az egyesülési szabadságot. Az 1848. évi frankfurti parlament például alapjogként rendelkezett róla. A magyarországi 1848-as áprilisi törvények közvetlenül nem foglalkoztak az egyesülési joggal, mert a jogalkotók úgy vélték, hogy ezt a szabadságjogot már a reformkorban is gyakorolhatták. Közvetve az egyesületi jogot is biztosította az 1848. évi 3. tc. 32. §-a az egyéni szabadság biztosításáról szólva.

A *neoabszolutizmus* idején, amikor mindenfajta szervezkedés gyanúsának számított, Bach 1850-ben egy rendelettel, 1852. november 26-án pedig egy császári pátenssel szigorú korlátok közé vonták az egyesületek alapítását.

Ferenc József 1867-es trónbeszédében külön kitért az egyesülési jogra mint az alkotmányosságnak ezen egyik alapjogára. A *kiegyezéssel* megszűntek azok az okok, amelyek miatt nem volt lehetséges a szabad

egyesületalakítás. 1868-ban kísérlet történt egy olyan törvény megalkotására, amely mindezt részletesen szabályozta volna. Mivel ezt a javaslatot nem tárgyalta az országgyűlés, ezért alacsonyabb szintű jogforrások, az 1394/1873. sz. BM. és az 1508/1875. sz. BM-rendeletek szabályozták az egyesületek alapítását, a belügyminiszter azon indoklásával, hogy „az egyesülési jog egyike az állampolgárok legbecesebb jogainak és én éppen ezért feladatomnak azt tekintem, hogy ezen jogoknak élvezetét mentül könnyebbé tegyem”. Kiemelték, „hogy fenntartassék az egyesülés szabadsága”. Ennek értelmében az újonnan alapított egyesület alapszabályát a törvényhatóságok útján a belügyminiszternek láttamozásra be kellett terjeszteni. Ha 40 napon belül nem érkezett válasz, az egyesület ideiglenesen megalakulhatott. Végleges megalakítása azonban csak az alapszabályoknak miniszteri láttamozása után történhetett meg. Az indokolatlanul megtagadó határozat ellen azonban a rendeleti szabályozás miatt csak a miniszteri felelősség jelentett garanciát.

A *magánjogi szabályozás az Osztrák Polgári Törvénykönyv* római és germán eredetű szakaszára épít, amely szerint az egyesületek „mások iránti viszonyba [...] rendszerint az egyes személyekkel egyenlő jogokkal bírnak. Tilos társaságok, mint ilyenek, jogokkal nem bírnak [...] és jogok szerzésére nem képesek” (26. §). A további szabályozás a szokásjog alapján alakult ki. Ennek értelmében az egyesületnek mint magánjogi jogi személynek alapító cselekménye az alakuló közgyűlés határozata, amely az egyesületet megalapítja és az alapszabályokat megállapítja. A magyar magánjog tehát a *szabad egyesületalapítás* és a teljes jogképesség elvét vallotta. Eszerint minden egyesület megalakulásától fogva jogi személy. Nem szükséges hozzá hatósági jóváhagyás sem. (Más kérdés, hogy a belügyminiszteri láttamozás nélkül az egyesület úgysem tudja hitelesen bizonyítani magánjogi jogi személyiségét.)

A különböző magánjogi törvénytervezetek sem hoztak jelentős változást. Az *1900-as polgári törvénykönyv tervezete* szigorúan elválasztotta egymástól az egyesületi közjogot és magánjogot, és értelemszerűen csak az egyesületi magánjogot szabályozta. A *második tervezet* külön törvényi szabályozást javasolt, mert ez az 1868. évi 30. tc. 10. §-a értelmében kiterjedt volna Horvát-Szlavónországra is. A Polgári Törvénykönyv ugyanis csak Magyarországra terjedt volna ki. Többen is megkí-

sérelték az egyesület fogalmát definiálni. Szladits Károly 1903-ban az egyesületeket „olyan szabad társulásoknak nevezi, melyek a társadalom közösségi érdekeit az állam által abszorbeált terjedelmen túlmenően valósítják meg”. Vita Emil szerint „ha több személy bizonyos időre bizonyos meghatározott közös cél szolgálatára egyező akaratnyilvánítással társul”, az egyesület. Páskándy János belügyi államtitkár véleménye szerint az „egyesület oly alakulat, melyet több természetes vagy jogi személy alakít abból a célból, hogy valamely kitűzött célt vagy célokat egyesült erővel, meghatározott formák és keretek között, melyek az alapszabályban vannak megállapítva, minél eredményesebben megvalósítsanak”.

1867 után ugrásszerűen megnőtt az egyesületek alapítása. A korabeli felmérések szerint főleg az alábbi célokkal:

1. gazdasági (mezőgazdasági),
2. szakmai önképzőkörök (gazdakörök, iparosok, kereskedelmiek, értelmiségiek, alkalmazottak – szakmai alapon),
3. politikai,
4. kulturális, népművelő (olvasó, közművelődési, szabad oktatási, dal-
kör, kisdédóvó),
5. társaságok (társaskörök, kaszinók, asztaltársaságok),
6. munkásegységek, önszervező egyesületek,
7. közhasznú egyesületek (fürdő, lakóhelyszépítő, tűzoltó, mentő,
egészségügyi),
8. segélyező (önszervező, temetkezési, emberbaráti... stb.),
9. sportkörök.

1862-ben 579 egyesület volt az országban, ebből Budán és Pesten 90 egyesület (26 000 emberre jutott egy). Ez a szám 1867 és 1914 között 21 311-re nőtt. A trianoni békeszerződés után is relatíve nőtt az egyesületek száma, hiszen elérte a 16 000-tet. Ezeknek 57%-át 1919 után alapították. Valóságos közösségi láz volt a magyar lakosság körében. Minden társadalmi csoport, réteg, vallás, mesterség és falu megalapította a maga társaskörét. Az utolsó összegzés idején már 507 lakosra jutott egy egyesület. A felnőtt lakosságból 3 milliónyian voltak tagok úgy, hogy nem számították ide a leventeszervezeteket, a cserkészcsapatokat, sem az iskolai önképzőköröket.

Ajánlott irodalom

- A Nemzeti Casino részének névsora betűrenddel, annak szabályos és egyéb tudnivalói, 1841. Szerk. Tarner Antal. Pest, é. n.
- Az Országos Védegyesület alapszabályai és alakulásának rövid leírása. H. n., é. n.
- Bezdán Sándor: A dualizmus kori egyesülettörténet forrásai. In Nagy Tamás – Szegfű László (szerk.): „Nem búcsúzom...” Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére. Szeged, 1994.
- Bocz János: Egyesületi statisztika Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1992.
- Bösze Sándor: Az egyesületek helye és szerepe a magyar társadalom életében a XIX. és XX. században. *Előadások Vas megye történetéből*, 1993.
- Bösze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. In *Somogy Megyei Levéltár*. 1997.
- Brunda Győző: Az egyesületek, mint a nyilvánosság csírái. *Palócföld*, 1988.
- Dobrovits Sándor: Magyarország egyesületeinek statisztikája. *Statisztikai Szemle*, 1935.
- Dobrovits Sándor: Budapest egyesületei. *Statisztikai Közlemények*, 1936.
- Dobrovits Sándor: Társadalmi szervezetek. *Statisztikai Közlemények*, 1938.
- Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve*. Összeállította és magyarázza: Páskándy János. Budapest, 1932.
- Erdős Ferenc: Fejezetek a kulturális egyesületek alapszabályaiból (1838–1946). In *Kulturális egyesületek Székesfehérváron, 1698–1949*. Székesfehérvár, é. n.
- Erekly István: *Tanulmányok a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéről*. Budapest, 1903.
- Fejős Imre: Az országgyűlési ifjak társalkodási egyesülete. *Századok*, 1989.
- Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest, 1987.
- Gneisse, Bettina: *István Szechenyis Kasinobewegung im ungarischen Reformzeitalter*. Frankfurt, 1990.
- Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*. Budapest, 1971.
- Halmi Gábor: *Az egyesülés szabadsága*. Budapest, 1990.
- Ilk Mihály: *A Nemzeti Casino százéves története, 1827–1926*. Budapest, 1927.
- Kolányi Béla: *Magyarországi társas és közművelődési körök címűtára*. Kassa, 1899.
- Kosáry Domokos: *Kossuth és a Védegyesület*. Budapest, 1942.
- Kovalcsik József: *A magyar kultúra csarnokai*. I–III. kötet. Budapest, 1986.
- Lukács Móricz: *Néhány eszme az egyesületi jog körül*. *Ellenőr*, 1847.
- Nemzeti Casino alapításáról. *Hazai és Külföldi Tudóstítások*, 1827.

- Őriné Fodor Edit: Az egyesületi szabadság és félállamiság jelenségének jogi kapcsolata. In *Győri tanulmányok*, 20. 1998.
- Pajkossy Gábor: *Polgári átalakulás és nyilvánosság a magyar reformkorban*. Budapest, 1991.
- Pór Edit (szerk.): *Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig*. Budapest, 1988.
- Raffay Ferenc: Az egyesületi jog kodifikálása. *Magyar Jogászujság*, 1903.
- Reiner János: Szabályrendelet és egyleti alapszabály. In *Jogi dolgozatok*. Budapest, 1898.
- Reisz László: Egyletek a dualizmus kori Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1998.
- Schwartz Tibor: Az egyesületi köz- és magánjog relációja. *Jogállam*, 1932.
- Széchenyi Viktor: *Széchenyi István és a Nemzeti Casino*. Budapest, 1941.
- Szladits Károly: Az egyesületi jogról. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1903.
- Szokolay István: *Az egyletekre és társaskörökre vonatkozó jogszabályok és végonykezelési irányelvek*. Budapest, 1904.
- Tábori Kornél: Széchenyi István, az első magyar clubalapító. *Ország-Világ*, 1925/27.
- Vadnai Emil: A gyülekezési és egyesülési jogról. *Budapesti Szemle*, 1892.
- Vargha Gyula (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Hivatalos statisztikai közlemények*. Budapest, 1880.
- Viszota Gyula: Védegylet története. *Akadémiai Értesítő*, 1910.
- Vita Emil: *Egyesületi jog*. Budapest, 1906.

4. FEJEZET

ALAPÍTVÁNY

„Nekem a politikát és a háborút kell tanulmányoznom, a fiaimnak módjukban áll majd matematikát és filozófiát tanulni. A fiaimnak matematikát és filozófiát, földrajzot, természettudományt, hajóépítést, navigációt, kereskedelmet és földművelést kell tanulniuk, mert akkor megteremtik gyermekeiknek azt a jogot, hogy festészetet, költészetet, zenét, építészetet, szobrászatot, szőnyegszövést és porcelánművészetet tanulhassanak.”

John Adams

Az *alapítvány* (*universitas bonorum* – a szó Széchenyi alkotása) intézménye a jótékony adományozás egyik formája. Olyan nyilvános kezelői és ellenőrzés alatt álló vagyon, amely megfelelő, állandó, biztos jövedelmet jelent, amelyet az alapító a társadalomra hagy azzal, hogy az általa megszabott feltételek szerint használják fel. Az alapítvány létesítése alapító ügylettel, okiratba foglalással történik, amelynek révén a tartós célra rendelt és megfelelő szervezet kezelésére átadott vagyon elválik az alapítótól, és jogi önállóságot (jogi személyiséget) nyer. Az alapítvány kezelője és képviselője egy vagy több természetes vagy jogi személy lehet.

Az alapítvány elhatárolandó az *alaptól*. Az alap olyan különleges célra rendelt vagyon, amelynek nemcsak a hozadéka, hanem az állaga is igénybe vehető. Az alap tulajdonosa és kezelője ugyanaz a személy vagy testület, amely teljes joggal dönthet az alap vagyonának felhasználásáról. Az alapítvány jogi személy, az alap viszont továbbra is valakinek a tulajdona.

Az alapítványnak – mint intézménynek – a kialakulását az motiválta, hogy a társadalmilag fontosnak tartott célok megvalósulását nemzedékek során át lehetővé kell tenni, e célokra tehát meghatározott vagyontömegeket kell rendelni. Nagyobb számban a kereszténység elterjedésével létesültek. A középkorban kegyeleti és humanitárius céllal (*pieae causae*) tett alapítványokat az egyház a kánonjog szokásai szerint kezelte. Ilyen módon hoztak létre szegényházakat, kórházakat. Magyarországon is ele-

gendőnek tartották a királyi főkegyúri jogot mint állami ellenőrzést (lásd Werbőczy: *Hármaskönyv*, III. rész, 2. cikk).

A reformáció korától az egyes protestáns felekezetek tagjai, ha alapítványt akartak létrehozni, azt már nem a katolikus egyháznál, hanem más hatóságnál tehették meg. Így megjelentek olyan vagyonok, amelyek nem mentek át a kezelőjük tulajdonába, bár bizonyos jogok megillették vele szemben őket. Ahol pedig jogok vannak, ott jogalanynak is kell lennie. Így alakult ki az a nézet, hogy az alapítvány jogi személy és nem valakire rábízott tulajdon.

1848 előtti magánjogunk szerint az alapítvány törvényes keletkezéséhez a király jóváhagyása volt szükséges. Így jogi személy csak az elismerés pillanatától lett (1715. évi 44. tc., 1729. évi 21. tc., 1741. évi 43. tc., 1751. évi 21. tc., 1764. évi 13. tc.). Az 1791. évi 23. tc.-re alapozták a király főfelügyeleti jogát.

Az alapítvány mai formáját a XIX. században nyerte el. A *Code civil* még nem foglalkozott az alapítvánnyal, az *Oszták Polgári Törvénykönyv* is csak mellékesen hivatkozott rá (646. §). Az 1900-ban hatályba lépett *Német Polgári Törvénykönyv* elsőként szabályozta az egész alapítványi jogot (80–88. §-ok). Magyarországon először Wenzel Gusztáv írt róla részletesebben. Külön törvényi szabályozására azonban nem került sor, ezért a régi jogszabályokat alkalmazták az 1848. évi 3. tc. és a modern elveknek megfelelően. Eszerint a király főfelügyeleti jogát a kormány gyakorolta. Az alapító okirat egyik példányát ellenőrzés céljából az illetékes szakminiszternek meg kellett küldeni. A király ellenőrzési és felügyeleti jogköre csak arra terjedt ki, hogy a lekötött vagyont az alapítási célnak megfelelően kezeljék.

A *polgári törvénykönyv első tervezete* (1900) – a *Német Polgári Törvénykönyv* (80–88. §) szellemét követve – külön fejezetben, egységes elvek alapján kísérelte meg az alapítványok szabályozását. Az alapító ügyleten túl *hatósági jóváhagyás* (67. §) is szükséges volt az alapítás érvényességéhez. Az alapítói ügyletet egyoldalú magánjogi ügyletnek, az alapítványt pedig jogi személynek minősítette. Ezt egyébként a mintának tekintett *Német Polgári Törvénykönyv* nem kívánta meg, de az 1880-as évek óta kialakult bírói gyakorlat és az *Oszták Polgári Törvénykönyv* 646. §-a is ezen az állásponton állt. A törvényjavaslat nem kísérelte meg az alapítvány fogalmának meghatározásával, ezt a feladatot a jog-

tudományra bízta. A *polgári törvénykönyv második szövege* már nem is tartotta szükségesnek a hatósági jóváhagyást, de ugyanúgy, mint az egyesületeknél a külön törvényi szabályozást javasolta. Részben a kialakult joggyakorlat, részben pedig a *Svájci Polgári Törvénykönyv* álláspontját összegezték a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat (1928) 82–106. §-ai. Ennek megfelelően alakult ki az a gyakorlat, hogy hatósági jóváhagyás nem előfeltétele az alapítvány keletkezésének. Az alapítványt létesítő ügylet ugyanis magánjogi jellegű, amely tartalmánál fogva közel áll az ingyenes, vagyoni juttatást célzó magánjogi ügyletekhez, de hatásában túl is lép rajtuk. A célmeghatározással kapcsolatban önálló és maradandó vagyonjogi jogi személy létesítésére is irányul. Mindezekhez pedig nem szükséges a hatóság előzetes engedélye. Az 1931. évi 22. tc. megkülönböztette cél szerint az alapítványok következő típusait: az egyházi és a világi alapítványok, illetőleg a köz- és magánalapítványok. *Közalapítvány* például a tanulmányi, egyetemi, amely lehetett akár világi, akár egyházi alapítvány, *magánalapítvány* pedig például a családi alapítvány.

Az egyes alapítványok történetét vizsgálva kezdetben csak néhány kiemelkedő alapításra találhatunk példákat. Így Buda 1686-ban történt felszabadítása után *Széchenyi György* esztergomi érsek több mint félmillió forintot hagyott a budai várfalak helyreállítására, a jezsuita és kapucinus rendház felépítésére, a pesti invalidusházra és a polgári kórházra. A XVIII. században lényegesen kisebb összegű alapítványok révén templomokat, zárdákat, vallási emlékműveket, búcsújáró helyeket létesítettek. A gazdag főurak mellett megtalálhatók az egyszerű polgárok is, például a szegények és aggok megsegítésére tett alapítványokkal. Sokan a reformkor kezdetét *Széchenyi Istvánnak* a Magyar Tudós Társaság alapítására tett felajánlásának időpontjától számítják.

A *kiegyezés után* a „gründolási láz” analógiájával élve szinte alapítványozási láz tört ki. 1867 és 1914 között több száz millió koronát fektettek különböző alapítványokba. Az adományozottak köre jelentősen kibővült és a modern kornak megfelelő célokat szolgált. Ekkor vált ez a fajta tevékenység a magyar társadalom természetes velejárójává.

Az alapítványok a pályázatok, a sajtó, a közigazgatás révén nyilvánosak és ellenőrizhetőek voltak. A jótékony célra szánt vagyont általában könnyen kezelhető és biztos kamatot adó pénzbetétekbe és nem bizonytalan jövedelmet adó ingatlanokba fektették be.

Érdekes keresztmetszetét adja az alapítványi céloknak az 1934-es, a főváros által kezelt 407 alapítvány:

árvaházi helyekre	102,
özvegyeknek, árváknak, vakoknak	65,
menhelyeknek, szeretetotthonoknak	52,
sírok, kripták fenntartására	41,
kórházi ápolásra	39,
egyéb szociális célokra	24,
irodalmi és művészeti célokra	18,
kiházásításra	7.

Sajnos az 1948. évi költségvetési reform után az alapítványokat megszüntették.

Az alapítványok különös nemei a *közalapítványok*, amelyeket az állam megfelelő szerve közérdekűnek ismert el, és azokkal közcélokat kíván megvalósítani. Rájuk is az alapítványok szabályai vonatkoznak, de közvetlenül valamilyen felügyelőhatóság irányítása alatt állnak. Idetartozott a Pázmány Péter Tudományegyetem, amely Pázmány Péter, Lósy Imre és Lippay György prímásoknak, valamint Mária Terézia alapítványaiból keletkezett (1741. évi 43. tc.). (Mária Terézia a feloszlott jezsuita rend nagyszombati társházának minden ingatlan és ingó javait az egyetemnek adományozta.) Magyar Tudományos Akadémia (1827. évi 11. tc.), Magyar Nemzeti Múzeum (1934. évi 8. tc.), Ludoviceum Alapítvány (1808. évi 7. tc.), Nemzeti Közművelődési Alapítvány (1929. évi 33. tc.).

Ajánlott irodalom

Alapítványi Almanach. Budapest, 1990.

Budapest főváros törvényhatóságának alapítvány oklevelei. I–VII. kötet. Budapest, 1883–1905.

Csehi Zoltán: Az alapítvány fogalma a régi magyar jogtudósok munkáiban Wenzel Gusztávtól Szladits Károlyig. *Jogállam*, 2000.

Csehi Zoltán: A meghagyástól a jogi személyig. In *Studia E. Weiss dedicata*. Budapest, 2002.

Csehi Zoltán: A magánjogi alapítvány fogalma. In *Acta Fac. Pol.-Iur. Univ. Tom. XL*. Budapest, 2003.

- Csorba Ferenc: *Alapítványaink és a legfelső felügyeleti jog*. Budapest, 1889.
- Csorba Ferenc: *Alapítványok iránti felügyeleti jogkör szabályozása*. 13. kötet. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*.
- Csorba Ferenc: *Kimutatása az állam által szerzett összeg alapoknak és alapítványoknak*. Budapest, 1883.
- Csorba Ferenc: *Az alapítvány jogi fogalma*. Budapest, 1901.
- Dárday Sándor: *Az alapítvány iránti felügyeleti jogkör szabályozása*. Budapest, 1897.
- Forster Gyula: *A magyar vallásalap hajdan és most*. Budapest, 1880.
- Galampos Sándor: *Alapítványozás Nyíregyházán a dualizmus korában*. Nyíregyháza, 1996.
- Kecskés László: *Az alapítási jog fejlődéséről*. *Magyar Jog*, 1988.
- Krüger Aladár: *Az alapítvány, különös tekintettel a katolikus alapítványokra*. Budapest, 1916.
- Lomnici Zoltán: *Az alapítványok és közalapítványok kézikönyve*. Budapest, 1998.
- Melichár Kálmán: *A katolikus autonómiák Magyarországon*. Budapest, 1907.
- Munkácsi Ernő: *Az „Alapítvány” a Magánjogi Törvénykönyv javaslatában*. In *Bíráló vélemények a magánjogi törvénykönyv javaslatáról*. Budapest, 1929.
- Orbán József: *Az alapok és az alapítványok jogi természetéről*. Budapest, 1907.
- Palkovics Béla: *Az alapítványok jogi helyzete*. *Jogtudományi Közlöny*, 1892.
- Sárfy Andor: *Alapítvány és meghagyás*. In *Kolosváry Bálint emlékkönyv*. Budapest, 1933.
- Schuler Dezső: *Az alapítványi juttatások és az alapítványokra vonatkozó törvények és jogszabályok*. Budapest, 1935.
- Steinecker István: *Az alapítvány jogi létesülése*. *Jogtudományi Közlöny*, 1916.
- Szászy Béla: *Az alapítványok létrejötte*. Budapest, 1906.
- Szászy Béla: *Az alapítvány létrejöttének kérdései a bírói gyakorlatban*. Budapest, 1916.
- Szurom Szabolcs: *A kegyes alapítványok jogállása Magyarországon a korábbi és a hatályos egyházjog, valamint az állami egyházjogi normák tükrében*. *Jogtörténeti Szemle*, 2004.
- Telekdi Róth Jenő: *Alapítványi jogunk újjáépítése*. *Magyar Jogi Szemle*, 1921.
- Vavrik Béla – Emmer Kornél – Csorba János: *Az alapítványok iránti felügyeleti jogkör szabályozása*. Budapest, 1897.

V. rész

A DOLGOK

„Csak azon jogelvek s jogintézmények bírnak tartóssággal, amelyek az élet valóságából jönnek létre.”

Jhering

A dolgai jogának elméleti megközelítésén a köznyelvi magyar jogtudományban kezdés helyett a jogelméleti kiindulásként az a német pandektajogászok a német jog alapokra építésénél kezdte meg vizsgálatait. A német jog alapjainak jogelméleti jellegű vizsgálata, hogy a német jog megismerésénél a német jogalkotás jogalkotóinak tevékenységére vonatkozik. A dolgai jogok a köznyelvi jogok által alkotottak a XVIII-XIX. századi pandektajogászok által jötték létre. Számították a dolgai jogokat a jogelméleti jogalkotás megismerésére. Számították a dolgai jogokat a jogelméleti jogalkotás megismerésére, amelyek az emberiség által alkotott jogok. Így a jogelméleti jogalkotás megismerésére vonatkozik. Így a jogelméleti jogalkotás megismerésére vonatkozik. Így a jogelméleti jogalkotás megismerésére vonatkozik.

A köznyelvi jogok elméleti megközelítésén a köznyelvi magyar jogtudományban kezdés helyett a jogelméleti kiindulásként az a német pandektajogászok a német jog alapokra építésénél kezdte meg vizsgálatait. A német jog alapjainak jogelméleti jellegű vizsgálata, hogy a német jog megismerésénél a német jogalkotás jogalkotóinak tevékenységére vonatkozik. A dolgai jogok a köznyelvi jogok által alkotottak a XVIII-XIX. századi pandektajogászok által jötték létre. Számították a dolgai jogokat a jogelméleti jogalkotás megismerésére. Számították a dolgai jogokat a jogelméleti jogalkotás megismerésére, amelyek az emberiség által alkotott jogok. Így a jogelméleti jogalkotás megismerésére vonatkozik. Így a jogelméleti jogalkotás megismerésére vonatkozik. Így a jogelméleti jogalkotás megismerésére vonatkozik.

1. FEJEZET

A DOLOGI JOG

„A tulajdonra épülnek a köztársaság megdönt-
hetetlen alapjai.”

Portalis

A *dologi jog* mint absztrakt gyűjtőfogalom a középkori európai jogtudományban kezdett kialakulni. A glosszátorok, kommentátorok és a német pandektajogászok a római jogi alapokra építkezve *abszolút jogviszonyként* elemezték az idetartozó jogintézményeket annak ellenére, hogy a római jogi magántulajdon a rendi magánjogban gyakorlatilag csak az ingókra vonatkozott. A dologi jognak a *kötelmi jogtól* való elhatárolását a XVIII–XIX. századi pandektajogászok dolgozták ki. Szerintük a dologi jog azokat a jogszabályokat foglalja magában, amelyek az ember uralmának alávetett természeti tárgyakkal kapcsolatos jogviszonyokra vonatkoznak. Így alakították ki a vagyoni magánjog statikáját, amelynek célja a javak békés élvezete védelmének a biztosítása volt.

A korabeli törvénykönyvek azonban – így különösen a *Porosz Landrecht* és a *Code civil* – még összevegyítve tárgyalták a kötelmi jogi és a dologi jogi szabályokat. A *Porosz Landrecht* első részében a személyekről és ezek jogairól általában, a dolgokról, a cselekményekről, az akaratnyilvánításról, a szerződésekről, a tilos cselekményekből eredő köteleességekről és jogokról szól, azután áttér a birtokra és a tulajdonra, majd ismét a jogok és a kötelezettségek változását és megszűnését szabályozza, végül visszatér a közös tulajdonra, az osztott tulajdon és az idegen dolgot terhelő jogok szabályozására. A *Code civil* (valamint az azonos rendszert követő *Codice civile*) a második könyvben „a dolgokról és a tulajdon különféle megszorításairól” (ezek között a más dolgán levő jogokról is)

rendelkezvén, a harmadik könyvben az örökösödést és a szerződéseket mint a „tulajdon különféle szerzőmódjait” tárgyalta (711. §). A kötelmeket úgy fogta fel, hogy azok csak a dolgok szerzésére, változtatására vagy megszüntetésére eszközül szolgálnak. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* Jusztiniánusz Institutiói nyomán a *személyjog és a dologjog* (*de personis, de rebus*) című fő részeket állította fel. A dologi jogokat felosztotta dologi jogokra (*dingliche Rechte*, a magyar fordításban: *dologbani jogok*), amelyek közé a tulajdont, a zálogjogot és a szolgalmakat, de a birtokot, sőt az örökösödési jogot is sorolta, valamint személyi dologjogokra (*persönliche Sachenrechte*, magyar fordításban: *dologhozi jogok*), melyen a kötelmi jogokat értette.

Ezzel szemben a német *pandekta-jogtudomány* hatására a zürichi, a szász és egyéb német törvénykönyvek, illetve a bajor javaslat a dologjognak a rendszerben nagyobb önállóságot adott, teljesen önálló fejezetként tárgyalván azt. Elválasztották tehát nemcsak a személyek jogaitól, a családjogtól, de a kötelmi és az öröklési jogtól is. Mindezt az indokolta, hogy a dologi jog és a kötelmi jog között alapvető ellentétek vannak (abszolút és relatív viszonyok stb.).

A magyar szakirodalom a dolog, illetve a dologi jog terminus technicust az *Osztrák Polgári Törvénykönyv*nek magyarra való lefordításával vette át („minden, ami személytől különbözik és az embernek használatára szolgál, jogi értelemben dolognak neveztetik”, 285. §). Wenzel Gusztáv még a vagyoni jog kifejezést használta, de a polgári törvénykönyv résztervezetei és tervezetei már külön fejezetben tárgyalták a dologi jogot.

A dologi jog és a kötelmi jog elhatárolására azért van szükség, mert a dologi jog a már megszerzett jogok tartós védelmét szabályozza, míg a kötelmi jog a javak forgalmára, mozgására vonatkozik. A dologi jog abszolút jellegű, és mindenkit kötelez a dologi jogi jogviszony tiszteletben tartására, a kötelmi jog viszont relatív jellegű jogviszonyokat keletkeztet, amelyben személy szerint meghatározott kötelezettek vannak.

A dologi jogok köre zárt (*numerus clausus*), ellenben a kötelmi jogok köre nyílt. A gazdaság állandó fejlődése napról napra teremthet újfajta kötelmi jogviszonyokat. A dologi jogban a közérdek jobban érvényesül, ezért a rá vonatkozó jogszabályok többnyire kogens jellegűek, míg a kötelmi jogi jogszabályok jórészt diszpozitívak. A kötelemben szereplő felek privát autonómiája szabadon érvényesülhet.

Magyarországon a dologi jog az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* határára alakult ki, hiszen az 1848-as áprilisi törvények, különösen az 1848. évi 15. tc. a rendi magánjog dologi jogi részének szinte teljes egészét hatályon kívül helyezte, de az új jogszabályok kidolgozására már nem jutott idő. Ez a helyzet nem sokat változott az Országbírói Értekezlet által elkészített *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* 21. és 156. szakaszainak rendelkezései révén. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* azon részeire vonatkozóan, amelyre az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* felhatalmazása nem vonatkozott, a joggyakorlat, a szokásjog őrizte meg az osztrák jogszabályokat.

A bíróságok a dologi jogi kérdéseknél – a telekkönyvi gyakorlat kialakításában – az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* szakaszait szó szerint idézték, míg a kötelmielnél csupán a tartalmát vették figyelembe. Bár Grosschmid Béni megróttá a bírákat: „Kúriánkban nagy a hajlam az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet* mintegy madártávtól alkalmazni.”

Igazi fordulatot csak a *Német Polgári Törvénykönyv* munkálatainak közzététele eredményezett, amelynek hatására nálunk is elkészültek a különböző kódexjavaslatok – az első 1900 előtt! Emellett egyre több olyan törvény született, amely dologi jogi kérdéseket szabályozott (például az 1927. évi 35. tc.).

A *dolog fogalmát* a magyar magánjog az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* alapján határozta meg. Eszerint a dolog olyan testi tárgy, amely emberi uralom alá vonható (vö. *Német Polgári Törvénykönyv*, 90. §). A technikai fejlődés révén azonban a természeti környezet egyre több része minősült dolognak az elsajátítások révén, például: szellemi alkotás, energia, információ stb. A jogi dolog fogalma emiatt elszakadt az emberi érzékszervekkel hagyományos módon felfogott dolgoktól. Így például hosszú vita után az 1931. évi 16. tc. a dolgokra vonatkozó jogi szabályozást kiterjesztette a villamos energiára is. Ezért a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat már a jogi uralom alá vonható természeti erőket is ide-sorolta (433. §). Az 1900-as *Polgári Törvénykönyv* tervezete a dolog fogalmának meghatározását még teljes egészében a tudományra és a bírói gyakorlatra bízta, és a kódexben való meghatározását elvetette.

A magyar és általában a germán–római jogcsaládhoz tartozó jogok a dolgokat természeti minőségük szerint *ingatlanokra* és *ingókra* osztják fel. Ezt a felosztást először a római jog *ingó* (*res mobiles*) és *ingatlanként*

(*res immobiles*) alkalmazta. A testi dolgok ez a fajta felosztása az elvont jogi gondolkodás meghatározott fokán jött létre. A glossátoroktól kezdve a középkori jogfelfogásban mint a minősített értékű javakat elhatárolták az ingóktól az ingatlanokat. Általános elvként az állagszélem nélküli elmozdíthatósághoz kötötték az ingó fogalmát. Az ingó és ingatlan megkülönböztetése a rendi jogban vált jelentőssé. A római jog általában a jogszerzés szempontjából nem tett különbséget az ingók és ingatlanok dologi jogi szabályozása között – kivéve az elbirtoklást és a lopást. A rendi jog az ingatlan különös szabályozás alá vonta, míg az ingó kérdése kisebb gazdasági jelentősége miatt háttérbe szorult. A dolgok felosztását a rendi jog ugyan a római jogból vette át, de a maga igényei szerint alakította.

Ingóságnak tekintették a pénzt, a ruhát, a fegyvert, a lovat, de ide sorolták a zálogos ingatlan is, mert ez a pénz szerepét töltötte be, és a tulajdonos bármikor visszaválthatta (*Hármaskönyv*, I. rész, 101. és 102. cikk). Viszont az ötven lónál nagyobb ménest ingatlannak tekintették. A régi gyakorlat szerint ingatlannak tekintették azt a pénzt is, amely az ősi birtokból származott. Ennek a felosztásnak nagy jelentősége volt, hiszen az ingatlan tartja fenn a családot. Werbőczy-nél még fel sem merült, hogy egy nemesember vagyona pénzből vagy pénzbeli kötelezettségek-ből, követelésekből tevődjen össze. Az egész jogrendszer nem az ingatlanforgalom, hanem annak célhoz kötöttsége érdekében épült fel. A nemzeti vagyon fontosabb része ingatlan volt, és az öröklött vagyon általában jóval meghaladta a szerzeményt, ezért nagy jelentőséget tulajdonítottak a vagyon állandóságának és a családon belüli megkötöttségének (lásd: ősiség intézménye). Az ingó és ingatlan elhatárolásának elméleti kidolgozását elsőként a *Cynosura iniristatum* (Pottendorf, 1668) című műben találhatjuk. Néhány szavas tétele egészen Huszty István koráig meghatározta a magyar magánjogot is.

Frank Ignác szerint ingatlan az, ami helyváltoztatásra sem a maga erejéből, sem más erő felhasználásával nem képes. Ingó pedig az, „amit kár nélkül lehet a helyéből mozdítani és tovább vinni lehet”.

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 293. §-a szerint „azon dolgok, amelyek állaguk sérelme nélkül egy helyről a másikra áttehetők, ingók. Oly dolgok, melyek magukban véve ingók, ellenesetben ingatlanok. Oly dolgok, melyek magukban véve ingók, jogi értelemben ingatlanoknak tartatnak, ha a törvény szerint vagy a tulajdonos határozatánál fogva vala-

mely ingatlan tartozását teszik.” A *kiforrott felfogás* – akár a római jog – megfordította a tételt: ingatlan a telek és mindaz, ami a telekkel szoros – ún. „alkatrészi” – kapcsolatban áll. Minden egyéb ingó (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 434. §, 2).

A XIX. századi változások, a szabad tulajdonú piacgazdaság kialakulásával az ingó és ingatlan közti különbségtétel jelentősen csökkent, de nem tűnt el teljes mértékben. Annak ellenére, hogy a pandektisták e különbségtétel ellen voltak, és az egységes dologi jog kialakulását tüzték ki célul, amelyben az ingatlanra vonatkozó külön szabályok legfeljebb a lábjegyzetbe kerülnének. Magyarországon azonban a mezőgazdaság túlsúlya miatt a földbirtok szerepe továbbra is fontos maradt. Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* és a telekkönyvi jogszabályok is elválasztották egymástól az ingót és az ingatlant. Az *ingóra* vonatkozóan a jogi szabályozás a bírói gyakorlat, illetve külföldi jogok alapján fejlődött. Az ingatlannál az állam fokozott mértékben alakította ki irányító és ellenőrző hatalmát. Itt az egyéni autonómia 1848 utáni jogunkban sem érvényesülhetett olyan mértékben, mint az ingóknál. Az ingatlan csak korlátozott mennyiségben áll az emberek rendelkezésére, míg az ingó elvileg korlátlanul előállítható.

Továbbra is két szempont vezeti a jogalkotót: az *ingatlanforgalom megkötése* és az *ingatlanforgalom biztosítása*. A rendi magánjogban az előbbi, a modern magánjogban az utóbbi tendencia az erősebb. Az eltérő szabályozás az egész magánjogra kihat: különösen a dologi jogok szerzésénél, dologi jogok módosulásánál és megszűnésénél volt ez jelentős.

Az ingatlan dolog tulajdonjoga *telekkönyvi bejegyzéssel (bekebelezéssel)*, az ingó tulajdonjoga az *ingó dolog átvételével (jogérvényes birtokbavétel)* szerzhető meg. Eltérő időtartammal történik az elbirtoklás, valamint a bírói végrehajtás is másként történik. Az ingatlannál feltétlenül alkalmazandó a fekvés helyén érvényben levő törvény (*lex rei sitae*), míg az ingóknál ez az elv nem feltétlenül érvényesül. A különbség tehát olyan nagy, hogy valósággal két külön részre választották szét a dologi jogot. Az ingó forgalma sokkal intenzívebb, a rajta szerzett dologi jogosultságok, különösen a tulajdonjog sokkal teljesebb, mint az ingatlané. Az ingatlanok tulajdonjogát ugyanis (különösen az I. világháború végétől) törvények egész sorozata szűkítette. A különbség egyébként megfigyelhető a

kötelmi jogban, a családjogban és az öröklési jogban is. Kereskedelmi ügyletek tárgya pedig csak ingó lehet.

A *dologi jog*, hogy önállóságát megóvja, a dolgok szerzését saját szempontjai szerint szabályozza. Azokat a tényeket, melyekhez a jogok szerzése kötve van, valamint az egyes jogok tartalmát e jogok lényege és célja szerint határozza meg. Nem szabad bármilyen jogot, amely a dologra vonatkozik, dologi jog jellegével felruházni, és a szerződési szabadság elve, amely a kötetmi jogban uralkodik, a dologi jog területén nem érvényesülhet. Itt nem áll az, hogy az érdekeltek jogviszonyaikat szabadon rendezhetik, és a törvény rendelkezései csak szerződési megállapodás hiányában vehetők figyelembe, hanem ellenkezőleg: az érdekeltek csak olyan jogot alapíthatnak meg, amelyet a törvény megenged. A dologi jogok számát tehát a törvényben kell meghatározni.

A római jog dologi jogai: a tulajdon, a szolgálmi jogok, a zálogjog, a superficies és az emphyteusis. Ezek közül a magyar jog az emphyteusist nem ismerte. Ezzel szemben a magyar jogban is alkalmazták a germán jogi dologi terheket.

A birtok tanát a jogtudomány hol az általános részbe, hol pedig a dologi jogi részbe, sőt a kötetmi jogba is foglalták. A magyar jogi szabályozás az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* és a német tervezetek, törvénykönyvek alapján a birtokot a dologi jogi részben, a tulajdon előtt tárgyalta. Ugyancsak itt szabályozták a telekkönyvi jog anyagi jogi részét. A telekkönyvi rendezés csak az alaki szabályokra szorítkozott.

A magyar magánjog tehát a *dologi jogok numerus claususának* elvén állt, szemben a *Code civilt* követő latin jogokkal. A dologi jogok zárt kört alkottak, egyenként meghatározott típusokat, amelyeken túl dologi jogokat szerződéssel alapítani nem lehet, és amelynek tartalmát sem lehet a törvénytől eltérően meghatározni.

A magyar magánjog mindezek alapján az alábbi dologi jogokat ismeri:

1. A birtokjog, amely a dolgokra vonatkozó védelem joga.
2. A tulajdonjog, amely a dolog feletti teljes és kizárólagos uralmat jelent.
3. A korlátozott dologi jogok, amelyek a jogosultaknak bizonyos vonatkozásokban adnak a dolgokra másokat kizáró hatalmat. Idesorolható a szolgálat, a vele rokon örökbérleti és építményi jog, a zálogjog és a telki teherjog.

Ajánlott irodalom

- Almási Antal: *A dologi jog kézikönyve*. Budapest, 1929.
- Grosschmid Béni: *Dologjogi jegyzetek*. Budapest, 1896.
- Haller Károly: Észrevételek az „Általános magánjogi törvénykönyv” tervezetének a „Dologi jog”-ot tárgyaló részére. *Jogtudományi Közöny*, 1883.
- Herczegh Mihály: *A magyar dologbeli és kötelmi jog*. Budapest, 1892.
- Katona Mór – Lányi Bertalan – Imling Konrád: *Dologi jog*. In Fodor Ármin (szerk.): *Magyar magánjog*. Budapest, é. n.
- Kauszer Lipót: A dologfogalomról. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1937.
- Kolosváry Bálint: *Dologi jog*. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog*. Budapest, 1942.
- Lenkovics Barna: *Dologi jog vázlat*. Budapest, 1993.
- Sándor István: A dologi jog története és legújabb fejlődési tendenciái Nyugat-Európában. *Állam- és Jogtudomány*, 1999.
- Székely István: *Dologi jogunk fejlődésének újabb jelensége*. Kolozsvár, 1991.
- Szladits Károly: *A magyar magánjog tankönyve. II. Dologi jog*. Budapest, 1930.
- Tóth Lajos: *Magyar magánjog. Dologi jog*. Debrecen, 1930.

2. FEJEZET A TELEKKÖNYV

„A modern jogtudomány többé nem az élettől távol álló spekuláció, hanem céltudomány, az igazságkeresés tudománya, amely a gyakorlati jogalkalmazással azonos célokat követ, csak hogy nem esetileg, hanem egyetemes nézőpontból. Azért a mai jogtudományt át kell hatnia annak a jogtudatnak, hogy az ő ura az élet, hogy egyedül a gyakorlati életből és gyakorlati életért dolgozik.”

Szladits Károly

Az ingatlan eltérő jogi megítélését különösen a *telekkönyv* bevezetésének szükségessége igazolta. Magyarországon a rendi korszakban nem alkalmazták a *földkönyveket*, ezért az ingatlant is, ugyanúgy, mint az ingót, csak a dolog valóságos birtokbavételével lehetett elzálogosítani.

Nyugat-Európában is hosszú idő kellett a modern telekkönyvi intézmények kialakulásához. A *római jog* nem ismerte, csupán néhány provinciában (Hellász, Egyiptom) vált szokássá bizonyosfajta ingatlankönyvek vezetése. A telekkönyv valóságos kezdetei a *germán jogfejlődésben* figyelhetők meg. Korai formájában egyes német városokban, így Hamburg, Ulm, Köln városokban már a XII. században megtalálható volt. Velence polgárai 1228-tól, Prága lakosai pedig 1212-től vezettek ilyenfajta nyilvántartásokat. XIV. Lajos francia király miniszterének, *Jean Baptist Colbertnek* (1619–1683) 1673. évi programja olyan könyv készítését tűzte ki célul, amelyben, minden terhelést nyilvánosan bejegyeznének. A király szerint: „Meggyőződünk arról, hogy vagyontok épségének megőrzése főként attól függ, hogy biztonságot hoznak be a jelzálogjogok tekintetében [...], erre pedig nem találunk jobb eszközt, mint a nyilvánosságot.” A terv nem valósulhatott meg. Az okról Colbert a végrendeletében az alábbiakat nyilatkozta: „A parlament nem volt hajlandó elviselni ennek a szép intézménynek a megvalósulását, amely pedig levágtatna volna a perek hidrájának a fejét azzal, hogy megszüntette volna a perek indítóokát.”

Franciaországban a későbbiek során sem a forgalom biztonságára, hanem a tulajdonos érdekeinek védelmére helyezték a hangsúlyt. A *konvent 1795. évi törvényében* ugyan kimondták: „Nincs jelzálogjog, csak olyan, ami közhitelességű okiratból ered, és amelyet bevezettek minden állampolgár előtt feltárt nyilvános könyvbe.” Ennek és az 1798. évi törvénynek az alapján alakult ki az a francia nyilvántartási rendszer, amely a telekkönyvi funkciót bizonyos mértékig pótolni igyekezett. Ezzel szemben azonban a *Code civil* (2092–2203. §-ok) nem engedte meg az ingatlanforgalom és a jelzálogterhelés nyilvánosságra hozatalát. Ez a „diszkréció” hamarosan káros következményekkel is járt. Franciaországban és a francia jogot mintának kitűző államokban ezért a későbbiekben is megelégedtek a felek megegyezésével a jogátzállás tekintetében, és nem követelték meg sem az átadást, sem a bejegyzést.

A modern telekkönyv intézménye *Poroszországban* született. Frigyes Vilmos 1726. február 4-ei *Allgemeine Hypothek und Concurs-Ordnung* címmel kiadott rendeletében előírta, hogy minden tulajdonos birtokának jogcímét kimutatni, és annak alapján birtokát telekkönyvileg nevére íratni tartozik. Enélkül például zálogjog sem alapítható. Ezt az elvet követte a többi német állam is. A *Porosz Landrecht* szerint be kell jegyezni:

1. a tulajdonost, a tulajdonjog címét, a birtok vételárát,
2. a korlátozásokat és a dologbeli terheket,
3. minden olyan tartozást, amelyre zálogjogot engedélyeztek.

Magyarországon egyes városokban, így Pozsonyban (1439) és Sopronban (1379) már a *Hármaskönyv* megjelenése előtt is vezettek birtoknyilvántartó könyveket. *Sopron* városának 1492-ben kiadott statútuma kimondja, hogy ha valaki házat, szőlőt vagy rétet ad el, azt a *Grundbuch*-ba kell bejegyezni. *Modor* statútuma 1602-ben a szőlők bejegyzését rendelte el. *Pozsony* a telekkönyvről 1636–1639-ben mint régóta használatos intézményről beszél. *Kassa* 1641-ben rendelte el az összeírást. *Budán* a török hódoltság után kezdték vezetni a telekkönyvet. A császári telekkönyvi hivatal külön *Hypothekenbuch*-ba jegyezte a jelzáloggal biztosított követeléseket. A telekkönyv tehát először a szabad királyi városokban honosodott meg, ahol fontosabb volt a forgalom védelme, és ahol a jelentős számú német eredetű polgárság ismerte a nyilvántartás intézményét. *Buda* visszafoglalása után a magyar nemesség saját birtokára

nézve azonban visszautasította az ilyen irányú javaslatokat (például Kollonich Lipót [1631–1707] bíborosét), mert abban egy új adórendszer bevezetését látta. A *Systematica commissio* (1713–1730) az 1655. évi 52. tc. alapján a magánpecsét és aláírás mellett történt elzálogosításokból és ugyanazon jószágoknak különböző hitelezőknek történt ismételt lekötéséből származó súlyos károkat úgy akarta megakadályozni, hogy a megyéknek telekkönyvek (*libri fundi*) létesítését ajánlotta, amelyekbe a záloghitelezők bevezethették a kihelyezett összeget, a be nem jegyzett követeléseket pedig egyszerű aláírással biztosítottak kellett tekinteni. A bejegyzetteknek azonban *prolatio* és elsőbbségi joguk volt.

Ennek alapján és az 1695-ös alsó-ausztriai telekkönyvi rendtartás alapján alkották meg az 1723. évi 107. tc.-et, amely kimondta, hogy „a megyékben és a szabad királyi városokban nyilvános betáblázási lajstromok szerkesztessenek és vezettessenek, melyekből jövőre a jogelsőség megítélendő lészen”. Ez a rendelkezés tehát nem adott zálogjogot, csak csődbeli elsőbbséget, így a hitelezőket nem védte kellő mértékben.

1737-ben a bécsi udvari kamara a magyar kamarán keresztül elrendelte, hogy minden szabad királyi város vezessen telekkönyvet. Szegedy János *Tyrociniuma* szerint a fassio megtörténte után a városi jegyző köteles a telekkönyvi bejegyzést megtenni. Kubinyi Sándor *Enchiridon Juris Incliti Regni Hungariae* (Pozsony, 1798) című műve pedig még azt is kijelentette, hogy a jegyzőnek a vevő és az eladó nevét kell beírnia. Ez arra utal, hogy a korai telekkönyvek csak a birtoklási lapot (*Besitzstandblatt*) és a tulajdonlapot (*Eigentumblatt*) foglalták magukba. A teherlapot (*Lastenblatt*) a betáblázási könyv pótolta. Az első fehérvári telekkönyvet 1698-ban vették fel.

A telekkönyvek bevezetéséhez vezető úton a következő nagyon fontos lépés az *Adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról szóló 1840. évi 21. tc.* volt (bár ez a jogszabály inkább a francia felfogáshoz állt közelebb). Az adóssági követelések betáblázása mindig azon törvényhatóságok előtt történt, amelyben az adós javai találhatóak. Nemesi és jobbági birtokra nézve a vármegyei közgyűlésben, a szabad királyi városokban és a jászkun kerületekben a városi tanács rendes ülésén, a hajdúvárosokban a kerületi ülésen, a bányavagyonra nézve a bányász hegymester és jegyző előtt. Betáblázni csak olyan követelést lehetett, amely meghatározott

pénzeszközre szolt, e végre a szükséges eredeti okiratot beadták, azt a közgyűlésen felolvasták, és a betáblázás megtörténtét az okira-ra rávezték, és annak, aki kívánta, külön betáblázási bizonyítványt állítottak ki. Kétségkívül előnytelen volt az adósra nézve, hogy az ilyen betáblázásnál a követelést az adósnak nem valamelyik ingatlanára, hanem minden földbirtokára kiterjesztették. A hitelezőket sem védtek különösebb jogi garanciák, és hiányoztak a szervezeti keretek. A nemesség továbbra sem szerette volna, hogy betekinthesse nek földbirtokaiba, és ezzel valóságos vagyoni helyzete bárki számára láthatóvá váljék.

Az 1840. évi 21. tc. továbbfejlesztése érdekében a telekkönyvek felállítása és az ún. *telekkönyvi térkép* érdekében az 1843–1844. évi országgyűlésen egy újabb, a korábbinál alaposabb törvény kidolgozását határozták el, és a feladat elvégzését egy bizottságra hagyták. Ennek alapján készítette el Fogarasi János (1801–1878) váltófeltörvényszéki tanácsjegyző 1845-ben tervezetét, amelyben a mezőgazdasági hitelszükségletek kielégítése érdekében az Európában elterjedt „tőkebiztosító rendszer” magyarországi bevezetését szorgalmazta. Az itt előterjesztett alapelvek az 1843-as tervezetben és az 1855-ös telekkönyvi rendtartásban is szerepeltek:

1. A telekkönyvi hivatal felállítása és a törvényesség követelményének biztosítása.

2. A nyilvántartásba kerülő adatok körének meghatározása, azok felvételének, ki- és bevezetésének szabályozása.

3. A különosság elvének alkalmazása, azaz a betáblázás csak meghatározott birtokra és bizonyos összeg erejéig történhetett.

4. A nyilvánosság biztosítása.

5. A betáblázásnál az elsőbbségi elv alkalmazása.

Az 1847. évi *törvényjavaslat* a megyében állandó telekkönyvi hivatal felállítását rendelte volna el, mely egy táblabíróból, egy mérnököl és egy írnoköl állt volna. Itt lett volna köteles mindenki fekvőbirtokait bejelenteni, különben a telekkönyvi jogokkal nem élhet. Be kellett jegyezni a birtokost, a helység nevét, a holdszámot, a művelési módot és a birtoklás jogcímét. Minden birtok külön-külön lapra lett volna felvezetve. Ez a javaslat azonban a szabadságharc leverése miatt nem kerülhetett országgyűlési tárgyalásra, pedig így meglett volna annak a lehetősége, hogy a

telekkönyvi jog a magyar jogban önállóan fejlődjék ki. A szabadságharc leverése után hatályon kívül helyezték az 1840. évi 21. tc.-et, majd az osztrák jog alapján hozzáláttak az *osztrák telekkönyvi intézmény* magyarországi bevezetéséhez. Már egy 1849. december 28-ai igazságügy-miniszteri rendelet az ingatlanforgalmat (a nemesi ingatlanokat kivéve, amelyekre e szabályozást csak 1855-ben terjesztették ki) 1850. március 1-jétől telekkönyvi bejegyzéshez kötötte, és az ezzel kapcsolatos eljárást a felállítandó járásbíróóságokra bízta. A telekkönyvi rendszer általánossá válásának előfeltétele az ország egész területének rendszeres telekkönyvi felvétele volt. A munkálatok irányítása érdekében minden törvényszék mellett telekkönyvi igazgatóságot állítottak fel. A helyszínelési munkálatok során az arra kirendelt bizottságok házról házra, birtokról birtokra járva összeírták az ingatlanok tényleges birtokosait. A földrésztleteket természetes fekvésük szerint lerajzolták. Ezek alapján megtudhatták, hogy a különböző ingatlanok hogyan és milyen formában helyezkednek el. A területnagyságot általában a bevallás alapján állapították meg. A helyszínelés során az ingatlanokat a telekkönyvi nyilvántartásba vétel céljából helyrajzi számmal látták el. Az elkészült telekkönyveket 1885-ben tették közzé.

Az 1855. július 20-ai igazságügy-miniszteri rendelet a telekkönyvi teendők ellátásával az akkor felállított külön bírói jellegű telekkönyvi szervezeteket, a *császári és királyi telekkönyvi tanácsokat* bízta meg, amelyek mellett telekkönyvi hivatalokat szerveztek a telekkönyvi adminisztráció elvégzésére. A telekkönyvi tanácsok többnyire a megyei törvényszék mellett, azokkal szoros kapcsolatban működtek. Lehetőleg a törvényszéki elnöknek, esetleg a törvényszék más bírójának a vezetésével. Emellett létesültek telekkönyvi tanácsok egyes járásbíróóságok mellett is. A telekkönyvi tanácsok és hivatalok a telekkönyvi igazgatóságok alá voltak rendelve, de a telekkönyvi tanácsok által hozott bírói határozatokkal szemben a főtörvényszékek, illetőleg a bécsi legfőbb ítélőszék volt a fellebbviteli fórum. (Ott, ahol a helyszínelési munkák befejeződtek, a telekkönyvi igazgatóság beleolvadt a főtörvényszék szervezetébe, így mint hivatal megszűnt.)

Magyarországon háromféle telekkönyv készült:

1. *Általános telekkönyv.* Közönséges, rendes telekkönyv.
2. *Központi telekkönyv:*

a) A vasúti és csatornavállalatok központi telekkönyve (1868. évi 1. és 1881. évi 61. tc.).

b) Az ipari jelzálogadósággal terhelt iparvállalatok telekkönyve [csak nyilvánosan kötelezett iparvállalatok lehettek: részvénytársaság, szövetkezet és olyan korlátolt felelősségű társaságok, amelyek az 1930. évi 5. tc. 56. § (2) bekezdésének értelmében kötelesek voltak mérlegeiket közzétenni – vö. 1928. évi 21. tc.].

1. *Bányatelekkönyvek*: a bányatelkek bíróság által vezetett nyilvános lajstroma.

A telekkönyv intézményét az 1855. évi december 15-ei *Telekkönyvi Rendtartás* vezette be Magyarországon (az 1961. február 1-jén életbe léptetett, a telekkönyvről szóló 54/1960. sz. minisztertanácsi rendeletig hatályban volt). A pátenis bevezetésének célja egyrészt a forgalom biztonságának növelése és a hitelbiztonság megteremtése volt, másrészt az ingatlantulajdont mint adóalapot akarta a nyilvántartás révén rögzíteni. Kísérletképpen egyébként egy modernebb telekkönyvi rendszert próbáltak ki nálunk, mint ami akkor hatályban volt az örökös tartományokban.

Ez a rendtartás két részből állt. Az *első rész* előírta a telekkönyvek közzétételét, a *második rész* a telekkönyvek vezetését. A *Telekkönyvi Rendtartás* 175. §-a írta elő a telekjegyzőkönyvek telekkönyvekké történő továbbfejlesztését. Ebben a vonatkozásban telekkönyvön az egy községre (városra) vonatkozó telekjegyzőkönyvek összességét értették.

A *telekkönyv* így az állami hatóságok által vezetett olyan nyilvános és közhiteles adatgyűjtemény lett, amely az ország földjét és házait területileg nyilvántartja főként azzal a céllal, hogy azoknak tulajdonosáról és az azokat illető jogokról és kötelezettségekről bárkit, minden kétséget kizáró módon tájékoztasson (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 913. §).

A telekkönyvbe bejegyezték minden darab földnek, minden felépítménynek a területét, rendeltetését, valamint tulajdonosának a nevét. Ezenkívül mindazokat a terheket is beleírják, amelyek az adott ingatlanhoz kapcsolódnak (például jelzálog, szolgálat... stb.). A *nemesi és úrbéri ingatlan* közti különbségeknek – a XX. században az ún. úrbérrendezés után is – volt még jelentőségük, és ezért a telekkönyvbe még a XX. században is mindig be volt jegyezve, hogy valamely ingatlan nemesi

vagy úrbéri jellegű-e, aminek az a magyarázata, hogy a volt nemesi ingatlanhoz különös jogviszonyok fűződtek (például királyi kisebb haszonvételek, kegyuraság), a volt úrbéri telkekhez pedig külön úrbéri illetmények.

A telekkönyv mindenki által megtekinthető (*nyilvános*), belőle a hivatalos órákban jegyzetek készíthetők, és róla bárki kívánságára hivatalos másolatokat készítenek. Az itt bejegyzett jog *közhitelességgel* rendelkezik, mindenki megbízhat a benne feltüntetett jogok fennállásában, valamint hogy az ingatlanra a benne feltüntetetteken kívül nincs más terhe. Ám a rosszhiszemű jogszerző (aki a telekkönyvtől eltérő valóságos helyzetet ismeri) és az ingyenes jogszerző (aki ellenszolgáltatás nélkül jutott valamely telekkönyvi joghoz) a közhitelességből eredő védelemben nem részesül.

2.1. A telekkönyv alapelvei

1. *Telekkönyvi kényszer elve*: Minden lényeges, az ingatlannal összefüggő jog és tény felveendő a telekkönyvek.

2. *Telekkönyvi publicitás elve* két dolgot jelent:

a) *Közhitelesség elve (publica fides)* (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 312. §), amely szerint mindenki megbízhat abban, hogy azok a jogok, amelyek a telekkönyvben feltüntetve vannak, csakugyan megilletik a jogosultként bejegyzettet, másfelől abban, hogy minden egyéb terhek vagy korlátozások, mint amelyek a telekkönyvből kiolvashatók, nem nehezdednek az ingatlanra, illetőleg a telekkönyvbe bejegyzett jogra (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 932. §).

A közhitelesség határai: „Aki telekkönyvben bízva [...] dologi jogot jogügylettel jóhiszeműen szerez, szerzésében a törvény korlátai között védelemben részesül.” A jóhiszemű szerző javára a telekkönyv tartalmát helytelenség esetében is helyesnek kell tekinteni, kivéve:

1. ha a telekkönyvben a szerzés idejében törlési vagy kiigazítási per van feljegyezve, vagy

2. ha a telekkönyv tartalma a bejegyzés eredeti érvénytelensége miatt helytelen, és még nem telt le a határidő, amely alatt a bejegyzés eredeti

érvénytelensége miatt a törlési keresetet jóhiszemű szerző ellen is meg lehet indítani, vagy

3. ha a szerzés ingyenes [Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 932. § (2) bekezdés].

b) Nyilvánosság elve, amelynél fogva a telekkönyvet és a telekkönyvi iratokat a telekkönyvi hivatal tagjának jelenlétében bárki megtekintheti, azokból jegyzeteket készíthet, és kívánhatja, hogy részére a telekkönyvi hatóság hiteles telekkönyvi másolatot, kivonatot vagy a Telekkönyvi Rendtartás szerint tanúsítványt szolgáltatasson ki (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 914. §).

A publicitás elve sem érvényesül korlátlanul. Aki sikerrel kíván hivatkozni rá, csak akkor teheti meg, ha visszterhes és jóhiszemű a jogszerzése.

3. *Bejegyzés elve* (amely szoros kapcsolatban áll a publicitás elvével). Eszerint az ingatlanokon a dologjogi változás csak telekkönyvi bejegyzéssel jöhet létre. A bejegyzés konstituálja, alapítja vagy szünteti meg a dologi jogosítványt. Az ingatlanra vonatkozó jogosítványokat a bejegyzés szempontjából két részre oszthatjuk fel: bejegyzendő és bejegyezhető jogosítványok.

a) Bejegyzendő minden dologjogi jogosítvány: tulajdonjog, szolgalmi jog, építményi jog, jelzálogjog és telekteherjog.

b) Bejegyezhető a feleknek a bejegyzésre irányuló megállapodása alapján a következő jogviszonyok (a felsorolt kötelmi jogosítványok megszerzéséhez ugyanis nem szükséges a telekkönyvi bejegyzés):

1. bérleti és haszonbérleti jog,
2. elővásárlási jog (nem azonos az opcióval),
3. visszavásárlási jog,
4. bizonyos esetekben az opció (időhöz kötött vételi jog) így az állam javára, az Országos Földhitelintézet és az ORH javára, a Földművelésügyi Minisztérium hozzájárulásával bármely más személy javára (4420/1918. M. E. sz. rendelet 3. §, 1920. évi 36. tc. 87. §).

A birtokot, mivel a birtok nem jog, hanem ténykérdés, nem lehet telekkönyvbe bejegyezni.

4. A *legalitás* (törvényesség, jogosság) *elvé* azt jelenti, hogy a telekkönyvi hatóság bejegyzéseket csak kellő formájú, eredeti okiratok alapján teljesít, és a bejegyzés alapjául szolgáló ügylet (*causa*) érvényességét bizonyos fokig hivatalból kutatja (Telekkönyvi Rendtartás, 69. §), így például a fél cselekvőképességének korlátozottságát hivatalból veszi figyelembe, ugyancsak hivatalból ügyel arra is, hogy harmadik személynek vagy hatóságnak (például gyámhatóságnak, közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának, hagyatéki bíróságnak) a jogváltozáshoz netán szükséges hozzájárulása megfelelően igazoltassék.

5. A *specialitás* (különlegesség) *elvé* azt jelenti, hogy az egyes ingatlanok és az azokra vonatkozó jogok, valamint kötelezettségek külön-külön lesznek pontosan, minden kétséget kizáró módon a telekkönyvbe bejegyezve (Telekkönyvi Rendtartás, 64. §, 81. § és 122. §).

6. *Prioritás elvé* (rangsor elvé, azaz rangsorozati elsőbbség vagy rang egymásutániség): a bejegyzések sorrendjét a megkereséseknek, illetőleg beadványoknak a telekkönyvi iktatóba való érkezésének *időpontja* és az akként nyert *iktatószáma* határozza meg. Ennek megfelelően a telekkönyvezett jogok mindegyikének meghatározott ranghelye van a telekkönyvben, ennél fogva a jogok bizonyos rangsorban következnek egymás után (*Qui prior tempore, potior jure*).

2.2. A telekkönyv szerkesztése

Egy-egy község telekkönyve *betétekből* (ahol még nem készült el, ott *telekjegyzőkönyvekből*) állt, amelyek mindegyike egy-egy személynek vagy több tulajdonostársnak az adott községen belüli egy vagy több ingatlanát foglalta magába. Ezek voltak a *személyi lapok* (*Personalfoliumok*), szemben a *telkek szerint* vezetett lapokkal (*Realfoliumok*).

A telekkönyv a valóságban nem könyv alakú, mint ahogy azt az elnevezése alapján gondolnánk, hanem betétlapokból állt. Minden betét három lapból állt, melyeket betűkkel jelöltek:

1. „A” lap: birtoklási lap, röviden *birtoklap*. (A kataszteri tiszta jövedelmet az 5. pontban 1931 óta nem tüntetik fel.) Rovatai:

a) sorszám vagy folyószám,
b) helyrajzi szám,
c) jószágtestek, parcellánként megjelölve, művelési ágak és helyi fekvésük (például szántó a tápiói dűlőben), egyúttal a jószágtestek különös jogi minősítése is röviden feltüntetendő volt: nemesi, úrbéri, polgári ingatlan, járadéktelek,

- d) kataszteri térfogat,
e) kataszteri tiszta jövedelem,
f) megjegyzési rovat.

Az „A” lap tartalmazta a birtokrészletet mint uralkodó telket esetlegesen megillető szolgálmat és a törvényen alapuló dologi terheket is, például váltságteher, kegyűrság stb.

Az ingatlanon álló építményeket a házszám megjelölésével tartotta nyilván. A gyökösített (*radiziert*) iparjog külön sorszám alatt szerepel.

2. „B” lap: a *tulajdoni lap* rovatai: 1. sorszám,
2. nagy bejegyzési rovat,
3. keskenyebb rovat
a megjegyzések számára.

A „B” lap nagy rovatának tartalma:

a) A *tulajdonos* (ha házas, akkor házastársának) neve, foglalkozása, lakóhelye, így a személyazonossága minden kétség nélkül megállapítható volt.

b) A *tulajdonszerzés causája* (jogcíme: adásvétel, ajándékozás, csere, öröklés, kisajátítás, elbirtoklás stb.), időpontja.

c) A *tulajdonjog minden további átruházása*.

d) *Korlátozások*, amelyek a tulajdonos személyét érintik (például kiskorúság, gondnokság, cselekvőképesség, illetve zárlat), vagy tulajdonjogát szorítják meg (például utóöröklés, elő- és visszavásárlás, terhelési és elidegenítési tilalom, csőd, zárlat, időhatározás, bontófeltétel, hitbizomány, kisajátítás).

e) Az 1. és a 4. pont alatti körülményekben beálló *változások* (például csőd eljárás, kiskorúságnak, elővásárlási jognak a megszűnte).

f) *Minden le- és hozzájegyzést elrendelő végzés szövege*.

g) A *jószágterheknek a szerzési okiratban kitett vételára*, valamint, ha a felek kizárják, annak *igazolt becsára* (a telekkönyv azonban az ár vagy

érték helyességéért nem kezeskedik – Telekkönyvi Rendtartás, 52. § és 1886. évi 29. tc. 3. §).

h) *Új épületek és ipartelepek keletkezése* itt is feljegyzendő, gyökösített iparjog szintén.

i) A „B” lapon bejegyzett jog ellen irányuló *törlési per* feljegyzése, illetőleg ilyen per indítására való szándék (974/1888. I. M. rendelet 8. §) feljegyzése.

j) A földtulajdonosi *kőszénbányászati jogok*: kutatási, bányanyitási és kiaknázási jogok.

3. „C” lap: *teherlap*. Az ingatlant terhelő korlátolt dologjogokat, röviden *teherjogokat* (jelzálogjog, szolgalm, építményi jog, magánrendelkezésen alapuló telki teherjog) a bennük előálló változásokkal, átruházásokkal és megszűnésükkel tartalmazta. A causa és a jogosított személye ugyanúgy jegyzendő be, mint a „B” lapon.

2.3. A Telekkönyvi Rendtartás további sorsa

Az 1861. évi Országbírói Értekezlet által megalkotott *Ideiglenes Törvénykezelési Szabályok* az országgyűlés intézkedéséig hatályban tartották a Telekkönyvi Rendtartást és az *Oszták Polgári Törvénykönyv* ehhez kapcsolódó részeit. Az Országbírói Értekezlet magyarázatképpen hozzátette, hogy az ősiség eltörlése következtében szabaddá vált ingatlanforgalom is megköveteli a telekkönyv intézményének fenntartását. A telekkönyv szolgálja ugyanis a jog- és vagyonbiztonságot, a magántulajdon védelmét, a hitelügyletek szilárd alapokra helyezését, valamint az ingatlan mint áru fogalmának előmozdítását (*Ideiglenes Törvénykezelési Szabályok*, 145. §).

A magyar népnek az absztrakciótól távol eső gondolkodásmódja sokáig nem tudott megbarátkozni a telekkönyv intézményével. Bármilyen hosszadalmas eljárással is törekedtek a telekjegyzőkönyvek elkészítésekor arra, hogy a telekkönyv a fennálló helyzetet híven tükrözze, nem sikerült elérni azt, hogy az utóbb beálló változások telekkönyvi feltüntetésére a nép törekedjék. Ezért aztán az évtizedek során a tényleges birtoklás és a telekkönyv tartalma között olyan tömegű eltérés mutatkozott, hogy nem találta volna a törvényhozás igazságosnak a telekkönyvön kívüli jogszer-

zők jogait mereven megtagadni, mert az tömegesen pereskedéseknek vált volna az alapjává. Ezért az 1886. évi 29. tc. a telekkönyvi betétek szerkesztéséről próbálta az összhangot újra kialakítani.

Mégis gyakori volt az az eset, hogy valaki az ingatlan tulajdonjogának szolgáltatására a tulajdonossal szemben (ügyleten vagy törvényen alapuló) jogcímet szerzett, és ennek alapján az ingatlan birtokába helyezkedett. Vele szemben az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 21. §-a által recipiált *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 440. §-a értelmében mégis az vált volna tulajdonossá, aki a tulajdonjogának telekkönyvi bejegyzését előtte kérte, még akkor is, ha tudott róla, hogy az ingatlant már másnak eladták. Az ilyen *kétszeri eladás* esetében a bírói gyakorlat méltánytalannak tartotta a bejegyzési elv szigorú keresztülvitelét a tulajdonjogát bekebelezni elmulasztó, de egyébként jóhiszemű vevővel szemben. Ezért valamilyen megoldást kellett keresni, amelyet Grosschmid Béni talált meg – addig sehol sem ismert módon a *jogcímvédelem* elvének kidolgozásával, amely a *jus strictum* jellegű jogintézményt méltányossá tette. Eszerint, aki az ingatlanon érvényes jogcímet szerzett és a szerzésnél jóhiszeműen járt el, majd az ingatlan birtokába is lépett, védelemre tarthatott igényt azzal szemben, akire az ingatlant később ruházták át, még ez utóbbi tulajdonjogának telekkönyvi bekebelezése ellenére is (vö. Magyar Királyi Kúria 55. számú Polgári Teljesülési Határozat) Telekkönyvön kívüli tulajdont keletkeztet az öröklés is.

Betetőzte mindezt a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat 512. §-a, amely szerint már a jogszerzőnek kellett bizonyítania, hogy nem rosszhiszemű (a birtokkal megerősített jogcím védelmének intézménye az 1959-es *Polgári Törvénykönyv*be is bekerült [177. § (4) bekezdés]).

Ajánlott irodalom

- Antalfy Andor: A magyar állami földmérés. *Térképészeti Közlöny*, 1934–1935.
Barazsu Endre: *Telekkönyvi lexikon*. Nagybánya, 1909–1910.
Böloni László: *A telekkönyv hitele, kapcsolatosan a telekkönyvi rendtartás tervezetével és ingatlan jogrendszerünk reformkérdéseivel*. Budapest, 1909.
Csillag Gyula: *A jelzálogi és telekkönyvi intézmények Nyugat-Európa több államában*. Budapest, 1882.

- Csillag Gyula: *A nyilvánkönyvek közhitelessége. Tanulmány a hazai és külföldi telekkönyv köréből.* Budapest, 1877.
- Fehérváry Jenő: *Magyar telekkönyvi jog vázlata.* Budapest, 1941.
- Fürst László: *Nem telekkönyvezett ingatlanok.* Budapest, 1932.
- Halmosi Endre: *A telekkönyvi rendszer elvei.* Sopron, 1865.
- Hercegh Mihály: *A telekkönyvi rendtartás Magyarországon és Erdélyben.* Budapest, 1900.
- Horváth Kálmán: *Telekkönyvek előzményei Magyarországon. Magyar Jog, 1997/10.*
- Huf József: *A magyar telekkönyvi rendtartás.* Budapest, 1912.
- Imling Konrád: *A magyar telekkönyvi jog.* Budapest, 1902.
- Kállay István: *Városi tulajdon-nyilvántartás. Levéltári Közlemények, 1991.*
- Káplános Béla: *Telekkönyvi reformok. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1885.*
- Kovács Lajos: *Telekkönyvi Rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idejében. In Szentpétery Emlékkönyv. Budapest, 1938.*
- Kurucz Mihály: *Az ingatlantulajdon védelmét szolgáló eszközök: az ingatlan-nyilvántartás. Agrárjog, 1999.*
- Kurucz Mihály: *A mezőgazdasági ingatlanok forgalmának agrárjogi szabályozása.* Budapest, 2001.
- Kurucz Mihály: *A nyilvánkönyvi közhitelesség tartalmának sokrétűségéről. In Acta Fac. Pol.-Iur. Tom. XL. Budapest, 2003.*
- Reitzer Béla: *A telekkönyvi bizalom oltalmának határai. Magyar Jogászegyleti értekezések, 1908. Sági János: Telekkönyvi jog. Budapest, 1831.*
- Schnierer Gyula: *A jelzálogi és telekkönyvi rendszerek elmélete.* Pest, 1869.
- Sebesi Dénes – Börcsök Andor: *Magyar telekkönyvi jog. I–II. kötet.* Budapest, 1912.
- Soós László: *Fogarasi János tervezete a telekkönyvek létrehozásától a mezőgazdasági hitelek biztosítása érdekében (1845). Agrártörténeti Szemle, 1991.*
- Szladits Károly: *Magyar telekkönyvi anyagi jog, különös tekintettel az osztrák polgári törvénykönyvre.* Budapest, 1924.
- Szokolay István: *A telekkönyvek ismertetése a legújabb rend nyomán. Jogtudományi Törvénykezési Társ, 1856.*
- Vida Lajos: *Szemle a bel- és külhoni telekkönyvi rendszerek mezején.* Pest, 1868.
- Zlinszky Imre: *A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerepére és érvényesítésére. Értekezések a társadalom tudományos köréből, 1876–1877.*
- Zlinszky Imre: *A telekkönyvi rendtartás magyarázata.* Pest, 1893.
- Zlinszky Imre: *A magyar telekkönyvi rendtartás mai érvénye.* Budapest, 1882.

3. FEJEZET A BIRTOK

„Az irodalom minden nézetével meg kell ismerkednünk, de nem azért, hogy a sok ellenkező nézet elkábítson, hanem azért, hogy valamilyen a megértés szabadságával túltehesük magunkat és visszanyerjük a saját gondolkodásunk bátorságát.”

Szászy-Schwarz Gyula

Beati possidentes (Boldogok a birtoklók)

Minden jog bizonyos *tényhez* köthető. A személynek a dologhoz való viszonya birtokon (*possessio*) alapul. A külső látszólagos tényállás, a *birtok* olyan ténybeli kapcsolat egy személy és valamely dolog között, amelynél fogva az a dolgot uralma alatt tartja, és tetszés szerint fizikai befolyást gyakorolhat rá. Például az ingó a kezei között van, az ingatlant megnöveli, vagy az épületben lakik, használja stb.

A birtoklás a dolognak valakihez való kapcsolódása szempontjából a *legszenvedélyesebb jelenség*. A történelemben ismeretes összes jogrendszer bizonyos jogvédelemben részesítette a birtokost. Az alapelv mindeütt az volt, hogy a birtok ténye egymaga bizonyos jogot ad arra, hogy az adott dolgot meg is tarthassuk. Minél eszmeibb valahol a jogállapot, annál valószínűbb, hogy a birtok a valódi jogosultnál van. Ezért ha a jog a birtokost védi, akkor a jogosultakat segíti. A birtok ténye tehát a birtokosnak jogot ad arra, hogy őt a birtoklásban senki ne zavarja, tekintet nélkül arra, hogy a birtokos milyen úton jutott a dolog birtoklásához.

A *tulajdon* birtoklás nélkül csak képzeletbeli tényező lehet. A tulajdonjog célja ugyanis a dolog élvezete, de ez a tulajdonjoggal pusztán el nem érhető. A tulajdonjognál fogva a tulajdonosnak engedélyezett, másoknak pedig tiltott a dolog élvezete, de ennek fizikai lehetősége még nincs biztosítva, hiszen az csak a birtoklással lehetséges.

A *birtok és a tulajdon* nem azonos jogintézmény, bár látszólag sok azonos jellemvonásuk van. A tulajdon a teljesebb jog, és vélelmezett igényt

ad a birtokra. Mégis a birtok jogvédelemben részesülhet a tulajdonnal szemben is, igaz, csak ideiglenesen (amit a *possessorius* perben meg nyerhetünk, elveszíthetjük a *petitorius*ban).

A birtok és a tulajdon abban különbözik egymástól, hogy az előbbi tényleges, az utóbbi jogi hatalom. Birtok létezhet tulajdon nélkül, és tulajdon létezhet birtok nélkül. A tényleges hatalom tehát lehet jogilag igazolt, de lehet igazolatlan is, ami a birtok fogalmára nézve közömbös.

A birtoklás bizonyos feltételekkel való folytatása a tulajdonjog megszerzéséhez vezet. Ez az *elbirtoklás*, azaz bizonyos törvényesen megállapított idő múlása, amelyen belül a tulajdonos sikeresen kívánhatja jószágának visszaadását, míg ennek eltelte után a birtokon ülő jogot szerez arra, hogy a jószágot továbbra is megtarthassa. Ehhez időmúlás és békés birtoklás kell. A magyar jog nem kívánta meg a *jóhiszeműséget*. Az elbirtoklás alapeszméje, hogy ami hosszasan áll fenn – ha valaki sokáig tart birtokában zavartalanul egy dolgot –, azt a közvélemény törvényes alapon nyugvónak, tulajdonnak tekinti. Ezért azt a pozitív jog tulajdonnak minősíti.

Magyarországon az 1848 előtti jogfelfogás nem kedvezett az elbirtoklás intézményének, hiszen az ősiség és a visszaháramlási jog számos kivételt teremtett (lásd például *Hármaskönyv*, I. rész, 46. cikk, 6. §). A polgári-törvénykönyv-tervezetek ezzel szemben már a telekkönyvvel is összhangba hozták (a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat 32 évben állapította meg időtartamát).

A birtoklás ténye a birtokosnak jogot ad arra, hogy őt a birtoklásban senki se zavarja, tekintet nélkül arra, hogy a birtokos milyen módon jutott a dolog birtoklásához (a magyar jog a forgalom biztonsága érdekében a jóhiszeműséget sem kívánta meg). A birtokjog *abszolút jog*. A birtokost senki nem zavarhatja birtoklásában. Még a tulajdonos sem. A tulajdonos a birtoklás megszüntetését követelheti, de önhatalmúlag nem léphet fel a birtokossal szemben. Kivéve azt a tulajdonost, akitől a birtokos tilos önhatalommal szerezte a birtokot. Az ilyen birtokost a birtok szerzésétől számított egy éven belül alkalmazott erőhatalommal kivetheti a korábbi birtokos (*Hármaskönyv*, I. rész, 68. cikk, 1802. évi 22. tc. 1. §).

A *birtokvédelem* gyors és egyszerű védelmi eszköz, amivel meg lehet akadályozni a tényleges birtokállapot önhatalmú háborítását. Könnyű a

bizonyítás, hiszen csak azt kell vizsgálni, hogy igaz-e az, hogy a felperes a kérdéses hatalmát gyakorolja-e, igaz-e, hogy az alperes ebben *ot vi clam* háborgatta. A birtokjog nem törődik azzal, hogy hogyan jött létre a birtoklás. Ezért a birtokvédelem *ideiglenes, korlátolt és viszonylagos* jogi hatalom, hiszen joghatása csak addig tart, amíg azt más végleges jogosultság (tulajdonjog) le nem rontja.

Birtoklás már a *jogrend előtti időkben* is létezett, kialakulása egyidejű az emberiség megjelenésével. Az emberek természeti dolgok fölötti uralma ugyanis azzal kezdődött, hogy azokat birtokba vették, így az ember akarata és uralma alá kerültek. Ennek az uralmi akaratnak az érvénye alakította ki a jogrend megjelenésével a *tulajdont*. Ezért a gazdátlan dolgokra vonatkozó birtokbavétel egyezik a tulajdonszerzéssel. Minél eszményibb valahol a jogállapot, annál inkább egybeesik a jogosult és a birtokos, a birtokvédelemmel pedig a jogosultat védik. Másrészt az emberek tiszteletben tartják a tényeket. Az a különbség, hogy valaki birtokában tart egy dolgot, bizonyos tekintélyt és elismerést szerez neki a többiek előtt. Ezt a jogosult is honorálta.

A birtok és a tulajdon megkülönböztetése a *római jogtudomány* érdeme. Az *ager publicus* művelője nem lehetett a közföld tulajdonosa, csak birtokosa. Ezért a *praetor* megadta a birtoknak mint tényleges állapotnak a jogvédelmet (Gaius, IV, 160. §). Ezt az elgondolást azután egyéb esetekre is kezdték alkalmazni, amikor a dologhoz kettős jogviszonyt kellett kialakítani, mint a zálog, használat és egyébek esetén. A rómaiak azt is felismerték, hogy a dolgok feletti hatalmi birtokhelyzetnél a külső látszatnak a jogvédelme sokkal egyszerűbb, olcsóbb, gyorsabb és gazdaságosabb, mintha a dolgok feletti jogviszony mélyreható boncolgatásába fognának.

A birtokjogot a *középkorban* az elmélet és a gyakorlat is továbbfejlesztette. A korabeli igazságszolgáltatás bizonytalan és lassú volt. Ezen a helyzeten a birtokvédelem kiterjesztésével akartak enyhíteni. A birtokhoz e jogosultságok egész rendszerét kapcsolták (például bérlő, haszonbérlő stb.). Mindennek az elméleti alátámasztása a *glosszátorok* idején elsősorban a kánonjog hatására történt. Mindent vissza kell adni a kivetettnek, a kivetettet azonnal vissza kell helyezni, írták elő a glosszák és a kánonok. A gyakorlat nyomására új eszközöket is alkalmaztak. Ekkor jelent meg a *kánonjog* által kifejlesztett *exceptio spoli*, majd *actio spoli* (a

birtokfosztás keresete). Az *actio spoli* a birtokvédelem területén bevezetett gyökeres változtatásokkal megteremtette a modern birtokvédelem és birtokelméletek alapját. A károsult ezután a tőle erőszakkal elvett dolgok birtokát olyan harmadik személytől is követelhetette, aki az elvételben nem vett részt, de az erőszak alkalmazásáról tudomása volt. Ezt a védelmet nemcsak az ingatlanra, hanem az ingóság védelmére is kiterjesztették. Bármelyik birtokos (a *detentor* is) megindíthatta. A régebbi birtokos előnyben részesült, a kereset átszállt az örökösre is, és egy éven túl is indítható volt. Mindezzel párhuzamosan alakultak ki a modern sommás birtokperek elődei is.

Magyarországon a honfoglalás következtében történt letelepedés után a szembetűnő hatalmi viszony a nép életében már ismeretes volt. Az államalapítás után hamarosan nálunk is ismertté vált a kánonjogi *actio spoli*. Az önbíráskodás visszaszorítása érdekében mindennemű önhatalmi birtokfosztás ellen alkalmazták – már Szent István törvényei is. Így az 1542. évi 5. tc. is. A *Hármaskönyv* szerint a birtokvédelem elsődleges tárgya az ingatlan, különösen a nemesi ingatlan, de a nem nemesi birtokvédelem is egyre határozottabb formát öltött. A *Hármaskönyv*, I. részének 68. cikke megengedte, hogy a birtokos a birtoktól való megfosztására irányzott erőszak ellen *erőhatalommal* élhessen (*vim vi repellere licet*), valamint hogyha a birtoktól erőszakos foglalás által megfosztották, a foglalt – ha tudja – hasonló erőhatalommal kivethette, kiűzhette.

Szabályozta továbbá a *Hármaskönyv* az egy év alatt *birtokháborítás és birtoktól való megfosztás* miatt indítható *sommás visszahelyezési kereset*. Ezt a pert egyesbíróság elé, rövid úton lebonyolítható sommás eljárásra utasítja. Az eljárásból a jogkérdést kirekeszti, a pert kizárólag a birtoklás, a birtokháborítás vagy a birtoktól való megfosztás ténykérdései alapján rendelte eldöntendőnek, és a hozott ítélet végrehajtását megengedi, tekintet nélkül az ellene benyújtott jogorvoslatra.

A török háborúk korában a bizonytalan jogrend miatt törvényeink rendszeresen foglalkoztak a birtokkal, birtokvédelemmel (1542. évi 5. tc., 1543. évi 1., 2. és 3. tc., 1667. évi 63. tc., 1655. évi 59. tc, valamint az 1729. évi 42. tc.).

A *birtok védelmét* az 1803. évi 22. tc. és az 1807. évi 13. tc. szabályozta (a második törvény az előzőnek autentikus interpretációja). Mindkét törvény csak a birtoktól való megfosztást szabályozta, és az ilyen eseteket

utalta a – jogkérdés vizsgálata nélkül – sommás birtokperre. A *birtokháborítást* a bírói gyakorlat – törvény hiányában – analógia alapján dolgozta ki (lásd Frank Ignác: *Közigazság törvénye Magyarhonban*. III. kötet. 559–560. §-ok). Jelentős lépést tettek azzal is, hogy felismerték, a jogellenes birtok elvonásánál nemcsak a birtok visszaadásának, hanem a kártérítésnek is milyen jelentősége van.

A XIX. században a forgalom biztonságának a fontossága megkövetelte a birtok intézményének elméleti és gyakorlati kidolgozását. Ekkor lett a birtokjog Katona Mór magyar jogtudós megfogalmazása szerint: „elismerően a legvitásabb és legfogósabb matériája a magánjog disciplinájának”. A hatalmas *német szakirodalom* csak abban tudott megegyezni, hogy a birtok intézményszerű szabályozását egyik jogrendszer sem nélkülözheti, és hogy a birtok lényegében egy jogszabályokkal pontosan meghatározott, tényleges viszony személy és dolog között. A birtokdogmatika azonban a többi kérdésben teljesen eltért egymástól (ahány író, annyi elmélet). Mégis az egymás után következő birtokelméletek folytonos és fokozatos haladást eredményeztek.

A modern birtoktanok sorában, 1803-ban a 23 éves *Friedrich Carl von Savigny* (1779–1861) *Das Recht des Besitzes* című művével korszakot alkotott. Savigny a jusztiniánuszi forrásokból kiindulva elemezte a „rómaiak birtokelméletét”, majd végigvezette a középkoron át azoknak a nézeteknek a fejlődését, amelyek a rómaiak birtokkonceptióját módosítva az intézményt továbbfejlesztették. Eszerint a római jogban a birtok tényének két elemét különböztették meg: magát a *dolog fizikai alávetettségét*, a testi birtokot (*corpus possessionis*) és a *birtokakaratot* (*animus rem sibi habendi*), amely arra irányult, hogy a birtokló a maga számára tartsa a dolgot hatalmában. Ha a birtokost a dolog birtokában megzavarták vagy tőle a birtokot elvonták, keresete volt a tettes ellen, miközben esetleges jogára nem kellett hivatkoznia.

A *középkori germán jogban* a birtok (*Gewere*) a tényleges hatalmat jelentette, tekintet nélkül a hatalomban tartó szándékára, egyúttal jelentette azonban a dolog feletti uralomhoz kapcsolódó, örökölhető és átruházható jogot is, amelyet a birtokos önhatalommal is megvédhetett.

A *pandektajog* a birtok fogalma tekintetében a germán jog álláspontját fogadta el, a birtokot, tekintet nélkül a birtokos akaratára, átruházható és átörökíthető jogként fogta fel. A birtok védelmére azonban a római

jognak megfelelően – mind a háborítás, mind az elvonás ellen – olyan keresetet adott, amellyel szemben a jogon alapuló (*petitorius*) kifogásnak nem volt helye.

Savigny emellett részben a *kanti filozófiára*, részben a *francia humanisták* koncepciójára épített. Ezzel a kor követelményeinek megfelelően az individuális akarat döntő szerepét juttatta kifejezésre, az *animus domini* hangsúlyozásával.

Savigny egyértelműen tisztázta a tulajdon és a birtok fogalmát, és élesen elválasztotta egymástól a birtokot és a bírlatot, birtokosnak tekintve azt, aki a dolgot saját maga számára bírja, szemben a bírlalóval, aki a dolgot más számára tartja a hatalmában.

Savigny birtoktana *három alaptételt* foglalt magában:

1. A birtok egy az *animus dominivel*, azaz a „tulajdonosi akarral” összekapcsolt tényleges hatalom (*detentio*) egy testi dolgon. A birtoklásnál tehát két alapvető elemet különböztet meg, úgymint a dolog feletti tényleges (objektív) hatalmat, amelyet *corpusnak* nevez, és egy belső szubjektív akaratot, amelynek *animus* a neve. Ezen akarat arra irányul, hogy a személy a dolgot úgy bírja magáénak, éppúgy ura, mint a tulajdonos. Ha a birtokosnak nincs meg az „*animus domini*”-je, akkor ő a pusztán „*corpus*” alapján csak *detentornak*, az állapota csak *detentió*nak mondható. A *corpusnak* nevezett tényleges uralomnak – Savigny szerint a dolog feletti uralomnak – olyannak kell lennie, hogy az közvetlen és jelen levő, létező képesség legyen arra, hogy a dologra tetszés szerinti befolyást gyakorolhasson a birtokos.

2. A birtok nem jog, hanem *tény*, de olyan tény, amellyel jogi hatás van összekötve, és ezért a birtok valójában jog és tény is egyszerre. Mivel tény, ezért a birtoklásban utódlás nem lehetséges, mert utódlás csak jogban van.

3. A birtokvédelem jogpolitikai indoka az, hogy gátat vessenek az *önbíráskodásnak*, mivel az önhatalmú jogérvényesítés – még ha indokolt is –, ha tág teret kap, a jogrendet, a jogbiztonságot sérti.

Savigny birtoktana több mint félszáz évig meghatározó lett. Különösen az egységessége miatt, mert a korábbi birtoktanok tele voltak kivételekkel. Nemcsak a német, hanem a francia, az olasz, a spanyol és a magyar jog is átvette.

Savigny elméletének azonban több hibája is volt. Különösen az okozott sok problémát, hogy a birtok fogalmát úgy tüntette fel, mintha két különböző, egy objektív és egy szubjektív elemből lenne az megalkotva. A *corpus* és az *animus* úgy jelentkezik, mint a birtok fogalmának két önálló alkotórésze. Joggal vetették fel, hogy számtalan olyan birtokvita merül fel, amikor mindkét fél teljes, jóhiszeműen gyakorolja birtokát. Ugyancsak megválaszolatlanul maradt az az eset, ha a birtokháborítás nem tettelegességgel vagy nem is az ő tetteivel, hanem családjá vagy állatai által történt meg. Szintén nem tud ez az elmélet mit kezdeni azzal az esettel, ha például a világtalan koldusnak odadobott pénzt valaki ellopja a kalapjából. Ezért, bár Savigny elmélete volt az első rendszeres kifejtése a birtok tanának, és sokáig uralkodó álláspontnak számított, mégis a XIX. század folyamán állandó kritikák kereszttüzébe került.

Georg Friedrich Puchta (1798–1846) joggal vetette fel, hogy a birtokos „jogosított”, tehát a birtok nem kizárólag faktum, hanem bizonyos mértékben alanyi jog is. Szerinte a birtokvédelem jogpolitikai okát nem a jogrend megsértésének, hanem a birtokban rejlő emberi akarat sérelmének kell tulajdonítani. Ennek megfelelően a birtokot nem a kötelmi jogba kell tenni, mint ahogy azt Savigny javasolta, hanem az általános részbe. Fontosnak tartotta azt is, hogy a birtok tényének ideiglenes védelme addig is fennálljon, amíg a birtok tárgya feletti jogvitát tisztázzák.

A birtokra vonatkozó elméletek sorában Rudolf Jhering (1818–1892) *Über den Grund des Besitzschutzes* (1868), majd a *Der Besitzwille* (1889) című műveivel forradalmi változást idézett elő. A Savigny és követői alkotta birtoktan alaptételeit halomra döntötte:

1. Elvetette az *animus domini* kellékét. Véleménye szerint szükségtelen a birtokosi akarat ingatag elméletét belevinni a birtoktanba, és annak megítélését a gyakorlati életben döntő szerephez juttatni, mert egyébként sem képzelhető el, hogy a dolog feletti tényleges hatalmat az erre irányított akarat nélkül gyakorolni lehetne, másrészt nagyon nehéz, sok esetben lehetetlen a bizonyítása. Ezért a birtokjogot teljes egészében tárgyilagos jellegének jobban megfelelő *objektív alapra* fektette. A birtoklást a lehető legszorosabb kapcsolatba hozta a tulajdonjoggal. Szerinte a birtok a tulajdonjog megtestesülése („a tulajdon látszata”). A tulajdonjog a birtoklásban válik szemmel láthatóvá, tehát a birtok a személy és a dolog között fennálló olyan tényleges viszony, amely a személynek az

illető dolgon levő tulajdonjogának megfelel. A birtok úgy létezik, hogy a birtokos a dolgot olyan helyzetbe hozza, mint amilyenben a közfelfogás szerint a tulajdonos szokta a tulajdonjogát gyakorolni. A birtokot pedig akkor szerezték meg, ha a személy a dolgot olyan helyzetbe hozta, mint amilyenben a tulajdonos szokta bírni. Rögtön meg is szűnik a birtok, ha olyan helyzetbe kerül a dolog, amilyen a tulajdonos esetében nem jellemző. Ennek alapján könnyen felismerhető, hogy egy dolog birtokban van-e, vagy sem.

Az *animus domini* elhagyásának gyakorlati jelentősége az lett, hogy ezzel a birtoklás köre jelentősen kitágult. Ezután a személyeknek és dolgoknak számos olyan kapcsolatát lehetett birtoklásnak nevezni, amit addig az *animus domini* hiánya kizárt: például a bérletet, amit addig a jogbirtok (*juris quasi possessio*) fogalmával próbáltak megoldani, ezenkívül a zálogtartót, a haszonélvezőt, a letéteményest, a haszonkölcsönvevőt, a precaristát, a haszonbérletet, a zárgondnokot, a felügyelőt és a bizományost, mert ezek a dolgot önállóan, mások tetszésétől függetlenül és minden ok nélkül vissza nem vonhatóan bírták.

A birtok és a bírlat közti különbséget nem valamiféle *akarat* által kell megállapítani, hanem az objektív jogszabálynak megfelelően kell eldönteni. A jogalkotón múlik, hogy milyen tényállást akar a jog védelemben (birtokvédelemben) részesíteni. Ezután már csak az számított bírlalásnak (*detentio*), amikor valaki a dolgot általában rövid ideig tartó megbízásból, bármikor visszavonhatóan tartja hatalmában: például a cselédek, hordárok, segédek, gyári munkások, fuvarosok stb. Jellemző ilyenkor az önállóság teljes hiánya, ideiglenes tartalma, az, hogy utasítás szerint járnak el, valamint a bármikor visszavonhatóság.

2. *Jhering* szerint a birtok nemcsak egy tényleges állapotot jelent bizonyos joghatásokkal, hanem a birtok jogilag védett érdek is. A tény a birtokjog alapja. Ezzel a birtokot alanyi joggá tette, ugyanis a birtokot a benne rejlő, jogilag védett érdek teszi alanyi joggá. A birtokon való különös jogutódlás minden vonatkozásban lehetséges.

3. A *birtokvédelem* mint jogpolitikai indok legtöbbször a mögöttes álló tulajdon védelmének teljesebbé tétele, amely természetesen a nem tulajdonos birtokos javait is szolgálhatja. A birtok a tulajdon látszatát kelti. A birtok fogalmát a tulajdonosi érdek határozza meg.

Jhering ezzel megteremtette az objektív, a jogpozitivista irányzat *tulajdonlátszat-elméletét*, amelynek természetes következménye lett a pandektarendszer oly irányú átalakítása, amely szerint a birtok nem az általános rész és nem is a dologi jogi rész külön fejezetében tárgyalandó, hanem minden jogintézmény után külön kell az ahhoz kapcsolódó birtokot, illetve birtokvédelmet tárgyalni. Ezt a német és magyar jogtudomány is rövidesen követni kezdte. Nagy hibája volt azonban ennek a teóriának, hogy a birtok fogalmát szorosan a tulajdonjoghoz kapcsolta, azt az önállóságától megfosztotta, és a tulajdonjog egyik segédintézményévé degradálta.

A magyar magánjog birtoktanát – hasonlóan a német jogfelfogáshoz – először Savigny teóriája, majd Jhering elmélete határozta meg. *Frank Ignác A közgazdaság törvénye Magyarhonban* című művében recipiálta Savigny elgondolásait „a rómaiak birtokonstrukciójáról”. Ugyanígy ezt az elképzelést követték a XIX. századi törvénykönyvek, az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (309. §), a *Szász Polgári Törvénykönyv* (488. §) stb. Frank Ignác után *Wenzel Gusztáv*, *Zlinszky Imre* és a többiek is ezen az irányzaton belül maradtak.

Míg korábban – különösen a nemesi jogban – a birtokvédelem tárgya mindenekelőtt az ingatlan volt, addig a XIX. században a jogszabályok mind többet foglalkoztak az *ingókkal* is, bár kezdetben csak a mezőgazdasággal kapcsolatban. Ugyancsak jelentős lépés volt annak felismerése, hogy nemcsak a birtok visszaadásának van jelentősége, hanem a kártérítésnek is a birtok tárgyának időközi hasznait, jövedelmeit illetően.

A XIX. század második felében a gazdasági élet fejlődése a dolgok személyhez való kapcsolódásának sok új formáját hozta létre. A birtok fogalmi körét ki kellett tágítani, így a védelem körét is ki kellett terjeszteni, az önhatalmat pedig a legszűkebb körre kellett szorítani.

Jhering elméletét a magyar jogtudománnyal *Szászy-Schwarcz Gusztáv* fogadtatta el. A fő elvek átvételén túl a részletekben önálló álláspontot foglalt el. Az *1900-as Polgári Törvénykönyv tervezete* már – a *Német Polgári Törvénykönyv*höz hasonlóan – az új birtokfogalomhoz közelített. Ez az indokolás szövegéből egyértelműen kitűnik: „egyáltalán nem tanácsos a törvényben a tényleges hatalom megszerzésére irányozott akaratot a birtokszerzés feltételének minősíteni”. Az indokolás kijelentése azonban nem egyezik meg teljes mértékben a törvény megfogalmazásá-

val, mert az még mindig tartalmazta a birtokosi akarat kellékét. Birtokot ugyanis eszerint csak *egyoldalú cselekménnyel* vagy megegyezéssel lehet szerezni. Az indokolás emellett a birtok és a bírálás közti különbség megszüntetését, a birtok fogalmának a dologbirtokra való korlátozását emelte ki. A birtokról szóló fejezetet a *dologi jogi részben* a tulajdon elé tették, mert a tulajdon egyik megnyilvánulásának tartották.

Jhering birtoktana teljes mértékben az *1928-as Magyar Magánjogi Javaslatban* jelent meg. Szabályozásának kiindulópontja a 443. § (1) bekezdésének fogalommeghatározása: „A birtok tényleges hatalom a dologon.” A birtokjogi rész egyébként is a törvénykönyv egyik legsikerültebb újítása volt. A birtoktant a tulajdonjog intézményi szabályozásába olvasztották bele, mint a tulajdonjog materiális tartalmának egyik legállandóbb vonatkozását. A *Code civilben* és az azt recipiáló polgári törvénykönyvekben a birtok szabályai szétszórtaan találhatók meg, vagy az elévülés és az elbirtoklás szabályai közé ékelve (2228. §-tól), vagy a dologi jog végére téve a közös tulajdon után (685-től). Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* a dolgokra vonatkozó általános rendelkezésének folytatásaként a dologbani jogok élére helyezte a birtokost (309. és 352. §), valamint lényegében ezt tette a *Német Polgári Törvénykönyv* is, amikor a dologi jogi részt a birtokjoggal vezeti be. A *svájci kódex*, nem tudván elhelyezni a telekkönyvvel együtt, a törvénykönyv legvégére, az életbe léptető és az átmeneti rendelkezések elé tette. A Magyar Magánjogi Törvényjavaslat szerkezete Jhering elméletét tükrözi, miszerint a birtok valószínű tulajdon. Ezzel a birtok extravagáns természetét a rendszer szempontjából elvesztette, és szerves kapcsolatba került a tulajdon szabályozásával.

Ajánlott irodalom

- Alföldy Ede: A birtok. *Magánjogi Kodifikációnk*, 1902.
Bernáth Zoltán: A birtok és a birtokvédelem a dualizmus korában 1911-ig. In *Jogtörténeti tanulmányok*. I. kötet. Budapest, 1961.
Bócz Endre: Jhering birtoktana és a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek. *Jogtudományi Közlemények*, 1971.
Böszörményi Nagy Emil – Bernáth Zoltán: *Birtok és birtokvédelem*. Budapest, 1964.

- Éles Gyula: A birtok fogalma a pandektisztikában. In *Dolgozatok az állam-és jogtudományok köréből*.
- Hoffmann Pál: A birtokjogtan kétségei. In *Értekezés a társadalomtudományok köréből*. Budapest, 1892.
- Jhering, Rudolf: *Der Besitzwille. Zugleich eine Kritik der herrschenden juristischen Methode*. Jena, 1889.
- Kiss Albert: *Dolgozatok a magánjog köréből*. Kassa, 1910.
- Kováts Gyula: A birtok elméletekről. *Jogtudományi Közlöny*, 1871.
- Nyári Jenő: *A birtok védelme a magyar jogban*. Budapest, 1903.
- Pólay Elemér: *Jhering birtoktana és a magyar jogi romanisztika*. Szeged, 1969.
- Pólay Elemér: Jhering birtoktana és a magyar kodifikációs kísérletek. *Jogtudományi Közlöny*, 1971.
- Savigny, Friedrich Carl von: *Das Recht des Besitzes*. Giessen, 1803.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *Animus domini*. Budapest, 1885.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: *Az újabb birtokirodalomhoz*. Budapest, 1889.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: A birtokjog fogalma. *Jogállam*, 1907.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: A régi és az új birtokjog. In *Új irányok a magánjogban*. Budapest, 1911.
- Zachár Gyula: A birtok a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetében. *Magyar Jogászegyleti Értekezletek*, 1932.

4. FEJEZET TULAJDONJOG

„Mindig szem előtt kell tartanunk a tulajdonjog előnyeit. A törvényhozásnak mindig a tulajdonosnak kell kedveznie.”

Bonaparte Napóleon

A *tulajdonjog* (*dominium, proprietas*) a római magánjog legfontosabb intézménye. (A magánjog tulajdonképpen a magántulajdon kialakulásával jött létre.) A tulajdon olyan emberek közötti viszony, amely a javak szűkösségéből fakad, és az e javakhoz való hozzájutást szabályozza. A tulajdonjog, mint a dolgokon fennálló legfőbb jogi hatalom, kijelöli a tulajdonos személyét. Meghatározza a tulajdonos kapcsolatát a dolgokhoz úgy, hogy az erre vonatkozó jogok együtt biztosítják a tulajdonos számára a dologgal való rendelkezést, a dolog birtoklását és használatát. Ezenkívül mindenki mást eltilt attól, hogy a tulajdonosnak a dologhoz fűződő kapcsolatát megzavarja. Az *egész jogrendszer alapja* tehát a tulajdonjog, hiszen meghatározza a vagyoni viszonyokat, és a tulajdonjog feltétele annak, hogy a javakon bármiféle további jogokat lehessen szerezni.

A *tulajdonjog* a közvetlen dolog feletti hatalomból alakult ki. Ez a folyamat – most már mint a tulajdon fogalmának bővülése és finomodása – mindmáig nem fejeződött be. A *rendi társadalomban* a tulajdonjog még rendkívül osztott és korlátozott volt, inkább a birtokhoz hasonlított. Nem véletlen, hogy a földdel rendelkező nemeseket földbirtokosnak nevezték. A *polgári kor* magánjogában az egyén áll a jogrendszer középpontjában, aki számára üzleti és minden más szabadságjogot a tulajdon korlátlansága biztosít. Ezért alakították ki a közgazdaságtani szempontból leghatékonyabb formát, a magántulajdont.

A magántulajdon a biztonság érzetét adja a társadalomnak, illetve az egyes magángazdaságoknak. A jogrend védi a gazdasági eredményeket. A magántulajdon előfeltétele az árucserének. Amennyiben a felek nem autonóm, egymástól független és egyenjogú személyek, akkor csak valamiféle belső újraelosztás képzelhető el. A magántulajdon tehát nemcsak védi a tulajdonost és javait, hanem a tulajdonátruházást is lehetővé teszi.

A magántulajdon egyben a polgári társadalom elsőrendű alapja. Az *alkotmányos rend* a magántulajdon elismeréséből és minél szélesebb körben történő érvényesüléséből indul ki. A tulajdonjog olyan *alappog*, amelynek mind az állampolgárok egymáshoz való viszonyában, mind pedig az állampolgár és az államhatalom viszonyában jelentősége van. A demokrácia tehát egyrészt *tulajdonosi demokrácia*, másrészt a magántulajdon elismerése korlátokat állít az államhatalomnak a civil szférába történő beavatkozása elé. Így válik el egymástól az állam és a társadalom (civil társadalom). A magántulajdon ugyanis véget vet a *gazdasági és a politikai hatalom* közvetlen kapcsolatának. A magántulajdon korlátozza az államot. Elvileg lehetővé teszi, hogy mindenki tulajdonossá és ezzel együtt autonóm szabad személyé és a polgári társadalom valóban egyenjogú tagjává váljon. A magántulajdonra támaszkodva tudja a *civil társadalom* az államhatalom esetleges önkényével szemben megvédeni önmagát, biztosítani jogait.

Az *emberi jogok*, szabadságjogok a magántulajdonra épülnek. Amennyiben korlátozzák az egyén tulajdonjogát, azzal a politikai jogai is behatárolódnak. Ezért hirdette a természetjog és a felvilágosodás a tulajdon szentségét és sérthetetlenségét. A rendi társadalomban ugyanis az általános személyi függőség és a politikai alávetettség a gazdasági és a tulajdoni korlátozásokkal együtt érvényesült.

Az emberiség történetében a tudatos cselekvéssel együtt alakult ki az a felismerés, hogy *az egyes ember és dolog közt* szorosabb kapcsolat alakulhat ki, mint ugyanazon dolog és más személyek között.

Hammurapi 282 szakaszából álló *kódexében* (Kr. e. 1792–1750) a földtulajdon az államot és a közösséget illeti, de emellett vannak jelei a magánföldtulajdonnak is. Az *Ószövetségben* szereplő tízparancsolatban pedig a magántulajdonnak már konkrét védelmét találhatjuk meg: „Ne kívánd el embertársad házáat, ne kívánd el embertársad feleségét, sem

szolgáját, sem szolgálóleányát, sem szarvasmarháját, sem szamarát, sem más egyebet, ami az övé.”

A magántulajdon jogi szabályozása először a görög társadalomban, majd a kifejtettebb formában a római jogrendszerben jelentkezett. Alapjait a köztársaság korában fektették le, míg tételes kidolgozására a császárkorban került sor. Végső formáját pedig Jusztiniánusz (527–565) törvénykönyve adta meg: a tulajdon „egy dolog feletti teljes hatalom” (Inst. 2.4.4., D. 32.73. pr. Ulpianus), amelynél fogva „a magáéban mindenki mindazt megteheti, amivel nem zavar másokat” (D. 8.5.8.5. – Ulpianus).

A középkor – bár sokféle korlátozás mellett – ismerte a tulajdonjogot. Az egyház továbbra is fenntartotta a római jogot, és emellett az egyén aktív szerepét nyomatékosította.

A híres kommentátor, *Bartolus de Sassoferrato* (1313–1357) határozta meg a tulajdon fogalmát: „jus in re corporali perfecte disponendi nisi lege prohibetur” (jog a testi dologgal való teljes rendelkezésre, amennyiben azt törvény nem korlátozza).

A XVIII. század végéig azonban Európa szinte mindegyik országában voltak olyan intézmények, amelyeknek célja az volt, hogy az öröklött vagyonnal rendelkezőket megvédjék a feltörekvő alsóbb rendbeli társaikkal szemben. Különösen vonatkozott ez az ingatlan tulajdonra, amelyet körülfontak a használatra és forgalomra vonatkozó korlátozások.

Hugo Grotius (1583–1643) holland jogtudós és filozófus kijelentette, hogy az ember veleszületett joga a szabadság és az egyenlőség, de ilyen a tulajdonjog is, amelyet ugyan nem az emberi akarat vezetett be, „de amint az megtörtént, már a természetjog mondja ki, hogy jogtalanul jár el az, aki mástól annak tulajdonát az illető akarata ellenére elveszi” (lásd *Háború és béke joga*, 1625). A természetjogászok ebből az elvből vezették le a szerződés és a vállalkozás szabadságát is.

A felvilágosodás gondolkodói a tulajdon és szabadság gondolatát az abszolút uralkodók földtulajdonjogával állították szembe. Az abszolút uralkodók (leginkább XIV. Lajos) ugyanis azt vallották, hogy az uralkodó univerzális ura minden földnek, ami a királyságban van. A tulajdon a felvilágosodás gondolkodói szerint emberi és polgári jog, amelynek segítségével felszabadulhat az ember a személyi függőségi viszonyok alól, ugyanígy a kor gondolkodása szerint szabad ember csak tulajdonos lehet. Ez egyúttal a feudális kiváltságok és előjogok eltörlését is jelenti.

John Locke (1632–1704) angol filozófus és politikus írta le azt a közgazdasági elméletet, amelyre később *Adam Smith* (1723–1790, angol egyetemi tanár, jogász és közgazdász) és *David Ricardo* (1772–1823, angol nemzetgazdász) a gazdasági liberalizmust építette, hogy „az egyéni tulajdonnak csak a munka lehet a forrása”. (Egy másik helyen pedig azt írta: „A tulajdon közös szere az életnek szabadságnak és vagyonnak”). Locke tehát a munkát tekintette a vagyonosodás egyetlen forrásának, ez pedig a rendi jog korszakában forradalmi gondolatnak számított.

Az 1774. október 14-én megtartott philadelphiai kongresszus által kiadott *Jogok nyilatkozata* (1774) deklarálta: „az észak-amerikai angol gyarmatok lakói a megváltoztathatatlan természetjog, az angol alkotmány alapelvei és számos szerződés és megállapodás alapján a következő jogokkal rendelkeznek: 1. Joguk van az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz, s soha semmiféle szuverén hatalomnak nem engedik meg, hogy azokkal beleegyezésük nélkül jogosan rendelkezék.”

A *Virginiai nyilatkozat* (1776) már nem az angol polgár jogait tekintette mércének, hanem a természetes, veleszületett emberi jogokból indult ki. Minden ember a természet rendje szerint szabad és független, és mindenkinek bizonyos veleszületett jogai vannak, amelyekből, ha társadalmi közösségbe is kerül, semmiféle szerződés meg nem foszthatja, vagy utódaitól azokat el nem veheti. Ilyenek: „az élet és szabadság öröme, ezzel kapcsolatban a tulajdon szerzésének, birtoklásának, a boldogságra, és biztonságra való törekvésnek, valamint azok elnyerésének joga.”

Az *ember és polgár jogainak deklarációját* (1789. augusztus 26.) tudatosan egyetemes érvényű okmányként „az egész emberiség számára” fogadták el. Nem egy adott ország jogait deklarálták, hanem egyetemes érvényű jogokat kívántak kinyilatkoztatni. Különbséget tettek egyébként az ember és a polgár jogai között: az egyik csoportba az emberek magánjogait, a másikba a polgárok politikai jogait sorolták. Az *ember magánjogait* illetően a 2. cikk kijelentette: „Minden politikai egyesülés célja: az ember természetes és elvülhetetlen jogainak megóvása. Ezek a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az elnyomatással szemben történő ellenállás joga.” A 17. cikk hozzáteszi: „Minthogy a tulajdon joga szent és sérthetetlen, azt senkitől sem szabad elvonni, kivéve, ha törvényben

megállapított közérdek elkerülhetetlenül megköveteli, az esetben is csak előzetes és igazságok kártalanítás ellenében.”

Az 1791. szeptember 3-ai francia alkotmány egyben az 1789. évi deklaráció magyarázata. Az általánosan megfogalmazott jogokat a pozitív törvényekben kívánták érvényesíteni. Az I. címben található a tulajdonjogra vonatkozó rész: „Az alkotmány biztosítja a tulajdon sérthetetlenségét, és ha a társadalom törvényesen megállapított igényei mégis annak feláldozását követelik, a tulajdonért előzetesen méltányos kártalanítás jár.” „A javak elidegenítését a múltban és a jövőben a törvényes szabályok szerint az alkotmány biztosítja.”

A korszak jogászai, politikusai legfontosabb feladatnak az *egyén és az állam* jogviszonyának megállapítását tartották. A legfőbb cél, hogy az állam ne avatkozzék be a magántulajdoni viszonyokba, a magánszemélyek privát autonómiája teljes legyen.

A tulajdonjog részletes szabályozását a *Code civil*ben találhatjuk; már nem általános, politikai deklarációként, hanem magánjogként. Az 544. § Napóleon kívánságára *Bartolus de Sassoferrato* (1313–1358) definíciójából indult ki: „A tulajdonjog a dolgoknak a legteljesebb módon való élvezetére és velük ugyanilyen módon való rendelkezésre irányuló jog, feltéve, hogy a használat nem ütközik a törvény vagy rendelet tilalmába.” Ezzel a kodifikátorok a tulajdonosok biztonságérzetét akarták növelni.

A *Code civil* megalkotásában döntő szerepet játszó *Jean Etienne-Marie Portalis* (1745–1807, Napóleon államtanácsosa, majd szenátora) a tulajdonról az alábbiakat írta: „A tulajdon nem emberi szokás vagy pozitív törvény eredménye, hanem benne van magában az ember felépíttetésében, az emberiségnek a külső világ tárgyával fennálló különböző viszonylatában. Vannak filozófusok, akik számára csodálatos az, hogy az ember tulajdonává válhat annak a földnek egy része, mely nem az ő kreációja, mely sokkal tovább tart, mint ő, és amely egész más törvényeknek van alávetve, mint az ő törvényei. Minden ellenvetésnek el kell azonban tűnnie, ha fontolóra vesszük a kézi munka összes csodáit, vagyis mindent, amire az ember buzgósa és törekvése (termelés) képes. [...] Az emberiség törekvéseivel és munkájával meghódította azt a földet, amelyen él, lakhatóvá tette, és alkalmassá az emberi életre. Az emberiség erejével törekszik valami módon arra, hogy a termelés nagy munkáját betöltsse. [...]

Bizalmatlanságot vált ki az a rendszer, amely a földet nem adja mindenki tulajdonába, és amelyiknek célja az az elgondolás, hogy nem veszi figyelembe egyesek jogát.

A tulajdon ezek szerint tisztán természeti jog (jus naturale). Az ember a puszta anyagot találta, amelyet ő művelt, javított és hódított meg munkájával, törekvéseivel és intelligenciájával. Éppen ezért szent a szabadság és ezzel együtt a tulajdon joga. A pozitív törvény tehát önkényesen jár el, amikor magát a tulajdon eredetétől és alapjául állítja: nincsen olyan pozitív törvény, amely a tulajdon alapja lehetne” (*Az indokok magyarázata*).

A *Code civil*, ahogy Léon Duguit (1859–1928) mondta, a *tulajdon kódexe* (lásd *Transformations générales du Droit privé depuis le Code Napoléon*, 1912). A híres 544. §-a adta meg a tulajdonjognak a XIX. században irányadó definícióját. Egyetlen korlátozása a közérdekből történő kisajátítás lehetett. A tulajdonos tehát a dologról kénye-kedve szerint rendelkezhet. Az alanyi jognak ez az abszolút meghatározása érvényesült a római–germán jogterületen is, mind az akaratelmélet, mind pedig az érdekelmélet által meghatározott korszakokban. A tulajdonjog *pozitív oldala*: a dolog feletti legteljesebb és legközvetlenebb jogi hatalom, amelynek tartalma benne foglalt egyes jogosultságok szoros és kimerítő felsorolásával határozható meg. A tulajdonjog *negatív oldala* e hatalom kizárólagossága, azaz mindenki másnak a dologtól való eltiltása és távoltartása. A tulajdon tehát kirekesztő jellegű jogintézmény. Mások csak a tulajdonos hozzájárulásával használhatják a dologot. A tulajdon ezért egyfelől az ember és a dolog viszonyát, másfelől az emberek közötti társadalmi viszonyokat is jelenti.

Az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* szerint „a tulajdonos jogosult a dolog állagával és annak hasznaival kénye szerint bánni, és abból minden mászt kizárni” (354. §) (vö. *Porosz Landrecht*, I. rész, 8. cikk. 1. §, *Szász Polgári Törvénykönyv*, 217. §, *Német Polgári Törvénykönyv*, 903. § stb.).

A német pandektisták – elsősorban Bernhard Windscheid (1817–1892) – tanítása nyomán terjedt el az a felfogás, amely szerint a tulajdonjog korlátlan (*an sich und als solches schrankenlos*). A *Német Polgári Törvénykönyv első szövege* odáig ment, hogy a tulajdonos e dologgal önkénye szerint bánhat (egy római jogi forráshelyet értel-

meztek így, és az „abuteri” szót visszaélésnek, és nem elhasználásnak fordították).

A tulajdonjog tartalmát jelenti a tulajdonosi triász, melyet a német pandektajogászok dolgoztak ki. Eszerint a tulajdonost megilleti a tulajdonjogban:

1. a birtoklás joga (*jus possidendi*), amely, mint a kevesebb a többel, a tulajdonnal együtt jár;

2. a használat joga (*jus utendi-fruendi*), amely magában foglalja az elhasználás, az átalakítás és a megsemmisítés jogát (*jus disponendi de substantia*), valamint az élők közötti, illetőleg a halálesetre szóló szabad;

3. a rendelkezési jog (*jus disponendi*), vagyis az elidegenítési és terhelési jog (*jus alienandi*).

Magyarországon a felvilágosodás eszmerendszerének hívei szintén a magántulajdon eszméjét vallották. Berzeviczy Gergely (1763–1822), a magyar közgazdaság-tudomány egyik megteremtője földbirtokosi tapasztalatait is beleszöve erről így írt: „A közös tulajdon a fejlődés gátja, a barbárság jele. Csak a magántulajdon ösztönöz, a közöst, mint az erdőt, legelőt, el szokták hanyagolni. Mikor eleink Ázsiából kijöttek, még minden közös volt, [...] lassan szoktak a magántulajdonhoz. A Tiszántúlon még ma is gyakori a földközösség, nálunk csak az erdő közös, s annak is mennyi kellemetlen következménye van. Csak a magántulajdon teszi lehetővé a maximális hasznot. A közösség a tulajdon kimerítésére, sokszor teljesen tönkretételére vezet, [...] a tulajdont nemcsak használják, s merítenek belőle, de azt konzerválni is igyekeznek.” Ugyanerre a következtetésre jut a kiváló jogtudós, *Hajnóczy József* is: „Köztudomású, hogy azok, akik saját jogon rendelkeznek birtokkal, jobban művelik a földet azoknál, akiknek nincsen saját birtokuk. Azonkívül azt a sok apró földdarabot, melynek külön-külön gazdája van, nagyobb iparkodással művelik, mint az egy tulajdonos nagy kiterjedésű földjeit. Mindenki nagyon jól tudja, hogy a kincstári javakkal gazdálkodnak a legrosszabban.”

A reformkornak már fő jelszavává vált *Kölcsey Ferenc* (1790–1838) gondolata: „Szabadság és tulajdon”. *Széchenyi István* felismerte, hogy a magántulajdon megteremtésével valósulhat meg a nemzet szellemi és

anyagi gyarapodása: „Mi tehát a közvagyonosság oka? A biztonság, a saját birtok, szabadság, törvény előtti egyenlőség stb. ezek s csupán ezek ébresztik fel a közszorgalmat, meg a nevelés, a sajtószabadság stb. által józan útmutatást nyer” (*Stádium*, 1833). Széchenyi tudatosan szembeállt a korszak hivatalos jogtudományával, és kijelentette: „Az Enyimnek és Sajátoknak ideája az, hogy azzal minden lehetővé tehessek, de jószágimmal nem tehetek mindent, a mit akarok, s így nincs Enyim, t. i. nincs Sajátom, Tulajdonon, s én azon nagy becsületért, hogy a sz. koronának része vagyok – tulajdonos viszont nem vagyok, hanem csak haszonélvező –, ususfructarius” (*Stádium*). A természetjogi és a fiziokrata iskola követőjeként vallotta, hogy a polgári társadalom és piacgazdaság csak a magántulajdon megteremtésével lehetséges: „Ki saját ingatlan földet bír, kinek a törvény nem holt betű, hanem élő véd [...] lassanként tehetőssé válik.” Ezért: „Szabad birtok és szabad verseny az országok legnagyobb áldása” (*Stádium*). Ugyanezt erősítette meg *Deák Ferenc* (1853–1876) is: „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s a két vonzerő: szabadság és tulajdon.”

A magyar magánjog – hasonlóan a nyugat-európai jogokhoz – a XIX. században a tulajdon biztonságára helyezte a hangsúlyt (vö. 1848. évi 3. tc. 32. §). A konkrét jogi szabályozás az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 354. §-a szerint történt: „A tulajdon azon szabadság, miszerint valaki a dolog állagával s annak hasznaival kénye szerint bánhatik, s abból minden mást kizárhat.”

Ezt hűen tükrözte a *bírói gyakorlat* is, például a Kúria 4752/1928. sz. ítélete: „A tulajdonost a törvények és más jogainak korlátai között a tulajdon tárgy felett teljes és kizárólagos jog illeti.”

A tulajdon legteljesebb jogi hatalom révén tartalma, a benne foglalt egyes jogosítványok szoros és kimerítő felsorolásával, nem határozható meg, mert a jogrend ezt a tartalmat bármikor összeszoríthatja és kitágíthatja. Ebbe a hibába esik az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* 354. §-a, amely *taxatív felsorolást* kísérelt meg. A Magyar Magánjogi Törvényjavaslat ezért *példálózó felsorolást* adott (431. § [2]). Ezek a rendelkezési jog (*jus disponendi*), a birtoklásra vonatkozó jog (*jus possidendi*), a gyü-

mölcsszedés és az egyéb hasznok iránti jog (*jus alienandi*), végül a jogosulatlan behatások kizárására vonatkozó jogok (kereseti jog, tulajdonvédelem).

A tulajdonjog szabadságának egyetlen kivételes korlátozása ekkoriban a kisajátítás (*expropriatio*) volt (1848 után már a hűtlenség és a hatalmaskodás szankciójaként a vagyonekhozásnak nem lehet helye, csak bűncselekményből származó tárgyakat kobozhattak el). Elvileg mind ingó, mind ingatlan dologra vonatkozott. Ezt az emberi jogokról szóló 1789. évi manifesztum óta az alábbi feltételekkel gyakorolták: 1. közérdekből, 2. törvényes eljárás mellett, 3. kártalanítás ellenében. Az egyéni jognak tehát engednie kell a közérdekkel szemben. A kisajátításnak azonban van két korlátja: 1. a kitűzött cél más úton el nem érhető, 2. az egyéni jognak a tulajdonos beleegyezésével való korlátozása sikertelen maradt.

Hasonlóan rendelkezett az 1831. évi belga alkotmány 11. §-a is, amely kimondta, hogy „senkit nem lehet megfosztani tulajdonától”, de hozzáfűzte: „kivéve közérdekből, a törvényben megállapított formák között és előzetesen meghatározott igazságos kártalanítás fejében”.

Magyarországon a Budát és Pestet összekötő állandó híd megépítése érdekében Széchenyi István javasolta a kisajátítás intézményének bevezetését. Így született meg az 1836. évi 26. tc. egy állandó hídnak Buda és Pest közötti építéséről, amelynek 6. §-a kimondta: „A Buda és Pest közötti állandó hídnak felépítéséhez szükséges kisajátítások a törvénnyel megrendeltetnek, úgy mindazonáltal: hogyha a Buda és a Pest Városokat Törvények értelmében illető igazságos kárpótlás iránt a mondott Városok és a részvényes társaság között a minden esetre előre bocsájtandó barátságos egyeztetés nem sikerülne, a jelen különös és rendkívüli esetben azon kárpótlási tárgynak előlegesen és sommás úton bíróiképp leendő elintézése végett a királyi Tábla rendeltetik ki...” Ez a törvény a későbbiekben is nagy hatást gyakorolt, hiszen 1868-ig minden kisajátításnál (a bányák kivételével) irányadó volt. A kisajátítási jogot a *neoabszolutizmus* korában pátensekkel szabályozták: 1854. május 23-ai bányatörvény (ezt az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok VII. része fenntartotta).

A magántulajdon minél teljesebb védelme érdekében az 1881. évi 41. tc. *taxatív módon* sorolta fel a kisajátítás lehetséges módozatait.

Az 1848 előtti magánjogunk maradványaként a volt nemesi ingatlan kapcsolatban fennmaradtak az ún. *királyi kisebb haszonvételi jogok* (*jura regalia minora*). Általuk ezeket az ingatlanokat a nem nemesivel szemben bővebb jogok illették meg. Egy részük az úrbériség intézményével együtt megszűnt. E jogok elvesztéséért a volt nemesi földtulajdonos az úrbéri kárpótlásban vagy attól önállóan külön kárpótlást kapott. Néhány ilyen jog azonban továbbra is fennmaradt. A királyi kisebb haszonvételi jogok közé a következők tartoztak:

1. Az italmérési és kocsmáltatási jog (*jus educillis*), melynek értelmében csak a földesúr mérhetett italt, tarthatott kocsmát. Ezt a jogot az 1888. évi 35. tc. állami monopóliummá tette.

2. A húsmérési jog (*jus macelli*), vagyis a mézárszéktartás joga.

3. Boltbérszedési jog.

4. A pálinkakazánok után szedett díjak.

5. A téglá-, a kő-, az agyag- és a fővenyágás joga, a mészégetés, illetve az ezek után járó szolgáltatások.

6. A házatlan zsellérek (*subinquillini*) tartozásai (A 2–6. sorszám alatti kisebb regálék az úrbériséggel együtt megszűntek; 1848. évi 9. tc., 1871. évi 53. tc. 5. §).

7. A malomjog (*jus molae*), amely némi módosítással az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok VI. részének 1. §-a, az 1871. évi 53. tc. 5. §-a és a kúriai gyakorlat által fennmaradt. Az 1880. évi 34. tc. közigazgatási érdekből, a gőzmalmokat a földesúri malomregálé köréből kivonta.

8. Vám-, rév-, piac- és vásártartási jogok. Ezek a jogok nem voltak a nemesi ingatlantulajdonnak közvetlen folyományai, hanem csak külön kiváltság alapján lehettek azzal összekötve.

9. Halászati jog, melynél fogva a halászás mindennemű vizekben egyedül és kizárólag a földesurat illette. A halászati jogot az 1888. évi 19. tc. a vadászati jophoz hasonlóan ezek regálé jellegét megszüntették.

Részleges tulajdonszerzési korlátozást állapítottak meg a római katolikus és a görög katolikus egyházakra nézve az ún. „holtkézi törvények” (*manus mortua*) és jogszabályok: az 1498. évi 55., az 1498. évi 65., az 1567. évi 31., az 1647. évi linzi békekötés 16. cikkelye és az 1715. évi 16. tc., valamint a *Hármaskönyv*, II. rész, 31. cikk, 1. §. Erdélyben az *Approbata Constitutiones* I. része 1. címének 10. és 6. címének 2. cikke-

lye kimondta, hogy a katolikus egyház testületei, sőt az egyházi személyek ingatlanvagyonot nem szerezhetnek. A tilalom kétoldalú volt, nemcsak a szerzésre, hanem az elidegenítésre is vonatkozott. A Királyi Kúria 1896. február 1-jén 63. számú polgári teljesülési döntvényében kimondta, hogy az ún. „holtkézi jogszabályok” elavultak.

Nem szerezhetett ingatlant a szerzetesrend sem, ha ezt a törvény vagy a szerzetesrend regulái tiltották.

Az *elismert vallásfelekezetek* (baptista, iszlám) csak kultuscélra (imaház, oktatási, nevelési és jótékonyági intézet, temető, egyházi vagy intézeti alkalmazottak részére, lakóház céljára) szerezhetek ingatlant, ingatlanszerzésük ilyen célját a törvényhatóság első tisztségviselőjének záradékával kellett igazolniuk a szerzési okiraton (1895. évi 43. tc. 9. §).

5. FEJEZET

A MAGÁNTULAJDONRA VONATKOZÓ SZABÁLYOK VÁLTOZÁSA A XX. SZÁZADBAN

„A magántulajdon igazságtalan, ha nem hasznos”

John Stuart Mill

A XIX. századi individuálliberális felfogás statikus szemléletet tükrözött. Abból indult ki, hogy a dologgal kapcsolatban adott pillanatban vannak bizonyos idegen jogok és törvényes korlátok, amelyeket a tulajdonosnak tiszteletben kell tartania, de ezen belül azt teszi a tulajdonával, amit akar.

A XIX. század végén, a XX. század elején kialakult új tulajdonfogalom is elismeri a magántulajdon szentségét és sérthetetlenségét, de csak főszabályként, mert ezután a tulajdonos jogát csak mások sérelme nélkül és a törvény által meghatározott egyéb korlátok között, a közérdeknek megfelelően gyakorolhatja. Ez a magántulajdonnak nem statikus, hanem dinamikus felfogása, a nemzetgazdaság érdekét is figyelembe veszi a közérdeknek megfelelően.

A XIX. század végén, a XX. század elején a tulajdonjog individualista felfogásával szemben mindinkább érvényesülni kezdett az az álláspont, hogy a dolog feletti uralom teljessége a jog alap gondolatánál fogva nem jelentheti azt, hogy a tulajdonos a jogát a közérdekkel ellentétes cselekedetre használhatja fel. A tulajdonjogra vonatkozó szabályok egy része megváltozott. Újabb és újabb korlátozásokat vezettek be, azonkívül a meglévő szabályokat a közösség érdekének megfelelően és mások védelmét érdemlő ellentétes érdekeinek figyelembevételével kezdték alkalmazni. Ennek ideológiai hátterét XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott „*Rerum novarum*” kezdetű enciklikája fogalmazta meg, melyet negyven évvel ké-

sőbb kiegészített XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” kezdetű apostoli körlevele. Ezek a magántulajdon elvi elismerése mellett hangsúlyozták, hogy a tulajdon a keresztény erkölcsi felfogás szerint nem olyan hatalom, amely a tulajdonost teljesen önkényes rendelkezésre jogosítaná fel. Ellenkezőleg, az Istentől rábízott jószággal úgy kell bánnia, hogy abból ne csak önmagára, hanem embertársaira és a közre is előny származzék. A magántulajdonnal nem lehet korlátlanul élni, mivel a gazdagság egyetlen forrása a dolgozók munkája. A magántulajdon szentségével és korlátlanságával szemben a vagyonnal és gazdagsággal együtt járó társadalmi kötelezettségekre helyezték a hangsúlyt. A szereteten kívül az igazságosság is megköveteli a gazdagoktól, hogy feleslegüket az állam szolgálatába állítsák. Erre az állam is kötelezheti őket. Az ilyen célt szolgáló államosítás tehát jogos és erkölcsös. „Az állam tehát – mindig a természetjog és az isteni jog keretein belül – a közjó valóságos követelményei alapján pontosan és részletesen előírhatja, mi szabad a tulajdonosnak a tulajdon használatában, és mi tilos. Sőt, az Isten az emberi okosságra és az államra bízta a magántulajdon körülírását.”

A magántulajdonra vonatkozó új felfogás a jogtudományban is hamarosan tért hódított. Ennek az új álláspontnak a legismertebb képviselője *Léon Duguit* (1859–1928) francia jogtudós, aki a *Les Transformations générales du Droit privé depuis le Code Napoléon* (Paris, 1912) című művében kifejtette, hogy „a tulajdon nem jogosultság, hanem szociális funkció. A tulajdonosnak, azaz annak, aki egy vagyon letéteményese, annak következtében, hogy ezt a vagyont birtokolja, szociális funkciót kell betöltenie; amennyiben ezt a küldetést ellátja, annyiban védelemben részesülnek a tulajdonosi aktusai.”

A weimari alkotmány már konkrét jogszabályba foglalta ezeket az elveket: „A tulajdon kötelezettségekkel jár. Használatának egyúttal a köz javát is kell szolgálnia” (153. §). „A föld megmunkálása és kihasználása a földtulajdonosnak kötelessége a közszel szemben. [...] a föld megosztását és felhasználását az állam akként ellenőrzi, hogy megakadályoz minden visszaélést” (155. §).

Ezután a tulajdonjogot *közérdekből korlátozhatták*, és a tulajdonos védelme a közérdekhez való viszonytól függött. A korábbi definíció kiegészült egy újabb kikötéssel: a tulajdonost az ő tulajdonának tárgyán teljes és kizárólagos jogi hatalom csak a törvénynek és mások jogainak korlátaai kö-

zött illeti meg (Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, 432. §). Leginkább a *mezőgazdasági földtulajdont* korlátozták, például a termőföldet a közérdeknek megfelelően kellett megművelnie, és az állam igénybe is vehette. A többi ingatlanra vonatkozóan is egy sor korlátozás lépett életbe: például szomszédjogok, városrendezés, építési előírások, korlátozások, joggal való visszaélés tilalma, üzemi balesetvédelem, munkavédelem stb.

Tulajdonjogi korlátozások:

1. *Szomszédjogi korlátozások:* általában nem használhatta a tulajdonos az ingatlanát oly módon, hogy ezáltal a szomszéd telekre túlságos behatást gyakoroljon. Különösen tilos volt gőz, füst, hő, bűz, zaj, rázkódtatás útján vagy hasonló módon a szomszéd telekre a helyi viszonyok szerinti rendes mértéket meghaladó és az illető helyen szokásos használatot számbavehetően korlátozó áthatást gyakorolni. Olyan építményt vagy berendezést sem volt szabad létesíteni vagy fenntartani, amely tilos áthatásokat idézhetett volna elő, viszont a szomszéd telek rendes használatával járó korlátozásokat a tulajdonos köteles volt tűrni.

2. *Elidegenítési és terhelési tilalom*, amely alapulhatott törvényen, jogügyleten és bírói rendelkezésen. Az elidegenítési tilalommal terhelt vagyontárgyat elidegenítő dologi ügylet érvénytelen. Az elidegenítési tilalom szabály szerint kiterjedt egyúttal a dolog megterhelésére is.

3. *A városrendezési és építésügyi szabályok* a városi és részben a községi ingatlanok tulajdonjogát a közigazgatási rendszabályok egész sorával korlátozták. Ezek a korlátozások különösen a telek felosztására, határainak rendezésére, területüknek átalakítására, esetleg kisajátítására és a közérdekkel ellentétes építkezési módok eltiltására vonatkoztak. A városrendezési és építési kérdéseket egységesen szabályozza az 1937. évi 6. tc. Ennek rendelkezéseit a helyhatósági szabályok, valamint a városfejlesztési és városrendezési tervek egészítették ki. Mindezek végrehajtásáról az építésügyi hatóság gondoskodott.

4. *Mező- és erdőgazdálkodási korlátozások* a kártékony állatok, esőzések és vizek, a futóhomok, a rablógazdálkodás elleni védelmet szolgálják, a szőlőművelést szabályozták (például 1907. évi 31. tc., 1894. évi 12. tc. VIII. fejezete, 1938. évi 31. tc. stb.). A törvény nem engedte meg az ingatlanok sokáig tartó parlagon hagyását (8730/1938. M. E. sz. rendelet, 5690/1941. M. E. sz. rendelet és 1940. évi 4. tc. 2. §), sem *derelictió*ját. Ha a birtokos felszólítás ellenére sem tett eleget megművelési kötele-

zetségének, és késedelmét kimenteni nem tudta, akkor a vármegyei gazdasági felügyelőség gondnokot nevezett ki az ingatlan hasznosítására. A gondnok mint az ingatlan haszonbérője köteles volt a tulajdonosnak megfelelő haszonbért fizetni.

5. *Vízjogi korlátozások* (1885. évi 23. tc., 1913. évi 18. tc.). Az ingatlanon eredő, azon át vagy mellette folyó vizekre a tulajdonjog nem terjedt ki. Az ingatlanon eredő víz azonban az ingatlan határáig a tulajdonos szabad rendelkezése alatt állt, ezt tehát az ő engedélye nélkül senki sem használhatta. A tulajdonost csak arra kötelezték, hogy ezt a jogát mások sérelme nélkül gyakorolja. Amint a folyóvíz annak az ingatlannak, amelyen eredt, a határát elhagyta, onnan kezdve hatósági rendelkezés alatt állt, azt – a hajózástól, tutajozástól és bizonyos szűkebb körű házi használatoktól (vízművesítés, itatás, mosás, úsztatás, fürdés, jégvágás) eltekintve – használni, rajta vízműveket létesíteni csak a hatóság engedélyével volt szabad, e tekintetben a parti tulajdonosnak előjogai nem voltak.

6. A tulajdonost ingatlanának használatában lényegesen korlátozták a *bányajog* rendelkezései, amelyek a bányáúrnak tartottak fenn néhány ásványt. Ilyenek voltak például a fémek, a kén, a timsó, a gálic, a gálicvíz, a grafit és a szilárd földszurkok. A fenntartott ásványok tekintetében a bányaművelési jogot: a bányatulajdonos a bányahatóság adományozza. A fenn nem tartott ásványok (agyag, mész, kő, márvány, drágakő) tekintetében a bányászás joga az ingatlan tulajdonosáé. A fenntartott és fenn nem tartott ásványok között középhelyen állt a szén, erre nézve a bányaművelési jogot ugyan hatóság adományozta, de az adományozáshoz a tulajdonos beleegyezése volt szükséges, aki ezt ellenszolgáltatáshoz köthette (ún. *terragium*). Az ásványolajfélék és a földgázok, a kősó és a káliumsók bányászása az állam részére volt fenntartva. (A bányajogot egyébként az Országbírói Értekezlet által fenntartott 1854. évi osztrák bányatörvény szabályozta.)

7. A *vadászatot* az ingatlan tulajdonosa csak a vadászati törvény (1883. évi 20. tc.) korlátai között gyakorolhatta. A korlátozás lényege az volt, hogy a 200 holdnál kisebb ingatlan tulajdonosa a vadászatot személyesen nem űzhette, azt a községi vadászterülettel együtt rendszerint haszonbérbe kellett adni. Kivétel e tekintetben, ha az ingatlant kertként művelték, vagy szigetet alkotott, vagy az 50 holdat elérő szomszédos ingatlanok, ha együttesen elérték a 200 holdat, egységes vadászterületté egyesülhettek. A vadászatot korlátozták a kíméleti idők.

8. A vadászathoz hasonló korlátozások alá tartozott a *halászat* (1888. évi 19. tc., 1925. évi 43. tc.), amelyet a tulajdonos csak zárt vízben (mesterseges halastó, más haltartó vizekkel össze nem függő és osztatlan tulajdont képező víz) gyakorolhatott korlátlanul, nyílt vízben csak akkor, ha azon a halászatot a szomszéd birtokosok sérelme nélkül lehet űzni, egyébként a jogosultaknak halászati társulatot kellett alakítaniuk. A hatóság a vízben ivadékkevelő berendezés létesítését rendelhette el, a vizet kíméleti térére nyilváníthatta.

9. Egyes területeken lakók többsége érdekeik képviselője céljából *közösségeket* szervezhetett. Ilyen közösségek voltak az erdőbirtokossági társulatok (1935. évi 4. tc.), a szőlőgazdaság érdekeit szolgáló hegyközségek (1894. évi 12. tc.), a legelő- (1913. évi 10. tc.) és a víztársulatok (1885. évi 23. tc.), a már említett halászati társulatok (1888. évi 19. tc.), gyógyfürdők érdekeltségi körei (1929. évi 16. tc.) stb.

10. *Természet-* (1935. évi 4. tc.) és *műemlékvédelem* (1881. évi 39. tc.), gyógyhelyek (1929. évi 16. tc.), a közegészségügy, a tűzrendészet, a közbiztonság, a légoltalom stb. érdekében történő tulajdonkorlátozások.

11. *Jogi személyek* (nyilvános számadásra kötelezett vállalat vagy más kereskedelmi társaság, alap, alapítvány, egyházi javadalom, egyházi terület, közbirtokosság stb.) mezőgazdasági művelés alatt álló ingatlant csak a földművelésügyi miniszter hozzájárulásával szerezhettek [1920. évi 36. tc. 88. §, 1928. évi 41. tc. 6. §, 1. pont (3) bek., 1940. évi 4. tc. 25. §].

12. Mező- vagy erdőgazdasági ingatlant *nem magyar állampolgár* vagy *külföldi jogi személy* élők közötti jogügylettel csak akkor szerezhették, és ilyen ingatlanra árverés során vételi ajánlatot csak akkor tehetett, ha a telekkönyvszerűen megjelölt ingatlan megszerzésére a földművelésügyi miniszter (a belügy- és honvédelmi miniszterrel egyeztetve) engedélyt adott (1940. évi 4. tc. 24. §).

13. Különleges korlátozás alá vonta az ingatlan tulajdonjogát a *honvédelmi törvény* (1939. évi 2. tc.). Így a tulajdonos köteles volt tűrni, hogy az ingatlanon erődítési művet vagy más katonai építményt létesítsenek, és általában az ingatlant a honvédelem érdekében szükséges intézkedések megtétele céljából használják. Szükség esetén az épület és tartozékai lényeges átalakításának és lebontásának is helye lehetett. Ez utóbbi esetben a tulajdonos kártérítés helyett az ingatlan kisajátítását is követelhetette. A honvédelmi célból szükséges használatra az állam az ingatlant kisa-

játfítás vagy csere útján megszerezhetette. A hadművelet szempontjából különös fontosságú létesítmények szomszédságához tartozó, különösen az ország határa mentén fekvő, a minisztérium által rendeletileg kijelölt területeken az ingatlanokra vonatkozó jogi rendelkezésekhez a honvédelmi miniszter vagy az általa kijelölt katonai hatóság hozzájárulása volt szükséges.

Ajánlott irodalom

- A tulajdonjog általános szabályai *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, új folyam, VI. k. 41. füzet.
- Ágoston Péter: *A tulajdonjog aaptanai*. Budapest, 1903.
- Bor István: A tulajdonforgalom kialakulása. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1987.
- Brandt, Reinhard: *Eigentumstheorien von Grotius bis Kant*. Stuttgart, 1974.
- Conrad, Hermann: Freiheit und Eigentum. *Recht in Ost und West Berlin*, 1963.
- Eichler, Hermann: Die Struktur des Eigentumrechtes. In *Festschrift für Hans Proesler zu seinem 65. Geburtstag*. Erlangen, 1953.
- Flossmann, Ursula: *Eigentumsbegriff und Bodenordnung im Historischen Waldel*. Linz, 1976.
- Harmathy Attila: A tulajdonjog alkotmányos védelme. *Jogtudományi Közlöny*, 1989.
- Heller Farkas: *Adalékok a magántulajdon közgazdasági szerepének kérdéséhez*. Budapest, 1909.
- Herczegh Mihály: *A magyar dologbeli és kötelmi jog*. Budapest, 1892.
- Kolosváry, Valentin: *Neue Entwicklungstendenzen des ungarischen Immobilien rechtes*. Szeged, 1923.
- Lányi Bertalan: *A tulajdonjog*. Budapest, 1903.
- Mihelics, Vid: *Az új szociális állam*. Budapest, 1931.
- Negro, Franco: *Das Eigentum*. München, 1963.
- Nizsalovszky Endre: Megjegyzések a tulajdonjog fejlődéséhez. *Állam és Jog*, 1952.
- Sándor István – Sárközy Tamás – Török Gábor: *A tulajdoni rendszer változásai a XX. század végén*. Budapest, 2001.
- Szladits Károly: A tulajdonjog újabb módosítása. In *A korszerű közszolgálat útja*. II. kötet. Budapest, 1936.
- Vierhaus, R. (Hrsg.): *Eigentum und Verfassung*. Göttingen, 1972.
- Wieacker, Franz: *Eigentum und Eigen*. *Deutsches Recht*, 1905.

6. FEJEZET SZABADSÁG ÉS TULAJDON KIVÍVÁSA AZ 1848-AS TÖRVÉNYEKBEN

„Senkinek sem áll szabadságában megtámadni az egyéni tulajdont, s ugyanakkor azt mondani, hogy értékeli a civilizációt. A kettő történelme nem választható el egymástól.”

Henry Summer Maine

Az 1848 előtti magyar *rendi jogban* a politikai alávetettség hierarchikus rendszerével szoros kölcsönhatásban érvényesült a gazdasági és a tulajdoni függőség rendszere. Ennek alapján kimutatható volt a személyi és a gazdasági függőség kölcsönhatása, miközben valóságos magántulajdona senkinek sem volt.

Régi jogunk az ingatlanra nézve korlátozta a *rendelkezési jogot*, és a társadalom nagyobb részének korlátozta az *ingatlanszerzési jogát*. Éppen ezért a jogegyenlőség a politikai jogok vonatkozásában első lépésként a tulajdonszerzési jog általánossá tételével érhető el. Ezt a felismerést realizálva tették lehetővé az *1848. évi áprilisi törvények*, hogy minden ember tulajdonossá válhat, vagyis hogy nem korlátozzák a tulajdonszerzést és a rendelkezési jogot, és ezzel együtt autonóm szabad személlyé, a polgári társadalom valóban egyenjogú tagjává válhassanak. Az alkotmányos rend a magántulajdon elismeréséből és minél szélesebb körben történő érvényesítéséből indult ki. A magántulajdon biztosítása egyúttal véget vetett a gazdasági és politikai hatalom közvetlen kapcsolatának is (a politikai hatalom elvesztése ezután nem jelenti egyszersmind a vagyon elvesztését is).

A *magántulajdon biztosítása* azért is fontos, mert ez az a tulajdoni forma, amely közgazdasági szempontból is a leghatékonyabb, hiszen arra ösztönöz, hogy az emberek vagyonuk legjobb felhasználására törekedjenek. Általános tendencia, hogy a tőke mindig a leghatékonyabb felhasználás irányába áramlik.

Az 1848. évi áprilisi törvények ezért törölték el az ingatlan rendi jelle-
gű kötöttségeit: a fiscalitást, az ősiséget, az úrbéri viszonyokat. Addig a
földbirtok, mint *sui generis jogintézmény*, összefonódva a társadalmi stát-
ussal és hatalommal, nem volt valódi tulajdon, inkább a birtokjoghoz ha-
sonlított. Frank Ignác szerint használati tulajdon (*dominium utile fundi*)
volt. A birtok felett a nemest csak domínium, azaz uralom és a birtok
használata (*usus*) illette meg. Egyedül a birtok jövedelmével rendelke-
zhetett szabadon (*Hármaskönyv*, I. rész, 24. cikk, 2. sz., I. rész, 37. cikk, 9.
sz.). Hiányzott a tulajdonos legsajátosabb, fogalmi valóságát megragadó
eleme: a szabad rendelkezés.

A földtulajdonjogot először is a királyi főtulajdonjog (*ius regium*) kor-
látozta, amely szerint az országban minden birtok királyi adományból
eredt. (*Hármaskönyv*, I. rész, 3. cikk). A birtokadományozás jogát a ren-
dek a koronázással ruházták át a királyra, így a Szent Korona joghatósága
alá. Az eladományozott föld megszakadás (*defectus seminis*), illetve hűt-
lenség (*nota infidelitatis*) esetén visszaszállt a kincstárra (*fiscalitas*).

Ilyenkor a fiscus azt kapta vissza, ami eredetileg is az övé volt, tehát
már ezért sem lehetett valódi tulajdonjoga az adománybirtokot kapott
nemesnek. Az adománybirtokot eladni, róla végrendelkezni csak királyi
engedély (*consensus*) alapján volt szabad. Enélkül a korona ügyésze
(*fiscalis sacrae coronae regni*) visszaperelhette a birtokot. A forgalom
biztonságát tette lehetetlenné a fiscus azon joga, hogy az eredeti ado-
mányban részesített család kihalása esetén a birtokot akkor is visszape-
relhették, ha az már egy másik család jogos birtokába került.

Az adományrendszerről az 1848-as törvények a nagy sietség miatt
nem rendelkeztek, de az akkor alkotott jogszabályok szelleméből az a vé-
lemény alakult ki, hogy az 1848. évi 15. tc. ezt is megszüntette.

Ténylegesen az 1852. november 29-ei császári ún. „ősiségi nyílt pa-
rancs” tette ezt meg, amit konstatál az Országbírói Értekezlet által alko-
tott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 3. §-ának (1) bekezdése is.

Az ősiség (*avicitas*) is korlátozta földbirtokos rendelkezési jogát: „... az
ősi jószág nem azé egyedül, aki bírja, hanem az egész nemzeté, értvén
mindazokat, kik a szerző vagy más törvényes oknál fogva az örökségre
számot tarthatnak, nemcsak a most élőket, hanem egyetemben a jöven-
dőbéli maradékot is. Az osztályok sem arra valók, hogy a jószág, mely
többeké volt, azontúl egynek sajátja legyen, azt minden élők összesen és

egyek akarattal sem tehetnék, mert a maradékot meg nem foszthatják: hanem valamint osztály előtt a jószág csak az egész nemzetség tulajdona volt, olyan maradt azután is: felosztva lett az osztozók életkorára eső jövedelem, a haszonvétel és nem egyéb.” Az ősiség az első szerzőtől törvényes öröklés vagy a törvényes öröklést erősítő vagy rendező végintézkedés útján leszállott családi vagyon mind élők között, mind halál esetére való megkötöttségét jelenti. Az ősi jószágot az eladó köteles volt megvétele felkínálni az öröklés sorrendjének megfelelően az osztályos atyafiaknak (*fratres divisionales*). Ez volt az ún. megkínálás, felszólítás (*praemonitio*). A nem osztályos rokonok, a szomszédok és a határosok irányába kötelező megkínálás volt az ún. ajánlás (*admonitio*). A *praemonitio* elmulasztása miatt az örökválás (*fassio perennalis*) érvénytelenítését lehetett kérni (*Planum Tabulare*, II. rész, IX. fejezet). Az ilyen ősiségi jogra alapozott kereset nem évült el, ezért akár évszázadokkal később is lehetett perelni. Emiatt a XVIII–XIX. századra alig maradt olyan vagyonos család, amely ezekben a perekben felperesként vagy alperesként érdekelt ne lett volna. Bessenyei György (1747–1811) szerint:

„A széles világnak minden nemzetségei közt pediglen per annyi sehol nem találhatik, amint Magyarországon. Nincs birtokos nemes olyan, kit per tíz-húsz felől ne húzzon, cibáljon, rángasson. Minden teleknek már százrészre elágazott örökös osztályosa van, mindez veszi, mindez adja, húzza, vonja, használja, emiatt egymást üti-veri, szidja, vádolja, mely atyafiságot csata és háború után egymást perben fogják, jönnek, mennek, utaznak, leveleznek, bírót, prókátort nyomoznak, ajándékkal dugatnak, ígéretekkel biztatnak azért, hogy magukat elpusztítva nyerhessenek még átyjokfián 6 sing földet, melyért inkább a bosszúállás és irigység perel, mint a haszonvétel kizárása. A gazdag házak fiskusai, mint kavargó szelek, mindenfelé súgnak az országban, hol mibe s kinek birtokába akaszthatnának horgot. Telket olyat bírnod nem lehet, melyen per annyi ne támadjon, mint amennyi karót kerítésedbe felállíthatsz, vagy szilvafát reá plántálsz. Valamennyi osztályos atyafi mind perel egymással. Egész nemzet perel magával. És az atyafiságnak megismertető jele az, ha tizenkétfelét húznak, perelnek, és jussaikat tenálad keresik. Peres ellenség vagy atyafi egymástól megkülönböztetett egyenlő értelemben vett szavak az országban” (*Magyarországnak törvényes állása* [1804]. Budapest, 1941, 353).

Ósi birtok egyaránt lehetett nemesi és jobbágyi, valamint városi ingatlan is (*Hármaskönyv*, I. rész, 102. cikk, 2. sz.).

A földesurak és a jobbágyok magántulajdonának megteremtéséhez szükség volt az úrbériség megszüntetésére is (a szó a német Urbarból eredt. Jelentése: a termést leszállítani). A magyar jobbágyfelszabadítás két szempontból is kiemelkedett a hasonló intézkedések köréből:

1. A Habsburg Birodalomban – kivéve Lombardiát, ahol a XVIII. század óta nem volt jobbágyrendszer – elsőként Magyarországon törölték el a jobbágyságot 1848. május 1-jei hatállyal (Erdélyben június közepétől).

2. A magyar jobbágyfelszabadításnál radikálisabb megoldást csak a francia forradalom kárpótlás nélküli szabályozása alkalmazott. Az 1848. évi 9. tc. sokkal nagyvonalúbb volt, mint a német államokban, illetve az örökös tartományokban alkalmazott rendelkezések. Bajorországban például a jobbágyoknak meghatározott megváltási összeget kellett fizetniük, Ausztriában a parasztnak a föld értékének egyharmadát kellett megtéríteniük, Poroszországban pedig a jobbágyföld rovására hajtották végre a jobbágyfelszabadítást.

Az úrbéri intézményt azért kellett a magántulajdon érdekében megszüntetni, mert sem a földesúr, sem a jobbágy nem rendelkezhetett szabadon az általa birtokolt földdel. Werbőczy István *Hármaskönyvének* megállapítása szerint ugyan az egész nemesi földbirtok tulajdonosa a földesúr, valójában a földbirtokokat általában két részre osztották fel: 1. *majorsági birtokra* (*fundi allodiales*), melyet a földesúr saját kezelésében hasznosított, és 2. *jobbágytelekre* (*fundus sessionis*), amelyet meghatározott szolgáltatásokért cserébe (ún. *úrbér*) a jobbágy művelt meg. Az utóbbi telekre nézve a történelem során a földesúr és a jobbágy között a *haszonbérlethez* hasonló jogviszony jött létre, amely azonban a modern jog haszonbérletétől több szempontból is eltért. Miután az állami adóalap az úrbéri földekre korlátozódott, ezért egyrészt az úrbéri kérdést a törvényhozás hatáskörébe vonták, másrészt arra törekedtek, hogy a földesúr ne vehesse el a jobbágytól telkét (lásd 1723. évi 18. tc., 1723. évi 62. tc., 1731. évi 35. tc. és az *Urbárium*, VI. fejezet 1. §). A földesúr „tulajdonjoga” a jobbágytelekre nézve valójában csak a jobbágy által teljesített *szolgáltatások élvezetére* korlátozódott, amelynek mértékét szintén a törvény szabályozta. Az úrbéres telek tehát körülbelül annyit ért, amennyit a jobbágy érte teljesített földesurának. A jobbágynek ezen túl

jobbágytelkére nézve korlátozott rendelkezési joga (elidegenítési és átöröklési joga) is volt. A földesúr a jobbágytelket még akkor sem csatolhatta majorsági birtokához, ha a jobbágy örökös nélkül halt meg. Ilyenkor köteles volt egy másik jobbágyot telepíteni a telekre. A földesúr meg sem vásárolhatta ezt a birtokot (1836. évi 4. tc., 6. §).

A nagybirtok típusú földbirtokrendszer sémája 1848 előtt

Allodiális földek	Közös használatú területek	Úrbéres telki állomány
Paraszti használatú szolgalmi birtokok		
Allodiális parasztbirtokok		

(A fenti táblázatból látható, hogy az úrbéres és az allodiális föld elkülönítése nem jelentette azt, hogy a jogilag szentesített határ egybeesett a tényleges földhasználattal. Az allodiális területen ugyanis lehetséges volt a paraszti földhasználat. Valójában tehát ez az elkülönülés az adózás szempontjából volt fontos. A fenti formációkon kívül egyéb birtoklási típusok is léteztek: például az alföldi tanyákon a paraszti árutermelő birtokok, nemesi közbirtokosság stb.)

Az 1848. évi áprilisi törvények a jobbágyfelszabadítás szabályozásakor nem Werbőczy *Hármaskönyvének* szelleméből, hanem a *ténylegesen kialakult gyakorlat* által teremtett helyzetből indultak ki, amikor a szolgáltatók (robot), dézsmák és pénzbeli fizetések megkövetelésén túl a földesurat a majorsági, a volt jobbágyot pedig az úrbéri telek és minden olyan föld tulajdonosává tették, amelyen a paraszt az úrbérihez hasonló feltételek között élt. A maradék földek, irtványok, nádasok stb. odaítélésénél is a földműves munkájának mértéke és módja döntött (a legelőre, az erdőre, a rétre már 1836-ban kidolgozták a földesúr-jobbágy részesedésének arányát).

A jobbágyságra nézve rendkívül kedvező módon a megszerzett föld teljesen *tehermentesen* került át új tulajdonosa kezébe. A felszabadított jobbágyság 544 000 telkes gazdából állott, de ezek közül 17 000 gazdának volt egy teleknél nagyobb birtoka, 93 000 gazdának volt egy és fél telek közötti birtoka, 434 000 gazdának volt féltelket se kitevő birtoka, te-

hát majdnem félmilliónyi törpebirtok létesült akkor, amikor 40 millió hold föld maradt a nagybirtokosok tulajdonában. A kincstári fekvő birtokok fedezetére állami kölcsönt kívántak felvenni, melynek összege az elvesztett úrbéri járandóságok évi tiszta hasznának 20-szorosa lett volna. Ennek az összegnek a földesuraknak történő kifizetése 5%-ot kamatozó állami kötvényekkel történt volna (1848. évi 12. tc.).

Az áprilisi törvények a *Deák Ferenc vezette Igazságügy-minisztérium* által 1848 szeptemberében betervezett törvényjavaslattal váltak volna teljessé. A javaslat alkotói a személyi jogok tekintetében el kívánták törölni a volt földesúr és a jobbágyok között az ún. „királyi kisebb haszonvételek” (*regálék*) élvezetében megmaradt különbségeket, mert az egykori jobbágyok (vagy községeik) számára is lehetővé szeretnék volna tenni a boltnytás, mézszárséktartás, borárúsítás stb. szabadságát, ami évszázadokon keresztül nemesi privilégium volt. A dologi jogok teljessé váltak volna a *szőlődézsma* eltörlésével (ezt végül is csak 1848 szeptemberében egy nemzetgyűlési határozat mondta ki), illetve azzal a lehetőséggel, hogy a majorsági jobbágyok, kertészfalvak lakói és más, ún. „szereződéses jobbágyok” önmegváltással szerezhettek volna földet. Kiterjedt volna az állami megváltás a maradványföldekre (1849. április 29-ei kormányzóelnöki rendelet), valamint az irtásföldek és pusztá telkek bizonyos típusaira is.

7. FEJEZET

A NEOABSZOLUTIZMUS FÖLDBIRTOK-POLITIKÁJA

„Azért nem becsüljük – úgy mond – a régi törvényeket, mert nem tudjuk őket. Mert, amit az ember tud, megbecsüli, és amit megbecsül, nem dobja el könnyű szívvvel. A jogbiztonság a törvénytiszteleten alapszik, a törvénytisztelet pedig törvényismereten.”

Szászy-Schwarz Gusztáv

Az 1848-as földbirtok-politikai törvényeket a *bécsi kormány* hajtotta végre. Ennek már nem volt nemzetpolitikai célja, csak a volt jobbágyok, zsellérek elégedetlenségének leszerelésére törekedtek, és azt szerették volna elérni, hogy a magyar földbirtok az összmonarchia számára mozgósítható legyen, a magyar földtulajdont illetően teljes jogbiztonságot teremtsenek. Mivel a volt nemesi birtokok eladósodása egyre jelentősebbé vált, egyúttal a hitelezői érdekek védelmét is el kellett látni. Ennek egyik első lépése volt az 1849. december 28-ai császári rendelet, amely Magyarországon elrendelte a volt úrbéresek telkeinek a telekkönyvezését, holott ekkor még Magyarországon nem volt a telekkönyvre nézve jogszabály. A nemesi birtokra az 1853. április 18-ai miniszteri rendelet írta elő a telekkönyvezést.

Az *úrbériség megszüntetése* az 1853. március 2-án (Erdélyben az 1854. június 24-én kelt) úrbéri nyílt parancs által történt. Nem hivatkoztak ugyan az 1848-as törvényekre, mégis azokat hajtották végre, bár a birtokolt földek 23-24%-ára nézve a volt jobbágyoknak kedvezőlenebb intézkedéseket hoztak, mint a szabadságharc korának szabályozása. A parasztbirtok mértékét az ún. *úrbéri tabellák* alapján kellett meghatározni (5. §). Rendelkeztek továbbá az elkülönített vagy elkülönítendő legelőkről, a régi úrbéri fázás és nádlás helyett átengedett vagy átengedendő erdőkről és nádasokról, az irtásföldekről, a maradék földekről, a szőlőkről, valamint a földesúri földekről és a közös legelőkből történt foglalásokról.

A volt jobbágyok az állami kárpótlás révén a birtokokat szabad és *terheletlen tulajdonként* kapták meg, mert nem maradtak adósai a volt földbirtokosoknak. Nem kellett az úrbéres földek megváltási árának tőkáját és kamatait törleszteni.

A földesurak kártalanítását az 1848. évi 9. tc. a „nemzeti közterület védpajzsa alá” helyezte. A kártalanítás mértékét úgy kívánták meghatározni, hogy az addig fizetett éves járadékot egy fiktív tőkeösszeg 5%-os évi kamatának tekintették. Így a járadék tőkésítésével (5%-os kamat mellett a járadék hússzorosát véve) kiszámították a kárpótlási összeget.

Az 1853-as kártalanítási és földteher-mentesítési nyílt parancs földteher-mentesítési alapot hozott létre, amely 1856-tól 5%-os kamatozású kötvényekben adta a jogosultaknak a kártalanítást. A földesurak mintegy 300 millió forint névértékű értékpapír birtokába jutottak. A kötvényeket az állam garantálta, a kamatokat félévente fizették, a törlesztésre pedig évenkénti kétszeri sorsolással ötven év alatt került sor. A kötvények felhasználhatók voltak árva-, gyám-, takarékpénztári és alapítványi tőkék befektetésére, illetve az Osztrák Nemzeti Bank előlegkölcsönök fedezetül fogadta el. A kötvények piaci értékét a kereslettől és kínálattól függő árfolyam jelentette, amely az első években még 75–81% között ingadozott, az ötvenes évek végén 67% közelire esett vissza, majd átmeneti emelkedés után a kiegyezés idején 66%-on állt.

A földesurak kártalanítását a földteher-mentesítési járulék nevű pótdadó fedezte, amit mindenki (tehát a volt jobbágy és földesúr is egyaránt) fizetett földtulajdona arányában.

Az ősiség és az adományrendszer eltörlésének véglegesítése az ún. *ősiségi nyíltparanccsal* történt meg (1852. november 29., Erdélyben 1853. május 29.). Ez kimondta, hogy a királyi és a nádori adományrendszer megszűnik, ezzel együtt megszűnik a magszakadásból és a hűtlenségből eredő háramlási jog (*fiscalitas*) is. A fiscus ellen nem volt indítható többé ősiségi per olyan jószágra vagy javakra, amely a fiscus birtokában volt, és a fiscus sem perelhetett többé ezen az alapon. A magánosok között sem volt indítható újonnan ilyen jogcímen per. A nyílt parancs felhívta a figyelmet arra, hogy az általános polgári törvénykönyv hatálybalépése után megszűnik az adományos, az öröklött és a szerzett birtok közötti, továbbá a férfi- és a leányági öröklés közötti különbség. Ezért lehetővé tette, hogy a hatálybalépést követően 3 éven belül az

öröklött vagyonra nézve a fiág javára – anélkül, hogy a leányág sérelmezhetné – végrendelkezzenek.

Az ősiségi nyílt paranccsal egy időben hirdették ki az *Osztrák Polgári Törvénykönyvet*. Az ingatlanforgalom biztonságához szükséges telekkönyv intézményét az 1855. december 15-ei telekkönyvi rendtartás vezette be. A német mintára kialakított Telekkönyvi Rendszer lényege, hogy az ingatlanra vonatkozó minden jogváltozás telekkönyvi bejegyzéssel megy végbe. Ezt nevezzük konstitutív telekkönyvi rendszernek.

Az önkényuralmi rendszer úgy hajtotta végre a birtokrendezést, hogy ezzel is gyengítse a nemzeti-politikai ellenállás fő erejét, a *középbirtokosságot*, a volt középnemességet. A kártalanítási összeg nagyságát a „talaj termékenysége szerint” megyénként eltérően állapították meg. Így azok, akik császárhűek voltak, többet, akik pedig a magyar nemzethez, azok kevesebbet kaptak. Így például Szabolcs, Szatmár, Zemplén megyék nagyszámú köznemessége holdanként csak a felét kapta, mint a Fejér megyei nagybirtokosok. A szabadságharc leverése utáni katasztrofális gazdasági helyzet, a Kossuth-bankók elértektelenedése, a jobbágyok robotja és fizetésének megszűnte miatt adózási kötelezettségek sújtották őket. Ráadásul mindenfajta külön támogatás és hitelszervezet nélkül kellett volna átállniuk a középkori terménygazdaságról a modern piacgazdálkodásra. Tőkéjük nem volt, a földteher-mentesítési kötvényeket a földbirtokosok csak hosszú évek után kapták meg, addig kamat sem járt. Értékesíteni pedig csak alacsony áron lehetett a birtokokat. Az addig nagyszámú középnemesség jelentős része vagyonát veszítette (1850- ben még 30 ezer család tartozott e körbe, 1900-ra már csak 20 ezer család).

8. FEJEZET A FÖLDTULAJDON KÉRDÉSE A KIEGYEZÉS UTÁN

„Az igazság szép dolog, jó dolog, de akinek hatalma van, az nem szorul rá.”

Szilágyi Mihály kormányzó

A *föld* nemzeti kincs. Minden ország csak a természeti adottságainak megfelelő mennyiségű földdel gazdálkodhat. Ennek a mennyisége mesterségesen csak minimális mértékben növelhető; miközben az a földterület, ahol a lakosságnak el kell férnie, egyre kisebbre zsugorodik. Ennek megfelelően a földre és a tulajdonjogra vonatkozó törvények többé-kevésbé mindig eltérnek a tulajdonjog általános szabályaitól. Ezért nem lehet a tulajdonosnak kizárólagos joga a földre. Az állam nem mond le soha arról, hogy a földdel rendelkezzen, az állam soha sem adott teljesen szabad kezét a földtulajdonosnak.

A *kiegyezés után* a magyar birtokpolitika fő célja, a kor felfogásának megfelelően, hogy a törvényeknek a tulajdonost kell támogatniuk, és elősegíteni azt, hogy minél többen tulajdonossá váljanak. Emellett közvetett módon, hitel-, adó- és vámpolitikával törekedtek arra, hogy a földbirtokosok jól tudjanak gazdálkodni. Közvetlen módon sokáig nem szóltak bele a földbirtok-politikába, például sem birtokminimum, sem parcella-minimum nem volt.

A közfelfogás az 1873-as gazdasági válság következtében kezdett megváltozni. Ekkoriban terjedt el az a gondolat, hogy a földbirtokot nem szabad teljes mértékben a szabad piaci viszonyokra bízni. Egyre többen vetették fel a *minimum* és a *paraszthűbizományok* (*homesteadok*) eszméjét. 1863-ban alapították az első magyar *földhitelintézetet*. A kisbirtokosoké 1879-ben jött létre. Megalkották az *uzsora elleni törvényeket*

(1878. évi 8. és 1883. évi 25. tc.) Károlyi Sándor kezdeményezésére pedig megindult a *szövetkezeti mozgalom*, amely a kis- és középbirtokosokon kívánt olcsó hitel biztosításával segíteni.

A terület és népesség aránya, illetve a földbirtokok aránya azonban rendkívül kedvezőtlenül alakult ezekben az évtizedekben. Sokan elszegényedtek, elveszítették földjüket. A kisbirtokok pedig túlságosan elaprózódtak. A mezőgazdasági lakosság körében nőtt az elégedetlenség, a századforduló környékén pedig megkezdődött a tömeges kivándorlás az országból.

Az 1895. évi 8. tc. alapján végrehajtott mezőgazdasági statisztika szerint az 1–5 hold közötti törpegazdaság az összegazdaság 53%-át jelentette, pedig az csak a létminimumot tudta nyújtani, és a nagybirtokra utalta az itt élőket. Ez a megművelt földterületnek csak 5,7%-át jelentette, pedig ezen élt az agrárlakosság több mint a fele. Egy holdon aluli birtokkal 562 ezren rendelkeztek. 5–10 hold közötti birtokkal 458 ezren, 10–20 hold közötti birtokkal 385 ezren, 20–50 közöttivel 205 ezren, 50–100 hold közöttivel 36 ezren, 100–200 katasztrális holdas birtokkal 10 ezren, 200–500 katasztrális hold birtokkal 6448-an, 500–1000 katasztrális holddal 3144-en, 1000 katasztrális hold feletti birtokkal pedig 3768-an rendelkeztek (erdő- és legelőgazdaságok nélkül).

A megfelelő birtokmegosztás azért is fontos, mert a különböző birtokkategóriák eltérő gazdasági, társadalmi és politikai helyzetet teremtettek. A *nagybirtokon* a tulajdonos birtoka jövedelméből fényűző módon megélhetett, míg a gazdaság valódi irányítását általában alkalmazott tisztjeire bízta, akikkel alkalmazottak szolgálalelkű serege dolgozott. A tulajdonosi öntudattal szemben az örökös szolgaság érzését keltette. A felemelkedést, a birtokszerzést rendkívüli módon megnehezítette. Kisebb népesség tudott csak rajta megélni. A szegénység a népszaporulattal együtt növekedett.

A *középbirtokon* (200–1000 hold) a tulajdonos személyesen irányította a föld megművelését, bár fizikai munkát nem kellett végeznie.

A *kisbirtokon* a tulajdonosnak, hogy megélhessen, nemcsak felügyelni, de személyesen dolgoznia is kellett, melyben általában a családtagjai is segítettek. Jövedelmének nagyobb része a munka ellenértéke.

A *törpebirtokon* élők mellékkeresetre is rá voltak utalva. Ezért a birtoknak túlzott felaprózódása nem helyes. Nemzetgazdasági szempont-

ból a közép- és kisbirtok a leghasznosabb. A lehető leggazdaságosabb földművelésre ösztönöznek, a gépesítés és az élőkommunka megfelelő kombinálásával. Több haszonállatot tartottak, átlagosan másfélszer többet termeltek, mint a nagybirtokokon. Nagyobb népességet tudott eltartani, miközben a tulajdonosi öntudatot és a civil társadalmat is erősítette.

Magyarországon a birtokstatisztikák szerint az ország területének egyharmada *kötött földbirtok* volt:

A földbirtok típusa	Mérete (hold)	Az ország területének %-ában
Kincstári	4 749 196	5,1
Községi, városi, törvényhatósági	4 749 196	9,7
Vallási és tanulmányi alap	291 644	0,6
Egyéb alapítványok	36 976	0,1
Egyházi	2 352 827	4,8
Iskolai (felekezetek nélkül)	16 106	0,01
Egyletek, közületek, vasutak	436 307	0,9
Hitbizományok	2 329 206	4,8
Úrbéres és egyéb közbirtokosságok	3 664 515	7,5
Összesen	16 391 000	33,5

A *kincstári javak* vagy *koronajavak* elidegeníthetetlenek (1868. évi 5. tc.) voltak, és a költségvetés részét képezték. Az *egyházi birtokok* kötöttek voltak az alapítványi birtokokhoz hasonlóan. A római katolikus egyház birtokai a királynak mint legfőbb kegyúrnak a beleegyezésével elcserélhetők, elidegeníthetők voltak, de az értük kapott vételár mint törzsvagyon volt kezelendő és nyilvántartandó.

A kötött birtokok közül inkább káros intézménynek bizonyult a *hitbizományi* birtok. Sem családi, sem gazdasági érdek nem tette indokolttá létezését. A birtok ilyenfajta megkötése egyrészt a birtokost egyéni szabadságában, képességei kifejtésében korlátozta, felelősségét csökkentette, másrészt a föld ésszerű megművelését is gátolta. A földet olyan kezekben koncentrálna, amelyek azt nem tudták megfelelően hasznosítani.

(A fideicommissum magyarításával először Deák Ferenc próbálkozott, amikor annak a „hitre bízott javak” nevet adta. Később a Magyar Tudományos Akadémia által készített *Corpus Juris*ban Tóth Lőrinc már a hitbizomány nevet adta ennek az intézkedésnek.)

A hitbizomány őshazája Spanyolország volt, ahonnan a Habsburgok révén került Magyarországra az 1687. évi 9. tc. révén. Először a főnemességre, majd az 1723. évi 50. tc. kiterjesztette az alapítás jogát a köznemességre is. A hitbizomány alapítása királyi privilégiumlevél alapján, csak szerzeményi birtokra, a fennálló öröklési jog alóli kivételként jöhetett létre a család „fényének” (*splendor familiae*) fenntartása érdekében. Alapítására minden olyan ügylet alkalmas, amely dologi jogok létesítésére használható (*traditio*, végrendelet, telekkönyvi bekebelezés). A tulajdonos a birtokot nem idegenítheti el, legfeljebb az értékének egyharmadáig terhelheti meg a hitbizományi bíróság hozzájárulásával. Az alapító által az alapítólevélben meghatározott módon öröklődött (általában primogenitúra), de mindig egy kézen öröklődő birtok volt. A cél tehát a birtok egyben tartása, a feldarabolás megakadályozása volt. A vagyont tehát az öröklési rend szerint megállapított személy kezelte, de illő ellátást kellett nyújtani a többi családtagnak is.

Az 1852. évi ősiségi nyílt parancs 13. §-a is fenntartotta a hitbizomány intézményét. Ugyanúgy az Országbírói Értekezlet által alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 3. §-a is.

A hitbizományokat újraszabályozta az az uralkodói leirat, amely udvari rendelet formájában 1862. október 9-én jelent meg 15 742. sz. alatt. Az 1868. évi 54. tc. 21. és 53. §-a a hitbizományi bíróságról rendelkezett, végül az 1868. évi 54. tc. 594. §-ában nyert felhatalmazás alapján kibocsátott 1869. április 7-ei igazságügy-miniszteri rendelet a hitbizományi eljárást szabályozta. A kivételes hatalommal felruházó törvény alapján kiadott 5200/1919. sz. Minisztertanácsi rendelet 9. §-a az újabb hitbizományok alapítását, a meglevők növelését, ingó hitbizományi javaknak mezőgazdasági ingatlanok szerzésére való fordítását megtiltotta, s ezt a tilalmat az 1929. évi 36. tc. végrehajtása tárgyában kibocsátott 60 000/1921. sz. földművelésügyi miniszteri rendelet 250. §-a továbbra is fenntartotta.

Az 1936. évi 11. tc. taxatív felsorolt eseteket kivéve felszabadította a kööttségek alól. A felszabaduló rész a hitbizományi birtokosnál maradt,

mint ennek tulajdona, de a törvény 12. §-ában felsorolt várományosok várományosi jogával terheltlen. Az így felszabaduló földek egyharmadát igénybe lehetett venni birtokpolitikai célokra.

Új hitbizomány alapítását ezután az államfő csak kivételes méltánylátás érdemlő okból, a közérdek szempontjából is indokolt esetben engedhet meg oly feddhetetlen jellemű önjogú magyar állampolgárnak, aki a nemzeti élet, a tudomány, a művészet terén vagy a hazáért egyébként teljesített szolgálataival erre érdemesnek nevezett, és a vagyonáról szabadon rendelkezhetett (66. §).

1885 előtt csak főnemesek alapítottak hitbizományokat, összesen 27-et. 1850-től 1870-ig összesen 11 új hitbizományt alapítottak. 1870-től 1899-ig azonban, Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt 54-et, kétszer annyit, mint az egész rendi korszakban. Ekkoriban került sor köznemesi hitbizományok alapítására is. A legnagyobb hitbizományt 1685-ben herceg Eszterházy Pál alapította (402 820 hold), a legkisebbet gróf Zichy Henrik 1878-ben (745 hold).

9. FEJEZET

FÖLDBIRTOK-POLITIKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

„Nékünk nem hímes szók, hanem erős valóságok kelleneek.”

Pázmány Péter

Magyarországon a *földreform* 1867-től napirenden volt. A parlament és a kormány rendszeresen foglalkozott a telepítéssel, kötött birtokokkal és a hitbizományokkal. A közvélemény előtt nyilvánvaló volt a probléma nagysága, de a kellő intézkedések elmaradtak. Az I. világháború utáni összeomlás azonban elemi erővel vetette fel a földreform és a földosztás gondolatát. A frontról hazatért földművestömegek és a Trianon utáni menekültek sokasága, a közellátás nyomorúságos viszonyai elodázhatatlanná tették a magántulajdonba való állami beavatkozást is. Addig ugyanis az állami tulajdonban levő földekkel próbáltak valamit enyhíteni a kedvezőtlen földbirtokmegosztás adta körülményeken. A Nemzetgyűlés történelmi lehetőség előtt állt, ugyanis a felsőház nem tudott volna vétőt emelni. A földkérdés megoldása azért is nagyon fontos volt, mert a trianoni békeszerződés éppen azokat a területeket szakította el, ahol a legtöbb volt a parasztbirtok. Magyarország alig érte el a felét a német mezőgazdaság hektáronkénti terméshozamának. Túl nagy volt az aránya a mezőgazdasági népességnek. 1930-ban a lakosság 53%-a. Ráadásul az agrárproletáriátus az agrárnépesség 42%-át tette ki. Nagyon kicsi a kisbirtok aránya, amely tisztességes megélhetést tett volna lehetővé. A legnagyobb gond amellet, hogy kitől vegyék el a felosztandó földeket, az volt, hogy Magyarország nem rendelkezett annyi földdel, amennyiből minden földigénylőt ki lehetett volna elégíteni.

Ilyen körülmények között született meg a Nagyatádi Szabó István (1863–1924) – Magyarország első paraszti származású miniszterelnöke – nevéhez fűződő, a *földbirtok helyesebb megosztását szabályozó rendelkezésekről* szóló 1920. évi 36. tc. Ez a törvény 1848 óta példátlan mértékben avatkozott be a földbirtokok magánjogi viszonyaiba azért, hogy a földbirtokok megosztását igazságosabbá tegye. A mezőgazdasági ingatlan tulajdonjoga azután már nem kizárólagos abszolút jog, hanem csak a köz érdekében gyakorolható. A tulajdon korlátlanságának elvével szemben lehetővé tette a magántulajdonban levő földek megváltását. (A megváltás nem azonos a kisajátítással, vö. 1881. évi 41. tc.) Nem állított fel birtokmaximumot, sőt a nagybirtokot továbbra is szükségesnek tartotta. Csupán arra törekedett, hogy a birtokmegosztást arányosítsa. A földhöz jutás sem lett alanyi jog, hanem szubjektív döntés eredményeként történt.

Az 1. §-a fogalmazta meg a törvény célját, hogy a magyar földbirtok megosztását helyesebbé tegyék, és evégből a lehetőséghez képest előmozdítsák a földszerzést. Főleg azok részére, akik a föld gondos és szorgalmas művelésére képesek és hajlandók is, de eddigi viszonyaik között önhibájukon kívül földhöz nem jutottak. Emellett osztottak földet az arany vagy ezüst vitézségi érdemmel kitüntetett földműveseknek, földműves hadirokkantoknak, hadiözvegyeknek, hadiárvának. Kis- és középbirtokosok gazdaságának megerősítésére, továbbá közszolgálati alkalmazottaknak, becsülettel szolgált katonáknak, érdemes gazdatiszteknek, lelkészi, tanítói javadalmaknak. Munkásoknak, mezőgazdasági dolgozóknak pedig építési telket. Az addig tisztán kapitalisztikus alpra fektetett korlátlan földtulajdonjog és az ebből folyó korlátlan rendelkezés helyébe a törvény az állam részére az *elővásárlás és a megváltás* jogát léptette. Ezért a törvény az állam részére elővásárlási jogot adott (16. §) minden mezőgazdasági ingatlan elidegenítése esetén, még a szerződéses elővásárlási joggal rendelkezőkkel szemben is. Az állam megváltási jogot kapott arra az esetre, amikor ugyan nincs elidegenítési szándék, de valamely ingatlanra az államnak az Országos Földbirtokrendező Bíróság által közérdekűnek nyilvánított földbirtok-politikai célokra szüksége van (27. §). A törvény megállapította a sorrendet is, amelyben a megváltási jog gyakorolható: először azok a mezőgazdasági ingatlanok, amelyek 1914. július 21-e és a törvény életbelépésének

napja (1920. december 7.) között elidegenítettek, vagy azok, amelyek nyilvános számadásra kötelezett vállalat vagy egyesület tulajdonában vannak. Ez olyan nagybirtok, amely 1864. július 28-a óta már legalább egy ízben olyan körülmények között adtak el, hogy az állam elővásárlási jogával élhetett volna. Ezentúl minden olyan nagybirtoknak az a része, amelynek elvétele a fennmaradó területen az okszerű gazdálkodást nem akadályozza. Szigorúan szűk korlátok között megváltható a középszerű és kisbirtok is, végső esetben bármely ingatlan vagy ingatlanrész házhelyek kialakítása érdekében (27., 32. §-ok). A juttatandó földeket az 1921. évi 45. tc. azzal is növelte, hogy vagyonváltságnak földben való levonását a nagybirtok részéről kötelezővé tette, a kisebb birtokosoknak pedig megengedte.

A földhöz jutottak nem ingyen kapták ingatlanaikat, hiszen 3%-os kamattal mellett 10 évi törlesztéssel kellett az ellenértéket kifizetni. (Sokan az új birtokosok közül nem értettek a földműveléshez, vagy nem voltak állataik, eszközeik, ezért tönkrementek.) Arra törekedtek, hogy a föld hosszú távon maradjon azok (illetve örökösök) kezében, akik most földet kaptak. Ezért megnehezítették az ingatlan megterhelhetőségét és elidegenítését.

A földreformmal összesen 1 275 548 katasztrális hold földet osztottak fel, amiből 155 000 katasztrális hold tulajdonjoga nem változott. Ezen a területen ugyanis kishaszonbérleteket létesítettek. Házhelyeknek mintegy 60 000 katasztrális holdat adtak. Összesen 427 059 törpe- és kisbirtok létesült, továbbá 259 733 házhely. A reform eredményeként tehát az ország földterületének 8,5%-át osztották fel. Az 1 katasztrális holdnál kisebb gazdaságok száma 39,7%-kal, az 1–2 holdas gazdaságoké 7,4%-kal, 3 holdig terjedőké pedig 19,5%-kal emelkedett. Az 1000 katasztrális holdon felüli birtokokra eső földterület viszont 14%-kal, (szántóföldhöz viszonyítva 22%-kal), az 500–1000 holdas birtokoké pedig 5,5%-al csökkentek. A nagybirtok 650 000 holdat (szántóterületének 12%-át) adott (a katolikus egyház szántóterületének 20%-át), a többit a kisebb birtokosoktól vették el.

A földreformot jó néhány törvénnyel módosították, továbbfejlesztették. Ilyen volt az 1924. évi 7. tc., amely a juttatásokat kiterjesztette a tényleges tisztekre és közszolgálati alkalmazottakra is. Ezenkívül az 1928.

évi 41. tc., az 1931. évi 35. tc., az 1933. évi 18. tc., az 1940. évi 4. tc., stb. is módosításokat vezetett be a földreform terén.

A földreform mellett különböző kötött földbirtoktípusok kialakításával is kísérleteztek. Már az I. világháború alatt lehetővé vált az ún. *haditelek* létesítése (1820/1917. M. E. sz. rendelet) hadirokkantnak, hadiözvegynek és hadiárváknak az Országos Hadigondozó Hivatal által. Az ilyen haditelken elidegenítési és terhelési tilalom volt, a tulajdonos a telket végrendeletileg törvénytelen gyermekére is hagyhatta, és amennyiben rokona egyáltalán nem volt, akkor arra is hagyhatta, aki őt támogatta, és rokkantsága alatt gondozta. Ha az adományozott hazafiatlan cselekményt követett el, avagy magyar állampolgárságát elveszítette, vissza kellett váltani birtokát a hasznos beruházások megtérítésével. A tulajdoni korlátozások megszűntek, az általános elévülés elteltével (32 év), avagy a hadiárva nagykorúsága elérésével.

A földreformról szóló törvény (1920. évi 36. tc. 49. §-a) új intézményként vezette be a járadékteleket, amelynél a tulajdonjog átmegy ugyan a vevőre, de az nem vételárat, hanem pénzben vagy természetben meghatározott évi járadékot fizet az eladónak, illetve jogutódjának.

A törvény lehetővé tette ún. *családi birtok* alapítását is (70–77. §), amely úgy keletkezett, hogy bizonyos ingatlanokat az Országos Földbirtokrendezési Bíróság határozattal annak nyilvánította. Ezeket a kedvezményes juttatásokat arany és ezüst vitézségi éremmel kitüntetteknek, hadirokkantoknak, hadiözvegyeknek és árváknak adták. A családi birtok nagyságát úgy határozták meg, hogy a gondos műveléssel egy népesebb család szokásos, illő eltartása elegendő jövedelemnek legfeljebb háromszorosát tudja nyújtani. A családi birtokká nyilvánított ingatlant korlátolt forgalmúvá minősítették, mert csak az Országos Földbirtokrendezési Bíróság vagy az általa kijelölt hatóság hozzájárulásával volt szabad részben vagy egészben elidegeníteni, haszonbérbe adni, megterhelni vagy haszonélvezetét másnak átengedni. A családi birtokra és haszonélvezetre általában végrehajtást sem lehetett vezetni. Árverés esetén az állam a családi birtokot az árverés megtartása előtt kikiáltási áron megválthatta. Az örökösödés szempontjából a törvény kétféle családi birtokot statuált. Az egyszerű családi birtok öröklésére a törvényes öröklés szabálya az irányadó. A családi birtok létesítésekor vagy annak átvételekor azonban annak tulajdonosa az Országos

Földbirtokrendezési Bíróság hozzájárulásával kikötheti, hogy a családi birtokkal állunk szemben.

Családi birtokot csak néhány esetben alapítottak. Olyannyira sikertelennek bizonyult ez a kezdeményezés, hogy az 1936. évi 11. tc. 113. §-a végleg megszüntette azt.

Nagyobb jelentőségű intézkedésnek számított az 16 650/1920. ME. sz. rendelettel bevezetett *vitézi telek* intézménye (az 1920. évi 36. tc. 77. §-a alapján hagyták jóvá). Vitézi telket a haza védelmében kitüntetteknek a kormányzó adományozott közszolgálatok teljesítésének kötelezettségével. A vitézi telek tulajdonát elidegenítési és terhelési tilalommal korlátozták. Kivételesen a vitézi teleknél megengedték a hasznos beruházásokat és az altruista pénzüzetek kölcsönének biztosítását szolgáló megterhelést. Bérbe nem voltak adhatók, használata át nem engedhető volt, az ingatlan nem volt végrehajtható.

A vitézi telek osztatlan egészében szállhatott át a jogutódra, amint azt az alapítólevél öröklési rendképpen kijelöli. Ilyenek nemlétében örökli a legidősebb fiú, ennek nemlétében az adományos az alapító fiágból származott alkalmas férfi rokonok közül az elsőszülöttség rendjében igénylő. Végrendeletileg a nő férjét is kijelölheti a telek tulajdonosául. A kijelölt a leány családnevének együttes viselésére kötelezhető. Csak erkölcsileg megbízhatók kaphatták meg. A származékos szerző elődjének kötelezettségeiért felelős és a jogelőd özvegyének eltartására volt kötelezhető a Vitézi Szék által.

A telek az államra szállt, ha:

1. a tulajdonos hazaárulást követett el,
2. ha a telek átvételekor tett esküjét megszegte,
3. ha az öröklés rendjén vagy várományosra való haláleseten kívül átszálláskor az átvételre alkalmas jogutód nincs, vagy ha van, de az átvételre nem reagál.

Még a tulajdonos életében kényszerátvállalásnak van helye:

1. ha a tulajdonos a telekkel kapcsolatos közszolgálatokat egyáltalán nem vagy nem pontosan teljesíti, vagy arra testileg, szellemileg alkalmatlanná válik, kivéve, ha ez a képtelenség az életkorral, a haza védelmében szerzett fogyatkozással vagy betegséggel jár;
2. ha a tulajdonos iszákosság, rendbontás, munkakerülés vagy más erkölcsi szempontból súlyos vétséget követ el, és ezért méltatlanná vált;

3. ha a telkét önhibájából nem műveli, nem tartja karban, a terhek fe-
dezetéről nem gondoskodik, előírt biztosításait nem köti meg, azokat
nem teljesíti;

4. ha megfelelő időben nem alapít családot;

5. ha nő leszármazóra szállott vitézi telek esetén az ezen nővel kötött
házasságot a bíróság a férj hibájából jogerősen felbontja.

Az államra átszállott vitézi telket az államfő továbbadományoz-
hatja.

A telekkel járó kötelezettségekre a telek átvételekor esküt kell letenni.
A telek tulajdonosa családi neve mellett „vitéz” jelzőt viselhetett.

A két világháború közötti időszakban 5000 vitéznek mintegy 80 000
katasztrális hold földet osztottak fel.

A mezőgazdasági kisbirtokok védelme érdekében, azok elaprózódása
és a művelés alóli kivonása elleni intézkedések részeként az osztatlan
családi birtok helyébe az 1936. évi 11. tc. a *hitbizományi kisbirtokot* állí-
totta. A német törzsöröklési rend (*Anerbenrecht*) mintájára létrehozott
kötött birtokot az *egyke* megakadályozására akarták létrehozni. A lekötött
kisbirtoknak (*homestad*) legalább 30 katasztrális holdat kellett elér-
nie.

A hitbizományi kisbirtok nem tárgya a köztörvényi öröklésnek, az át-
vevő utódot nem terheli örökösársainak kielégítése (amint ez az 1920.
évi 36. tc. ún. családi birtokára nézve állt fenn), nem tárgya az özvegyi
jognak sem, és a hozzátartozóknak egyéb jogot nem ad, mint hogy a bir-
tokon természetben való eltartást követelhessenek (ha rászorulnak),
aminek fejében a gazdálkodásban mint családtagok közreműködni tar-
toznak.

A hitbizományi kisbirtok jogi természete szerint jellegzetesen időbeli-
leg korlátozott tulajdon (*dominium temporale*), lényegében a családi hit-
bizományhoz hasonló, de ennél egyszerűbb szervezetű, a kisbirtokosok
érdekeinek megfelelő jogszabályokkal.

Alapításához a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának en-
gedélye, az írásbeli végrendelet alakjába foglalt alapító rendelkezés és
ennek a gazdasági albizottság részéről történt jóváhagyása szükséges (79.
§). Az alapító csak feddhetetlen jellemű, közmegebecsülésnek örvendő,
önjogú magyar állampolgárnak teheti lehetővé az ingatlanszerzést, aki a
mezőgazdasággal élethivatás-szerűen foglalkozott, vagyonáról szabadon

rendelkezhet, és aki az okszerű gazdálkodásával a község lakosságának jó példával fog szolgálni (80. §).

A földreformot folytatta az 1936. évi 27. tc. által kezdeményezett *telepítés*. A kisbirtokok szaporítása, a megfelelő birtokmegosztás, a falusi családok otthonának védelmében történtek csoportos telepítések. A birtokokat a tulajdonosaiktól a kisajátítási eljáráshoz hasonló módon váltották meg. Ez volt az ún. átengedésre kötelezés. Az átengedésre kötelezés kétféle módon történhetett meg: 1. tulajdonul való átengedés, 2. haszonbérbe való átengedés. A tulajdonul való átengedést a pénzügyminiszter rendelhette el. A köztartozások kiegyenlítésére vonatkozóan a földművelésügyi miniszter egyetértését is ki kellett kérni.

A telepítési törvény által kialakított földbirtokokon a telekkönyvi bejegyzésektől kezdődően 32 évig elidegenítési és terhelési tilalmat jegyeztek be. A telkeket megosztani, egyesíteni és végrehajtani is csak miniszteri egyetértéssel lehetett (54. §).

A telepítési törvényt a kishaszonbérletek alakításával, kisbirtokok és házhelyek szerzéséről és előmozdításáról és más földbirtok-politikai rendelkezésekről szóló 1940. évi 4. tc.-kel próbálták továbbfejleszteni. E törvény értelmében a földművelésügyi miniszter házhelyek alapításának céljával bármely ingatlan átengedését elrendelhetette.

A tagosítás is az ingatlan tulajdon elvonását jelentette – azzal a különbséggel, hogy az elvont ingatlan helyett egy másikat kapott vissza a tulajdonos. A tagosítás (összesítés, *commassatio*) az a birtokrendező eljárás, amely a földbirtokosnak az ugyanazon határbeli, de a határ különböző részein szétszórtan fekvő kisebb-nagyobb földjeit összevonva, kívánságukra rendszerint egy tagban alakítja ki. Ezenfelül a felesleges utakat, megyéket megszüntette, és új úthálózatot állapított meg a rendezett határban (vö. 1836. évi 6. tc., 10. tc., 12. tc., 1871. évi 53. tc., 1875. évi 7. tc., 1885. évi 22. tc., 1896. évi 25. tc., 1908. évi 7. tc., 39. tc.).

Ajánlott irodalom

- Ágoston Péter: *A magyar világi nagybirtok története*. Budapest, 1913.
- Almási Antal: Mezőgazdasági ingatlanok tulajdonjoga. *Jogállam*, 1921.
- Béli Gábor: A tulajdonátruházásra vonatkozó kötöttségek és formaságok felszámolása az ősiségi nyílt parancsban. *Jogtudományi Közlöny*, 1999.
- Bernáth Gyula: *Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon*. Budapest, 1935.
- Börcsök Andor: Földreform. *Magyar Jogi Szemle*, 1920.
- Czettler Jenő: A birtokreform. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1921.
- Czettler Jenő: A hitbizomány. *Társadalomtudomány*, 1927.
- Czettler Jenő: A hitbizományról. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1935.
- Erdélyi Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542–1852)*. I–II. kötet. Budapest, 1912.
- Fejes János: A földreform hatása a dologi jogra. *Jogállam*, 1928.
- Fejes János: *A földreform eredményei*. Budapest, 1930.
- Fejes János: *A magyar földkérdés kialakulása a 17-ik század végétől napjainkig*. Debrecen, é. n.
- Für Lajos: *Jobbágyföld-parasztföld*. Budapest, 1994.
- Homoki Nagy Mária: Jobbágyfelszabadítás és annak nehézségei Magyarországon 1848/49-ben. *Jogtudományi Közlöny*, 1999.
- Ihrig Kornél: A háború utáni földreformok statisztikai megvilágításban. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1933.
- Kapiller Imre: Kelemen Imre és családja a Zalában. In Máthé Gábor, Zlinszky János (szerk.): *Degré Alajos Emlékkönyv*. Budapest, 1995.
- Katona Mór: *A magyar családi hitbizomány*. Budapest, 1894.
- Kenéz Béla: *Nép és föld*. Budapest, é. n.
- Kerék Mihály: *A földreform útja*. Budapest, 1942.
- Kertész Mihály: *A magyar földkérdés*. Budapest, 1939.
- Kolosváry Bálint: A birtokreform és magánjogunk. *Akadémiai Értesítő*, 1923.
- Konkoly Thege Gyula: *Magyarország földbirtokviszonyai és a földreform*. Budapest, 1925.
- Lóránth Mária: *Adatok az úrbéri kárpótlás történetéhez 1849–1953-ig*. Budapest, 1927.
- Meszlény Artur: A földbirtokreform és magánjog. *Jogtudományi Közlöny*, 1922–1923.
- Nagy József: *A Nagyatádi-féle földreform (1920–1928)*. Eger, 1993.
- Niederhauser Emil: *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában*. Budapest, 1962.
- Nizsalovszky Endre: *Újabb agrárjogi intézkedések*. Budapest, 1937.

- Orosz István: A polgári földtulajdon megteremtése. *Alföld*, 1977.
- Östör József – Petkovay Zoltán: *Hitbizományi jog*. I–II. kötet. Budapest, 1937.
- Peres Zsuzsanna: A „toroi törvények” hitbizományra vonatkozó szabályai. *Jogtörténeti Szemle*, 2004.
- S. Sándor Pál (szerk.): *Parasztágunk a Habsburg önkényuralom korszakában (1849–1867)*. Budapest, 1951.
- Sándor Pál: *Jobbágyfelszabadítás, birtokrendezés Magyarországon (1848–1864). Századok*, 1996.
- Sebess Dénes: *Adatok a magyar agrárpolitikához a jobbágyiség felszabadulása után*. Budapest, 1908.
- Sebess Dénes: *Adatok a magyar hitbizományi jog reformjához*. Budapest, 1910.
- Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1848–1914)*. Budapest, 1965.
- Tóth Jenő: *Visszapillantás a földreformra. Magyar Gazdák Szemléje*, 1932.
- Tóth Lőrinc: *Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekhez*. Pest, 1857.
- Tunyogi Szűcs Kálmán: *A magyar földbirtokjog újabbkori alakulása. Jog*, 1938.

10. FEJEZET

KORLÁTOLT DOLOGI JOGOK (IDEGEN DOLOGBÉLI JOGOK)

....egyetlen ember van, aki ilyenekben veszelelem: a fél jogász, aki tanult, de csak annyit, hogy ép érzését elveszítse, aki a szabályokat tudja, de nem érti, aki még saját magának imponál, ha egy egyszerű, mindennapi fogalom helyett egy latin terminust tud mondani, aki szóval a nyomtatott elméletet tanulta, de még nem sejtí minden nyomtatott szabály íratlan háttérét.”

Szászy-Schwarz Gusztáv

A *korlátolt dologi jogok vagy idegen dologbéli jogok (jura in re aliena)* csak bizonyos vonatkozásban adnak a jogosultnak egy idegen dolgon másokat kizáró hatalmat. Olyan dolgot terhelő jog, amely a tulajdonváltozás esetén is fennmarad, a mindenkori tulajdonhoz teherként kapcsolódik, és a dolog értékét csökkenti. A korlátolt dologi jog is mindenki ellen irányul, még a tulajdonos ellen is. A *korlátolt* jelző a tulajdonjog elvi korlátlanóságával szemben arra utal, hogy ezek a jogok taxatív felsorolhatók, feltételhez és időhatárhoz köthetők, és a tulajdonjog egészéhez képest részkérdéseket szabályoznak. A korlátolt dologi jogok ugyanis a tulajdonjogból kivált és önálló dologi jogokká alakultak.

A *római jog* a korlátolt dologi joggal terhelt dolgot a normális helyzet-
tel ellentétes állapotban levőnek tekintette, és inkább a könnyű ügyleti
forgalmat támogatta. A *középkori jog* ezzel szemben az állandó megkötés-
re törekedett, és a legtöbb jogviszonyt a földbirtokhoz való viszony
alapján eredeztette. Ezért különösen a germán jogterületen terjedt el a
korlátolt dologi jogok mind többféle fajtája. Valóságos típuszabadságot
állítottak fel. Még a *porosz Landrecht* is a típuszabadság elvét képvisel-
te, amennyiben ezt a telekkönyvbe bejegyezték. Ebbe a körbe sorolhatók
a földesúr és a jobbágyi viszonyban érvényesülő haszonvételek is.

Gyökeres változást hozott a *francia forradalom*, amely mindenfajta
feudális kötöttség megszüntetésére törekedett, és azokat minden teher
alól felmentette. A korlátolt dologi jog alapítását csak meghatározott

esetekben engedélyezte, azután a törvényhozás is csak gazdasági szempontból nélkülözhetetlen esetekben, miközben az a terhektől való szabadulást megkönnyítette. Innen ered a dologi jog és a kötelmi jog közötti eltérő szabályozás és az egyszerűsítése a korlátozott dologi jogok típusaival.

Az idegen dologbeli jogok dogmatikáját a német *pandektisták* dolgozták ki. Míg a korai *pandektisták* nem állították élesen szembe a dologi jogok keretében a tulajdonjogot mint alapvető, a központi, a legfőbb dologi jogot az idegen dologbeli jogokkal, addig a dogmatikai irányzat kimagasló alakja, *Bernhard Windscheid* (1817–1892) megteremtette a tulajdonnak ezt a szemléletét. Rámutatott arra, hogy a nem tulajdonjogból kivált és ezzel mintegy önálló létet nyert jogosítványok, önálló dologi jogok nem a tulajdonból kiváló önálló részecskéket jelentenek, hanem a tulajdonra kívülről ránehezedő, a tulajdonba foglalt jogosítványok gyakorlásának útját álló jogok, amelyek megszűnésével a tulajdon nem növekszik, hanem csak a ránehezedő kötelezettségek alól szabadul.

Az 1928-as *Magyar Magánjogi Törvényjavaslat* 608. §-a is kijelentette, hogy a dolgokat nem tetszőleges, hanem csak a törvényben meghatározott jogokkal lehet terhelni. Emellett nem mindegyik formát lehet ingó és ingatlanon egyaránt érvényesíteni. Az egyes típusok azonban csak kerettípusok, amelyeken belül a felek viszonylag nagy szabadsággal egyezkedhetnek, ezért tudott ez a fajta szabályozás a modernebb viszonyoknak is megfelelni.

A Magyar Magánjogi Törvényjavaslatig az idegen dologbeli jog terminológiát alkalmazták. Azonban a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat a *Svájci Polgári Törvénykönyv* mintájára – minthogy a zálogjog tárgya saját dolog is lehet az addigi elnevezés helyett korlátozott dologi jogoknak nevezte, szemben a tulajdonjoggal, amelyet relatíve korlátlan dologi jognak tekintettek. Hasonló elképzelést tükröz a német *begrenzte (beschränkte) Rechte* terminológiája.

A korlátozott dologi jogok fajtái

A magyar magánjog 1848 után arra az álláspontra helyezkedett, hogy a legfontosabb jogpolitikai törekvés a tulajdonjog szabadságának biztosítása lehet. Ezért a korlátozott dologi jog alapítására csak a gazdasági szempontból feltétlenül szükséges esetekben, mindig a *törvényhozás konkrét engedélye alapján* kerülhetett sor. Rendszerint csupán időlegesnek tar-

tották őket, és elősegítették a dologi jogok terhe alóli felszabadulást. Mindezekből logikusan következett a *korlátolt dologi jogok numerus claususának elve*, amelyet a dologi jognak a kötelmi jogtól eltérő sajátosságai és az indokolt, hogy a korlátolt dologi jogok igen zárt rendszere is megfeleljen a gazdasági igényeknek. Ezt tartalmazza a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat is (608. §), amely szerint a dolgokat csak a törvényben meghatározott dolgokkal lehet terhelni.

Mindezeknek megfelelően a korlátolt dologi jogok két fő típusa alakult ki:

1. *Állagjogok vagy használati jogok*, amelyek a jogosult számára azt biztosítják, hogy a dolog hasznosítása során előálló gyümölcsöt megszeresse, vagy hogy a dolognak valamilyen más módon hasznát vegye. Idetartozik: örök-haszonbérleti jog, építményi jog, hasznélvezeti jog, szolgalm, lakás szolgalm.

2. *Értékjogok*, amelyek lehetővé teszik, hogy a jogosult bizonyos előfeltételekkel a leköötött vagyontárgyat értékesítse, és a befolyt értékből bizonyos összeget mások kizárásával magának tarthassa meg. Idetartozik: telki teher, önálló zálogjog, illetve járulékos zálogjog.

10.1. Állagjogok

1. *Örök-haszonbérleti jog (emphyteusis)*, amelyet a XIX. században a rendi jog maradványának tekintettek. Franciaországban 1789-ben, Poroszországban 1811. szeptember 14-én, Ausztriában 1848. szeptember 7-én szüntették meg. A *Német Polgári Törvénykönyvet* életbe léptető törvény 63. §-a megtiltotta a jövőre nézve is örökhaszonbérlet alapítását. A földesúri joggal kapcsolatban nem is keletkezhetett ilyesfajta jogosultság. Az újonnan kialakított, *modern örökhaszonbérlet* intézményének létezését a bírói határozatok egész sora bizonyította (például Kúria, 2149/1906. sz. határozat, 4751/1917. sz. határozat stb.).

Örökhaszonbérletet *Magyarországon* csak az ingatlan vonatkozásában létesíthettek. Élők között elidegeníthető, öröklés és terhelés tárgyát alkotó korlátolt dologi jog, amelynek jogosultját előre meghatározott időtartamra illetve a terhelt dolog birtoklása, használása, gyümölcsseinek szedése és egyéb hasznának élvezete az ingatlan állagának sérelme nél-

kül. Az örök-haszonbérlet tehát jó néhány vonatkozásban eltér a haszonélvezettől (például az örökhaszonbérleti jog esetén rendszerint jár a tulajdonosnak valamilyen szolgáltatás), ezért tartották fontosnak külön jogintézményként való szabályozását.

2. *Építményi jog (superficies)* csupán ingatlan tekintetében létesíthető, meghatározott időre szóló, élők közötti elidegenítés és terhelés tárgyú szolgáló korlátolt dologi jog, amelynél fogva valaki az ingatlanon építményt létesíthet vagy fenntarthat és használhat. Az építmény használatáért rendszerint időszakos ellenérték, az *építménybér* jár. A jog ügyleti keletkezése a felek megegyezésével és az építményi jog telekkönyveztetésével történik. Építményi jog alakjában lehet szerezni pincejogot és barlang fenntartására jogosító jogot is.

Az építményi jog eredete *római és középkori* alapokra nyúlik vissza. Idegen dologbeli joggá a jusztiniánuszi jogban lett. A középkori német jog lehetővé tette a városban idegen telken építmény létesítését. Eszerint a telektulajdonost illette meg a *főtulajdon (dominium directum)* és az építőt az *altulajdon (dominium utile)*. *Németországban* a római jog recepciója után is megtartották az osztott tulajdon konstrukcióját, amely a római jogi *superficies solo eedit* elvet kiszorította. Savigny érdeme, hogy kimutatta, a glosszátorok által kidolgozott, *dominium directum és utile* elmélet a források téves magyarázatán alapult, és ismét visszatértek a római jogi konstrukcióhoz.

A XIX. században nem értékelték érdemének megfelelően az építményi jogot. A XX. század elejétől kezdve ismerték fel, hogy alkalmas-sá tehető a telekspekulációk visszaszorítására és a közérdeknek megfelelő városépítési politika kialakítására. A *Német Polgári Törvénykönyv* (1012–1017. §-ai) még nagyon szűkszavúan rendelkezett az építményi jogról, de az 1912. évi bécsi német jogászgyűlés állásfoglalásai nyomán megszületett az 1919. január 19-ei rendelet már modern szabályozását adta. Ugyanúgy az 1921. április 26-ai osztrák törvény is (vö. *Svájci Polgári Törvénykönyv* 657. és 779. §). Magyarországon az 1896. évi 25. tc. 44. §-a utalt az építményi jogra, de az 1868. évi 1. tc. 40. §-a, 1891. évi 41. tc. 24. §-a és az 1931. évi 16. tc. 23. §-a is tartalmaz erre vonatkozó szabályokat. Az egységes bírói gyakorlatot végül a *Magyar Magánjogi Törvényjavaslat* 691–711. §-ai fejlesztették tovább.

3. *Haszonélvezeti jog (ususfructus)* személyhez kötött jog. Élők között át nem ruházható, és öröklés tárgyát sem képezheti. Korlátolt dologi jog, amelynek jogosultja – a haszonélvező – a haszonélvezet tárgyának gyümölcsét szedheti, annak egyébként is hasznát veheti korlátlanul és ellenszolgáltatás kötelezettsége nélkül, de a tárgy állaga épségét megővni köteles. A haszonélvezet tárgya ingatlan és ingó dolog egyaránt lehet, de az vonatkozhat követelésre és más jogra is.

A haszonélvezet az özvegyi jog és az egyházi javadalom esetén érvényesült. A katolikus egyház, illetőleg egyházi jogi személy tulajdonát képező dolog tekintetében a javadalmazottat haszonélvezeti jog illette meg (Kúria 55812/1903. sz. hat., vö. a *Corpus Juris Canonici* 1473. sz. kánonjával).

A haszonélvezeti jogot lényegében a római jogi szabályozással megegyező módon vette át a pandektajog és ennek alapján a német magánjog is. Csak részletkérdéseknél történt némi lényegtelen változtatás (lásd például *Porosz Landrecht*, *Code civil* 578–624. §-ok és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv*, valamint a *Német Polgári Törvénykönyv* is).

Magyarországon a haszonélvezet önálló, részleteiben is kifejtett és szabályozott jogintézménnyé vált, de a jogtörténeti forrásokból egyértelműen kiderül, hogy nem volt ismeretlen fogalom a 1848 utáni magánjognak. Bírói gyakorlata az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (503–520. §) nyomán indult el. A különböző tervezetek is lényegében ezeket az elveket követték, csak azzal a kiegészítéssel, hogy a haszonélvezeti jog körét kiterjesztették a közgazdasági hasznosság érdekében (például 1900-as *Polgári Törvénykönyv* tervezetének 732. és 796. §-ai).

4. *Szolgalom (servitus)* az a korlátolt dologbeli jog, amelynél fogva valaki olyan dolognak, amely nem az övé, valamilyen irányban hasznát veheti oly módon, hogy ez a használati jog mindenkivel szemben megilleti, aki azzal egyáltalán összeütközésbe kerülhet. A szolgalom elsősorban a dolog mindenkori tulajdonosát terheli, mégpedig úgy, hogy a gyakorlását a tulajdonosváltás esetén az új tulajdonos is túrni kénytelen. A szolgalom is dologi jog, ezért mindenki másnak is tiszteletben kell tartania.

A szolgalom mindig ingyenes, ezért megszorítóan és nem kiterjesztően kell értelmezni, és azt a jogosult a kötelezett érdekében lehetőleg legnagyobb kíméletével köteles gyakorolni.

A szolgalmom 1848 előtti jogunkban nem szerepelt önálló jogintézményként, de bizonyítottan létező jogosultságnak számított, hiszen birtokvédelemben részesült (*Hármaskönyv*, I. rész, 87. cikk; 1836. évi 25. tc.; 1840. évi 10. és 38. tc.). A régi szerzők művei tanúsága szerint a római jogi szabályokat alkalmazták anélkül, hogy az elnevezést is alkalmazták volna. A *Planum Tabulare* több döntvénye (például a 959. szám is) a szolgálmi jogot igazolta. Kövy még röviden foglalkozott vele. Kelemen Imre egy teljes fejezetet szentelt az idegen dologbeli jogok között – *de servitutibus rerum* címmel – a szolgálmi jognak. Teljes körű szabályozást az *Osztrák Polgári Törvénykönyvvel* (480–480. §) és a *Telekkönyvi Rendtartással* nyert a szolgalmom, amit az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (I. rész, 21. §) is megerősített.

A szolgálmi jogoknak két fő csoportja vált a magyar jogban ismertté: telki szolgalmom és személyhez kötött szolgalmom.

a) *Telki szolgalmom (servitus praediorum)*, amely csupán ingatlan ún. *szolgáló telek (praedium serviens)* tekintetében létesíthető, időbeli korlátozáshoz a törvénytől fogva nem kötött korlátolt dologi jog, amelynek értelmében az ingatlanok valamely megfelelő természetű, fekvésű más ingatlan – az ún. *uralkodó telek (praedium dominans)* – mindenkorai tulajdonosa a saját ingatlana előnyére meghatározott módon hasznát veheti (*Magyar Magánjogi Törvényjavaslat*, 614. §). A telki szolgalmom gazdasági rendeltetése, hogy az uralkodó telek használhatóságával küszöböljön bizonyos hátrányokat, amelyek az ingatlanok különböző személyek tulajdonába állása folytán azok kihasználásának lehetőségei körében előállnak (vö. *Oszttrák Polgári Törvénykönyv*, 473. §).

b) *A személyes szolgalmom* olyan korlátolt dologi jogosultság, amely személyt (természetes vagy jogi személy) illet meg, az ilyen jog át nem ruházható, és legkésőbb a jogosult halálával (jogi személy esetén annak megszűnésével) ér véget. A személyes szolgalmomnak két formája ismeretes: a használat szolgalmom és a lakás szolgalmom.

10.2. Értékjogok

1. *Telki teherjog* csak ingatlan tekintetében létesíthető, időbeli korlátozáshoz a törvénytől fogva nem kötött korlátolt dologi jog, amelynek fogva a jogosult előre meghatározott vagy a kísérőköörülményektől függő mér-

tékű és akár előre meghatározott, akár a viszonyokhoz képest változó időszakban, ellenszolgáltatástól nem függő, visszatérő tevőleges szolgáltatást követelhet a terhelt ingatlan tulajdonosától, s a szolgáltatás elmaradása esetében arra az ingatlanból kielégítést kereshet.

A telki teherjog a mindenkori tulajdonost terheli, ez a dologi jogi oldal. Kötelmi jogi jellegzetessége pedig az, hogy a főszolgáltatás mindig valamilyen tevésből áll. Ebben különbözik a szolgálomtól. A jelzálogjogtól az különbözteti meg, hogy a jelzálogjog az ingatlan értékéből valamely tőkeösszeget biztosít (esetleges járulékaival) a jogosultnak, a telki teherjog ellenben visszatérő szolgáltatásokat, melyeknek tőkeértékét előre meghatározni nem is lehet.

A telki teherjog szerezhető:

- a) magánrendelkezésem alapuló törvénykönyvi bekebelezésem,
- b) elbirtoklással,
- c) egyéb tényekből eredően (ún. „törvényi telki teherjogok”) például az úrbéri és hasonló viszonyból eredő váltságartozások.

2. *Telekadósság* az a csupán ingatlan és terhelhető telekkönyvi jog tekintetében létesíthető korlátozott dologi jog, amelynél fogva a jogosult meghatározott összeg erejéig – hacsak azt neki a kellő időben nem szolgáltatják – a terhelés tárgyából kielégítést kereshet.

A telekadósság a magyar jogban a jelzálogjog fajaként az 1927. évi 35. tc. 81. §-a által került be. A jelzálogjogtól annyiban tér el, hogy a telekadósság az ingatlant személyes követelés nélkül terheli, vagyis abból a jelzálogra jellemző járulékoság hiányzik.

3. *Zálogjog* olyan idegen dologbeli jog, amelynél fogva a zálogadós tűrni tartozik, hogy a hitelező a zálogtárgyból magának kielégítést szerezhessen. A zálogjog célja tehát valamilyen vagyoni jogi igény érvényesítésének függetlenítése az adós fizetési hajlandóságától. A zálogjog nem pozitív, hanem negatív módon kényszeríti az adóst a fizetésre. Az adós a hitelezővel szemben fennálló tartozását kénytelen rendezni, különben elveszíti a zálogtárgyát. Sokáig tartotta magát az a felfogás, hogy a zálogjog tulajdonképpen kötelmi jog. Ennek a nézetnek a képviselői *római jogi forrásokra* utaltak, ahol a zálogba adás megjelölésére az *obligare*, a zálogjogra pedig az *obligatio* kifejezést találták. A *pandekta-jogtudo-*

mány alapvető tételeként vált általánossá az az elgondolás, hogy a zálogjog a kötelmi joghoz tapad, tehát a zálogjog járulékos (*accessorius*) természetű, s csupán valamilyen követelés biztosítására szolgál. Gyakorlati jelentősége leginkább a kölcsönügyleteknél van. A modern kontinentális zálogjog tehát a római és germán jogi gondolatok összekapcsolásából, mégpedig a római *fiduciából*, *pignusból* (kézizálog) és *hypothecából* (jelzálogjog), valamint a germán jogi *altere satzungból* (*lex commissoria*-val összekötött kézizálog) és a „neudere satzung”-ból (jelzálogból) eredt.

A zálogjog vonatkozhat ingóra, követelésre vagy ingatlanra. A dolgokat terhelő zálogjogok kétfélek: kézizálog (*pignus*) és jelzálog (*hypotheka*).

a) *Kézizálogjog* keletkezéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy a zálogot a hitelező vagy képviselője birtokba vegye. A kézizálogot alapító szerződés (*contractus pignoratiticius*) reálszerződés, vagyis csak akkor kész, ha a zálogot átadták.

b) *Jelzálogjog* minden olyan zálogjog, amely nem a zálogtárgy birtokba adásával, hanem más módon keletkezik. Ingatlanon csak telekkönyvileg szerzett jelzálog lehetséges. Az ingók lehetnek mind kézizálog, mind jelzálog tárgyai.

Az absztrakt jogi gondolkodás és a jogszolgáltatásnak bizonyos fejlettsége szükséges ahhoz, hogy az államhatalom az egyik jogalany javára azt, hogy a másik jogalany a vele szemben elvállalt kötelezettségét teljesítse, a maga hatalmával biztosítani tudja, s ennek reflexhatásaként a felek egyszerű megállapodásának a jog a teljesítésre irányuló kötelezettség teljes jogi hatályát elismerje.

Ezért a középkori magyar magánjog csak a *reálszerződéseket* ismerte el. A zálog- és kölcsönszerződés teljesen eggyé vált. A kölcsönszerződés érvényességi kelléke a zálog átadása és elfogadása (zálog nélküli kölcsönszerződést hosszú ideig nem is lehetett érvényesíteni). Ennek megfelelően nem alkalmazhatták a *hypothecát*, hanem az ingót és az ingatlant egyaránt a hitelező használatába (kézizálogba) adták át. Így a hitelező joga kifelé láthatóan is biztosítva volt. A zálogbirtokos élvezhette a dolog jövedelmét még akkor is, ha a kamat összege nagyobb volt, sőt a zálogbirtokba beruházhatott (*Hármaskönyv*, I. rész, 81. cikk). A hitelező csak a zálogtárgyból elégíthette ki magát, személyes keresete nem volt az adóssal szemben.

Az elzálogosításnak ez a módja igen sok visszaélésre vezetett, és nem volt alkalmas a hitelélet igényeit kielégíteni. Ezért már 1689-ben Kollonich Lipót (1631–1707) esztergomi érsek, majd 1706-ban Liczey János sürgette a telekkönyvnek a behozatalát. A nemesség tiltakozott ez ellen, mert attól tartott, hogy ezek alapján megadóztathatják birtokaikat. Az 1723. évi 107. tc. elrendelte, hogy az adósságok bejegyzése és betáblázása „Őfelsége más országainak és tartományainak hasonlatosságára mielőbb állandósuljon”. A törvény tehát elrendelte, hogy a megyékben és a szabad királyi városokban nyilvános betáblázási lajstromokat készíthessenek, amelyek a bevezetett adóssági követelések elsőbbsége tekintetében irányadók legyenek. A hozzá fűzött reményeket azonban nem váltotta be ez az intézkedés. A betáblázási rendszert intézményszerűen az 1840. évi 21. tc. vezette be, csak homályos és határozatlan megfogalmazásokat tartalmazott. Erre azonban szintén nem lehetett jelzáloghitelet alapozni.

A jelzálog intézményének a kialakítása egyrészt az 1848-as törvényekkel, másrészt az 1855. évi *Telekkönyvi Rendtartással* vált lehetségessé. Az áprilisi törvények szabaddá tették az ingatlantulajdont, a telekkönyvi rendtartás pedig nemcsak telekkönyvi eljárásjogot, hanem a jelzálogjogra vonatkozó anyagi jogi szabályokat is magában foglalta. Eredetileg az *Osztrák Polgári Törvénykönyvre* (447. §) hivatkozott, amely egyúttal a régi magyar zálogbirtok intézményét is megszüntette, és a *pactum antichretium* minden alakját tilos szerződésnek minősítette. Egyúttal arról is gondoskodott, hogy a zálogbirtokok elzálogosítói ingatlanjaikat a hitelezőktől vagy azok jogutódaitól záros határidőn belül visszaválthassák. Az ősiségi nyílt parancs már előzőleg a tényleges birtokállapotnak megfelelően tulajdonossá tette az addigi zálogbirtokost, a zálogba adónak addig elismert tulajdonjogát eddig egyszerű visszaváltási joggá változtatta át (*Ősiségi pátenz*, 9. §).

Az Országbírói Értekezlet által elkészített *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* továbbra is hatályban tartották az 1855. évi Telekkönyvi Rendtartást és az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* vonatkozó részeit. A tárgyalások során Deák Ferenc és Horvát Boldizsár külön is kiemelték a jelzálog intézményét mint a telekkönyvi rendszer eredményét.

A magyar jelzálogjog tehát nem a római jogi *hypothecának*, hanem a germán jogi *jüngere (neuere) Satzung* nevű zálogjogi alakulatnak a to-

vábbképzése révén alakult ki (hasonlóan határozta meg a zálogjogot a *Szász Polgári Törvénykönyv* 369. §-a). A *legfőbb alapelvei* a következők:

a) Jelzálogjogot kizárólag csak a telekkönyvi bejegyzéssel lehet szerezni és átruházni. A francia–spanyol és a hozzájuk csatlakozott jogrendszerekben az inscriptionjegyzékben való feltüntetés nem érvényességi kellék, hanem csak ahhoz szükséges, hogy a jelzálogjogot harmadik személyekkel (a tulajdonos jogutódjaival és az utóbb következő jelzálogjogos hitelezőkkel) szemben érvényesíteni lehessen.

b) A követelés és a jelzálogjog egymástól elválaszthatatlanul összefügg.

c) A hitelező a követelés lejárta után nem helyezkedhet a zálogtárgy birtokába, hanem a kielégítés végett végrehajtást vezethet az ingatlanra.

d) A jelzálogos hitelezőket az előlépési jog feltétlenül megilleti.

A jelzálogjog intézményének kettős gazdasági szerepe volt: egyrészt, hogy biztosítsa a követelést, másrészt mobilizálta az ingatlanban rejlő értéket. Az ingatlan – különösen a szántóföld – megfelelő terhelési határig a legbiztosabb hitelalap, ezért a kamatot kereső tőke szívesen helyezkedett el mezőgazdaságban, mivel csak kismértékű kockázatot kellett vállalnia. A birtokos pedig könnyen a befektetésekhez szükséges tőkéhez jutott. A kiegyezés után, amikor a magyar hitelintézetek is megalakulhattak, bőven kezdett áramolni a tőke a mezőgazdaságba a jelzálogjog révén. Az összege 1867-es 170 millió koronáról 2,6 milliárdra emelkedett. Ez az összes hitelintézet tőkéjének 20%-át jelentette. A zálogjogi szabályokat folyamatosan továbbfejlesztették.

A végrehajtási eljárásról szóló 1881. évi 60. tc. a jelzálogjog fogalmát is tartalommal töltötte ki (191. § [4]). Továbbá a 947/1881. I. M. E. számú rendelet, amelynek I. fejezete konvenció esetében a régi jelzálogjogok rangsorának az új jelzálogjog részére biztosítását teszi lehetővé.

A különböző polgáritörvénykönyv-javaslatok is megállapították, hogy a magyar magánjog ezen intézménye teljes mértékben szabályozva volt.

Az 1923. évi 38. tc. a terményben vagy egyenértékben és aranyban kifejezett összeg erejéig is megengedte a jelzálogjog bejegyzését, továbbá az 1921. évi 15. tc. pedig a mezőgazdasági hitel megszerzését könnyítő egyes rendelkezések körében nemcsak a mezőgazdasági hitel fogalma

alá tartozó esetekre, hanem általában egyévi időtartamra biztosította az ingatlan tulajdonosának a megszűnt, de még nem törölt követelés erejéig bejegyzett jelzálogjog ranghelyének rendelkezését, valamint azt a jogot, hogy a jelzálogjog kitörlése alkalmával a ranghelyet egy év tartamára fenntartsa.

A gazdasági válság miatt a lehető legnagyobb mértékben elő kellett segíteni a hitelnyújtás különböző módzatait. Ezért a jelzáloghitelt is igyekeztek mobillá tenni. Az 1927. évi 35. tc. a korszak egyik legjelentősebb magánjogi jogszabályalkotásaként az egész intézményt összefüggő rendszerbe foglalta. Részben az addigi jogot öntötte szabatosabb formába, részben azt átalakította, és új intézményekkel egészítette ki. A törvény legfontosabb újításai: a ranghellyel rendelkezés és a tulajdonosi jelzálogjog meghonosítása, a biztosítéki jelzálogjogra vonatkozó jogszabályok szabatos rendszerének felállítása, az egyetemleges jelzálogjog új alapokra helyezése, a telekadósság, valamint a jelzálog- és telekadóslevelek intézményének bevezetése.

A nehéz gazdasági helyzet miatt újabb és újabb megoldásokat kerestek a hitel mozgósítása érdekében. A XX. század technikai fejlődése egyúttal egyre értékesebb ingókat produkált. Rájuk nézve már nagy veszteségekkel járt volna ezek kézizálogként való lekötése. Magyarországon sokáig nem volt rá lehetőség, ezért színlelt adásvételi szerződéseket kötöttek a gépekre, kereskedelmi árukészletekre, nyerstermékekre stb. Ezért az *ipari jelzáloglevelekről* szóló 1928. évi 21. tc. a magyar jogban korábban sem ismeretlen *generális hypotheca*, a dologösszességet terhelő zálogjog intézményét teremtette meg azzal, hogy az iparvállalatok vagyonára is lehetővé tette a jelzáloghitelt. Kiterjedhetett a jelzálogadó egész üzemére, az üzem működtetéséhez szükséges vagyontárgyakra, különösen a gépekre, felszerelésekre, nyersanyagokra, jogokra, követelésekre, pénzkészletre, védjegyekre stb. A *floating charge* alapelveinek megfelelően e vagyontárgyakat arra tekintet nélkül terhelte a jelzálogjog, hogy azok a zálogjog alapítása előtt vagy után kerültek be a vagyonba. (Az ingójelzálogról szóló átfogó törvényjavaslat egyrészt az 1920-as évek óta a képviselőház előtt feküdt anélkül, hogy az tárgyalta volna.)

Ugyancsak 1928-ban került az országgyűlés elé a Magyar Magánjogi Törvényjavaslat, amely elsősorban nem is a fennálló jog megreformálá-

sára törekedett, hanem inkább a szokásjogi szabályok egységes törvénybe foglalására. Ennek ellenére a zálogjogról szóló fejezetben szembe-tűnő a német jog hatása. Külön fejezet rendezi a jelzálogjogot és a telekadósságot és önálló fejezet az ingójelzálog kérdéseit. Az ingók esetén ragaszkodott a javaslat kézizálogjog kizárólagosságához. Hangsúlyt kapott a birtokátszállás tényleges megtörténte, noha az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* a jelképes átadást is elegendőnek tartó szabályát a magyar bíróságok rugalmasan értelmezték. A 844. § viszont külön törvénybe utalta annak meghatározását, hogy mely esetekben hozható létre zálogjog a dolog átadása nélkül.

Ajánlott irodalom

- Ágoston Péter: *A magyar zálogjog története*. Budapest, 1905.
- Ágoston Péter: *A zálogjog általános tanai*. Nagyvárad, 1906.
- Baumgarten Nándor: *Jelzálogkölcsonök visszafizetése és újabb joggyakorlatunk*. Budapest, 1909.
- Biermann Mihály: *A cselekvések befolyása idegen jogkörre*. Budapest, 1875.
- Csillag Gyula: *A jelzálogi és a telekkönyvi intézmények Nyugat-Európa több államában*. Budapest, 1882.
- Dezso Gyula: *Fejezetek a zálogjogtan köréből*. Budapest, 1928.
- Dér Ágoston: *Az ingó jelzálogjog kérdéséhez*. Budapest, 1926.
- Doroghy Kálmán: *A telki szolgálmi jog terjedelmének és megszüntetésének kérdéséhez*. *Magyar Jogi Szemle*, 1924.
- Fellner Frigyes: *Adalék mezőgazdasági hitelpolitikához*. *Közgazdasági Szemle*, 1896–1897.
- György Ernő: *A hitel biztosítékai*. Budapest, é. n.
- Havas Miksa: *A jelzálogos kölcsönök*. Budapest, 1894.
- Imling Konrád: *A földbirtok mozgósítása*. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1906.
- Katona Mór: *A telki szolgálmiak megszerzéséről*. *Jogtudományi Közöny*, 1896.
- Mecsér József: *Telki szolgálmiak*. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1906.
- Meszlény Artúr: *Személyi szolgálmiak*. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1907.
- Nizsalovszky Endre: *A zálogjog és a telki teher néhány fő kérdése Magyarországi magánjogi törvénykönyvének javaslatában és a közép-európai magánjogi törvényekben*. Budapest, 1928.
- Nizsalovszky Endre: *Értékjog és zálogjog*. Budapest, 1928.

- Nizsalovszky Endre: *A jelzálogjog jogszabályainak magyarázata*. Budapest, 1929.
- Nyulászi János: Jelzálogunk reformja. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1916.
- Proszvimmer Béla: A jelzálogjog reformja és fennálló általános magánjogunk. In *Sichermann Bernát emlékkönyv*. Budapest, 1930.
- Schnierer Gyula: *A jelzálogi és telekkönyvi rendszerek elmélete*. Pest, 1869.
- Schnierer Gyula: A zálogjogról. *Jogtudományi Közöny*, 1868.
- Sichermann Bernát: *A biztosítéki jelzálogjog*. Budapest, 1914.
- Szászy-Schwarz Gusztáv: Ingó jelzálogjog. *Jogállam*, 1908.
- Tunyogi Szűcs Kálmán: Az ingó jelzálogjogról. *Közgazdasági Szemle*, 1925.
- Wiegang, Wolfgang: *Zur Entwicklung der Pfandrechts- theorien im 19. Jahrhundert*. München, 1976.
- Zachár Gyula: *Ingó jelzálogjog*. Budapest, 1904.
- Zalán Kornél: *A régi magyar zálogbirtok és mai jogunk*. Pécs, 1931.